De ijzeren greep

Alie Smeding

bron
Alie van Wijhe-Smeding, *De ijzeren greep*. Nijgh & Van Ditmar, Rotterdam 1933

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/smed001ijze01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

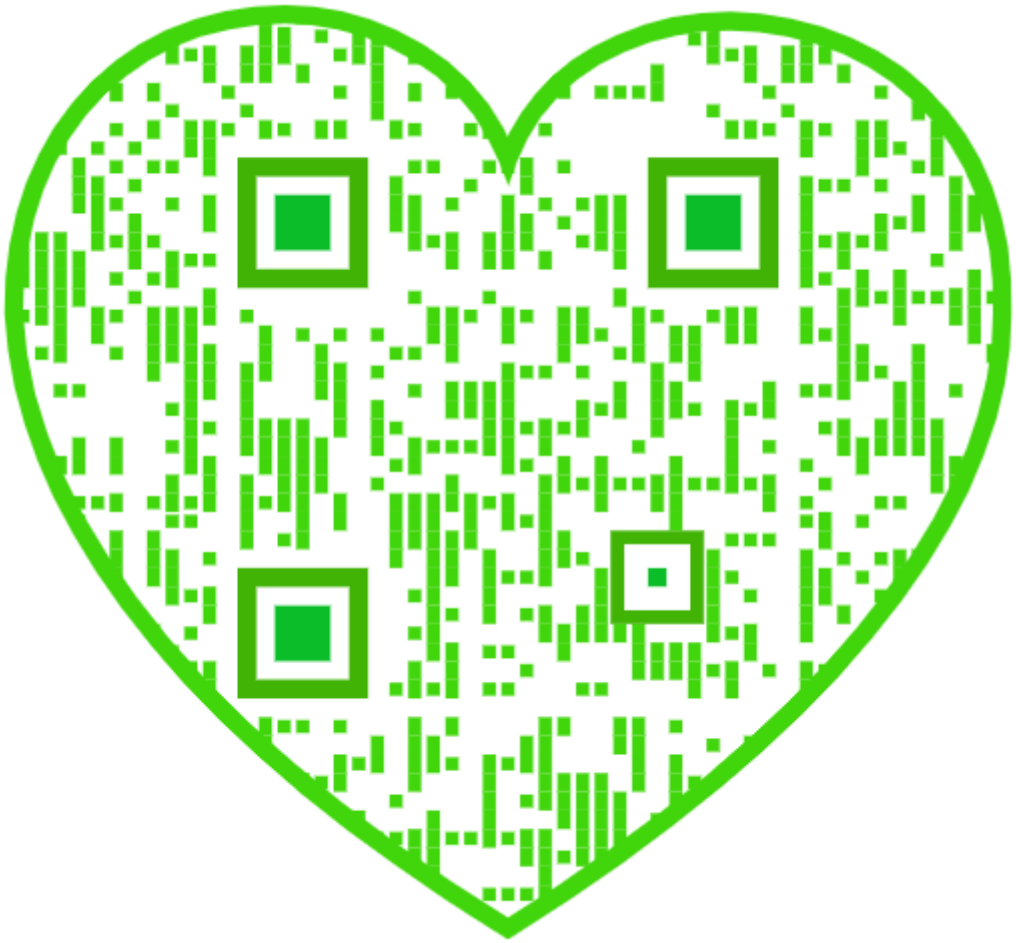

t.o. 3

Eerste boek.

Bielke Hardorfer knabbelt geduldig op zijn witte bijt-ring en tuurt tusschen de logge vale spijlen van zijn box nadenkend naar allerlei wonder-vreemde dingen: een wandplank met dubbel geoorde potten, een groene vergiet, een schotel met blauwe poppetjes, een koperen strijkijzer.

‘Uh?’, zegt hij vragend, ‘uh?’

Maar er is niets dat antwoord geeft.

Hij komt onbeholpen en zonder doel overeind, zet de voeten bij toeval op zijn kapotte pop en heeft er pleizier in als de pop ‘krak-krak’ zegt, daar is hij een jongen voor. Hoe harder de pop krak-krak zegt, hoe meer pleizier hij heeft.

Bielke lijkt - met zijn bol kamerbleek gezichtje, zijn spierwitte haartjes en de stevig-omgespelde geelwollen doek - op een poppetje van deeg. Er zijn dozijnen van zulke kinderen op De Overganck. Er zijn millioenen van zulke kinderen op de wereld. Ze trappelen, kwijlen een beetje, zuigen. Ze hebben allemaal een fopspeen, een bijt-ring, een suikerdot. En wat er van de een te zeggen is - is ook van de ander te zeggen. Er is niets bizonders aan die kinderen! Bielke zit onder een andere naam, ook bij de buren-rechts in huis, en ook bij de de buren links-achter en schuin tegenover...

Leunend op het hekje van de box, buigt hij zich nu wat voorover en ontdekt zijn trappelende voeten. Aan-

dachtig beschouwt hij zijn lage riempjes-schoenen, en hij maakt aanstalten om te gaan zitten, hij wil aan de knoopjes peuteren. Maar hij vergeet dat voornemen ook weer en trappelt nog maar werktuigelijk.

Achter de wand met de pottenplank is een geluid. ‘Dum-dum-dum’, doet het geluid, ‘dum-dum-dum.’

Bielke laat zijn bijt-ring vallen, steekt verstrooid de vinger in de mond en zegt of hem een naam voor de geest zweeft: ‘Uh-uh?, uh-uh-uh?’, al dringender klinkt het en al bedroefder.

Dan staat er een vrouw bij hem, die Moekie heet. ‘Vader’, glimlacht ze, ‘Opa! Hoort mijn jongen wel?’

Opmerkzaam tuurt hij naar haar op, en is tevreden. Hij mummelt als een oud manneke, pruimt op zijn duim en kuiert stuntelig langs het hek van zijn box. Al die verrichtingen nemen een tijd-lang zijn volle aandacht in beslag.

Een deur draait piepend open en toe, er loopen menschen in en uit, de vrouw met de witte muts, die Grootmoeder heet, praat kraaierig tegen hem. ‘Dag broerke! Dag broer...’

Bielke let er maar zijdelings op, hij schuifelt mee zijn schoenzolen zoo hard hij maar kan, over de vloer van de box, dat is inspannend werk.

Maar de man die een lange dot wit haar aan de kin draagt en Grootvader heet, komt dichterbij. ‘Waar is de waf-waf dan toch? En hoe doet Grootvader's hamertje ook weer? Nou dan?’

Bielke beweegt de voeten nog uitbundiger, de vraag-

stukken van Grootvader leiden hem niet af. Hij maakt brabbelgeluidjes, blaast speekselbellen op zijn lippen en oogt terloops om naar een paar breede trijpen pantoffels met leeren voorstukken, bij die pantoffels hooren twee broekspijpen. ‘Va-der’, mummelt hij, ‘Va-der’, en hij kuiert weer verder langs de spijlen.

Maar een hand legt zich zwaar en warm op zijn hoofd en een stem in de hoogte zegt: ‘Jongetje van me, jongetje.’

‘Uh’, antwoordt Bielke, en dat klinkt vergenoegd, het klinkt of hij toch meer van de groote menschen verstaat dan zij wel denken.

Geleidelijk doet Bielke nieuwe ontdekkingen in de keukenkamer. Er is een blinkende koekepan, een wafelen-ijzer, een koperen doofpot... Maar in een hoek op een plankje staat het mooiste van alles: een opgezet eekhorentje met een dik grauw pluimstaaaje.

Naar dat beest steekt Bielke herhaaldelijk de handen uit. ‘Hebben - hebben’, zeurt hij.

Moekie, Vader en ‘hebben’ dat zijn de eerste woorden die hij zeggen kan.

Maar als de klok slaat, is hij het eekhorentje vergeten. De klok imponeert hem. Met twee handen tegelijk wijst hij er naar. ‘M-m?’

‘Dat is de tik-tak’, zegt de vrouw die Moekie heet, ‘de tik-tak, hoor je wel?’

‘Tik-tak’, praat Bielke na, ‘tik-tak.’ Hij draait aan de knop van een laag deurtje, peutert aan een sleutelgat. Er is zooveel dat hem bezig houdt.

De pan op de kachel maakt vette smak-geluiden, Grootvader's hamertje klopt achter de wand, en op de straat voor het venster staat een boom met gele blâren, blâren die rond als schoteltjes zijn.

Bielke draait zich om en ziet de glans van het zachte turfvuur achter het open ijzerwerk van de breede oude kookkachel in de haard.

Op dat vuur maakt zijn Moeder elken dag het middagmaal klaar. Hij dribbelt er heen en stoot jolige brabbelgeluidjes uit. Zijn klein rond-wit gezicht met het eigenzinnige wit-blonde kuifje, vangt de warme weerschijn op van de springende rosse vlammen, en de kraalachtige tandjes in zijn onderkaak glinsteren. Op zijn onbeholpen kinder-manier lacht hij, want hij voelt zoo klein als hij is, de koestering van het vuur.

Nadenkend morrelt hij aan een ijzeren knop, en steekt éen vingertje door de rosse lichtende gleuf van de aschla. Daar binnen-in vallen roode gloeiende dingetjes die hij grijpen wil.

Maar zijn Moeder komt verschrikt toeloopen, tilt hem op, knort op hem. ‘Ah, me jongen dan toch?, wat doe je nou?, dat is stout, mag niet doen.’

Zij zegt het in de taal van de landstreek, geen vreemdeling zou het verstaan, de woorden kronkelen zich om in de mond en lijken stijf-toegeslagen in de keel terug te glijden.

Maar Bielke verstaat de taal al, ‘Is stout’, hakkelt hij, ‘mag niet.’

En zijn Moekie tilt hem op toe boven haar schouders. ‘Ah, wat wordt mijn jongen al groot!’

Dat bevalt Bielke wel. Hij kan nu de spelden uit zijn Moekiel's vlechten trekken, hij kan een man zien loopen op de weg achter de boom, hij wil nog wel wat in de hoogte blijven.

Maar zijn Moeder schijnt dat niet te begrijpen, ze zet hem op de vloer. ‘Moekie moet tafel dekken’, tracht ze hem uit te leggen, ‘Moekie moet borden halen.’

Bielke houdt het hoofd wat scheef.

Van Moeder's dagelijks terugkeerende werkzaamheden begrijpt hij al iets. ‘Borden halen?’, vraagt hij. Fel en dringend kijkt hij naar haar op, en hij is toch nog niet zoo ver dat hij haar duidelijk ziet.

Maar zij is ‘Moekie’: zacht, warm, beveiligend.

Aanhankelijk scharrelt hij achter haar aan en kijkt toe op al wat zij doet.

Zijn Moeder neemt de deksels weg van de pannen op de kachel en zet schalen op tafel en rammelt met lepels. Onder haar werk door kijkt ze een paar maal vroolijk naar hem op.

Hij draagt een grijs kruip-pakje met koperen knoopjes en zijn kuif staat mijnheerachtig overeind. ‘Kemphaantje’, lacht ze, ‘krielhaantje.’

En dan krijgt hij een bord vol zoete warme pap.

Moeder blaast op elke lepel die zij halfvol voor hem opschept, en hij blaast mee. Tusschen twee happen in, kijkt hij ook naar de groote menschen die binnenkomen.

Daar is Grootmoeder met de witte muts, en Grootvader met de witte kwast aan de kin, en zijn Vader

met het zwarte haar om de wangen. En ze glimlachen en knikken tegen hem, en ze gaan aan de gedekte tafel zitten.

Dat staat Bielke wel aan.

En hij maakt met zijn sterke lepel een beetje muziek op zijn sterke bord.

Maar zijn Grootvader gebiedt: ‘Lepel neerleggen.’

Hij legt de lepel neer.

En dan gebeurt er wat vreemds.

De groote menschen doen de oogen dicht, vouwen de handen, buigen de hoofden en het wordt heel stil. Alleen Grootvader snurkt een beetje door de neus.

Verwonderd kijkt Bielke naar de slapende gezichten, voor het eerst heeft hij er erg in, dat men zoo vreemd doet aan tafel en er valt hem plotseling een nieuw woord in, een woord dat hij pas geleerd heeft.

‘Wel te rusten’, zegt hij.

Hij kijkt vol verwachting rond, nu moeten de groote menschen ook allemaal ‘wel te rusten’ zeggen. Dat hoort zoo. Maar dat gebeurt nu toch niet, het blijft stil, alleen snurkt Grootvader wat harder door de neus en Vader beweegt het gezicht of hem een mug kriebelt.

Bielke wordt daar ongeduldig bij en bij zet zijn stem uit. ‘Wel te rusten’, schreeuwt hij, ‘te rùsten.’

‘St-stil’, zijn Moeder schudt hem een beetje, ‘stóut!’

Bevreemd kijkt Bielke naar haar om.

Maar dan rinkelen de lepels al, de groote menschen zijn wakker geworden en zij glimlachen vriendelijkknorrig tegen hem.

- Soms komt er een andere Moekie met een kindje op de arm de keuken-kamer in.

‘Lach 's tegen vrouw Clot’, zegt Grootmoeder dan tegen Bielke, ‘geef je mooie handje 's.’ Van harte doet hij dat niet.

Het nieuwe kindje grijpt ook al naar de eekhoorn, en naar de rosse gleuf van de aschla.

En zij mogen samen in de bos staan, het kindje en hij, en met een wit-wollen schaapje spelen.

Op een dag dreunt de zware luiklank van de doodsklok over De Overganck.

Een lange bruine man loopt het huis in, met een glimmende pet op het hoofd en een mand onder de arm. ‘Zoo maatje’, zegt die man en hij hurkt bij Bielke neer, ‘hoor je wel?, de bim-bam?, dat is de bim-bam.’ Hij steekt een groote wortelachtige wijsvinger op. ‘Het jongetje is dood.’

‘Bim-bam’, prevelt Bielke na, ‘jongetje - dood?’ Hij herhaalt nog 's: ‘Dood.’ Er is iets in het vreemde woord dat hem verontrust. Dan kijkt hij onderzoekend in het verkreukelde roode gezicht van de man op en wordt bang. Zijn kin-met-het-kuiltje en zijn onderlip bibberen.

Maar er komt ook een luwe zonnige herfst-morgen. De box wordt in de gang bij de achterdeur gezet. En Bielke ziet de eerste verschijnselen van de samenleving:

een bedelaar met een houten been, dat is Reeuwke die elke Dinsdag zijn ‘rente’ komt ophalen, en dan is er ook een rood kastje op wielen waar felle jubelkreten uit opstijgen, ‘Muziek’, zegt Moekie, ‘muziek.’ De man van de muziek rammelt met een koperen bakje en mompelt: alsjeblieft. Er komt ook een vrouw met een ballerjesdoek om en een wollen mutsje op, die roept met een schelle kakelstem over de box heen: ‘Mot er nog olie wezen?’, en tegen Bielke zemelt ze: ‘Da-da... dag toetie...’

Dan boldert er een bestoven gele wagen over de keien, en een bestoven gele man loopt er achter, die draait hard met zijn ratel.

‘Hebben’, zucht Bielke.

Maar de man bonkt de aschemmers leeg en boldert verder. Bielke kijkt hem zoo lang mogelijk na.

Even later neemt zijn Moeder hem mee naar buiten. Ze draagt hem op haar arm, houdt zijn voetjes met haar eene hand omvat, drukt haar wang tegen zijn schouder.

Hij grijpt naar de takken van de linde.

Ze gaan een schuinte af en komen in een klein winkeltje-met-flesschen. In de flesschen zijn gekleurde zoete dingen.

En de dikke vrouw van de zoete dingen geeft hem een peperhuisje met jubes. ‘Broeke-man’, fleemt ze.

Ze praat over ‘de wonderdokter van Driek...’

Aan Moeder's hand waggelt hij terug. De zonne-

schijn trekt weg, het gaat regenen en de deur moet dicht.

- De box is nu weggebracht, ergens heen waar Bielke niet komt.

Hij drentelt de grijs-steenen gang in en heeft een gevoel van begaanheid voor het eenzame olielampje op de hooge muur-plank. Het olielampje kan nergens door een ruitje naar buiten kijken. Er zijn enkel maar hooge donkere deuren, en voor die deuren liggen dunne gele matjes en die matjes blijven altijd bij iedereen aan de schoenen haken, zelfs bij Bielke. Maar Bielke doet het er om. Hij loopt expres zóo dat de matjes haken blijven. Hij schraapt er met de schoenzolen over heen en sleept ze om beurten mee.

Ergens midden in de gang blijven ze vergeten liggen.

Bielke voelt heel voorzichtig aan ‘Grootmoeder's deur’, maar die is op slot, dat is jammer. Achter die gesloten deur is de trap. Hij zou er graag bij opklimmen, maar het mag niet en het kan ook niet. Grootmoeder heeft de sleutel in haar zak.

In de voorkamer mag hij ook niet komen, maar daar is de deur niet op slot. Hij duwt tegen het paneel aan en loopt al langs de doorschijnende engeltjes op de kast, naar het venster, en schuift zijn kin tusschen de bloempotten in.

Er is heel wat te zien in de straat, houten huizen met gesloten luiken, en houten huizen met open-geslagen luiken. Er zijn ook geblokte hooge stoepetjes, natte rustbanken en donkere winterboomen.

Een groote magere hond schranst een kliekje eren op onder een boom.

‘Waf!, waf!’, roept Bielke fel. Hij hoopt dat de hond van schrik weghollen zal, bij dat enorme geluid van hem. Maar de hond beweegt zelfs niet het puntje van zijn staart. Hij gluurt met zijn eene oog rechts en met zijn andere oog links, die hond, en hij schrokt maar...

Dan komt er een man voorbij met een bruine werkkiel aan en een blauw drinkkannetje in de hand, en die verjaagt de hond uit baldadigheid.

De hond gaat links het hoekje om en de man rechts...

Het straatje blijft leeg achter.

Er waaien een paar lange puntige blâren voorbij, en het regent met groote druppels en schuine straaltjes. In de straatkuilen staan plassen en de regen prikt gaatjes in de plassen.

Het duurt nog een heele poos eer Bielke daar aan uitgekeken is. Die gaatjes zijn aardig, ze springen eerst in de hoogte en dan verdrinken ze, en er komen weer andere...

Bielke sabbelt van louter aandacht op allebei zijn duimen.

Maar eindelijk krijgt hij toch genoeg van de regengaatjes. Hij keert zich om, en in de kamer is het al schemerig. Hij loopt de gang weer in, en daar is het donker, en waar het lampje staat is het nacht.

Zacht drukt hij tegen de deur aan waarachter Grootvader's hamertje klopt, maar die deur gaat zoo gemak-

kelijk niet open. Stennend morrelt hij ook nog aan de kruk en draait die de verkeerde kant uit.

‘Wie is daar?’, vraagt Grootvader met een extra zware stem, en de deur gaat meteen open.

‘Ikke’, zegt Bielke.

‘En wie is ikke dan?’, vraagt Grootvader zonder op te zien.

Bielke blijft op de drempel staan, maar steekt zijn hoofd om het hoekje. ‘Ikke is... is... ikke’, legt hij welwillend uit. Hij gaat wijdbeens staan en zet zijn kleine handen manhaftig op zijn zijden.

‘Heden me tijd’, Grootvader zakt tegen de rug van zijn stoel aan en steekt de witte kin-kwast vooruit. ‘Ikke is ikke, dat had ik nooit van me leven gedacht.’

‘Weet Bielke dàt wel zeker?’, gnuift Vader nog.

Hij naait met smerige handen aan een leelijke schoenvol-kreukels en hij lacht toch. ‘Komt de groote knecht ons nou helpen?’, vraagt hij hoopvol.

‘Nee’, wijst Bielke met gemelijke stelligheid af, ‘niet helpen, nietes, doen niet.’

Hij heeft een hekel aan de werkplaats. Het is daar niet aardig. Grootvader en Vader hebben in de werkplaats heel andere gezichten, vreemde gezichten haast. Er is ook maar een klein venster en een kleine lamp. En dan hangen er groote laarzen aan de wand, die laarzen zien er uit of ze wel graag willen trappen en stampen. Er liggen ook donkere dingen onder de tafel en in de hoeken. Bielke zegt hier nooit: ‘Hebben - hèbben.’

Hij schopt balsturig een afgesneden zool uit de weg. ‘Nee’, herhaalt hij koppig, ‘doen niet...’

‘Wat?’, moppert zijn Vader met jolige oogen, ‘kom je ons hier nou vertellen dar je met helpen wil?, de meesterknecht van de firma? Nou, dat is me ook wat moois! En wat heb je hier dan rond te neuzen, man?’

Bielke lijkt er niet op te letten. Hij onderzoekt wat voor een kruk er aan de binnenkant van de deur zit.

En Grootvader draait zich plotseling om, pakt hem onverhoeds beet en zet hem dwars op zijn knie. ‘Ik voorspel jou, jonge vrind, dat je nooit een eerste-klasschoenmaker zal worden, als je zóo doorgaat, ik zeg je, me kleine...’

Maar Bielke wil er niet naar luisteren. Hij trekt een leelijk huil-gezicht, buigt zich heelemaal achterover en grijpt naar de deur. ‘Moeder toe’ drenst hij.

‘Goed, goed’, plaagt Grootvader, ‘dat màg, maar dan eerst beloven dat je later Grootvader's groote knecht zal worden.’

‘Nee, niét groote knecht’, steunt Bielke, ‘moet na’ Moeder toe - Moeder toe.’

‘Weet je wat het beste is, Grootvader?’, oppert Vader aan de overkant, ‘dat je de stoute jongen maar in de rechterlaars van Arend Winter stopt, dan kan hij daar slapen vannacht.’

‘Nou’, neemt Grootvader aan, ‘daar zeg je zoowat, waar is die laars?’

Even lijkt Bielke te verstijven, dan geeft hij een scherpe haanachtige schreeuw, glijdt vlug als een aal

onder Grootvader's arm uit en entert met verwilderde haren en opgesjorde kleeren de gang in.

Eerst bij de trap-deur, als hij op veilig terrein komt, en er de tijd voor heeft, begint hij een deuntje te huilen. Hij snikt heftig en friemelt zielig in zijn nat gezicht.

Maar zijn Moeder's armen vangen hem onverhoeds op. ‘Wat is er met het kind?, is het kind gevallen? Zal Moeder de zeere plek afzoenen?’, twee zachte handen streelen zijn haar glad, trekken zijn kieltje recht, deppen zijn tranen weg. ‘Zal Moeder wat lekkers koopen voor de zeere plek? Gaat het kind mee naar vrouw Fikkel?’

Bielke is zijn leed al weer vergeten, terwijl hij nog snikt. ‘Ja - vrouw Fikkel toe!’ Hij ziet de volle flesschen met de kleurige zoete dingen, drommen van flesschen...

Op een avond is de bruine lange man weer gekomen.

En Grootmoeder duwt Bielke een stukje vooruit bij de begroeting. ‘Nou, alleeh, geef 's een handje, en zeg Oom Petelier goeienavond.’

Bielke geeft onwillig-gehoorzaam een handje en hij zegt onwillig-gedwee: ‘G'navond, Oome Petee.’

En de wind doet oe-oe-oeh in de schoorsteen, en de vlammen achter het open ijzerwerk rillen, en het eekhorentje op de plank rilt ook.

Oom Petee heeft een groote kromme neus en barstjes aan zijn mond, en zijn oogen lijken op knoopsgaatjes. Hij houdt zijn knieën en zijn gezicht en zijn handen dicht bij het vuur, en Grootmoeder en Grootvader

zitten aan zijn eene kant en Vader en Moeder aan zijn andere kant. En zij strekken de beenen allemaal naar de aschla uit.

Grootmoeder's neus steekt als een scherp dingetje uit de kleppen van haar muts, en Grootvader's kinkwast beweegt of hij eet, op Vader's zwart rond-geknipt wang-haar vallen gele stukjes vuurschijnsel.

Zij praten met ernstige gezichten, de groote-menschen, en bij hun praten past de winterwind in de schoorsteen: oeh-oeh, oe-oe-oeh.

Er draaien witte kringetjes wasem boven de kommen met koffie rond, witte kapotte kringetjes, en het vuur zucht, en achter het venster is het heelemaal zwart.

Oome Petee heeft het over ‘des Boozen macht.’ En soms kraken de woorden in zijn mond. Hij vertelt ook een duistere geschiedenis over een man met horens en een bokspoot en een meisje in een danshuis...

‘Hij moet’, grommelt Oom Petee, ‘als een heer gekleed geweest zijn. Mijn Grootmoeder's zuster, meuje Ciska, dié wist er het fijne van... En de jonge dochter die moet gezegd hebben: ‘dansen zal ik, al was het ook met de duivel...’

‘Oeh-oeh-oeh’, blaast de wind in de schoorsteen, ‘oe-oeh.’

En Oom Petee heft zijn groote handen op, die lijken ineens knobbelig als boomtakken en hij priemt de kin vooruit, een groote scherpe kin, en zijn stem is enkel nog maar het oe-oe-oeh van de winter-wind. ‘Toen is de persoon gekomen - zwart, met de bokspoot en weerszijden in zijn dik haar kleine horens, nauwelijks

te zien, die danste met de jonge dochter, en bij de deur greep hij haar en voerde haar weg...' De boomtakvingers krommen, knijpen ineen, ballen zich.

De vlammen schudden, en het vuur zucht harder.

Bielke heeft lang niet alles begrepen van het verhaal, maar toch veel te veel.

Hij gluurt rond.

Bol, zwart en hoekig staan de schaduwhoofden van de groote menschen op de wand. Achter elk ding ligt een schaduw.

Bielke wil de gang in-dwalen.

Het eenzame lampje brandt daar al, hoog tegen de grijze muur. En overal staan schaduwen.

Voor het eerst in zijn leven heeft Bielke daar erg in. Hij huivert, trekt het hoofd in de schouders en verschuilt zich achter zijn Moeder's stoel.

De klok slaat brommerig.

De klok weet ook van de man met de bokspoot af.

Maar Grootmoeder zegt: 'Zeven uur, de jongen moet naar bed, Anna.'

Oom Petee praat er onverschillig door heen.

'Ik heb mooie makreel in mijn mand en malsche Engelsche bokking en kersversche poontjes.'

Maar Bielke luistert er maar half naar.

Zal de man van de bokspoot niet aan het voeteneind van de bedstee zitten...?

Hij bijt in zijn duim.

Hij weet al wat angst is.

- Het stoepetje en de holle drempel van de achter-

deur zijn warm van de zon, en aan de boom van de schoteltjes-blâren komen weer knoppen. Er staan bloemen in de vensters en er zitten poesen op de dakgoten en het hamertje-in-de-werkplaats klopt vroolijk ‘dum-dum-dum.’

Bielke scharrelt achter een mooie dikke kruisspin aan, maar de spin is hem te vlug af. Vinnig van spijtigheid rukt hij aan een ruige groene onkruid-stengel, geeft bijna een gil en wordt tot aan de haarwortels rood. De eerste plant die Bielke Hardorfer uit de aarde trekt is een brandnetel.

Fel zuigt hij op de witte venijn-pukkels aan de roode binnenkant van zijn vingers, tranen prikken achter zijn oogen, maar hij is al te groot om te huilen en hij is groot genoeg om wraak te nemen. Met zijn schoenzolen vermorzelt hij de booze plant. Dan is hij voldaan.

En zijn makker kruipt ook al weer door het gat van de ligusterhaag. Zijn makker, dat is nu niet meer het vreemde kindje van de vreemde Moekie, maar Joppe van Vrouw Clot.

Joppe is iets diks en roods met een groene muts op, hij woont in een grijs huis achter de haag.

Zij eten al hun lekkers samen op, Joppe en hij, ze deelen zelfs broederlijk hun middag-boterham, en ze spelen met alles wat hen voor de handen komt, aarde en gras en kiezeltjes, een rups, een half verlamd vlindertje, een leege lucifersdoos.

Ze hangen ook samen over het hekje, kijken links en rechts de straat in en begroeten uitbundig de man van de reinigingsdienst.

‘Dag tonnetjes-man’, roepen ze hartelijk. En ze bewonderen de daverende kar met het schonkige paard uitermate. ‘Magge we meerijen, tonnetjesman?’

‘Nee’, lacht de tonnetjesman, ‘dat magge jullie niet, want dan worden jullie zelf ook nog poep-tonnetjes en dan kan jullie Moeder je niet meer terugvinden.’

Zorgelijk kijken ze elkaar daarbij aan.

En ze bedelen toch nog. ‘Tot de hoek dan maar...’

Maar de tonnetjesman wil er niets van weten. ‘Het is verboje’, roept hij.

En daar grinniken ze om. Ze doen wel meer iets dat verboden is. Ze mogen ook niet van het binnenplaatsje af, ze doen het toch. Ze scharrelen stilletjes het hekje uit, het straatje in, en Grootmoeder haalt ze terug. ‘Alleeh, hier jullie, en niet meer wegloopen, hoor je?’

‘Nee Grootmoeder’, zeggen ze gewillig. En dat meenen ze ook. Maar het valt niet mee zoo maar zoet achter een hekje te staan.

En vijf minuten later drukken ze de neuzen plat tegen het winkelraam van vrouw Fikkel en wijzen naar de wonderballen en tolletjes van suiker en de koeken met de roode korreltjes van boven. En langs de stopflesschen heen turen ze naar vrouw Fikkel.

Vrouw Fikkel draagt ook een witte muts. En zij heeft overal kussentjes onder haar goed, van voren en van achteren en opzij. En heel boven-aan waar haar gezicht is, zijn ook kussentjes: wang-kussentjes en kinkussentjes, een muts vol.

Ineens draaien ze zich om en drukken met hun ach-

terste tegen de muur of ze er doorheen willen: er gaat een vrouw met een koe voorbij, en een vrouw met een groote korf kakelende kippen. Dat zijn de vrouwen die naar de markt moeten. Ze zijn dik, hebben vaak een hengselmand bij zich, soms ook een baas van een paraplu. En als het regent hebben ze geruite doeken om het hoofd geknoopt. Er komen er nog meer, die dragen manden met eieren en sufferige ganzen.

Bielke en Joppe turen de vrouwen zoo lang mogelijk na.

Dan dolen ze ook weer 's de Groene Bocht in.

En in de Groene Bocht, daar loopt achter een open wand van ruitjes-gaas, de witte booze haan van Freerk Kret, die pikt bij elke stap die hij doet netekoppig in de grond en vliegt elk oogenblik kriegel af op de eenigste kip die hij heeft, en plukt in zijn boozigneid heelemaal haar kop kaal.

Zij pluren door een reetje in de moppen groen van het klim-op naar vrouw Oetgens en haar rokke-kindertjes. Aan de eene kant van vrouw Oetgens' wijde zwarte rok hangt een kind met een krentenbaardje en aan de andere kant een kind met een pleisterkin. En Diederich is net zoo groot als Joppe en Bielke zelf, maar hij heeft altijd een vieze lap op zijn hoofd en hij ruikt naar zeerigheid. En Carrelientje en Catootje die zijn wit en mager en ze hebben ringwurm. Vrouw Oetgens praat met Opoetje Kloen. Opoetje is nog ouer dan Grootmoeder. Ze heeft een neus met een bocheltje, en onder haar muts is haar hoofd heelemaal kaal. Maar haar zoon Driek, die is jonger dan Vader en gedurig

ziek. En zij praat altijd over hem, en er komen telkens weer andere dokters bij hem...

Schroomvallig luisteren ze nog even en schroomvallig loopen ze weer verder. De Groene Bocht komt uit in de houten-keet-straat met de gesloten en dichte luiken, ze kijken verwonderd naar de voorkant van hun ‘eigen huizen’, klauteren bij de ondermuren op, gluren door de ramen in de pronkkamertjes en roepen ‘vollek.’

Dan komt Grootmoeder weer.

Grootmoeder's rokken wapperen, en haar dunne beenen lijken op bezemstelen, maar haar pantoffels zijn groot en plat. ‘Kwaaie bengels’, hijgt ze, ‘mee, zeg ik jullie. En als je nou weer wegloopt, krijg je met me slof voor je broek.’

‘Ja Grootmoeder’, zeggen ze gehoorzaam.

En de volgende dag dribbelen ze heelemaal tot aan de hoek van de straat. Ze loopen hand in hand en de kwasten van hun mutsen bengelen monter in de wind op en neer. Ze hebben ook bochels van wind in hun kielen en de achterklep van Joppe's broek springt weer 's los.

Eerst kijken ze bij Joppe's Moeder om de hoek, die schuurt waterpotten: één tinnen en één geëmailleerde.

‘Vooruit’, commandeert ze, ‘afgemarcheerd naar de binnenplaats bij buvrouw Hardorfer’, en haar neus prikt. Overal prikt de neus van Joppe's moeder in, in de zon en in de schaduw.

‘Móeten we terug?’, fluistert Bielke met een spij-

tige blik achterom. Ze zijn nog nooit met hun tweeën de straat op geweest.

'Och - nee maar', beslist Joppe.

En ze stappen weer verder.

Van heel dichtbij turen ze ook naar Freerk Kret, die zit in een luierstoel in de zon, krabt zijn pijpekop uit, leest de krant, snijdt stukjes van zijn vingernagels af. Hij heeft deuken in zijn wangen en een zwarte pet met een glimmende klep achter op zijn hoofd.

Hesseltje Stoop de water-en-vuur-vrouw pookt haar groote vuur op, dat is door een gat van de haag te zien. En Hesseltje's muts hangt los, want ze heeft het warm en ze moppert in zich-zelf.

Vokeltje Sedee komt ook naar buiten, ze heeft schuine split-oogjes, gele wangetjes en een erge rimpeltjes-mond. Ze sluit met de groote sleutel secuur haar zware huisdeur. Vokeltje die gaat met haar geheimzinnige tasch op stap. Ze draagt een wijde zwarte mantel, en achter aan haar hoedje hangt een strik als een klapwiekende kraai, en haar tasch daar is een heeleboel in, die staat bol.

'Vokeltje', licht Joppe in, 'dat is de kindertjes-juffrouw, in die tasch draagt ze kindertjes.'

'Na' wie dan?', vraagt Bielke, 'na' ons?'

Joppe haalt de schouders op. 'Weet niet.'

En zij blijven staan om Vokeltje na te kijken.

Maar zij gaat het hekje-van-de-binnenplaats voorbij.

Dus vandaag wordt er nog geen kindje gebracht.

Teleurgesteld keeren zij zich om. Nou komen er vandaag ook geen krentenbrooden en taartjes. Aan-

dachtig kijken zij naar het raam van Eit Wedzinga.

Eit Wedzinga woont in een groente-zaak, daar gaat men met drie roode afstappen in. De groote menschen moeten bij de deur altijd bukken en stoeten even goed hun hoofd, maar de kinderen kunnen recht-op naar binnen... Hauke zit daar, die steekt zijn tong uit en Bettine draagt een kiespijndoek.

Er wonen ook nog een boel andere kinderen in de straat, grooterds en kleintjes.

Tegen de kleintjes zeggen ze soms: ‘Dag...’ En: ‘Hoe heet jij?’

Ze laten blâren varen op het gootwater en happen om de beurt van een appel.

In een van de horretjes-huizen verder-op woont een meisje met een blinkende haar-strik. Daar kijkt Bielke graag naar. ‘Mooi...’, prevelt hij, ‘prachtig.’ Maar nu is het kind er niet, ook niet achter de ruiten.

En nog verder-op woont Soling, de bakker. Daar staat een steenen krakeling boven de deur, en achter het raam liggen lange witte brooden op een servet en Amsterdamsche korstjes en snijkoeken. Milia Soling neemt stof af van de bussen en potten. Milia is al zoo groot, die is al van school af. En haar broer Timon die maakt suikermoppen vlak achter het bestoven raam van de bakkerij.

Dan zijn er weer zoo-maar huizen, stoep, raam, deur, stoep - raam - deur.

Maar bij Donnardus Frenzel ruikt het lekker.

Donnardus Frenzel die is barbier. Er staan potjes en flesschen met reukgoed voor het raam, men kan ook

op de stoep de zeepgezichten van de mannen zien, die geschoren worden.

Op de eene hoek van de straat woont Kuunderts de slager. Er ligt spek en bloedworst in de uitstalling en er hangt een varken aan de haken.

En op de andere straathoek daar is de sigarenwinkel van Bernardus Cruyf.

De planken aan de wand zijn volgestapeld met kistjes. De glazen tusschendeur staat open. Bernardus is nog net te zien. Hij zit in een donker achterkamertje en heeft een slappe pet op. Zijn vingers frunniken ergens aan, hij maakt sigaren, en de punten van zijn lange snor hangen naast zijn kin. Zijn dochter Barbara is bij hem, die doet ook wat. Een Moeder is er niet meer. Maar Barbara is al groot.

‘Me zuster is grooter’, snoeft Joppe, ‘die dient al, Sanne-Nanette... die woont in een groote stad.’

Klepperende voetstappen en een booze stern verstoren hun gesprek: Grootmoeder draaft op hen toe, en zij is heelemaal buiten adem. ‘Leelijke straatslijpers’, hijgt ze, ‘nou is het uit met mijn geduld, nou kunnen jullie voor straf in huis blijven, de heele dag.’

Ze pakt ze bij de kraag en sjort ze mee, aan elke hand een. Nu lijken ze meer op twee boodschappen van Grootmoeder dan op twee levende jongens...

Bielke weet al een heele poos dat hij aan Grootvader's en Vader's ongekreukelde glimmende schoenen kan zien - dat er die dag vleesch bij de maaltijd komt. Want als Vader en Grootvader die mooie glad-

de schoenen aan hebben is het Zondag. Aan Grootvader's zwartzijden horloge koord met de gouden schuifjes, het zwart lusteren overhemd met de fijne frontplooitjes, de dikke stropdas en de lakensche pet is dat ook te weten, net zoo goed als aan Vader's platte boordje met het zwarte vlindertje er op, de dophoed en de zilveren ketting met de paardekop. Bij de Zondag komen al-door meer kenteekenen: ook Grootmoeder's geslepen zwarte kralen en de fijne kantmuts, en Moeder's groene japon met de fluweelen mouw-omslagen en het hoedje met de gele roos.

En dat alles van die gewone Zondag is makkelijk genoeg te onthouden: het komt vaak terug en heel gauw.

Maar er is nog een ander soort van Zondagen, en die komen ook geregeld terug, en dan daar tusschen-in duurt het langer.

Bielke heeft eenmaal op een schemer-uur aan het venster gezeten, op Moeder's schoot, toen trokken er kinderen met lichtjes voorbij: gele en roode en gestippelde en gestreepte bolletjes met een glans er om toe, en ook lichtjes op stokken waren er met gouen en zilveren kronkeltjes.

Bielke strekte er de handen naar uit.

En Moeder zei: ‘Komend jaar.’

Het was nog even in zijn herinnering, en gleed dan weg - tot er weer een lichtjes-avond kwam.

En weer op een andere keer heeft Bielke aan een witte tafel met groene en oranje en witte suikerhartjes gestaan, toen vond hij 's morgens in zijn schoen een

marsepeinen sneeuwman en een blikken kever die loopen kon.

Om de kever die hij nog lang aan een touwtje meetrok toen hij niet meer loopen wou, heeft hij nog vaak aan de dagen van de witte tafels gedacht. ‘Dat is Sinterklaas’, zei Moeder. Maar het meeste ontging hem er van - tot het feest opnieuw terugkeerde...

Er is ook een avond geweest dat Grootmoeder aan de tafel, onder de lamp, een wit-gesuikerde krans van koek in partjes verdeelde. Eerst tikte ze met de punt van het mes op de koek en mummelde: dat is een, dat is twee, drie, vier, vijf... Dan sneed ze de mootjes af, op elk mootje zat een rood bloemetje van zoetigheid.

Er luidde een klok veel zwaarder dan gewoon.

Ineens was er een gedachte aan Oom Petee, die neerhurkte en een wortelvinger ophief: ‘De bim-bam - het jongetje is dood.’

Hij zei: ‘Is het jongetje weer dood?’

Dat begrepen ze niet.

Moeder fluisterde: ‘Lieve Heertje is geboren.’

Er was ook een verhaal bij over een ster.

En Moeder wees de ster over de zwarte daken aan. ‘Die zal het geweest zijn.’ En dat is hem altijd bijgebleven.

Er is ook een nacht geweest, dat hij wakker werd van stemmen. Hij gluurde door de bedgordijnen, en was eerst verbaasd en toen blij. De koperen bak van de olielamp glinsterde als een klok van goud. En de tafel was gedekt, er stond een dampende rollade, en er waren geboorde kaneel-appelen en kruimige aardap-

pels en kastanjes. En Grootvader en Grootmoeder, en Vader en Moeder die zaten daarbij, en aten of het op-de-dag was. Hij had zijn beenen al gauw over de beddeplank en stak zijn armen uit. ‘Ikke - ook.’ En hij werd uit bed getild en kreeg een dekentje om de voeten en een slabbetje over zijn schoone hanssop en hij mocht mee-eten. En toen het op was, en ook al eerder, spraken ze over dingen die hij niet verstond. Achter het raam ploften harde nijdige knal-geluiden, die toch schik hadden en de klok sloeg - sloeg heel lang. De groote menschen stonden langzaam op en zeien iets onbegrijpelijks tegen elkaar en kusten elkaar en ook hem, en schreiden en waren vroolijk tegelijk.

Moeder glimlachte. ‘Het is Oudejaarsavond, me jongen.’ Ook dat is hem niet ontgaan naderhand.

De dagen werden van heel klein, heel groot.

Er stonden bloempjes in de grasranden, er hingen wollen netjes met suiker-eiertjes bij Soling en mandjes met broedende suiker-kippen.

De linde-blâren waren licht-groene schoteltjes geworden.

Moeder zei: ‘Lieve Heertje is opgestaan.’

Vergeten heeft hij dat nooit. Er was iets in zijn Moeder's stem, waardoor dat niet kon.

- Het werd al heeter en heeter.

Toen kwam er een dag, die de heetste van alle leek.

Zij kregen nieuwe kleeren aan: Moeder een bruine japon, Grootmoeder een grijze, en Grootvader die had een nieuwe zwarte jas met panden aan, Vader een blauwe zonder panden. En Bielke die droeg een wit

eigen-gemaakt kieltje waar de mouwen wat van oppoften, en een horlogezakje was er in aan de linkerkant en zijn broek was van manchester.

Alles werd buiten zilver van het licht.

Men kon begrijpen dat de lucht de vloer van de hemel was.

'Dat is Pinksteren', zei Moeder.

Hij ging voor het eerst mee naar de Kerk.

Het meisje met de blinkende haarstrik was er ook, ze droeg een witte jurk met strookjes net als de andere meisjes. Iemand zei: 'Die kleine Angelia Merels die steekt toch weer zoo fijn in de kleeren.' Hij dacht er even over na en keek meteen verwonderd rond.

Er stond een man in de hoogte te praten en in het orgel onweerde het.

Om zijn mooie kiel met het horlogezakje heeft hij daar altijd aan teruggedacht, het heele jaar door tot het weer Pinksteren was. Toen kreeg hij opnieuw een andere kiel met een horlogezakje.

- En de dagen werden van groot - klein.

Toen kwam de lichtjes-avond weer.

Hij stapte mee met de anderen en droeg aan een stok een geel lichtbolletje en Joppe had een groen.

'Nou is het Sint-Maarten', zei Moeder, 'weet je nog wel van verleden jaar?'

Ja, hij wist het nog wel. Hij zat in de schemer op Moeder's schoot... Hij knikte. 'Nu zou de witte tafel met de hartjes weer komen - Sinterklaas.'

En tusschen al die feesten in, kwamen en gingen ook nog de verjaardagen van hen allemaal - en van de

Koningin. Als de Koningin jarig is, krijgt hij een sjerp over de borst en uit de zolderramen hangen vlaggen. 's Avonds is er vuurwerk, dan zijn er zilveren en groene sterren die kapot vallen, het maakt een boel lawaai, en de mannen drinken borreltjes. ‘De Koningin’, denkt hij, ‘zal het wel fijn vinden, dat we zoo om haar denken.’

Maar als ze zelf jarig zijn, bedenkt Moeder - ook als het haar beurt is - een nuttig cadeau. En 's avonds drinken ze chocolademelk of koffie met dikke ronde boterkoeken. En die jarig is mag opgeven wat er gegeten zal worden: snijboonen met worst of gehakt met zoete appelen.

‘Dat is de vaste regelmaat zoo’, zegt Grootvader op ieder feest...

Nu zijn de witte tafels er weer.

En Moeder doet Bielke een warme doek om de hals, een warme doek met kwasten. De wind buiten ruikt naar pepernoten en warme taai-taaien poppen. In de sterren verspringen schitter-dingetjes, de sterren die zien ergens boven-op een huis het witte paard en de zwarte knecht en de Sint in zijn roode mantel.

Bielke houdt zijn Vader's hand stijf vast. En hij kijkt van terzij naar de hooge zwarte daken, of hij soms ook de schaduw van een man te paard ontdekken kan.

Er schuifelen veel menschen met kinderen langs de witte tafel bij Soling. Angelia Merels en haar Moeder zijn er ook. Bielke dringt zich tusschen hen in om beter te kunnen kijken.

Hij ziet nu veel beter dan verleden jaar wat er allemaal ligt: een klokje met een gouen slinger, een molentje van chocola, een schip met een zijden wimpel, een kind op een waterpot, een bedelaar met een houten been, en alles is van marsepein.

'Dat is Reeuwke', zegt hij met groote stelligheid.

'Ja', schettert Angelia, 'zijn broek is op dezelfde plek kapot, in het kruis.' Pleizierig wordt daar om gegniffeld.

Maar nu begint het loten.

Vader steekt zijn hand in de bus en vischt er een papiertje uit, hij vouwt het open, roept het getal af en krijgt een visch van chocola, een zware visch.

Bielke mag de visch dragen. En hij mag zelf ook een lootje pakken. Vader doet het papiertje dan wel voor hem open. 'Zes en zeuventig', roept hij met een dreun-stem.

En Bielke krijgt een muiltje van suikergoed: groen met een rose hakje.

'Dat heeft Asschepoes vast verloren', lacht Vader.

En Angelia trekt aan een pijpkrul op haar wang, en haar blanke harde schitteroogen kijken vrijpostig naar Vader op. 'Ben ìk Asschepoes?'

Dan lachen de vrouwen die dat hooren.

En Vokeltje Sedee voorspelt: 'Dat zal me er eentje worden!'

Maar Bielke stopt de visch in de eene broekszak en het schoentje in de andere. 'Angelia krijgt het niet.'

- In bed luistert hij naar de stap van het paard. Hij hoort duidelijk de hoeven kletteren op de pannen. 'Ben

ik vaak stout geweest van het jaar?', tracht hij na te gaan. En het is hem of hij Grootmoeder's hijgende stem hoort. 'Jullie straatbengels...'

Hij kruipt diep onder het dek.

's Nachts is er iets dat hem wakker maakt, een vreemd hijgend lachen. Dat leek te komen uit de opkamer waar Vader en Moeder slapen. Hij droomde nog half, toen hij al naar het lachen luisterde. En toen hij overeind zat was er niets, geen enkel geluid.

's Morgens denkt hij: 'Het zal Sinterklaas geweest hebben.'

Want zijn schoen onder de schoorsteen kan al de heerlijkheden die Sint gebracht heeft niet bevatten: een zak vol borstplaat en een pijp van chocola, een blokkendoos en een heele hoop knikkers.

Hij proeft van de borstplaat, rookt de pijp half-op, legt de blokken uit, probeert de knikkers en weet ineens, dat nu het feest van de witte suikerkrans en de ster weer in aantocht is.

Hij begint de regelmaat te kennen.

Bielke heeft een huis geteekend met een dak en een deur, een raam, een geblokt stoepetje, een rustbank... Hij is er erg trotsch op, hij wil het zijn Moeder toonen, draait zich om, kijkt haar aan en vergeet het.

Moeder heeft gezwollen zeepsophanden van de wasch, en dunne harde lippen, óok misschien van de wasch, en haar rug is bij de boezelband scheef uitgezakt. Er valt een heldere breede baan zonneschijn over haar gezicht. En haar oogen en ooren en wangen lijken

haast zoo doorschijnend als de glazen kast-engltjes in de voorkamer.

'Ik ben moei', zegt ze recht voor zich uit, en aan de overkant van de tafel zit toch geen mensch, en geen mensch antwoordt ook.

Grootmoeder wil naaien en Grootmoeder moet een heele poos met de punt van de draad naar het oog van de naald mikken, dat maakt haar kregel.

Zij zit voor de haard, tusschen een roode vierkante en een ronde blauwe hoedendoos in en zet kromme veertjes op haar kaperhoedje, en gespen van git.

'Ja, hoe een mensch toch zoo moei kan wezen', zucht Moeder weer. Ze staat langzaam op met de handen in de rug, zet eerst haar theekopje in het blad en dan weer er buiten, dept gemorste suikerkorreltjes op met haar vochtige rimpel-duim, laat ze ook weer vallen.

Grootmoeder heeft nu de naald ingeoogd, ze is haar kregelheid vergeten. 'Te hopen', prevelt ze achter de tanden, 'dat je nog een jaar over mag slaan, Anna, de jongen geeft je al handen vol werk, en dan een dubbele huishouding... Je hebt ook niet veel om bij te zetten. Al die keeren dat het misging, zie je, dat heeft je ondermijnd, ik in mijn tijd wist daar niet van.'

Moeder trekt de band van haar boezelaar veel te nauw om haar middel heen. 'Kan het niet helpen.' Haar oogleden lijken dik-en-rood op te loopen, haar gezicht bukt zoo diep voorover dat de onderhelft niet meer te zien is. 'En zwakte - daar wordt nog al om gedacht', ze laat de schouders nog meer hangen. 'Och,

het is een vrouw eenmaal opgelegd, dat weet je zelf, het zal altijd zoo blijven, het is de vaste orde, elk jaar komt het over je, mis of niet mis - hindert ook niet als het gewoon verloopt...'

Het is of er schaduwen achter die woorden zijn, schaduwen met groote hoofden. Bielke zucht van beklemdheid, en teekent een vrouw bij zijn huis. Dit is nu weer zoo'n gesprek dat leeg langs zijn ooren tuit. Hij weet nog niet dat er voor velerlei dingen een vaste regelmaat bestaat. De vrouw bij het huisje geeft hij mooie schoentjes met hooge hakken en dikke veterlussen.

Als hij daar mee klaar is, kijkt hij weer naar zijn Moeder.

Maar zij is er niet meer, ze is stil weggegaan.

En Grootmoeder oogt weer een draad in, maakt het puntje nat, knijpt het cene oog dicht, kijkt met het andere twee maal zoo fel, en mikt... Nee de draad is nog niet in het oog, het puntje ging bezijden. Grootmoeder prevelt of er nog iemand bij haar is.

Steels let Bielke er op.

Eigenlijk is er altijd wat vreemds met Grootmoeder. Zij woont achter de trapdeur - in de hoogte. Bielke weet nog niet precies waar zij blijft. Ze verdwijnt heele middagen, opeens is zij er weer, draagt altijd de muts met de lange witte wangkleppen, en heeft ook een lange rij zwarte knoopen op haar jak. Haar neus zakt een beetje voorover en haar kin groeit in de hoogte. Als ze niets zegt kan men haar mond niet vinden, als ze praat springt er een bruin scheurtje open. Ha -

daar is Grootmoeder's mond! Ze moet wel erg oud wezen, danig-oud! En Grootvader noemt haar toch meisje-lief en Jakle. Jakle is veel mooier naam dan Grootmoeder.

Bielke geeft de vrouw bij het huis ook nog een dik opgerolde paraplu in de handen, die paraplu lijkt erg goed. De boerinnen die naar de markt gaan hebben er ook zoo-een. Bielke laat zijn hielen van pure verruktheid even op de vloer roffelen. De paraplu-vrouw lijkt op Joppe's dikke Grootmoeder Tonia. ‘Joppe's Grootmoeder Tonia is aardiger dan zijn Grootmoeder Brecht.’ Hij steekt in gedachten een punt van zijn teekening in de mond. Het is toch vreemd dat Joppe twee Grootmoeders heeft. ‘Waarom heb ik er geen twee?’, denkt hij, hij wil dadelijk naar zijn Moeder gaan om er haar naar te vragen, en zijn Moeder komt juist weer de keuken binnen. Zij knikt tegen hem en morrelt aan de kacheldeurtjes...

Op zijn achterste schuift hij speelsch naar haar toe. ‘Moeder, waarom heeft Joppe twee Grootmoeders en ik maar één?’

Moeder zet een ketel water op het vuur. ‘Mijn Vader en Moeder die zijn al lang dood, kind. Die zijn al dood gegaan toen Moeder twaalf, dertien jaar was. Moeder die was een wees.’ Nu zijn de schaduwen met de dikke koppen er weer. Moeder tipt met een slip van haar schort het zweet van haar gezicht, hoest een beetje, en strijkt met haar eene vinger over het hengsel van de ketel. In haar oogen kruipen natte glimplekken.

‘Stil maar’, sust Bielke in zichzelf, ‘stil maar.’ En hij omvat hevig-van-hartelijkheid zijn Moeder's knieën. ‘Wil u mijn paraplu-vrouw, Moeder?, u mag wel... u mag gerust, kijk 's...’

‘Mooi - mooi is dat’, Moeder kijkt er toch niet aandachtig genoeg naar, ‘teeken maar lief, jij.’ Ze legt even haar hand onder zijn kin en glimlacht, de tranen glijden terug achter haar oogen.

Bielke heeft toch wel erg in zijn Moeder's verdriet. ‘Wat is er?’, denkt hij. Een oogenblik is hij treurig, dan gaat hij aan het raam staan, legt de kin op de gekruiste armen, kijkt naar buiten en vergeet zijn droefheid heelemaal.

Hij kent nu alle menschen uit de straat al, Donnardus Frenzel met zijn witte barbiersjas en zijn dikke neus die op een kruintje worst lijkt, en Eit Wedzinga en Titia zijn vrouw, Titia draagt altijd hooge ruitjesschorten en Eit's oude lichte boezeroen is met donkere nieuwe lappen versteld. Hesseltje Stoop haar zwarte muts zit altijd scheef. Milia Soling heeft haar haar zoo glad weggekamd, dat het net is of er geen haar meer is. En Bettine Wedzinga klopt vaak vloermatjes uit en haalt Hauke's broek op. En Hauke staat op het roode keldertrap je en zingt met een gil-stem: ‘Kom Karlieneke, kom Karlieneke, kom...’ En in de kamer achter het raam zingt Bielke mee.

De lamp brandt nu het helderst van de heele week: de brander is pas gepoetst en de pit extra afgeveegd.

Het servet waar de opengesneden warme punt-

broodjes op liggen, is pas uit de linnenkast genomen, er zitten nog diepe strijkvouwen in, het ruikt nog lekker naar zeep en buitenlucht. De strooppot is tot de rand toe vol, het botervlootje ook. Grootmoeder heeft er kunstige figuren in gestoken, dikke klavertjes-vier en bolle eikeltjes, en de koffiekan ronkt.

Bielke doet of hij in zijn prentenboek kijkt en hij kijkt er ook wel in, maar in de keuken-kamer ontgaat hem toch niets. En hij moet van louter genoegen zijn rug stijf tegen de leuning van zijn stoel drukken en zijn voeten stijf op de sporten. Hij heeft een schoone kiel aan, zijn beenen zijn gewasschen, zijn haar is met de fijne kam bewerkt, hij heeft een lekker Zaterdagavondgevoel.

Moeder draagt haar grijze opknappers-jurk met haar Zondagsche ‘bros’, daar zit nog gevlochten haar van haar Moeder in: net een matje van zilverdraad. Van dat blinkende witte haar heeft Angelia Merels ook. En Grootmoeder ziet er gezellig uit, met haar schoone kantjes-muts en haar laag ruitjes-boezelaar. En Grootvader heeft een helder streepjes-boezeroen aan en zijn wangen glimmen gespannen-rood van het erge wasschen. Maar hij moet nog naar de barbier toe, dat houdt hij voor het laatst, omdat dàt het aardigst van alles is. Vader draagt een sport-overhemd met pluchen balletjes onder de kraag, zijn baard valt daar dik en glad overheen, hij is al geschoren, blauwachtig wit zijn zijn lippen en wangen, lekker-schoon!

Grootmoeder schenkt de koffie. ‘Wat is het weer een rust zoo’, mummelt ze, ‘fijn aan-kant de boel...’

De kommen glimmen van binnen en van buiten, met een bittere geur klukt de koffiestraal er in. Er ligt ook een schoon ‘wafeltjes’-kleedje onder het blad.

Moeder doet eerst boter en dan stroop op het warme broodje. ‘Kijk 's’, prevelt ze, ‘het vliegt er als de weerga in, hè?’

‘Wie is de weerga?’, vraagt Bielke.

Ze grinniken maar wat.

‘Het is een heldere avond’, zegt Vader.

Dan grinniken ze ook, dat is van de genoegelijkheid.

De stoelruggen blinken, het koperwerk blinkt, en het eekhorentje ziet er uit of het pas de snorren opgestreken heeft. In dit huis is nu nergens meer stof! En op de bedden liggen lakens met mooie gelijke vouwblokjes en kussens zonder kreukels.

Grootmoeder breekt haar broodje in tweeën en doet een groote hap, wrijft met allebei haar handen over het gladde schoone schort en diept een verhaal op van heel lang terug.

‘Och ja’, zegt ze, ‘dat herinner ik mij ook zoo goed van de tijd, toen ik nog keukenmeid was bij Mevrouw Pals Curver-Dibbits. Altijd wat bizonders op Zaterdagavond, hetzij een warm balletje gehakt op een sneetje roggebrood, hetzij een warm worstje, of de mans een paar wentelteefjes, en altijd koffie met suiker, en als het vroor mochten we met een warme stoof zitten. Edele menschen die Pals Curver-Dibbits, édele menschen.’

‘Je had ons wel 's te eten kunnen nooden’, plaagt

Grootvader met de mond-vol-stroopbrood, ‘is dat aardig?, alles voor jou alleen te houden.’

Dan lachen ze allemaal weer.

Maar Grootmoeder die laat zich niet van haar stuk praten. ‘Een pracht van een keuken hadden we daar, heelemaal van Bijbelsche tegels opgetrokken, en een koperwerk dat er was, en een tin en een heerlijke glazen-kast met porseleinen eetserviezen, en kristal en glaswerk, om duim en vinger van af te likken. Och ja, wat hadden we het daar goed, en we konden kostelijk met elkaar overweg, en Reinoutje Lutgens dat was mijn vriendin, is het niet zoo, Barthold?, weet je nog...?’

Grootvader knikt. ‘Ik heb nog lang in tweestrijd geloopen over jullie’, spot hij.

En Grootmoeder gichelt als een meisje. ‘Het is zonde’, lach-zucht ze, ‘die Reinout was bar leelijk - maar góed... een engel van de Lieve Heer.’

‘Op die soort komen alleen maar weduwnaars met groote gezinnen af’, zegt Vader met een hap in zijn broodje.

‘Stil toch’, vermaant Moeder. Het ontschiet haar, dat ze evengoed lachen moet. ‘Ze is toch best weg gekomen, die Reinout, is het niet zoo?’

‘Nou!’, Grootmoeder steekt haar rechterhand wijd uitgespreid op, ‘in het Prince-hofje te Nuloock, een kamer met gobelin-behang, en tochtkussens in de vensters, een warmwaterstoof onder de tafel, vijf gulden zakgeld elke week, wie doet me wat?’ Er komt wat duns om Grootmoeder's lippen. ‘Rijk had die Reinout het.’

‘Was beter af dan jij’, dolt Grootvader, ‘jij zit nou in je tweede jeugd met een oude kerel die op noch neer kan...’

Daar schateren ze allemaal om. Grootvader kan nog wel over een pakkist heen - als het móet. Maar dan ook alleen als het moet! Want hij heeft liever dat het niet moet.

Als ze dan uitgelachen zijn, is het dunne weg van Grootmoeder's lippen. ‘En een fooien dat we kregen, en een hoop als er toch afviel...! Ik heb op mijn uitgaans-avond menige lekkere hap mogen meenemen voor me Moeder: een dikke moot schelvisch stijf van de botersaus, of een pannetje met vette kalfssoep en balletjes er in, of een kippevleugeltje.’ Ze smakt een beetje of ze het lekkers nog proeft. ‘En dikwijls stopte Mevrouw me ook nog een afleggertje toe, dat is te zeggen van onderkleeren, want de bovenkleeren die konden ons soort menschen in die tijd toch niet dragen. Op-heden loopen de booien of ze Mevrouw-zelf zijn, dat ging toen anders... Maar mijn Moeder dat was een weduwvrouw, die moest ook door de tijd heen met negen bloedjes van kinderen, en die kon die onderkleeren best gebruiken. En als Mijnheer of Mevrouw Pals Curver-Dibbits jarig waren, altijd een extraatje in de keuken, hetzij een glaasje advocaat met roomsoezen of een rood anijsje met confituren-taart. En dan kwam Reinout ook van boven, die was op de linnenkamer, en Ko-Bet dat was de werkmeid, en dan zaten we fijn voor het warme fornuis. Ik heb naderhand nooit begrepen waar toch al die ontevreden-

heid bij de werkende stand vandaan gekomen is!'

'Van geiligheid vallen de maden uit het spek', zegt Vader. Maar dat klinkt niet om te lachen. En hij trekt de mond of hij zuur proeft. 'Al die weelderigheid van vroeger!'

'Maar - waar is waar', valt Grootmoeder daar op in, 'werken moesten we ook niet zuinig daar bij Mevrouw Pals Curver-Dibbits en Ko-Bet het hardst, die heeft haar vingers in die marmeren gangen in de winterkou wel 's te-bloede gewerkt. Och-och ja, en een vreeselijke winterhanden als die stakker had, je mocht het niet zien. En als er een partij was, dan stond ik met de kok van Obbis Trumpen uit De Meerendonck wel volle zes-zeven uren voor die laaiende fornuisvuren, en dat was ook geen kleinigheid.'

'Maar dan kwamen de fooien los', zegt Vader, dat klinkt ook weer niet om te lachen.

Grootmoeder knikt toch gichelend, een heele tijd. 'Ja Thomas, nou en òf Thomas. En alles wat binnen geweest was in de eetkamer, en overbleef, dat viel ons in de maag.'

Het is aardig als Grootmoeder Jakle zoo vertelt.

Die vertelsels hooren net zoo goed bij de Zaterdagavond als de broodjes met stroop.

Het is altijd een dienst-vertelling of een spokenvertelling. De spoken-vertellingen zijn griezelig-fijn, de dienst-vertellingen gewoon-fijn.

Grootvader neust ook nog even in het kasboek. 'Kotels de hoefsmid, die heeft toch die halve zolen en achterlappen niet betaald, wel Thomas? En had Me-

vrouw Van den Abeele op dat binnenwerk van de knooplaarzen nog wat aan te merken?'

'Niks', antwoordt Vader. Hij is wat zwijgzaam geworden, hij stopt in gedachten de pijp.

En Moeder ruimt netjes de tafel op. Ze doet alles keuriger dan zoo-maar gewoon-dagelijks: legt het servet in de vouwen, veegt de kruimeltjes af, bergt de strooppot en het botervlootje op.

'Als we dan nog de straat op willen, Moeder-de-vrouw', glimlacht Vader, 'dan moeten we nou wel gaan, anders wordt het te laat voor het kind.'

Bielke heeft zijn pet al op. 'Ja, kom Moeder!'

En Moeder slaat haar pelerine om. 'Eventjes dan maar...'

'Neem voor mij een halfpond bruine kandij mee', bestelt Grootmoeder. Ze haalt haar witte breiwerk voor de dag, want het zwarte wordt haar 's avonds 'heel' voor de oogen.

En Grootvader slaat nog even een oog in de krant. 'Ja en maakt het dan niet te lang', verzoekt hij, 'want ik zal wel tot een uur of elf bij Donnardus blijven napraten, en dan zit Grootmoeder zoo alleen.' Hij praat dadelijk door. 'Die socialistische beweging komt toch meer en meer op de voorgrond - hoop dat wij daar van verschoond mogen blijven. Ze moesten als het nog 's zoo ver komt, geen café-zaal voor die vergaderingen inruimen. Onrustkweekers...'

Bielke hoort dat maar half. Hij is al buiten, en kijkt onderzoekend rond. Het is al heelemaal donker, de straat ziet er 's avonds altijd nog een beetje onbekend

uit. Zwarte kartelige moppen zijn de huizen met gouen venstertjes, daar staan de sterren als speldepunten boven.

In een groot verbaasd ontzag kijkt Bielke er naar op en soest wat onbestemds.

‘Alleeh’, zegt Vader achter hem.

‘Kom’, spoort Moeder aan.

Bielke loopt monter tusschen hen in door de straat, hij stapt zoo maar los, zonder een hand te geven. Hij is al een groote jongen, als men op school gaat is men groot. Hij kan al spekhaken schrijven en matjes vlechten, hij heeft al een griffelkoker en een sponzedoos.

Bij Donnardus Frenzel zitten de mannen met de ingezeepte witte gezichten, en met de borstel-wangen en de gladde witte kinnen en lippen. En zij praten druk met elkaar, zij maken er een gezellige avond van.

Bij Kuunderts de slager staan de vrouwen met de schoone boezelaars en de boodschappentasschen en ze koopen mooie doorregen varkenslappen en een heele hoop vet en soepbeentjes.

‘Eerst maar even naar Bernardus’, zegt Vader, en zij stappen de stoep al op. Er staan twee klanten in de winkel en die houden een praatje met Bernardus.

Hesseltje Stoop haar man is er ook, die heeft een papegaaien-neus en zijn kalken pijpje is heelemaal zwart gerookt. Hij vaart op de groote zee, heeft ook wel 's zoo'n glimmende zuidwester op zijn hoofd als Petee, die uit De Meerendonck komt, en is toch maar een klein mannetje, de menschen noemen hem Koertje, en zijn kinderen zijn allemaal al getrouwd en wonen

verweg. De Vader van Angelia Merels staat achter hem, die heeft een rood puntje haar aan de kin, en oogen die verkouen door dikke kale randen heen gluren. Maar hij draagt een uniform, blauw met koperen knoopen, op elke knoop staat een treintje, hij is remmer. Vader kan er net nog bij in de winkel. Moeder en Bielke blijven maar aan de ingang staan met de hoofden naar binnen.

'G'n-avond', zeggen ze tegen de mannen.

'G'n-avond', zeggen de mannen terug.

Ze zijn al klaar, zij rooken een sigaartje en hebben Zondagsche gezichten. Bij Zondagsche gezichten hooren hoog opgetrokken wenkbrauwen en lange lippen.

Vader koopt een half pond rooktabak en ook sigaren, zeven-om-een-dubbeltje.

Ze praten over allerlei dingen die Bielke niet kunnen schelen, en Koertje lacht net als de papagaai die bij Michaël Brüsewitz in het café hangt.

Ze hebben het over een samenkomst van hooge heeren in het Vredespaleis en ze grinniken Zaterda-gavond-achtig.

Het is te merken dat ze aan lekker Zondags-eten denken, en aan lang uitslapen.

En dan gaat het plotseling over Driek Kloen.

'Die is nou aan de waterkijker', weet Goof Merels.

Daar hooren ze allemaal van op. 'Hoeveel dokters', puft Koertje, 'zou die al niet gehad hebben?, ik ben dc tel kwijt...'

De een na de ander trekken ze de schouders op. Ze weten het geen van allen meer.

‘En wat het toch is?’, zucht Moeder.

Ze staren en schudden hun hoofden.

Koertje schuifelt een paar streep vooruit. ‘Zijn Moeder’, mompelt hij, ‘en ik weet het van heel dichtbij, hoor, die haar heele hebben en houen is zwaar verhypotheekt. Ze zitten onder de schulden, en ze kunnen de hoop op beterschap toch maar niet laten varen, die twee stakkers. Nou zijn ze heelemaal aan lager wal en ze hebben toch dik in hun want gezeten, die wolwinkel wou best. Toen oue Kloen stierf - iedereen zei mehéer Kloen - toen was hij een bemiddelde man, iemand die zijn nabestaanden verzorgd achterliet. Driek zou landmeter geworden hebben.’

Ze schudden begaan hun hoofden. Maar ze hebben nu toch lang niet zulke bekommerde rimpel-gezichten als anders, als gewoon in de week. Dat is ook geen wonder, ze kunnen het er morgen van nemen, de kerk begint eerst om tien uur, en ze krijgen vleesch bij de aardappels en ze hebben zeven sigaren om op te rooken!

‘Nou ajuus’, groet Vader de mannen eensklaps.

En de mannen groeten ook. ‘Ajuus’.

- Dicht naast elkaar stappen ze dan verder en Bielke loopt weer in het midden.

Ze zijn nu opeens in het IJzeren Verloop, dat is de groote drukke straat die achter hun eigen straat is, en hun eigen straat heet De Klinken.

Prachtige winkels zijn er in het IJzeren Verloop: een prentenwinkel, een drankwinkel, een speelgoedwinkel, een kastenwinkel...

Er zijn hier ook huizen met tuinen en al de deuren hebben ruiten in het midden, met dikke krulletjes van ijzer er voor, en achter al de ramen hangen dubbele gordijnen.

Bielke kent de portieken en de erkertjes en de serretjes en de tuinen al zoo'n beetje. Zij slenteren er vaak voorbij, Joppe en hij, als ze naar school moeten, of als ze terug gaan naar huis. Ze klimmen ook altijd hier en daar op de ijzeren hekjes en kijken in de perkjes. Er groeien daar allerlei mooie bloemen, bloemen als ruige korrels en als suikergoedworteltjes, en als zijen vlinders, en ze zouen er graag 's aan ruiken en voelen willen, maar ze kunnen er niet bij komen, en ze mogen er ook niet bij komen.

Bielke buigt zijn hoofd wat achterover en kijkt bij zijn lange Vader op. Vader's baard is, zoo van onderen-op gezien, bol als een vrouwebontje, en zijn neus lijkt erg groot en wit en recht, zijn oogen zijn rond en zwart als knoopen. ‘Me Vader praat haast niks’, valt Bielke op. En dan denkt hij ineens ook weer aan iets dat hij weten wou. ‘Waarom’, vraagt hij, ‘groeien er bij ons in de straat geen tuinen, Vader?’ Hij verwacht dat zijn Vader daar om lachen zal.

Maar zijn Vader lacht volstrekt niet. ‘Er groeien daar geen tuinen’, antwoordt hij zoo ernstig of hij met Moeder praat, ‘omdat er bij ons in de straat te veel schaduw is.’

‘O’, zegt Bielke.

‘Het is daar in De Klinken veel te smal voor tuinen’, voegt Moeder er bij.

‘O’, zegt Bielke weer.

Hij kijkt nadenkend bij zijn Moeder op. Ze draagt een plat hoedje met een klein slap veertje, haar smal wit gezicht lijkt er onder weg te schuilen en haar stille bleeke oogen kijken al de dingen in de straat voorbij, naar de verte-op-een-hoek...

En als ze dan op die hoek gekomen zijn, denkt Bielke: ‘Nou zal Moeder tegen me praten en lachen.’

Maar dat is dan toch niet zoo. Op de hoek kijkt Moeder weer naar een andere verte-op-een-andere-hoek.

En Bielke legt onder het loopen zachtjes zijn wang tegen haar hand aan. Ik ben hier, wil dat zeggen, en Vader is hier, en het is toch Zaterdagavond? Maar Bielke blijft meteen op de mooie huizen letten. ‘Wonen hier ook buurmannen, Vader?’

Vader voelt aan het zwarte stropje[1)] om zijn hals, kijkt bij zijn opknappersjekker neer en glimlacht of zijn lippen hem zeer doen. ‘Hier wonen de bazen’, zegt Vader.

‘En jij dan’, vraagt Moeder's stem in de hoogte, ‘ben jij dan geen baas?’

‘Hier wonen de... de groote bazen’, verbetert Vader, en het is goed te hooren dat hij zoo meteen een schorre stem zal krijgen.

‘Nou weet ik het’, bedisselt Bielke trotsch op zijn gevatheid, ‘het IJzeren Verloop dat is dc bazenstraat. hè Vader?, en De Klinkert dat is...’

1) Strikdas

‘De knechtsenstraat natuurlijk’, vult Moeder aan.

En dan is het Bielke of hij zijn Moeder's witte gezicht vlak voor zich ziet, en ze heeft wat roods aan de oogen.

Hij vraagt nu niet meer, hij wordt stil, en hij weet toch niet waarom.

‘Geef me je hand’, beduidt Moeder.

En vreemd gezeggelijk schuift hij zijn vingers in Moeder's hand. Vader en Moeder zeggen niets meer tegen elkaar. Het is net of er opeens wat veranderd is.

De winkel-lampen branden toch nog even helder, de winkel-lampen zijn net sterretjes als men er door de oogharen naar kijkt. Maar de geluiden beginnen al weer ver-weg te klinken, dat is 's avonds altijd zoo. De stemmen en de wagenwielen en de winkelbellen worden, als de lampen branden, hard en vaag tegelijk. Onder een lantaren knikkeren nog een paar jongens, en de schaduwen van een boom en de bewegingen van hun armen en beenen zijn niet goed meer uit-een te houden, op de kerkestoep zit een klein meisje met haar pop, de donkerte veegt haar hoofd half uit... Het zou best Catootje Oetgens kunnen wezen. Catootje zegt dat haar Moeder telkens hard met de scherpe kant van haar vingerhoed op de ringwormen in haar hals drukt. Het is er goed voor, zegt Catootje. Een stuk of wat kleine kinderen en een groote vrouw die de Moeder wel zal zijn, doen kaarsje-dans. ‘In Holland staat een huis’, zingen ze ‘in Holland staat een linde-huis, van je hupsasa, van je falderaldera, in Holland staat een huis.’ Het klinkt helder en zwak... En er komen uit

alle richtingen menschen, die loopen tegen elkaar in, en langs elkaar heen, donkere menschen met lange schaduwen - zij kunnen Bielke niets schelen. Hij probeert groote stappen te nemen, spert de oogen, steekt zijn tong om zijn mondhoek. En hij merkt nog goed dat zijn Moeder's hand koud aanvoelt. ‘Zou me Moeder weer ziek worden?’, schrikt hij heimelijk. Hij moet in zijn lip bijten.

Elk jaar is zijn Moeder een paar dagen ziek. Dan loopt Vokeltje Sedee ook vaak aan.

Bielke's rond-dwalende oogen blijven stil op een breede zwarte tralie-poort, er staan boomen met diep neerhangende takken achter die poort, maar er brandt daar nergens licht, er is geen huis te zien, er moet toch een huis zijn. ‘Wie woont daar, Vader?’, vorscht hij uit. En om zijn eigen stem is ook weer dat doezelige van de avond.

‘Och’, weert Vader heesch, ‘dat vertel ik je later wel.’ Hij pakt Bielke's hand ineens steviger vast, dat doet Moeder ook.

‘Zal morgen met Joppe praten over die poort’, neemt Bielke zich voor.

En de avonddonkerte lijkt ook zijn hoofd binnen te kruipen. Als hij zijn oogen dicht doet, ziet hij dikke ronde wolken, wolken die zacht ronddraaien.

En Moeder praat hoog boven zijn hoofd - net of ze in een kamer is, of er een schot tusschen hen in is. ‘Daar loopt tenslotte alles op uit Thomas, de knechtsenstraat èn de bazenstraat, voor God zijn ze gelijk.’

De wolken achter Bielke's oogen lijken nog harder

rond te draaien. Hij doet de oogen open - daar in het donker onder de boomen zijn de wolken ook.

Een paar woorden fladderen suizelend weg. ‘Lieve-lieve - vrouw...’

En Vader zegt toch met zijn gewone stem: ‘Ik zou zoo graag willen dat je niet hoefde te wasschen, die vermaledijde wasch, al dat gesjor altijd, dat lamme zware werk...’

En Moeder's gezicht kruipt heelemaal weg onder het platte hoedje. ‘Och, nou, ik kàn het nog wel...’ Maar haar voeten strijken telkens schurend over de weg, het is of haar voeten zeggen: ‘Ik ben zoo moei. ik ben toch zoo moei.’

Bielke en Joppe laten hun zweepen knallen en slaan knetterend toe, de tollen draaien als razend rond, huppelen, zwikken, bibberschokken en worden opnieuw fel voortgedreven, springen langs de breedte van een heel huis, dansen een kuil voorbij, struikelen over een riool-rooster, duiken in een goot, kantelen en liggen stil.

‘Allebei tegelijk af’, zegt Joppe, ‘dat is ook kras? Willen we nou op het Kerkplein gaan, zeg?, daar is de weg mooi glad.’

Bielke doet of hij niets hoort, hij smeert de rosse en gele krijtkleurtjes op zijn tol uit, prutst aan het touw van zijn zweepje, krabbelt modder-spetters van zijn schoenneuzen af, slentert op huis toe.

Joppe drukt de punt van de tol, die hij juist weer uit de goot opgevischt heeft, tegen zijn lippen, loopt als zijn schaduw achter hem aan. ‘Kom je...?’

Bielke schudt enkel zijn hoofd, draait zich om naar het keukenraam, tuurt tersluiks ingespannen en bukt zich weer, krabbelt onzinnig-netjes aan de modder-neuzen van zijn schoenen, aan de mos-naden tusschen de plavuizen.

Joppe gluurt onderhand ook naar het keukenraam.

'Willen we dan knikkeren?'

Bielke schudt het hoofd.

'Vliegeren?', dringt Joppe.

'Nee', zegt Bielke stug.

Hij overweegt: 'Kan ik nou zeggen: me Moeder is niet erg goed?' De tranen beginnen al te gloeien.

Nee, hij kan het niet zeggen.

Op een vreemde tersluiksche manier kijkt hij rond.

Er is wat grijzigs in de straat. Grootvader noemt dat herfstdamp. De menschen die voorbij gaan verdwijnen er langzaam in. En de kwaadaardige haan van Freerk Kret schreeuwt of hij uit een gekkenhuis komt. Wat wil die nare haan toch? En waarom vliegt hij de menschen aan in de Groene Bocht? Hij vliegt de menschen zoo maar aan, die leelijke haan van Freerk. En dan lachen de menschen nog achter de handen. 'Die malle Freerk Kret', zeggen ze, 'wie doet er nou één kip bij een haan?' En het akelige dat er nou is, komt enkel door de haan, omdat die zoo schreeuwt... Verder is alles gewoon. De aschman komt er aan, en stoot de emmers leeg, het rinkelt hard. De kop van het paard met de lange slap-hangende manen is goed te zien, maar het achterlijf niet. En Bettine Wedzinga zwabbert een natte dweil over de drie treden van de

keldertrap, haar achterste is net een blauw bultje en haar armen lijken op blauwe dikke schaduwen. Dat komt dan van de herfstdamp.

Bielke kijkt Joppe voortdurend voorbij. ‘Weet je wat ik doe’, zegt hij heesch, ‘ik vraag een cent aan me Vader, dan gaan we wat koopen en zoo maar wat loopen.’

‘Maar dicht bij huis’, denkt hij er bij, ‘al-door dicht bij huis.’ Hij stoot aarzelend de achterdeur open, tuurt raar-verkennend voor zich uit en loopt traag door de gang.

In huis lijkt toch ook het grijze van de straat te wezen, wat klammigs en beduchts. Het is of er donder komen moet of rooie hond, rooie hond hebben de kinderen van Eit Wedzinga ook.

Schuw komt Bielke de werkplaats binnen.

Grootvader kijkt op en zijn gezicht wordt als een spons in elkaar genepen, geen plekje of er zit een diepe rimpel. En Vader's oogen blinken of hij boos is, maar hij is niet boos.

‘Wat is er?, is er wat?’, vragen ze allebei tegelijk.

En ze komen al half overeind.

‘Nee - niks’, Bielke schudt bedremmeld het hoofd, ‘ik... ik wou graag... een cent, om - om...’

Vader tast al in de zak, zwart en rood is zijn hand, zwart van vieze schoenen en schoensmeer en rood van bloed, hij heeft in zijn duim gesneden en zijn zwarte duim kleeft nog. ‘Hier voor Joppe en jou ieder een cent. Ben je bij Moeder geweest?’

Hij beweegt zenuwachtig de lippen. ‘Nee.’

‘Met twee woorden spreken’, snauwt Grootvader. Gestreng zegt hij het Bielke voor: ‘Nee Vader.’

‘Nee Vader’, praat hij gehoorzaam na. En hij denkt, om zich op te monteren: ‘Twee centen, twée.’ En hij kan toch niet blij worden.

Zijn Vader heeft een erge snee in zijn hand en geen lap er om heen. En Moeder heeft niet gegeten. En ze houdt een mooi opgevouwen zakdoek met eaudecologne in de hand en ze heeft het haar stijf in de hals gevlochten, net als verleden jaar toen ze ziek werd.

Met vage oogen kijkt hij naar de dingen die hij al zoo goed begint te kennen: de klopsteen en de spanriem, de klinkvoeten, de leesten, de schoenrekker, de nijpers, een achteromrasp, een groefmesje... Maar nooit neemt hij uit zichzelf een van die voorwerpen in de hand.

‘Ga nou maar wat spelen, buiten’, zegt Vader met aandrang.

‘Ja’, knikt hij soezerig, en hij verbetert dat weer gauw bij Grootvader's booze blik. ‘Ja Vader.’ Dralend schuifelt hij achteruit naar de deur. ‘Waarom zegt Vader niet: me-jongen?, en waarom is Grootvader nou zoo neteloorig?’ Zijn onderlip begint er van te trillen. ‘Ik heb toch niks verkeerds gedaan?’, pruttelt hij in stilte.

Hij blijft met één oog nog even door een kiertje van de deur kijken. Maar Vader let niet op hem, hij boort gaatjes in een zool.

De gang lijkt dan nog grauwer en killer dan daarstraks. Bielke sloft om een beetje geluid te hooren. En

hij laat Joppe al van verre de twee centen zien, de keukendeur wil hij voorbijgaan, maar hij loopt er te dicht langs. Zijn hand grijpt de kruk beet, draait die zachtjes om.

Grootmoeder en Moeder zitten allebei in de keuken.

En Grootmoeder stopt sokken vlakbij het raam, en Moeder houdt haar opgevouwen witte zakdoek in de handen en ze zegt: ‘Sterven, dat is niet het ergste, maar van je kind weg moeten, je kind.’ Ze houdt op als Bielke dichterbij komt.

En hij bijt werktuigelijk op een vingerknokkel en wordt rood tot aan zijn haar, hij is beschaamd over zijn eigen verdriet, iéts van wat Moeder zei heeft hij verstaan.

Grootmoeder kijkt knorrig over haar bril heen, en Moeder denkt dat hij wat te vragen heeft. ‘Nou - mijn jongen?’

‘Drinken’, bedenkt hij schuw, ‘thee...’

‘Thee’, herhaalt Moeder en zij wil opstaan.

Maar Grootmoeder valt tegen haar uit. ‘Och wat!, vlieg toch niet voor alle kissebissen overeind! Kinderen hoeven niet als oude mannetjes kommetjes thee te drinken.’ Ze wijst met haar dikke naald naar Bielke en naar de deur. ‘Alleeh, ga naar buiten, en speel het een of ander.’

Hij wrijft wat met de voeten over de vloermat en wendt zich half af, maar hij gaat toch nog niet weg. ‘Moeder - Moeder’, soebat hij in zichzelf.

En Moeder legt haar mooie vierkant opgevouwen zakdoek naast zich neer en schuift haar stoel achteruit,

of ze toch wil opstaan. ‘Grômoeder’, mompelt ze, ‘laat me niet denken, dat je zoo zou wezen als ik... als ik niet meer...’ Ze loopt dan toch door de kamer en giet water in een kroes en doet er wat melk bij. Als de kroes volgegoten is, blijft ze toch nog met de rug naar Grootmoeder en Bielke toe staan.

Dat is alles een beetje als het grijzige op straat.

Grootmoeder praat zonder de lippen haast van elkaar te doen. ‘Denk dat toch niet, kind, wees nou flink, je kan gerust wezen wat dat betreft. En was ìk soms niet een Moeder voor Thomas?, men kan ànders goed wezen. Hij was ook de eenigste, maar verwend is hij niet, al moest ik die anderen ook weer afstaan aan God.’

Bielke luistert er beklemd naar.

Het doet gedurig denken aan de menschen buiten die als schaduwen wegglippen in de damp: de hoofden zijn nog even te zien, de voeten zijn reeds verdwenen...

Moeder komt dan toch naar hem toe en geeft hem te drinken. Zij glimlacht, haar lippen zijn onduidelijk, het is of er aan de binnenkant met onzichtbare draadjes aan haar lippen getrokken wordt.

Bielke komt dicht bij haar staan, hij wil tegen haar aanleunen. Zij ruikt zoo lekker, zijn Moeder, en zij is zoo warm. Ze moest haar handen om zijn wangen doen, ze moest hem onder de kin kriebelen en net als vroeger ‘kiele-kiele-kiele’ zeggen, ze moest hem nog op kunnen tillen tot boven haar schouders en hem dragen, maar dat kan al lang niet meer.

Ze draait nu met haar vingers door zijn haar of ze er krullen in zenen wil, en ze pakt heel zacht zijn kleine ooren beet en ze betast ze, en aait ze.

'Moeder', hij omvat haar rokken en drukt zijn hoofd vast tegen haar schoot. 'Moeder?' Hij steekt de armen hoog naar haar uit, en plukt aan haar mouwen. En al de stekende onrust en al de vreemde zeerte die in hem zijn, lijken naar zijn oogen toe te kruipen en Moeder aan te kijken.

'Wat is er?', fluistert ze, en zelfs in haar voorhoofd komt een veeg rood. Ze wil niet dat het kind iets ongewoons aan haar bemerken zal, en ze vreest toch dat hij iets vermoedt. 'Wat wil mijn groote kleine-kerel?'

Hij perst de natte oogen toe, tegen haar handen. 'U gaat - u gaat toch niet... weg, Moeder?', hij pakt haar nog heviger beet, hij durft niet zeggen: dood... Want hij weet nu wel wat er achter de zwarte tralie-poort is. Joppe heeft hem ingelicht. 'Als je niet meer asemen kan', heeft Joppe gezegd, 'dan ben je dood. En dan doen ze je in een kist, en dan maken ze daar achter het hek een diep gat in de grond en daar doen ze je in, en dan stampen ze de modder stijf vast, en ze leggen er een stoepetje op, dat je er nooit meer uit kan.'

Bielke kreunt nu nog van afgrijzen.

En zijn Moeder zoent hem heelemaal in zijn nek, en op zijn achterhoofd en het schokt zoo raar in haar borst. 'Nooit', belooft ze, 'nee - nooit...' En de draadjes trekken nog erger, ook in haar kin. Ze lijkt ook over zijn hoofd heen te praten tegen iemand die

er niet is. ‘Als ik er niet ben’, fluistert ze wonderlijk, ‘ben ik er toch... even goed.’

En dan staat Grootmoeder ineens vlakbij. ‘Nou alleeh, ga nou zoet spelen, broerke, en niet te ver weg. En laat je Moeder nou maar stil wat bij mij zitten, je Moeder heeft pijn in het hoofd.’

Bielke knikt, Bielke is heelemaal gerustgesteld. Zijn Moeder heeft gezegd, dat ze bij hem blijven zal. Hij kan er dan wel een beetje op uit trekken met Joppe.

‘Dag!’, roept hij nog op de drempel, en kijkt al naar Joppe uit.

- Het is in de drijvende grijze damp of de gele boomen en de muurtjes met de scherf-randen langzaam een paar streep vooruit schuifelen.

En de blâren ritselen zoo vreemd-zwaar en de vocht-druppels vallen zoo hard neer... Bielke en Joppe moeten telkens achterom kijken, en ze zuigen maar werktuigelijk op de lekkere bruine suikerboonen van vrouw Fikkel. Het is niet aardig buiten, ze hebben er niet eens pleizier in om de blâren in-de-hoogte te schoppen, en ze vergeten heelemaal om 's wat met elkaar te praten.

De wagenwielen in de verte en de winkelbellen maken maar een klein beetje geluid, het is net of de geluiden bijna dicht geknepen worden, nu kunnen ze enkel nog maar piepen en prevelen. De dikke natte nevel stopt alles met watjes toe.

Bielke en Joppe zetten de voeten haast omzichtig neer. De blâren op de weg doen of ze puffen moeten als men van ze afstapt...

En dan is er opeens een domp-grof praatgeluid

vlakbij, een gewone harde stem, maar die nu lijkt te schreeuwen, die nu vrees-aanjagend is.

Ze blijven een oogenblik stok-stijf staan, Bielke en Joppe, en glimlachen dan, maar toch nog met stijve lippen.

Om de hoek van de Groene Bocht is het huis van vrouw Oetgens, en vrouw Oetgens zal in haar deur staan en met iemand praten. Haar stem klinkt of hij uit een kelder komt, zoo diep en domp, en toch ruw maar beslagen-ruw. Geheimzinnig doet het aan. Bielke en Joppe moeten elkaar opeens bij de hand pakken en op de teenen voortsluipen.

Achter de moppen klim-op, aan de zij-muur van vrouw Oetgens' huis, blijven ze staan en luisteren.

‘Mijn nichie Karrelien’, zegt vrouw Oetgens onderdrukt-hevig, ‘moet om tien uur 's avonds thuis wezen. Daar is geen lieve-moederen aan. Er behoort orde en regel te zijn. Als het kwartier over tienen wordt, krijgt ze er geducht van langs.’

Een andere vrouw antwoordt.

Dat is baker Bieslook. Bielke en Joppe weten het direct. Ze weten ook precies hoe ze er uitziet.

Baker Bieslook draagt een strakke witte muts met een stijf bandje onder de kin vastgestrikt, en ze heeft een vollemaans-gezicht, oogen als suiker-balletjes en een mond waar zoo ineens wel een ronde boterkoek van vrouw Fikkel door heen kan.

Als ze praat wrijft ze met de handen over de buik, al-door in de rondte, het is net of baker Bieslook altijd buikpijn heeft.

‘Milia van bakker Soling’, smakt ze met natte sabbel-geluidjes, ‘die is met Leendert Kotels, haar gelant, op de Kinkeldijk gezien, 's avonds in het donker, zoo'n jong nest, hoe oud is ze heelemaal?, nou, dat geeft toch geen pas? En ze liepen niet eens gedurig door, het is gezien, ze stonden ook lang stil, nou, wat moet daar van terecht komen?, het geeft toch geen pas?’

Bielke vergeet te luisteren, hij hapt in een laag afhangende tak klim-op.

Joppe stoot hem aan. ‘Hoor jij’, fluistert hij, ‘wat ze zeit?’

‘Ja - nee’, weifelt Bielke, ‘beetje.’

Als ze gewoon bij de vrouwen stonden, zouden ze niet eens hun best doen om wat van het gesprek op te vangen. Het is zoo gewoon.

Ze happen nu allebei tegelijk naar de klim-op-takken, de blaadjes smaken een beetje stoffig, ze schrappen de tongen af met de tanden, spuwen stilletjes, het is bar-koddig om stilletjes te spuwen en stilletjes te grinniken en leelijke gezichten te trekken. Maar dan ineens schrikken ze.

Vrouw Bieslook heeft iets gezegd waar de naam Hardorfer in voorkwam. ‘Vandaag of morgen’, zei ze, ‘en het staat er weer niet mooi bij.’ Ze praat heel zacht.

‘Wat is er?’, fluistert Bielke, ‘wàt...?’

Maar Joppe bolt zijn lippen even op, zijn neusgaten worden rond. Er glijdt een sluw lachje over zijn gezicht. ‘Weet niet...’ Het is zonderling dat Bielke nu voor het eerst Joppe duidelijk ziet: een dikke jongen

met glim-wangen, een natte snuffel-neus, ronde rakkerachtige oogen en een wilde dot geel haar op het voorhoofd.

'En ik?', schiet het in Bielke op, 'hoe zien ik er uit?' Hij denkt er zwaar over na, maar hij weet het niet.

En bij vrouw Oetgens klapt de deur dicht en baker Bieslook stapt weg, de andere kant uit, naar haar huis toe, men kan hooren dat ze breede platte schoenen aan heeft.

Bielke en Joppe scharrelen nu ook maar weer het straatje in, de houten huizen met de open-geslagen en dicht-geklepte luiken staan slaperig in de damp.

Als ze door alle ruiten gekeken hebben, in de houten huizen, gaan ze ook nog naar de overkant. Op de hoek woont vrouw Oetgens en dan komt het huis van Opoetje Kloen, dan dat van Mira Dops de naaister, vrouw Bieslook woont er naast, dan komt de achterpoort van Joppe's Vader - Hendrik Marcus van den Biggelaar staat er op - en dan komt Bielke's eigen huis. Bielke's huis staat met de voorkant naar De Fonteintjes toe en Joppe's huis staat met de voorkant naar De Klinkert. Maar daar hebben ze ook nog een bleekje van voren en een pad met een heining opzij.

Ze kijken op hun gemak door alle vensters naar binnen.

Bij baker Bieslook staat een witte ooievaar met een steenen vischje in de bek, Mira Dops heeft een koperen plaat op de deur, daar is haar naam met spijkerpunten in gelagen. En Mira zelf zit aan haar naai-machine en trekt de lippen krommig van elkaar, net of ze ver-

kouen is en niet goed ademhalen kan. Ze heeft twee diepe kerven weerszijds van haar mager-min neusje, bobbeltjes onder haar oogen, haren aan de kin.

Bij Opoetje Kloen is enkel een groot wit bed te zien, in dat bed ligt Driek, er is een sterretjes-sprei over de deken gelegd, en zijn kussen is groot. Zijn hoofd lijkt maar klein op dat kussen, het zakt er ook een stuk in weg, het lichte haar is netjes glad gestreken met een scheiding midden-in, en de oogleden zien er uit of ze een verschroeide rand hebben, maar het is of de witte wangen met een mes hoekig en glad geschraapt zijn, en de handen op het dek lijken niet meer op handen, er zitten dikke harde knobbels aan de opgezwollen vingers, die knobbels groeien enkel op plaatsen waar ze in de weg zitten.

'Hoe oud zou hij wezen?', fluistert Bielke.

Joppe haalt de schouders op. 'Zie je zijn handen?'

En dan ineens slaat Driek Kloen de oogen op, en kijkt ze aan van heel nabij. Er is een huilen zonder tranen in zijn oogen, een gillend-stil huilen.

Een groote koude hand lijkt Bielke, van het hoofd tot de voeten, beet te pakken en te knijpen. Hij weet dat Driek Kloen aan de zwarte traliepoort denkt en aan de diepe kuil met het stoepetje er op. Zonder geluid te maken, glipt hij weg van het raam en Joppe sluipt achter hem aan. Ze vergeten naar het blauwe hengelaartje voor het raam van vrouw Oetgens te kijken. Ze loopen stil de Groene Bocht in.

De boomwortels lijken daar in nevel en schemer als slangen te kronkelen, een paddestoel verandert in een

gele pad, een kraai schreeuwt of een vijand hem achterna zit.

Bielke en Joppe durven er niet eens naar om te kijken. Ze hollen op huis toe.

- Het raam van de werkplaats is donker, het raam van de keuken-kamer ook en er beven lange reepen duisternis op het plavuizen-paadje van de binnenplaats.

Bielke veegt behoedzaam de voeten op de deurmat af, en oogt nadenkend naar het hooge olielichtje op, het rilt in de tocht. ‘Toch al laat’, beseft hij, ‘en zou Grootmoeder niet eens naar mijn uitgekeken hebben?’

Stilletjes komt hij de keuken in, de lamp brandt nog niet, en Vader, Grootvader en Freerk Kret staan bij het vuur te praten, de bovenkanten van hun neuzen zijn zwart van het donker en hun monden en baarden glinsteren van het kachellicht. Ze praten telkens met twee tegelijk over dokters en ‘ziektens en tegenwoordigheid van geest.’ Op zoo'n manier praten de menschen ook met elkaar als er onweer geweest is, of brand.

Bielke snuift omzichtig.

Er hangt een akelige vreemde apotheek-reuk in huis, en in de opkamer waar Vader en Moeder 's nachts slapen brandt licht, en voor de onderste ruitjes is een doek gespeld. Grootmoeder's schaduw staat daar angstig-groot op: haar magere lijf met de uitgezakte rug, en haar jak met de bolle knoopjes, haar armen, de kleppen en plooien van haar muts, en haar kin die met een scherp boogje omhoog wipt.

Bielke tuurt er bedrukt naar, het is of de schaduw van Grootmoeder hem bang maken wil.

‘Wat doet Grootmoeder toch?’, tobt hij. En hij denkt ook: ‘Waar praten ze toch over bij de kachel?’ Dan wil hij daar naar luisteren, en komt er niet toe. Het schaduw-hoofd is zoo groot op het doek. En er kreunt en zucht maar één vraag onder alles door en door alles heen: ‘Waar is me Moeder? Wat doen ze met me Moeder?’ En hij wil zich nog voorpraten: ‘Ze is boodschappen doen. Ze is bij de buren.’ Maar hij weet dat het niet zoo is, want ze had die dikke harde haarstrengel op de rug.

Werktuigelijk grijpt hij plotseling naar een stoelrug, zijn adem hokt een oogenblik.

Op het witte deurdoek verschijnt nog een andere schaduwvrouw, klein, met een breed-bol hoofd, op het hoofd staat een hoedje met een wippende lintstrik, die lintstrik is als een pikkende kraai.

Bielke's lippen worden droog en ze voelen rimpelig aan ineens. ‘Dat is Vokeltje’, zegt hij in zichzelf, ‘Vókeltje!’

En zij praten, met de hoofden dicht bij elkaar, Grootmoeder en de kindertjes-juffrouw, en ze vouwen doeken op en roeren in een kom, en Vokeltje Sedee wijst met een lange schaduwvinger naar dingen die niet te zien zijn.

‘Waarom is er nou niks van Moeder op het doek?’, piekert Bielke. Hij legt zijn das en zijn muts ergens neer, en zijn handen zijn zwaar en onbeholpen en zijn voeten ook. Hij staat beurtelings dicht achter zijn

Vader en dicht achter zijn Grootvader, en wil telkens vragen: ‘Waar is Moeder? Is Moeder ziek?’ En hij doet het toch niet, kan het niet, durft niet, hij zal moeten huilen als hij het vraagt. Er is ook geen oogenblik stilte in dat gesprek van Vader, Grootvader en Freerk, en het gaat over vreemde verre dingen.

Vader stopt de pijp, en als hij de pijp gestopt heeft, legt hij hem weg en vergeet hem. ‘Nou moet ik toch naar mijn kleine jongen kijken.’

Warmte is er ineens, een donker, vreemd, krimpend stralen-van-binnen. ‘Mijn kleine jongen’, zegt Vader. En Bielke's mond kan toch niets zeggen...

Freerk keert zich af, loopt met tastende schreden het donker in. ‘Ik ga ook 's weer...’ En zijn gezicht wordt heelemaal nacht. ‘Maar als ik wat doen kan, Thomas?, je klopt maar aan mijn raam, ik heb niks te verletten.’

Op hetzelfde oogenblik stommelt Grootmoeder met slingerende armen het trapje van de opkamer af, als Grootmoeder zoo met de armen slingert wil ze harder loopen dan ze kan. ‘Waar is de jongen dan toch?’, roept ze schel, ‘is de jongen er nog niet?’

‘Jakle, kalm, meisje-lief’, brom-praat Grootvader.

‘Ik ben er al lang’, zegt Bielke. Hij loopt plichtmatig in Grootmoeder's richting. ‘Is... Moeder...?’

En Grootmoeder steekt zelfs op een bitse manier de lamp aan en praat of ze boos is en haar gezicht is vol verdriet-plooien. ‘Je Moeder ligt te bed met hoofdpijn, die mag je nou niet lastig vallen, en je moet voort je brood opeten en naar bed.’

Op een hoek van de tafel zet Grootmoeder zijn bordje met boterhammen neer, en ze neemt een kroes met warme melk van de kachel en morst erg, want ze beeft. ‘Je dadelijk uitkleeden zoo meteen...’

Bielke knikt gedwee en zit gedwee aan de groote tafel. Hij zegt zijn gebedje op, eet, drinkt, en heeft het koud, ofschoon de kook-kachel brandt. Grootmoeder loopt met vlugge stappen door de keuken en schuift de gordijnen open van de bedstee in de hoek en rinkelt met steengoed in een kast, norsch rinkelt Grootmoeder. Het is dan of zij telkens zonder woorden moppert: ‘Ben je nou nog niet klaar, jongen?’

Grootvader's afgetrokken oogen zeggen uit de verte al-door: ‘Jakle, kalm, meisje-lief.’

En Vader's stem klinkt zoo raar toegedekt in de gang, net of hij de hand stijf op de mond houdt.

‘Buren’, zegt Freerk Kret bij de buitendeur, ‘moeten bij ziekte en dood en overlijden altijd goede vrienden zijn.’

Kou klimt en daalt dan in de buik op en neer. Donkerte valt omlaag, zelfs onder het lamplicht.

Ineens is er ook weer veel drukte in de opkamer. Vokeltje Sedee heeft haar leelijke kraaienhoed afgezet, het is te zien op het doek. Vokeltje probeert ook de deur-daar dichter dan dicht te krijgen, dat gelukt haar toch niet!, en ze roept netelig om Vader.

Vader is er dadelijk en zijn haar zit slordig, net of hij er mee in de wind geloopen heeft, al zijn haren staan uitgeteekend op het doek.

Hij komt gauw het trapje af en ziet er uit of hij

kippevel van kou heeft. ‘Kom me jongen’, zegt hij gehaast, ‘vannacht mag je bij Joppe slapen.’

‘Wordt... wordt me Moeder weer ziek?’, hakkelt hij.

Vader antwoordt niet.

Groote menschen kunnen dat doen, kleine kinderen moeten altijd wat terug zeggen.

‘Morgen vroeg’, verzekert Vader toch nog, ‘kom je weer bij ons, hoor, dan krijg je een beschuit met suiker.’ Hij pakt Bielke's hanssop van het bed. ‘Kom maar.’

Als twee zwijgende groote mannen stappen ze door de gang.

Goud-licht flikkert en glanst er buiten, hel-verlichte vensters, straat-lantaarns, veel donkerte is daar om toe. En alles wordt nu of het maar een droom is.

Zij gaan een open deur in en komen een verlichte kamer binnen. Daar is het nog vroeg in de avond. Gezichten kijken op - om, knikken, glimlachen, en ze zijn vreemd van het helle lamplicht, de gezichten. Vader praat nog even apart met Joppe's Moeder. En Joppe gaat dicht naast Bielke zitten, lacht listig, geeft hem een duwtje.

Van den Biggelaar blaast dikke rook-gulpen naar hem toe, knijpt de oogen klein van genoegelijkheid, pinkt. ‘Dat is nog onverwachts in een ander hôtel, hè kameraad?’

Hij doet zijn best om te grinniken.

Ineens strijkt Vader hem over het haar. ‘Goeien nacht, Bielke.’

Hij draait zich fel om, wil Vader's hand pakken en Vader is al weg. ‘Me Vader...’, stoot hij uit, hij wil zich van zijn stoel laten glijden, wil zijn Vader naloopen.

Sanne-Nanette houdt hem tegen. ‘We gaan nog lekker samen eten, jô. En je slaapt toch veel fijner met Joppe aanstonds dan alleen?’

Hij vergeet te knikken, kijkt Sanne-Nanette steels aan en ziet nog de afgetrokken oogen van Grootvader, de schaduw-hoofden op het gordijn, de vreemde kippevel-glimlach van Vader, denkt meteen: ‘Dat is Sanne-Nanette.’ Haar gele haar is strak achter de ooren gekamd en ze heeft altijd nog zomersproeten op haar schriebelige neus, maar ze ziet er deftig uit in haar zwarte japon-met-het-witte-boordje. Ze dient nu op het witte Heerenhuis bij Mevrouw Van den Abeele, en ze komt elke week op haar vrije avond thuis, dan neemt ze een fijne klick-eten mee.

‘Warme worst krijgen we’, zegt Joppe met een hoera-stem, ‘en gebakken aardappels.’ Hij heeft zijn hanssop al aan, en zijn nat-gemaakt haar is glad achterover gekamd, dat staat hem vreemd. ‘En we mogen lang opblijven’, snoeft hij nog, ‘de ukken liggen al. Zien je wel...?’ Hij helt heelemaal overzij, steunend op de zij-sporten van zijn stoel, om naar ze te kijken, en Bielke rekt de hals ook uit...

De zussen slapen in een laag bedsteedje, onder de groote bedstee van Joppe's Vader en Moeder, en zij liggen daar achter de schuin-opgenomen roode gordijntjes als prinsessen in een koets. De grootste slaapt voor-aan, dat is Stijntje, die heeft al een vlecht-stompje

opzij van haar hoofd, en een buitenlucht-kleur en tanden, de tweede heet Aagt, die heeft nog bleeke papwangen en spriethaartjes, de derde heet Brecht, dat is nog een sabbelkind met een kwijl-mondje, en die daar op volgt heet Pietje-Jetje, slaapt in de wieg en is nog vuurrood van nieuwheid: een borst-kindje.

Bielke kijkt van de kinderen naar de groote menschen, hij heeft ze nog nooit zoo goed gezien als vanavond. Joppe's Vader heeft dikke ruige plooien aan zijn hals en zijn neus lijkt op een geaderde stuiter, en zijn mooie kuif staat zoo recht-overeind als een panne-boender. Bielke denkt soezerig: ‘O ja, die maakt muren, die metselt.’

De ooren van Joppe's moeder zijn zoo dun als porselein, en in haar wangen liggen kuilen, als ze lacht krijgt ze weerzijds drie kringen van rimpeltjes om de mond.

Pinkend let Bielke ook nog op de glinster-dingen aan de wand, spiegeltjes en schelpenslofjes en portretjes in vergulde lijsten. De nikkelen knoppen aan de kachel-deuren glinsteren als zilver, en er knistert wat erg lekkers op het vuur, dat is de vette rest-eten die Sanne-Nanette uit haar dienst meegebracht heeft.

‘Kom’, spoort vrouw Clot aan, ‘van het warme eten zal Bielke ook nog wel wat willen hebben, niet?’ Ze begint al te verdeden, en kijkt dringend en nijpt de mond tezamen.

Bielke kan niet goedschiks bedanken, hij moet mee-eten en heeft geen trek, proeft het eten ook niet goed. Hij is al-door bij zijn Moeder, zit zoet in een hoekje

van de opkamer, kruipt onder het bergplaatsje van haar bedstee. ‘Heeft u nou pijn?’ Hij strekt de armen hoog naar haar uit.

En Joppe zucht telkens vlakbij. ‘Hè-hè, wat een lekker eten, kan haast niet meer, ben tot de kruin toe vol.’ Hij zakt tegen Bielke aan, is warm, krijgt dikke oogleden, geeuwt.

Er wordt onderhand ook nog wel gepraat aan tafel. Maar dat praten is weer avond-achtig ver-af.

‘Batina Notbrot wordt een inhalige schrok’, zegt vrouw Clot, ‘dat baantje van kosteres maakt haar uitgerekend gierig en gewikst, met plaatsen aanwijzen ook, altijd houdt ze de hand als een kommetje naast de split van haar rokzak.’

Het gerinkel en geklik van de vorken op de borden tikt stukjes van de woorden af.

Bielke's hoofd maakt allerlei vreemde bewegingen, zonder dat hij er wat aan doen kan: het schokt voorover, schokt opzij, het bibbert ook weer recht-op. Aan zijn oogleden lijkt wat plakkerigs te komen, hij kijkt slaperig-strak hier heen, daar heen, in het licht wemelen donkere ballen, in het donker zwermen ronde licht-kogeltjes. ‘Moeder’, soebat hij fel in zijn gedachten, ‘u hebt beloofd, dat u niet weg zou gaan.’

Heel in de verte praat Van den Biggelaar. ‘En wat was dat weer wat met oue Hil Stöve, Zondagochtend. Ik geloof vast dat ze expres flauw valt onder de dienst om in aanmerking te komen voor de armenturf en de Kerst-gaven van de diaconie. Misschien stuurt ze ook nog wel aan op een vast weekgeldje.’

Bielke zakt telkens even weg in een zachte diepte, heel in de hoogte hoort hij dan nog Van den Biggelaar, een paar woorden dringen maar tot hem door: ‘diaconie, het soephuisje... het sokke-breien...’ Hij zweeft door een lange groene leegte, lijkt te vallen, knippert verschrikt met de oogleden en is weer boven. Van den Biggelaar praat nog altijd over Hil Stöve en het soephuisje. ‘Van de winter loopt ze weer om haar potje met snert.’

‘Joppe zegt niemendal’, denkt Bielke.

Hij gluurt ook door de schrijnerige kiertjes van zijn oogen naar Sanne-Nanette, die haakt enkel maar, de haakpen flitst als een sprietje vuur.

En om de stemmen komt al dichter het vreemde zware van de avond.

‘Ze slapen allebei haast’, zegt hard-vaag vrouw Clot.

En Sanne-Nanette lacht zoo domp of ze in een kast zit.

Bielke weet toch nog best dat hij een hand geeft, wel-te-rusten wenscht, en de trap opklimt.

Boven op zolder wordt hij van de kilte weer een beetje wakker. Er brandt daar een groen-glazen blakerlampje, en er staat een ijzeren ledikant achter een bruin ribbeltjes-scherm. Daar moeten ze slapen.

Ze kleeden zich bibberend uit. En Joppe knielt op een wenk van zijn Moeder links van het bed, en Bielke rechts, en zij zeggen vlak na elkaar de avondgebedjes op. En ze doen dat eerbiedig, ook als is het hol en nachtelijk om hen heen, want bidden is praten tegen Lieve Heertje.

In bed worden ze dan nog hardhandig-flink toegestopt door vrouw Clot, en ze krijgen allebei een suikerboon en een zoen. En onder het dek houden ze elkaar bij de hand vast.

Door het hooge ruitje in de dakpannen kijken de sterretjes op hen neer, en het laag gedraaide vlammetje van de olielamp ligt als een goud-blauwe kraal op de pit van de brander.

Even luisteren ze stilletjes naar de avond-wind over het dak en naar de wegstervende stappen van Joppe's Moeder. Er wordt zacht een deur toegedaan, en er is nog een ver gepraat.

Joppe legt zijn gezicht dicht bij Bielke's gezicht en hij zegt op den man af: ‘Er komt een kindje bij jullie, hè?’

‘Ik denk het’, geeft Bielke toe met wat pieperigs, hij sabbelt hard op zijn suikerboon. ‘Maar als Vokeltje Sedee het kind in haar groote tasch draagt, waarom kan ze het dan niet dadelijk overgeven...?’

Joppe probeert even of hij al fluiten kan. ‘Weet niet.’

En Bielke ligt met kleine dikke split-oogjes voor zich uit te staren. Hij moet de kaken stijf op elkaar bijten, om niet te klappertanden. Ineens stoot hij Joppe aan. ‘Verleden jaar toen ik hier geslapen heb, was er toch ook geen kindje, en toen daarvoor ook niet...’

Joppe vergeet door te fluiten. ‘Ja, dat is waar... waar laten ze het dan...? Zouen ze erg leelijk wezen, dat ze ze maar gauw weg doen?’

‘Hoe... hoe ken dat nou?’, mompelt Bielke.

De lamp aan het pannen-schot rekt lang uit, wordt wel zoo groot als Vader, en vlak er op is hij breed er bij, zoo breed als baker Bieslook, en steekt de glazen buik vooruit en strijkt er over heen met gouën lichthandjes...

‘Clot!’, wordt er beneden geroepen.

‘Dat lijkt Vader's stem,’ soest Bielke, ‘maar het kan toch niet...’

‘Hoe heet jouw Moeder nog meer als Clot?’, vraagt hij Joppe.

‘Hè?’, Joppe moet zich daar eerst nog op bedenken, ‘nou - Clotilde...’

‘Clotilde’, bewondert Bielke, ‘dat is mooi.’ Hij wil nog over allerlei dingen praten. Maar dat kan hij niet goed meer.

Er valt langzaam wat grijzigs over alles heen. ‘Herfstdamp’, zegt Grootvader vlakbij. En Bielke kijkt naar hem om, maar hij ziet hem niet.

En de sterretjes achter het dakraam zijn soms vlakbij en dan weer ver af. Zij zien er uit, die sterretjes, of Lieve Heertje er vanavond niet goed aan luisteren kan. Lieve Heertje gaat in een blauwe mantel van de eene ster naar de andere, en bukt zich diep voor-over, ja, hij knielt heelemaal om te luisteren, maar de sterretjes zijn een beetje verstopt.

Joppe zucht zwaar en zwijgt al een heele poos, en Bielke merkt ineens dat hij slaapt. Dat komt dan wel goed uit. Hij kan nu luid-op bidden, als hij luid-op bidt zal Lieve Heertje het beter hooren. Opnieuw be-

gint hij zijn avond-gebedje op te zeggen. ‘Dat zal Moeder helpen’, denkt hij er tusschen door. ‘Lieve Heertje zal het toch wel aardig vinden, dat ik tweemaal me gebed opzeg.’ Hij bidt nog wat luider.

En Van den Biggelaar roept met een dreigende zware stem van beneden: ‘Stil wezen daar!, slapen gaan.’

Verschrikt kruipt Bielke onder het dek, en rolt zich als een poesje op in de warmte, en slaapt in, maar het laatste woord dat nog als een echo in hem weerkaatst, is ‘Moeder.’

- De zon lijkt stiller en witter bij Bielke in huis te komen - de morgen-er-op - dan bij Joppe. Bij Joppe tintelt en flikkert hij op de ruiten en op de stoep, hij Bielke ligt hij bleek en beschroomd op de binnenplaats en in de grijs-steenen gang. En het is of de klok niet tikt in het huis, het is of de klok haar adem inhoudt.

Bielke moet wel op de teenen voortloopen, dat kan niet anders.

De trapdeur staat open, en daar boven mompelen Grootmoeder en Grootvader en Vader. Maar in de keuken is niemand, en de deur van het opkamertje staat ‘aan.’

Bielke sluipt zoo zacht mogelijk het trapje op, en kijkt eerst door een kier, steekt dan het hoofd naar binnen, daarna het bovenlijf, en komt tenslotte heelemaal de kamer in.

Zijn Moeder ligt nog te bed en slaapt, en ze is zoo wit dat haar gezicht en het witte sloop niet van elkaar

te onderscheiden zijn. Haar handen liggen losjes-gevouwen, papieren handen lijken het, handen die wegwaaien als de wind er tegen aanblaast. ‘Moeder’, zucht Bielke, hij raakt een tip van haar deken aan, en oogt zoekend om naar de wieg, maar die is er weer niet. Wel ligt er iets ronds onder een klein lakentje, dat ronde lijkt een beetje op een pop.

Herhaaldelijk strekt Bielke er de hand naar uit. ‘Het is vast je broertje’, zegt hij beverig in zichzelf, ‘of misschien is het je zus.’ Met schuwe handen beurt hij het lakentje op - er ligt een naakt kindje onder met een blauw steenachtig huil-gezichtje vol rimpels en het heeft de oogen stijf dicht geknepen, net of het niets van de knechtsenstraat en het huis wil zien.

Nu is het weer of een groote ijskoude hand de geheele Bielke Hardorfer aanvat en tezamen nijpt. Hij strompelt op stijve beenen het kamertje uit.

Bielke rekt zich wat uit bij de deur van het schoollokaal en kijkt nog even om naar het teekenbord met de roode ruitjes. Meester Bekebrede heeft er een zwaaiende fakkel op geteekend en een brandende lampion - en het gele lijkt werkelijk op licht!

De jongens proppen en dringen in de deur, de uitgang is heelemaal verstopt, Bielke let er glimlachend op, hij kan nog wel wat wachten.

Meester legt de rekenboekjes in de muurkast, twee bruine stapeltjes, en de krijtjes gaan netjes op een rijtje in de bak. Hij kijkt ook nog even om, Meester, en knipoogt. ‘Bulletje’, zegt hij met de lippen. Als Meester

een trui droeg en een slappe pet op had, zou hij nog net een jongen wezen, zijn gezicht is zoo glad en nieuwig.

Het vuur in de kachel gluurt door de kieren en komt met rosse strepen op Meester af.

Lekker warm is het vanmiddag geweest. Beurt om beurt hebben ze allemaal een stukje van een nieuwe vertelling gelezen, en moeilijke sommen gehad en een fijne taalles... Bielke grinnikt van genoegen. En nou is alles nog altijd fijn, buiten branden al gauw de lantaarns en de winkelramen worden aanstonds verlicht, bij Soling zal het wel weer naar pepernoten ruiken. Als de wind al een beetje naar ijs smaakt, dan komen de pepernoten. ‘Lekker’, gnuift Bielke stiekem, hij klakt en wipt nog even op de teenen, om van dichterbij de timmerman op de kartonnen plaat te bekijken. ‘Dag!’, grinnikt hij in zichzelf, ‘g'middag!’ Hij houdt van de timmerman, hij vindt hem veel aardiger dan de metselaar. Je kan zien dat hij denkt: het zal wat goeds worden wat ik maak, en hij duwt de schaaf met een zacht drukje voort.

Bielke bemerkt ineens dat de uitgang nu niet meer verstopt is, en met een bleu-vriendelijke glimlach over zijn schouder naar meester Bekebrede, gaat hij de gang in, en wordt dan ook baldadig in het rumoer. Hij drukt zijn groote-jongenspet diep over de ooren, knoopt zijn das vast onder zijn kin, dringt Diederich Oetgens stoeierig opzij, geeft Joppe gekscherend een duw, en doet of hij maling heeft aan de groote jongens uit de hoogste klas.

Zelf is hij toch ook al groot. Hij kan al tiendeelige

breuken maken, en hij kan net zoo goed van dat deftige school-Hollandsch spreken als de grooterds!

De taal van De Overganck, die is op school niet. ‘Met dié taal kom je niet ver’, zegt Meester. Maar als Bielke dat overbrengt op de werkplaats, gooit Grootvader hem een schoen naar zijn achterste. ‘Veracht je landstaal niet, kwajongen, dat is de taal van je voorgeslacht.’

En Bielke schreeuw-praat nu net zoo fel tegen de jongens van zijn klas, als Grootvader het tegen hem doet. Hij weet het altijd net zoo goed of beter dan de anderen.

En hij kijkt onderhand ook nog wel even om naar Angelia Merels. Angelia heeft erg-roode wangen en een scheiding midden in haar glinsterende witte haar, op elke schouder hangt een vlecht, aan elke vlecht hangt een lintstrik, en Angelia kijkt iedereen met scherpe heldere oogen aan.

Bielke zou graag het lint van haar vlechten trekken. ‘Hè - ja’, denkt hij.

Een seconde later is hij dat vergeten.

Er begint nu plotseling een te praten over de Sint-Maartens-avond en over de uitgeholde kroten met kaarsjes en de lampions.

En ze zwetsen tegen elkaar op.

‘Ik heb een fakkel’, tiert Harm Koer, hij hotst van opgetogenheid, en zijn dikke roode wangen worden van zijn jolijt nog gladder en boller. ‘Een fàkkel...’

‘Een fakkel hoort niet’, schreeuwt Joppe er tegen in, ‘het moet een kaars wezen.’

‘Ik’, jubelt Bielke, ‘ik heb een reuze-lampion.’

‘Ik steel de rood-glazen lantaarn uit mijn Moeder's pronkkamer’, bluft Houke Wedzinga. Zijn gezicht ziet er groezelig uit in de schemer, het heeft een grauwbleeke knolletjes-kleur. ‘Een dikke groene Kerst-kaars komt er in te staan.’

In het IJzeren Verloop vergeten ze er op door te gaan.

Voor elk winkelraam blijven een paar jongens omhangen. Oplaatst zijn Bielke en Joppe nog maar alleen over.

Ze staan nu voor de meubelwinkel van Seerp Grubbel. Trotsch als een pauw pronkt daar een blinkende ladekast met koperen ringen en sleutelplaten.

‘Dat is mooi, hè?’, mompelt Bielke. Hij denkt ineens weer aan de timmerman op school. ‘Dat is toch mooi...’ Hij stapt van de eene stoep op de andere, en kijkt weer. Achter het beslagen raam van de werkplaats staat Seerp-zelf met een knecht. Ze maken nog het een of ander, en de lampen zetten een witte lichtkring om hun gele opstaande kuiven.

‘Kom’, zeurt Joppe.

En Bielke drukt de oogen bijna tegen het glas aan. ‘Seerp Grubbel, wat doet hij nou? De timmerman van school, dat is net Seerp. Hij zet ook de schaaf op het hout, een witte krul komt er onder uit, en nog een en nog een...’

‘Wil je hier vannacht blijven?’, hekelt Joppe.

En dan staan ze ook nog bij Hopkins de boekhan delaar te turen. Er hangen mooie gekleurde platen

achter het glas, schepen en molen, besneeuwde huizen, en er liggen sponzedoozen en potlooden met nikkelen doppen en prentenboeken.

‘Zoo'n winkel is fijn’, zegt Joppe, ‘ik denk dat ik dat later ook maar doen, en jij, wat doen jij?’

Bielke kijkt nog naar de schepen. ‘Ik ga liever in zoo'n boot zitten en visschen vangen niet een zuidwester op, en Petelier wezen.’ En in zijn gedachten staat hij dan aan de werkbank naast Seerp Grubbel en schaaft...

Vader opent lachend en met een jolige zwaai de achterdeur. ‘Nou, niet te lang uitblijven, hoor jongen.’

Bielke slaat de oogen op, en het is of die oogen iets meenemen van het glanzende kaarse-licht in zijn lampion. ‘Nee, Vader.’

Hij wuift ook nog even tegen Moeder, die achter het keukenraam staat, en dan besteedt hij al zijn aandacht aan de straat.

Het is al winterachtig-donker buiten, en de stoepetjes en de witte straatsteenen glimmen maar vaag in het kleumerige schijnsel van de lantaarns. Maar de Sint-Maartens-lichtjes komen nu wel mooi uit, als wiegelende kleurige stippels naderen ze uit de verte, als groote bonte lichten duiken ze van dichtbij op: wit, oranje, groen, paars, rose, geel...

Bol en engeltjesachtig lijken de kindergezichten daar boven op te drijven: blanke dikke wangen, ronde kinnen, floshaar en krullen. De kleine lijven zijn in het donkere winter-goed niet te onderscheiden, de bloote

kleumerige handen wel weer en het duidelijkst zijn de zingende monden:

‘SinterMaarten heeft een koe
Die komt alle heiligen toe...’
- - - - - - - - -

Bielke en Joppe botsen bij het hek haast tegen elkaar aan.

‘Rijk mij 's’, roept Joppe, ‘kijk 's!’, trotsch steekt hij het licht op de bezemsteel in de hoogte, zijn jodenkoek-bus met gaatjes is iets heel bizonders. Aan alle kanten gluurt zijn kaars door open driehoekjes en vierkantjes en rondte-tjes: daar zijn gezichten van te maken, een maan, een hansworst, een kerel. Ja, Joppe's koekblik is toch wel heel erg mooi.

Maar Bielke's lampion verspreidt meer licht.

Met tevreden gezichten loopen ze mee in de stoet. En ze vergeten tusschen het geklepper en geslif van al die voeten, het praat-gegons en het binnensmondsche en schelle zingen, nog's om te kijken naar hun Moeders.

Monter en kordaat of droomerig en stil, stappen ze de vrede van de lange avondstraten in, bont en vaag glijden de zachte schijnsels van hun lichtjes over een verwinterde heining, een geblokt stoepetje, een kale steeg, een winkelraam, een winkeldeur.

De jongens uit de hoogste klassen staan aan de deur bij Michaël Brüsewitz te zingen. Ze dragen groote zakken op de buik, die zijn al meer dan half gevuld. Van Brüsewitz de kastelein krijgen ze centjes, van Kuunderts de slager zullen ze dikke sneden worst krijgen,

van Soling de bakker moppen en pepernoten...

Jaloersch kijken Bielke en Joppe de jongens na. ‘Over een jaar dan zijn zij ook wel groot genoeg, dan doen zij het ook... dan vragen ze of ze het mogen - over een heel jaar...’

Ze kijken nu ook uit naar jongens van hun eigen klas. Een heel stuk verder-op loopt Hauke Wedzinga, en die draagt werkelijk aan een doormidden gebroken hengelstok de rood-glazen sier-lantaarn uit zijn Moeder's mooie kamer. En nog meer vooraan loopt Harm Koer met de fakkel, en die fakkel is net een wuivende gouden veer met krullen. Heel vooraan steken nog meer van die licht-krullen boven de hoofden uit, dat is aardig om te zien.

‘Nou komen alle feesten weer’, zegt Bielke mijmerend en het is of er ook kaarselicht over zijn stem flakkert, ‘Sinterklaas aanstonds en dan Kerstmis en dan Oudejaars-avond en dan Nieuwjaarsdag, en dat zal altijd zoo doorgaan.’

‘Altijd’, herhaalt Joppe groote-manachtig.

Ernstig kijken ze over de deinende lichtjes heen.

En hun gezichten zijn veel te plechtig voor het Sint-Maartensliedje dat ze zingen. Ze kijken steels naar elkaar. Zij-tweën zingen al weer wat minder-luid dan de kleintjes. De kleintjes galmen zoo hard ze maar kunnen en letten enkel op hun lichtjes. Maar de grooteren kijken ook opzij.

De vergulde knoppen van een hek wippen blinkend in het licht, wijken terug naar het donker, en springen opnieuw tevoorschijn. De witte leuningen van een

brug glanzen rillerig door het duister heen, verdwijnen een oogenblik en liggen weer te rillen in het duister.

Daar is de holle drempel van de kerk en de groenglazen hang-lantaren aan de dikke ketting. Tegen de roode muren leunen lange schaduwen.

Achter die muren vertelt Bonne Berg, de ouderling, Zondags van Jozef in de kuil en Abram op de berg. En Bonne's Jozef is heel anders dan Grootmoeder's Jozef en Moeder's Jozef is de liefste, ook is Moeder's Lieve Heertje de liefste.

Bielke mijmert plotseling over tuinen waar de bloemen lampions op stelen zijn.

Hij kijkt ook zoekend op in de lucht, daar zijn de sterren, nooit vergeten de sterren terug te komen, nooit vergeet Lieve Heertje aan de sterren te zijn.

'Wat zal Hij mij goed zien', denkt Bielke, 'mij met de groote lampion.'

En hij begint ineens met een vreemde beverigheid binnen in zijn lippen een oud Kerstliedje te neuriën:

'Nu sijt willecome
Jezu lieven Heer
Gij komt van al soo hoge
Van al soo veer.'
- - - - - - - -

Strak kijkt hij daarbij naar de sterren op en hij houdt de lampion zoo dicht mogelijk bij zijn gezicht.

De winter is met een beijzelde baard en met stille witte oogen op De Overganck gekomen.

Nu zijn de huizen in dikke pelsjassen gekleed, en de wegen zijn ruig en knapperen. Aan de vensterbanken hangen de ijspieken als glazen rafels en op de ruiten verschijnen de dichte vriesbloemen, als de zieltjes van de doode zomerbloemen. Die oud zijn strompelen nu, en de kinderen van de arme menschen blazen op hun blauwe handen, en die arme menschen-zelf halen in een dubbel-geoorde pot, die een touwen-hengsel heeft, snert uit het soephuisje.

Het is toch maar goed dat de ster van de Wijzen boven de donkerste dagen van de winter glinstert.

- Bielke legt zijn hand vaster op zijn Vader's arm, ze loopen over de gladde holle kerkedrempel heen, kijken naar de hanglantaarn die snorren van sneeuw heeft, en glimlachen tegen elkaar.

De preek van Dominee Lietsius was moeilijk. En de zerksteenen waren koud, de zitplaats in de bank was hard. Maar die eene keer toen de stem van Dominee Lietsius haperde van tranen, toen werd alles toch nog goed.

Op dat oogenblik werd het Kerst-kind geboren.

Bielke kijkt op en om.

De kerkgangers zijn als schaduwen verdwenen, en de stilte en de witte weg blijft over, dat is voor hen alleen, voor hen allemaal...

Moeder geeft Grootmoeder links een arm en Grootvader rechts. En zij lijken op uitgeknipte poppetjes, poppetjes van zwart papier. Als er wind komt kunnen zij wegfladderen.

Grootmoeder's sleeprok heeft diepe harmonica-

plooien, en de punt van haar schouderdoek wipt op en neer. Het veertje van Moeder's platte hoedje trilt op een aardige vertrouwelijke manier, in haar te wijd geworden mantel springt de ruimte van links naar rechts en van rechts naar links, en de slippen van Grootvader's jas kwispelen bij elke stap.

Dat alles past bij de winterstraat. Dat alles is om stil en vredig te glimlachen.

Bij Jeroen Gijzels duikt achter het kwijlende smeltootje op het raam, een groene kunst-kerstboom op met blauwe kaarsjes en zilveren ballen. En bij Hopkins van de boekhandel glimlacht in een opengebroken kringetje een engelenhoofd op een witte wolk. De sigaren waar Bernardus Cruyf mee uitstalt, steken bleek en kruimelig onder een smal dooi-randje uit. En Donnardus Frenzel maakt muziek in huis, dat dringt maar domp naar buiten, de muziek lijkt ook ingesneeuwd.

Op de drie roode afstappen naar de kelderwinkel van Eit Wedzinga liggen kussentjes van sneeuw en een sneeuwgordijntje hangt er voor de kale heg van Hesseltje Stoop.

Maar op het pad van de binnenplaats vinden zij hun eigen voetstappen terug. Vader opent met een groote sleutel de kleine oude deur, en zij glimlachen tegen de radijskleuren van elkanders neuzen.

De kachel wordt opgepookt en trekt goed, Grootmoeder rakelt met de trapdeur-sleutel het kooltje vuur in haar test wat op.

Er is al gauw koffie, koffie met een Zondagsgeur, en zij hebben daar ronde koeken van vrouw Fikkel bij.

Feestelijk zitten zij zoo rond de kachelplaat, steken de voeten uit naar de aschla, houden met beide handen de oorlooze volle kommen vast en zeggen nu en dan een enkel woord.

‘Het was goed in de Kerk, nietwaar?’, vraagt Grootmoeder.

En zij antwoorden allen in het antwoord van één: ‘Ja, het was goed in de kerk.’

‘Het was een mooie psalm, die eerste’, merkt Grootvader op.

‘Ja’, antwoorden zij allen - bij monde van Moeder, ‘het was een mooie psalm.’

Op het vuur reutelt en snistert het Zondagschvleesch in de ijzeren pot. Er is ook een geur van warme kaneelkoek. Zij hebben het goed hier, zij zijn rijke menschen wel beschouwd en zij turen verlegen-gelukkig in de gele vlammen van de kachel, en mijmeren over een arme stal, waarin God sliep, als een kindje-in-doeken-gewonden en liggende in de kribbe.

De klok tikt vredig, maar dit uur heeft een wand van dun kristal. Klok, ouë klok, tik dit uur niet kapot.

- Er klapwieken onzichtbare duiven achter de tuinmuren, in de verte klingelen arrebellen, bij de ruiten klimmen nieuwe vriesbloemen op.

‘Het is’, mijmert Bielke, ‘of Lieve Heertje vandaag in ons eigen huis geboren is.’ Hij kijkt naar Vader en Grootvader op, hij voelt aan zijn eigen lippen hun glimlach. Zij hoeven niets te zeggen tegen elkaar, zij zeggen ook niets, zij spreken toch met elkaar.

En de witte boomen op het marktplein zijn net gestolde melk-fonteinen. De pomp heeft een wijd glinsterend kleed van sneeuw aan, een kleed als een vrouwenmantel. En de dikke musschen zitten daar op de veehekken zoo statig en onbeweeglijk als ouderlingen in hun kerkebank. Er is niets dat hen opjaagt, er is niets dat een vrees-aanjagend geluid maakt.

Iele Pen komt uit haar huisje, en haar oud bruin gezicht lijkt niet van de kou te kunnen verkleuren. Zij strooit broodkruimels uit voor de vogels, een diep bruin bakje vol. Zij tikt er zachtjes op met een ijzeren vork, en bij de vogels die neerstrijken zijn ook roodborstjes en winterkoninkjes. Iele schijnt fluisterend met hen te smoezen. De wind trekt zachtjes aan de lange schoot van haar paarse jak. Maar Iele let er niet op. Ze strijkt een paar handjes vol sneeuw van haar groene raam-luiken weg en gaat haar huis weer in en sluit de deur.

Op de Eligius-toren zijn alle hoeken en uitbouwtjes en venstertje helder-wit. Maar binnen in de poort liggen de grauwe ronde keitjes bloot tusschen twee sneeuw-dammen in, en achter een hoog muur-venstertje staat een aarden pot met hulst.

‘Toch goed’, zegt Grootvader met een binnensmondsche stem, ‘dat alles zoo zijn bestemde tijd heeft en zijn vaste regelmaat.’

Maar dat hoefde hij niet eens te zeggen.

Zij dachten toch alle-drie wel op hun eigen manier hetzelfde. ‘Zoo is de vaste orde van alle dingen, tot aan de Jongste dag.’ En Bielke denkt er ook nog wel

dieper op door, maar zijn gedachten zijn op verre afstand, en het wit van de wegen is vlakbij.

Hij kent nu van alles wel de vaste regelmaat.

Na elke Zondag en ook tusschen alle feestdagen in, zitten Grootvader en Vader in de werkplaats en maken schoenen, en kloppen op het leer en praten met de klanten.

En na elke Zondag en ook tusschen alle feestdagen in, metselt Joppe's Vader en verkoopt Eit Wedzinga aardappels en groente en bakt Soling brood, en slacht Kuunderts varkens en koeien en scheert Donnardus Frenzel de kinnen en de wangen en draait Bernardus Cruyf de sigaren.

En de vrouwen hooren elke ochtend opnieuw de groenten schoon te maken en de aardappels te schillen, de bedden te schudden en de kinderen te wasschen, en niemand die daar ooit een speld tusschen krijgen kan. Op Zondag hooren alle menschen in de Kerk te zitten. En op Goede Vrijdag dan is Lieve Heertje gestorven. En Hij heeft gevraagd of de menschen Zijn dood willen gedenken. Batina Notbrot haalt daarom elk jaar opnieuw het zilveren Avondmaalstel uit de diepe muurkast van de consistorie. En Vader en Moeder en Grootvader en Grootmoeder zitten met al de andere menschen aan de lange tafel in de Kerk. En zij gedenken Lieve Heertje.

Dat alles is zoo vast als de sterren en de maan en de zon. En zoo min er aan de gang van zon, maan en sterren iets te keeren of te veranderen is, zoo min is er aan al het andere iets te keeren of te veranderen.

Op de begraven steenweg naar De Meerendonk gaat een ar met zwarte paarden. De voerman draagt de muts diep over de ooren en verroert niet, de vrouw in de ar draagt zwarte kleeren, een doek over het hoofd en verroert niet. De paarden hebben gestreepte dekken en zij loopen met juffrouwen-stapjes en de bellen van het tuig tjingelen heel zacht. Het klinkt alsof muziek van zichzelf droomt.

Nergens rond-om kan nu oneenigheid zijn.

De velden en akkers zijn zoo wit en de boomen zijn zoo stil. De paden komen hen van alle kanten helder tegemoet, de landen wachten hen op.

Zij loopen, verloren in het wit, als de drie Wijzen die de ster zoeken om bij het Kind te komen.

De enkele menschen die er nog loopen wijken uit naar andere wegen, en wandelen met een afgewende aandacht.

En al het wit, en al de klare wegen blijven voor hen drieën over. En het wit wordt al witter, en de stilte wordt al stiller. Het is op-laatst of zij op de bodem van de stilte loopen, of het nooit stiller zal kunnen zijn dan nu.

En de rulle wolken in de lucht breken van-een, en er schuiven blauwe plooien en randen naar voren, dit blauw moet als het blauw zijn van Lieve Heertje's mantel als hij aan de sterren staat en luistert en kijkt.

En plotseling steken de korte zonnestralen als gouden fluiten door de openkrullende schuif-wolken heen, het licht raakt de witte velden aan, en zij flonkeren met duizenden dansende kleurige loovertjes. In dat flon-

keren lijkt het of zij borsten hebben om mee te ademen, een keel om mee te zuchten, oogen om mee te jubelen.

En het licht komt ook op hen drieën af: Grootvader's witte baard is als een vlam en Vader's zijderachtige zwarte baard heeft een vergulde lichtrand, en Bielke's jonge ronde kin glanst zóo, of Lieve Heertje zelf er de hand om legt.

Zij kijken elkaar met gouden licht-oogen aan, hun lippen blinken of zij vlammen gedronken hebben, en zij kunnen van elkander weten dat de Engelen-zang binnen-in hen aan het neuriën is: ‘Eere zij God, Vrede op aarde. In menschen een welbehagen.’

En zij loopen als op de wolken des hemels.

Het is Oudejaarsavond, en de sterren zijn helderwit, het vuur knappert, de kruidenwijn geurt en de lui-klokken zingen. Dat alles glanst van een stil oud diep geluk, dat alles moest als het uitgeteekend kon worden, randen van verguldsel hebben. Maar de bejaarde klok in de keukenkamer tikt of hij niet goed verder durft, hij knarst, kucht, hikt...

Grootvader doet er het een of ander aan - dat baat niet.

Vader zegt: ‘Hij zal de kou in het hoofd hebben.’

Moeder kijkt of hij wel recht hangt. En Grootmoeder staat er onder en luistert, de mutsklep verbergt haar oogen, zij zegt niets.

Maar Bielke denkt twijfelend: ‘Is het wel van de kou dat de klok zoo doet?, is het van ouderdom? Kan het niet van wat anders wezen?’

Zij gaan allen naar de kerk - Bielke luistert nog in de deur. ‘Zal de klok kapot gaan?’ Zij komen thuis, Bielke luistert het scherpst, nog altijd tikt de klok zoo langzaam en schor en haperend...

Zij zitten in een kring aan het vuur.

En Grootvader praat met een stille stem over menschen die al lang gestorven zijn, en over gebeurtenissen die zelfs Vader en Moeder niet meer weten.

Het vuur lijkt daar bij in te slapen.

Maar Moeder port het weer wakker. En ze schenkt de geurige warme wijn in, uit een steenen keteltje met groene bloemen. Bielke mag een keertje proeven uit haar glas en dan poffen ze samen kastanjes.

Buiten knallen al schoten. ‘Dat is voorbarig’, zegt Vader. Met wat langzaams, of hij in de Kerk is, neemt hij het schild van de oude leege scheur-kalender van de muur en hangt de nieuwe op. ‘Het nieuwe jaar’, mompelt hij, en zijn schaduw staat zwaar en breed op de wand.

Moeder zegt nog: ‘Wie weet wat dit jaar brengen zal...’ De klok slaat twaalf.

Strammig staat Grootmoeder op. ‘Me kinders... allemaal...’ En zij pakt haar groote witte zakdoek en schreit.

Maar Grootvader klopt haar zachtjes op de schouder. ‘Jakle, meisje-lief, alles is in God's hand.’ Hij kust haar, en hij kust Moeder ook en hij drukt Vader stijf de hand en hij streelt Bielke over het haar. Zijn witte baard glinstert in het vuurschijnsel, en zijn armen lijken hen allen te omvatten, hij heeft wat van Jona

de profeet op een Zondagsschool-prent, en hij sluit de oogen, zijn stem is of hij bidt. ‘De Heer zegene u en behoede u, de Heer doe Zijn aanschijn over u lichten en zij u genadig. De Heer verheffe Zijn aangezicht over u en geve u vrede. Amen - amen.’

In de stilte daarna valt een diepte.

En Bielke durft naar niemand in het bizonder te kijken.

Vader komt en drukt het gezicht vast tegen zijn schouder aan. ‘Maar altijd ons goed lief kind blijven.’

Moeder kust hem op het haar. ‘Mijn jongske’, zegt ze, en dat klinkt of ze hem in allebei haar handen opheft naar Lieve Heertje.

Maar Grootmoeder drukt hem een groen spaarvarken in de hand. ‘Hier broerke, een gulden zit er in, doe er zuinig mee, wees spaarzaam, en leer maar braaf en gehoorzaam zijn in het vervolg en de waarheid betrachten.’

Hij knikt verbouwereerd.

Hij hoort onder alles door de tik van de klok, en de klok tikt nog maar altijd of hij niet verder durft...

De dingen van die winter zijn Bielke zoo dicht langs de oogen geschoven dat hij ze niet meer vergeten zal. Ja, soms is het hem of ze in zijn oogen gekropen zijn, en door de oogen in het bloed.

Alles ziet er zoo versch en nieuw uit, die maanden, en alles heeft iets-dat-bijblijft.

Eit Wedzinga zet teilen met donker-roode kroten achter het diepe raampje van zijn besneeuwde kelder-

winkel, en manden met winter-wortel en en ster-appelen, Titia helpt hem. Zij beurt zware dingen op en neuriet er bij, zij glimlacht tegen haar bleeke kinderen, of zij hen met haar glimlach verwarmen kan. Vrouw Fikkel haalt een kool vuur bij Hesseltje Stoop, en de vonken waaien omhoog, er fladderen parelmoeren uienschillen door de straat, er gaat een bruine man met een aapje langs de huizen - dat alles blijft bij.

Er valt sneeuw en Freerk Kret is in witte noppen gekleed en vrouw Kuunderts loopt als onder een glazensluier-met-balletjes.

Het klaart op.

En Bielke en Joppe komen tegelijk naar buiten.

'Wat zullen we doen?', vraagt Joppe.

En Bielke heeft een inval. 'We moesten een sneeuwman maken.'

Ze beginnen er al mee, vegen met de takken-bezem van vrouw Clot de sneeuw bijeen, en kneden en vormen...

De zussen van Joppe staan er op een rijtje naar te kijken, tusschen de bleeke kindertjes van Eit Wedzinga en de krentebaard-jongens van Oetgens in.

Een ronde dikke kerel wordt de sneeuwman, een kerel met beenen als paaltjes en een bolle hangbuik. Hij krijgt knoopen van eierkolen op de jas, en oogen van eierkolen in het gezicht.

'We moesten hem Rutger noemen', bedenkt Bielke, 'Rutger is een mooie naam.'

'Rutger heet hij!', schreeuwt Joppe tegen zijn zussen.

En de zussen mompelen: ‘Hij heet Rutger.’

‘Non nog een pet!’, tiert Joppe, ‘een pet voor Rutger.’ Hij rent glijdend weg, hotst al gauw weer terug en drukt Rutger een afgedankte werkpet van zijn Vader op het hoofd.

‘Hij moet nog een pijp in zijn mond hebben’, galmt Hauke die er ook bij komt, ‘een pijp zeg, hij moet een pijp.’

Bielke heeft er al een weggenomen uit het rek in de keukenkamer, en duwt hem in het schillen-ootje van Rutger's mond.

Diederich Oetgens knippert met de vingers of hij in school zit en naar de plee moet. ‘Hij heeft niet eens een snor, hè!, een snor heeft hij niet eens.’

Maar Joppe haalt de snor uit zijn zak, twee uitgerafelde eindjes touw.

‘Schoenen moet hij aan!’, commandeert Hauke, hij danst triumfantelijk rond, overdwars, vooruit, achteruit. Schoenen zullen ze niet uit hun huis mogen sleepen!

Bielke is al in de werkplaats. ‘Vader’, bedelt hij, ‘heeft u niet een paar versleten sloffen voor Rutger?’

Verbaasd kijkt Vader op. ‘Rutger, wie is dat?’

‘Dat is de sneeuwman’, licht Bielke in.

Grootvader tuurt oolijk over zijn bril heen. ‘Kom toch liever hier helpen!’ Hij lacht en hij heeft dikke pluur-rimpels bij de oogen.

‘Volgende winter!’, stelt Vader uit, ‘is het nog vroeg genoeg.’

Bielke holt met twee afgedankte pantoffels door de gang en duwt ze de sneeuwman onder de paaltjes-

beenen, dan zoekt hij kleine takjes uit de ligusterhaag en drukt ze de sneeuwman naast de oogen - Grootvader's pluur-rimpels.

Joppe juicht omdat het zoo echt is.

Maar Hauke maakt nog allerlei op- en aanmerkingen. Stiekem steken ze de tong tegen hem uit en maken een lange neus. Ha, Hauke de zwetser, de vechtersbaas...! Hij heeft last van de koue gier-wind, trekt de schouders op, moffelt de handen weg tusschen de broeksband. Maar zij-zelf staan in de luwte onder het huis, zíj werken, zíj merken haast niets van de wind.

En Joppe haalt nog gauw een hulsttak uit de Groene Bocht, een mooie met bessen, die tak wordt de sneeuwman onder de arm geduwd - dan is hij klaar. En ze trommelen met veel misbaar op de ruiten van de werkplaats en van de keukenkamer, en ze kloppen vrouw Clot uit haar huis en houden Freerk Kret aan. ‘Rutger! Komt Rutger 's zien!’

Val kleumerig, met de handen onder de oksels, komen ze kijken. ‘Wel, wel, heb je ooit...!’

Vrouw Clot heeft haar stofdoek nog tusschen haar boezelband zitten. ‘Het is precies een vent!’, prijst ze, ‘hoe krijgen de apen het klaar?’

Grootmoeder knijpt in de paarse punt van haar neus. ‘Oh schepsels!, en wat zeg je nou van die man zijn snor?’, ze hikt van de lach.

‘Hij moet noodig naar Donnardus toe’, grinnikt Freerk Kret.

‘Hij kijkt zoo benauwd’, plaagt Vader, ‘of hij graag wil weten waar nummer honderd is, jonge

jonge, wat een oogen heeft die kerel in de kop.'

'Is dat een manspersoon van De Overganck?', vorscht Grootvader uit.

En Bielke en Joppe grinniken maar aan éen stuk door. 'Nee, uit het leesboek', roepen ze tegelijk.

'Mooi gedaan', bewondert Moeder. Ze drukt het hoofd in de schouders. Ze is nog altijd erg wit.

Ineens haalt de wind een streek uit. Eerst laat hij de rokken van de vrouwen uitwapperen als vlaggedoek, dan blaast hij se op - zes paar zwarte kouse-beenen hollen door de sneeuw.

Het manvolk lacht.

En Vader drukt Bielke en Joppe nog gauw een paar centen in de handen. Dan gaat hij weer aan het werk.

Maar Grootvader en Freerk houden nog in het midden van de straat een praatje samen. En ze moeten de petten voor op het gezicht drukken, en ze kijken met de neuzen onder de kleppen uit. Er komt al-door meer wind. Ze moeten het gezicht vooruitsteken, en hard schreeuwen, de slippen van hun jassen zwemmen op de wind.

'Ik wil toch wedden', roept Grootvader, 'dat de minister dat voorstel van de socialistische Kamerfractie onaannemelijk verklaren zal...' Grootvader weet alles van alle landen af, en hij kent de ministers of het zijn bloed-eigen broers zijn.

Freerk is het met Grootvader eens, zijn klepperende jaspanden roepen 'hoera' op zijn billen. 'En heb je nou van die groote staking in Engeland gelezen?',

schreeuwt hij kort-ademig, ‘wat moet dàt toch...?, wat willen die menschen?, de fabrieken rijzen toch al als paddestoelen uit de grond. Hier aan de Boontjesdijk komt nou ook een melkfabriek, wist je dat al?’

De wind sjort hen bij de beenen achteruit en vooruit. Ze zetten zich met een stijf opzij gestoken achterste schrap, snuiven, krijgen traan-oogen, halen allebei tegelijk de zakdoeken uit en de zakdoeken waaien met harde klepperrukken omhoog, omlaag, opzij, ze kunnen maar een klein puntje van de doek voor de neusgaten krijgen. En hun jasslippen galoppeeren.

Bielke en Joppe hebben er stilletjes schik over. Ze halen cocosspinnekoppen bij vrouw Fikkel, snoepen, deelen met de zussen en hebben opnieuw schik.

Wat later staat Bielke nog even alleen naar de sneeuwman met zijn kolen-oogen en touwtjes-snor te kijken. Een grimmige snuit heeft hij toch, hij staat er bij of hij zoo zijn mokerhanden van zijn zijden kan losmaken en een dief te lijf gaan... Hij past bij de avonturelijke waai-avond, de gure en toch donze winterstraat, en ook bij de warme rosse vuur-gloor die de fel brandende kachel daarbinnen uitstraalt tot in het diepe keuken venster.

De lucht kan als parelmoer zijn, en de moppen sneeuw aan de boomen kunnen op glinsterende suikerrozen lijken, de bevroren plassen op zilveren tooverspiegels. Als het alles zoo lieflijk en mooi is, schijnt de zon met furie.

Maar Bernardus Cruyf blijft toch in zijn schemerige

achterkamer zitten en script tabaksbladen, en Kuunderts doet allebei de deuren van de slachtplaats stijf dicht, het warme beesten-bloed siepelt in de sneeuwgoot. Vader lapt met de rug naar het licht de uitgeloopen bulterige schoen van een arme stakker op en Grootvader klopt houten pennetjes in een zool. Dat is zoo de vaste regelmaat van de groote menschen.

Maar de kinderen mogen sleeën, elkaar met sneeuwballen meppen, glij-ritjes in de toog op de schuinte van vrouw Fikkel's winkel doen.

En Bielke zit met twee handen vol losse sneeuw achter Angelia aan. Het is aardig om te zien hoe Angelia de voeten neerzet, net of ze springveertjes onder de schoenzolen heeft, ze loopt of ze danst en haar vlechten wippen, en onder haar muts komen bolle roode stukjes wang uit. Een paar keer kijkt ze schaterend om, dan slaat haar mond wijd-open en haar korte witte tanden lijken in de zonneschijn te bijten.

Bielke haalt haar toch wel in, hij pakt haar van achteren beet, werpt zijn armen als een lus om haar schouders, wrijft de sneeuw over haar zacht-bol gezicht en stopt er ook een beetje van in haar hals.

Angelia gilt of ze vermoord wordt en ze trappelt en schopt, maar ze lacht ook.

En Bielke knijpt haar erg hard, want hij mag haar graag.

Er drijven vurig-rose wolken over de zilveren middaglucht, en het spiegelende ijsveld - op het ondergeloopen land achter het witte Heerenhuis - lijkt een

blinkende matglazen vloer die alles een beetje weerkaatst: de zon het sterkst, maar ook, als zwevende schaduwtjes, de zwaaiende beenen en de zwierende rokken van de menschen die schaatsenrijden.

Bielke en Joppe kijken af, hoe Michaël Brüsewitz rijdt en Hopkins van de boekhandel en Seerp Grubbel van de meubelzaak en Donnardus Frenzel en ze probeeren het net zoo te doen.

Als zij het achterste diep achteruit kunnen steken, woest de beenen kunnen uitslaan, woest met de armen zwaaien - dan zijn zij hardrijders!

En schoonrijders zijn zij als ze met een vooruit gestoken buik kunnen rijden en de handen los ineen gevouwen op de rugholte kunnen houden. Naar links en naar rechts moeten ze dan natuurlijk diep overzij gaan, anders zou het al te gemakkelijk wezen.

De roestige ijzers van hun schaatsen zijn wat stomp, maar ze staan er wel vast op.

'Ik zwier al', gilt Joppe en dadelijk er op ligt hij met de kin tegen de ijsvlakte aan.

Maar jongens kunnen daar tegen.

'Moet je míj kijken', bluft Bielke, 'ik kan waarachtig beentje-over!' Het is hem werkelijk een keer gelukt, maar nu Joppe omkijkt tuimelt hij natuurlijk omver. Hij ligt met de rug in het zonnetje, steekt de beenen in de lucht en schatert.

Het doet er niets toe, dat ze af en toe 's vallen. Ze zijn toch even goed de bolleboozen op het baantje-van-de-krukken. Diederich en Aarnout Oetgens hebben elk maar één schaats, daar kunnen ze toch nog

aardig op voortglijden. En Harm Koer heeft zelfs geen stukje schaats, die loopt gewoon op klompen. Houke Wedzinga mocht zijn Vader's Friesche doorloopers onderbinden, maar hij moet nog achter een stoel aanscharrelen. En Lulolf Knor is met zijn prikslee op het ijs. Brent Berg en Mattheüs Gijzels hebben nikkelen zwier-schaatsen, maar ze kunnen nog niet met de armen over elkaar rijden. ‘Laat mij ook er 's’, bedelt Diederich Oetgens. En Brent Berg zegt telkens ‘straks’, maar het wordt nooit straks!

Ze schuifelen zoo maar wat door elkaar heen, en draaien uit de verte ook nog wel 's om vrouw Fikkel's melk-kraampje heen. Vrouw Fikkel zit daar achter de tafel met een dikke doek om het hoofd geknoopt, en de voeten op een warme stoof. Haar nichtje Garremeriene neemt de snoepwinkel waar.

Er scharrelen ook overal meisjes van school rond, Anne-Lize Notbrot dat is een sprietig kind, en Catootje Oetgens dat is een krentebaard-kind, en Huibertje Bieslook - dat is baker Bieslook in het klein.

Bielke heeft maar even naar hen omgekeken. Angelia Merels is er niet. Er zijn dus geen meisjes.

Hij aapt Michaël Brüsewitz nog weer 's na. Michaël die draagt een hoed met een breede rand en een knevel met gekrulde punten. En hij kan de armen over elkaar slaan onder het rijden.

Het lijkt gemakkelijk als men het zoo ziet.

Bielke trekt de rug ook hol, drukt de kin op de witte halsdoek, zwaait - en tuimelt onderste boven.

De baanveger Ruulke, die net voorbij komt, doet of

hij hem als een strootje van het pad wil vegen.

En Hauke danst van louter leedvermaak achter zijn stoel, dat wil zeggen Hauke's lijf, hoofd en armen dansen, zijn voeten blijven stram naar elkaar toegebogen op het ijs staan.

Maar nu komt Bielke bedaard overeind, voelt naar het stuivertje in zijn broekszak en zegt op de manier van Michaël Brüsewitz: ‘Zullen we nou eerst maar 's opsteken hij vrouw Fikkel?’

‘Wel ja’, neemt Joppe aan, ‘vooruit met de geit!’ Joppe heeft ook een stuivertje.

En ze zitten als groote mijnheeren in het kraampje van vrouw Fikkel, eten netjes-langzaam hun ijs-dreumel op en blazen op de volle kommen met heete melk.

Hauke stevent achter hen aan met wangunstige haast, hij bibber-zwikt op zijn schaatsen of hij een kannibalendans uitvoert en kijkt wrang-sip naar elke hap koek die zij in de mond steken. Diederich en Harm kluiven op hun vingers en Lulolf Knor zit blauw van de kou op zijn sleetje en gluurt naar hen achter de beenen van de anderen langs.

Maar ze doen of ze het niet merken.

Ze turen al slurpend naar Petelier die als een jongen rondzwiert en lacht, en naar Brüsewitz die de knevelpunten opkrullen kan onder het rijden. Er zijn dus vandaag toch een paar groote menschen die een uurtje vrij genomen hebben!

En de winter-zon wordt al rooder, de witte wallen in de verte en de besneeuwde klokke-kop van de Eligius-toren krijgen een rosse weerschijn. En er lijken in

de lucht gouden bellen-van-licht te hangen, daar staan de beijzelde winterboomen als ruige schitterpluimen onder. Het licht wipt ook op de roode appelen in de fruitmand van vrouw Ermgard uit de Witte Orionsteeg en prikt er zilveren sterren met korte en lange punten op.

Bielke let op dat alles, hij zal het morgen vergeten zijn, maar hij zal het zich over tien jaar herinneren.

Alles gaat dan weer naar de vaste regelmaat.

Eerst komen de sneeuwklokjes uit de grond, dan de crocusjes, daarna de tulpen.

Moeder krijgt toch weer wat rozigs in de wangen, ze loopt soms een liedje uit haar meisjes-tijd te neuriën.

En Joppe heeft er nu voor de verandering een broertje bij gekregen, en Eit Wedzinga een tweeling, en vrouw Oetgens een kind van negen pond en twee ons.

In de zon, op de stoepetjes, achter de deurhekjes, in de boxen zitten nu de herfst- en winterkinderen. Er zijn dikkerds bij en sprieterige, roodharige en kaleknikkertjes. Ze knabbelen op hun bijt-ring of sabbelen op hun fopspeen of op een dot-met-suiker.

Het is zóo de vaste orde.

De weilanden achter de Eligius-toren staan vol witte en gele bloemen. En voor de villa Eusebia bloeien de paarse seringen. Bielke en Joppe zouden er graag wat van plukken, maar dat lijkt hun toch te gewaagd: er staat een bord bij dat het verboden is. En Arjen Kappel, de veldwachter, dat is geen gemakkelijke.

Het is veiliger om kopje te duikelen in het lange

warme gras van de Eligius-weiden. Soms liggen ze op hun rug naar de wolken te kijken en geven elkaar sommetjes op. Het moet altijd nog uitgemaakt worden wie van hen tweeën de knapste is.

Maar ze gaan ook na schooltijd en op hun vrije middagen met de andere jongens vliegeren en hoepelen. Ze hebben daar bun vaste plaatsen en route's voor. En tusschen schooltijd, maar ook na hun ochtendbrood, en ook bij het licht van de lantaarns 's avonds, knikkeren ze in de straatkuiltjes en kwetteren en snateren daarbij als spreeuwen en ganzen.

‘De meisjes springen toch liever touwtje’, denkt Bielke als Angelia Merels voorbij huppelt met haar touw.

En zelfs als Angelia in haar eentje op een stoep zit te bikkelen, denkt hij: ‘Nou bikkelen de meisjes weer.’

's Avonds blijft de lucht lang rood.

De mannen rooken een pijp aan de deur, de vrouwen stoppen kousen en sokken. De kleine kinderen zijn naar bed gebracht.

Het is dan erg stil tusschen de huizen, vriendelijk stil. Een ster kijkt van omhoog bij een huis beneer, de bloemen in de vensterbanken slapen.

Nu beginnen de kinderen uit De Klinkert weer met hun avondspelletjes. Angelia is er ook bij en Anne-Lize de dochter van de kosteres en Huibertje Bieslook.

Ze doen ‘kaarsje-dans’, loopen in een groote kring om het wuivende trillende vlammetje in het midden heen, en zingen van Prins Rombout en van Juffrouw Hagewinde.

Maar tegen de tijd dat ze in huis geroepen worden, steekt Donnardus Frenzel zijn koperen hoorn uit het zolderraampje, en blaast de straat vol muziek. Het is dan of de sterren er van schudden en beven.

In de bakkerswinkel van Soling liggen nu de gekleurde netten met de suiker-eieren weer. De kinderen staan er belust naar te kijken, de meisjes met hun pop op de arm, de jongens met hun hoepel over de schouders.

En op Paaschmorgen gaan ze allemaal naar de kerk.

Lieve Heertje is opgestaan.

De dagen zijn zoo helder-wit of het nooit meer regenen zal. De sterren hangen als lampions in de avond, en de lindeboom voor het venster heeft haar schoteltjes-bladen weer.

De Pinkster-ochtend is als met fakkels van zon bezet.

En zij dragen nieuwe kleeren.

Moeder heeft een zwarte mantel aan met gitten krulletjes, en een hoedje met paarse violen op. Vader draagt voor het eerst een jas met lange panden en een gleufhoed. Voor Bielke heeft Moeder zelf een pak gemaakt, jas, broek en hes. En de mouwen vallen wat lang en wijd om de polsen heen, en de broek is wat ruim bij de knieën, maar in het jasje is het horlogezakje links-voor niet vergeten...

Bij Van den Biggelaar zien ze er bijna net eender uit, maar de zussen dragen donker-blauwe jurken met een rood ankertje op de linker-mouw, zij waggelen achter elkaar aan als een koppel eenden.

En de meisjes van school zijn allemaal in het wit, maar Angelia heeft de mooiste strikken aan haar dikke zilverdraad-achtige vlechten en het liefste gezicht bovendien.

Zoo is het ook precies als het zijn moet. Eén is altijd de knapste, elk jaar weer, die eene is natuurlijk Angelia.

- Verre vage geluiden stuipen nog op De Klinkert toe. Er gaat nog een wagen door het IJzeren Verloop, maar het is of de wielen in vloeipapier gewikkeld zijn, en de hoeven van de paarden lijken op wanen re vallen. De stemmen klinken zoo dof, of ze achter de hand uit komen...

Bielke zit kleintjes-ineengedoken op de drempel van de achterdeur en hij denkt: ‘Hoe is het toch dat 's avonds alles zoo'n ander geluid geeft dan overdag?’

Grootvader en Vader en Donnardus Frenzel zitten op een bank onder de lindeboom en het klinkt ver weg wat zij zeggen, er trekt telkens iets over de woorden heen, de schemer lijkt er om heen te krullen. Ze hebben ook geen avond-stemmen meer, ze hebben nacht-stemmen.

Moeder kan nog op de tast af aardappels schillen. Dat is al weer voor morgen. Eerst ritste het mesje nog met een nat friemel-geluid door de schil, nu is er niets meer te hooren dan af en toe een plons. En Grootmoeder hoeft niets te doen, die mag zoo 's aan haar opgevouwen zakdoek met eaudecologne ruiken en een beetje prevelen.

‘De veer’, zegt ze onderdrukt, ‘die vrouw Clot Zondag op haar hoed had, die schat ik toch wel op een gulden of drie.’ Ze voegt er nog veel aan toe, ze praat druk, het meeste glipt voorbij, gonst als regen, klettert als hagel.

De binnenkant van Bielke's hoofd lijkt opeens met wat donzigs gevoerd te zijn, het praten kan niet zoo goed doordringen nu. ‘Veer’, soest hij, ‘vrouw Clot...’ Het is of hij Joppe's stem hoort zeggen: ‘Wanneer kom je weer bij me slapen?’

Schel-dof rolt er een wagen door De Klinkert. De gedachte die er nog is, lijkt met de wielen mee te gaan, de verte in. Een harde geeuw houdt dat tegen. Bielke moet nu naar Grootvader luisteren.

Grootvader heeft het al wel langer dan een jaar over een oorlog ergens. Dat is de laatste tijd voortdurend zoo. Hij praat er over, begint zacht, eindigt hard, en gloeit over het heele gezicht. Het is of hij domino speelt met de koningen uit verte landen, en hij heeft gespannen oogen daarbij, men kan weten dat hij denkt: wie zal het winnen, ik of de koningen daarginder? Vreemde namen noemt hij er bij op: de Balkan en de Turk, en de Boelgaren en de Albanees. En hij ziet telkens weer naar Vader om. Want Donnardus denkt altijd net contrarie...

Maar Vader zegt toch nooit zooveel. Hij zuigt maar wat op de pijpesteel, tuurt naar de schoteltjes-blâren van de linde, en oogt een enkele maal met een lange blik naar Moeder om.

En de woorden krioelen dan maar door elkaar heen,

Bielke knippert en krijgt dikke oog-randen. Het is of Grootvader en Donnardus elkaar met de neuzen aanstooten, of er dunne messen in de woorden zijn.

En Donnardus praat over de Grieken en Serven als over mannen uit het IJzeren Verloop.

Na een lange poos heeft hij het ook weer over het Vredespaleis. Hij zegt: 'Dat had toch een waarborg moeten zijn, dat had...'

En Grootvader maakt een beweging of hij hem de woorden in de mond terug duwt. 'Had dat moeten zijn?, ja menschelijkerwijs gesproken. Maar sla er dan de Bijbel op na, kameraad: oorlogen en geruchten van oorlogen, en nog is het einde niet.'

Dan is het gesprek te hoog boven Bielke uitgestegen. En hij is weer in zijn eigen stilte terug gegaan, met een woord dat hij meegenomen heeft uit het gesprek.

'Dat Vredespaleis', mijmert hij, 'hoe is dat dan?' Hij moet er nu ineens bij denken aan de Ark van Noach. Een woonark met raampjes er in. En ieder die er binnen in zit, is veilig. En de vredesduif loopt op de dakgoot met de olijftak.

Hij verdiept zich daar heelemaal in.

Ondertusschen heeft Moeder de aardappels geschild en het licht opgestoken binnen.

De Klinken lijkt in te slapen. Joppe ligt ook al in zijn bed. Eit Wedzinga en zijn vrouw zitten als twee zwart-steenen poppen dicht bij elkaar op de roode treedjes van de keldertrap. Maar Hesseltje Stoop staat eenzaam in haar deur, want Koortje is weer varen.

Bielke is plotseling uit de Arke Noach's vandaan. ‘Moeder vergeet mij’, gnuift hij in stilte, ‘Grootmoeder en Moeder zijn vergeten dat ik op ben.’

De mannen zullen dan nog een kommetje koffie drinken in de keuken. En zij schuiven al aan bij de tafel.

‘'s Kijken’, zegt Grootvader, en hij vouwt nog even de courant open die laat gebracht is, en hij lijkt ergens slim van op te hooren. De rook van de pijp slaat hem in de keel. Hij hoest en hij wil tegelijk voorlezen.

Slaperig hoort Bielke toe en hij wordt opeens ook weer klaar wakker.

Iemand heeft een man en een vrouw vermoord in een ver land. Grootvader's wijsvinger schuift met de woorden mee die hij leest. ‘De Oostenrijksche troonopvolger aartshertog Frans Ferdinand’, zegt hij met luider stem, ‘en diens echtgenoote...’

En Moeder brengt de hand aan de mond. ‘Zijn vrouw ook?’

Grootvader schudt beducht het hoofd. ‘Wat moet zoo iets nou? Wat voor vrucht werpt dat af?’

Vader krabbelt enkel maar met de pijpensteel op de kruin. En Vader's zwijgzaamheid steekt iets bizonders.

En Donnardus Frenzel grijpt telkens naar zijn kom koffie en drinkt er niet van.

‘Komt er nou nog meer te gebeuren’, vorscht Grootmoeder, ‘hebben ze de moordenaar al?’

Maar de mannen antwoorden niet.

En Bielke kijkt van de een op de ander en zegt be-

teuterd in zichzelf: ‘Ze zitten er mee in, ze weten er geen van allen weg mee.’

Hij bijt op zijn duimnagel, er komt een vreemde ouelijke trek in zijn gezicht.

Hij beseft vaag, dat er nu iets buiten Grootvader's vaste regelmaat omgaat.

Tweede boek.

Alles flonkert aan de huizen: de muren, de stoepetjes, de deuren, maar de raamruiten lijken te verbranden, op de raamruiten hangen trillende spitse zonnevlammen, en de glasplaat en de afrastering van ijzerdraad op het bord van het Gemeente-nieuws staat in lichter laaie.

De menschen trekken rare vieze frommel-gezichten tegen de schelle gloed: knijp-mondjes, rimpel-neuzen, split-oogen, maar ze blijven daar op de stoep en de straat staan, of ze er met de voeten aan vast gebakken zijn, en ze turen gedurig naar het lange gele papier achter het priemende heete glas, ze weten toch al lang wat er op te lezen staat, maar het is net of ze hopen dat de letters van het nare bericht, bij tooverslag in een aardig nieuwtje zullen veranderen.

De vrouwen duwen de hoofden scheef in de schouders en doen de armen kruiselings over de borst, en de mannen steken de handen in de broekszakken en trekken hooge ruggen, net of ze het koud hebben.

De kosteres Batina Notbrot staat altijd vlak vooraan, ze laat de kerk maar stoffig worden! Haar klein geel gezicht ziet er zoo beknepen uit of het tusschen een nijptang gezeten heeft. En Titia Wedzinga, die vergeet al haar kindertjes thuis, en staat zich maar in de handen te knijpen, en ze knijpt veel te hard toe, ze knijpt dat men het hoort kraken. Oetgens draagt geen hoed, de rosse pluim haar staat recht als een

hanekam overeind op zijn naakte schedel, en zijn oogen piepen als blauwe kralen tusschen de scheere huidplooien uit, maar zijn groote knobbeltjes-neus die er door-gerookt uitziet, lijkt naar elke letter van het papier afzonderlijk te wijzen. Hij moet met zijn troffel en zijn emmertje met metsel-specie bij de ladder op, die voor het huis van Ploon Fris geplaatst is - vlak naast het Gemeente-huis - maar hij vergeet dat heelemaal.

Kuunderts de slager zet zijn groote voeten ver van elkaar op de weg en zijn wangen zien er gestoofd en gebraden uit. Hij denkt heelemaal niet aan de dikke hompen koevleesch in zijn slagerij, waar de vliegen op azen, hij praat giftig, het stampvoet wat hij zegt. En Bernardus Cruyf knikt zoo onwillig of hij eigenlijk liever nee-schudden wou. Zijn neerslachtige snor lijkt nog langer en slapper te worden en hij bijt de sigaar die hij rookt haast in tweeën.

Alle mannen en vrouwen praten en prevelen tegelijk, het klinkt verontrustend.

Bielke en Joppe turen nu zelf ook weer naar het papier achter de ijzeren afrastering van het nieuwsbord.

‘Weet jij nou nog de naam?’, vraagt Bielke, ‘weet jij nou nog hoe het papier heet?’ Hij gluurt van terzij, hij hoopt dat Joppe het vergeten is.

Maar Joppe steekt de handen in de zakken, duwt het achterste wat achteruit en danst in de knieën. ‘Het bevelschrift’, zegt hij, ‘vanwege de mobilisatie.’ Triumfantelijk steekt hij een puntje van zijn tong uit,

hij is er wel een beetje trotsch op, dat hem het rare woord zoo vlot-weg van de lippen springt.

Bielke trekt er een smalend gezicht om. ‘Ik wist het net zoo goed, man!’

Meester Bekebrede heeft hen gister het vreemde woord leeren zeggen. ‘Het zal nog vaak genoeg te pas komen’, zegt meester Bekebrede. Hij glimlachte niet - nee, niet één keer. Hij was toch nog goediger dan anders. Ze mochten haast alles. Maar nu denken ze daar niet aan. Ze trekken leelijke gezichten tegen het smalle rechte ruggetje van Vokeltje Sedee, en apen Hil Stöve na - die de handen in vuisten op haar holle armoe-buik geperst heeft - turen nog 's naar de opgewonden roode nijd-gezichten van de mannen, en hollen dan weer weg om hun vliegers te halen.

Donnardus Frenzel steekt nu geen enkele maal meer zijn koperen hoorn door het zolderraam van zijn huis, hij is ook haast nooit meer in de scheerwinkel. Alles ziet er verlaten uit. Het smids-vuur van Kotels brandt als de hel achter de zwarte rukjes, er is niemand bij. En Soling de bakker laat de broeden in zijn oven verbranden, op een groote afstand is het te ruiken, er is ook geen mensch in de bakkerij.

De deur van Hint's kruidenierswinkel staat wagenwijd open, maar Hint de kruidenier is nergens te zien. Bielke roept zoo hard hij maar kan ‘volk’, er is geen voetstap of stem te hooren in het heele huis. Vlakbij, zoo maar voor het grijpen, lokken half-gevulde wandbakken met rozijnen en noten en gedroogde pruimen.

‘Je kon nou best...’, vliegt het in Bielke op, maar hij laat dat dadelijk schieten.

Hint, die stond natuurlijk ook ergens te praten over de Duitschers. En Hint's vrouw die was ook telkens voor het bord van het Gemeentehuis.

Bevangen draait Bielke zich om, wacht dralend op de drempel, kijkt het IJzeren Verloop in.

Jeroen Gijzels van de speelgoedwinkel staat ook buiten, die heeft toch rare kleuren-krijt wangetjes, en net een zwart kunst-snorretje van zeven cent. Zijn zoon Mattheüs leunt tegen de vensterbank aan, die gaat later voor advocaat leeren, hij heeft een groot wit kaal gezicht net of hij een nacht in een sterk loogsop gestaan heeft. Maar Juffrouw Gijzels draagt een zwaarte, die niemand ziet, de zwaarte knijpt haar zwarte oogen toe, maakt haar wit om de neus en drukt op haar schouders. En Theresia Pot, de vrouw van Bonne Berg, loopt voorbij of ze slaapwandelt, rechttoe recht-aan, zonder op of om te kijken.

Haast alle menschen praten en bewegen zich, en toch is er wat nachtelijks, zelfs nu de zon schijnt...

Bielke roept nog 's: ‘Volk!’, luistert, hoort niets, kijkt weer de straat in.

Het is toch vreemd dat De Overganck hem eerst zoo groot leek, een warwinkel van straatjes, en nu is enkel maar een groot dorp, met een vierkant marktplein en één florissante straat, daar staan de winkels in, dat is het IJzeren Verloop, en één deftige straat gaat daar achter langs, dat is de Hooge Blink, daar wonen de voorname menschen, Burgemeester Gil-

rad en Dokter Meenerink, Notaris Vrijlief, mijnheer Kitsel van de villa Eusebia, mijnheer Van den Abeele van het witte Huis en nog een hoop anderen, en dan is er een knechtsenstraat, dat is De Klinkert nog altijd. Vader zegt nu: de straat van de mindere man, en tusschen die drie straten in zijn steegjes, de Groene Bocht is de grootste steeg en de Kinkel- en de Boontjesdijk liggen om dat alles toe als twee steenen armen die de heele Overganck beet pakken. Aan de Boontjesdijk staat nu de nieuwe melkfabriek en op de Kinkeldijk loopen 's avonds wel 's paartjes die willen daar dan stil staan of in het gras zitten, dat is niet zooals het hoort... En de Kinkel- en Boontjesdijk beginnen of - eindigen bij de Eligius-poort. En door de Eligius-poort kan men de kant naar Urbach op, naar De Meerendonck, Ganzevoort, Nuloock...

Bielke staat dat alles soezerig te bedenken, doezelt een beetje weg in zijn gemijmer en keert dan ineens weer naar het IJzeren Verloop terug.

Want Hint steekt met hol-klinkende stappen de straat over en er gloeit nog oorlogs-woede in zijn schriel hol gezicht. Van de booze woorden die hij gesproken heeft, is nog iets achter-gebleven in de witte strakke vouwtjes op zijn lippen. Met ongeduldige flitsende priem-oogjes luistert hij naar Bielke's aarzelend geprevel: ‘Gebarsterde suiker?, nee jongen, die is me afgekocht.’

‘O’, zegt Bielke. Hij gaat dralend weg en kijkt een paar maal vragend om, alsof hij meent dat hij nog teruggeroepen kan worden. ‘Afgekocht...?’

Voor het aanplakbord van het Gemeentehuis staan weer een hoop menschen te praten. Er hangen daar achter het kippengaas altijd papieren met zwarte leeuwtjes en moeilijke zinnen.

Bielke houdt haast automatisch voor Seerp Grubbel's werkplaats stil. De schaafbanken zijn netjes afgestoft en al het gereedschap is opgeborgen. Het is net of Seerp Grubbel niet meer leeft. ‘Waarom moet het toch zoo gaan?’, suft Bielke dom, hij slikt tegen een droog gevoel in de keel. ‘Ik ben hier altijd blijven staan’, valt hem in, ‘ik heb hier altijd gekeken als ik voorbijging.’ Er trekt een nieuw knijperig gevoel door zijn borst. ‘Wanneer komt hij nu weer terug, Seerp?, of is hij nog niet weg?’

Het klinkt venijnig bonkerig, als in het gesmoord en triest-verstervend gemompel van de straat, een vrouw met felle meppen haar vloermatten uitklopt tegen een schut. ‘Pong - pòng.’

‘Zoo'n geluid maken kogels misschien ook wel!’ Bielke wendt zich af en vergeet door te loopen.

Mannen in uniform komen De Klinkert uit. Hun koperen knoopen flitsen in het heldere zonlicht en ook nog blink-dingen op de kragen-om-hun-hals, letters of cijfers...

Bielke haalt pieperig adem.

De mannen die daar loopen, dat zijn Seerp Grubbel en Enno Hint zijn groote knecht, en meester Bekebrede. En Meester's glad groote-jongensgezicht ziet er uit of hij pas van zijn Moeder weggegaan is, verdrietig en kwiek, opgeruimd met een tikje huilerigheid er om toe.

Hij kijkt toch nog vriendelijk naar Bielke om en steekt de hand op. ‘Tot weerziens, bulletje.’

‘Dag’, prevelt Bielke verdrietig-onthutst, een oogenblik later kan hij hun ook nog wel overluid een groet toeroepen. ‘Dag Meester - het beste er mee, Meester!’

‘Het beste er mee’, dat zeggen alle menschen die op De Overganck blijven, tegen alle jongens en mannen die vertrekken.

Maar Bielke's adem gaat dan met vreemde snuif-geluidjes door zijn neus. Ze kijken alle-drie om, de mannen. En Seerp glimlacht toch zoo goedig onder zijn lange oogleden uit en hij steekt zijn lange lippen op een knoedeltje naar voren. En Enno heeft een hartelijk rood-dik sneeuwmannetjes-gezicht, met kooltjes-oogen en een sigaar opzij.

Bielke wuift met allebei zijn handen. ‘Dag Meester, dag Seerp Grubbel, dag Enno Hint!’ Ergens in zijn keel worden de woorden plat geknepen, ze komen met zoo'n dicht geluid naar buiten.

‘Nou moeten ze weg’, ziet Bielke in, hij kijkt ze zoo lang mogelijk na, ‘en ze worden misschien doodgeschoten door zoo'n verrekkeling van een - een vijand.’ Daar moet hij hard van op zijn duim bijten. ‘En Seerp Grubbel’, schiet hem te binnen, ‘die is al Vader, die heeft ook al zoo'n tafelstoel-kind.’

Ineens bonst er een felle schrik door hem heen. ‘En míjn Vader?’, hij krijgt een leeg-slap gevoel in de lippen en hij wil op huis toe hollen, maar zijn beenen zijn ineens loodzwaar en zijn schoenen klossen zoo log op

de keien. ‘Seerp Grubbel en Meester en Enno’, ijlt het door hem heen, ‘die gingen al naar het spoor.’ Telkens kruipt er een verstikt sten-geluid door zijn adem. ‘Als alle Vaders moeten’, houdt hij zich voor, ‘moet míjn Vader ook.’

Zweerend draaft hij over de binnenplaats, gooit de achterdeur open, de keukendeur, kijkt of zijn Vader er nog is.

En zijn Vader zit in de armstoel bij het raam of hij er nooit meer uit weg zal gaan. Hij heeft zijn schootsvel nog voor en hij draait zich verbaasd om. En Grootvader en Grootmoeder en Moeder kijken ook verschrikt-onderzoekend. ‘Wat is er?, scheelt je wat?’

‘Nee’, zegt hij beverig-stug, ‘nìks.’

Maar zij blijven kijken.

‘Waar is de suiker?’, vraagt Moeder.

Hij peutert vinnig aan de knoopjes van zijn kiel. ‘Hint - die - die had niet meer, alles was hem afgekocht.’

Ze kijken nog altijd.

En Vader's gezicht is toch zoo smal en oudachtig, en die dikke zwarte baard en zijn goeie oogen blinken niet meer, ze zijn heelemaal dof, maar zij glimlachen toch, dat monter-verdrietige hoort bij een uniform en een geweer en een ransel.

Bielke trekt zich plotseling schaamachtig in de donkerste keukenhoek terug. ‘Ik - ik dacht dat mijn Vader ook naar de grens moest’, pruttelt hij huilerig achter zijn handen, ‘net als... als Meester en als Seerp Grubbel en Enno Hint, die gingen nou ook. Het is

toch zoo akelig! Wanneer moet u nou, Vader?'

'Ik?', zijn Vader probeert hem op te vroolijken, 'ik ben te oud, jongen, ik moet heelemaal met meer. Ze willen mij daar niet hebben.' Maar dan valt dat montere ineens weer van zijn gezicht af, en hij rukt hevig aan een kort dotje haar midden-voor in zijn baard. 'Ja, akelig ìs het me-jongen, het is akelig, maar voor ons nog niet het ergst - nog niet...'

Grootvader staat verbijsterd tegen de muur, rookt verbijsterd de pijp, kijkt de vroolijk-booze en zoetigminachtende mansgezichten een voor een aan.

Donnardus Frenzel's lange nek lijkt nog langer te worden, zijn ragebol-haar nog wilder. Hij trekt bij zijn glimlach zijn beide lippen bol tezamen.

De groote magere neus van Bernardus Cruyf beweegt aan de top, hij likt langs zijn lange slappe snorharen, trekt zijn mond in het midden met een spottend-puntje bijeen. Hij kan zoo dadelijk een proestgeluid maken.

Jeroen Gijzels' speelgoed-gezicht glundert nijdig, de blos-rondtetjes hoog op zijn koonen, zijn als de roode suikerlaagjes op de nieuwe biskwietjes van vrouw Fikkel.

En Vader kijkt langs de ribbeltjes van zijn kleeren naar zijn schoenen, fronst met raar-verspringende rimpeltjes, en glimlacht aan één kant van de mond, dat is niet de kant van Grootvader.

En Grootvader trekt dommelig-onthutst aan de pijp en blaast lange lui-wegkruipen de rookwolken uit.

‘Wat is dat nou?’, vragen zijn oogen.

Hij heeft het toch allemaal zoo goed geweten - kort geleden nog. Er werd rekening gehouden met zijn meening, de mannen wilden altijd naar hem luisteren.

Hij zei: ‘In deze jaren hoopen de groote mogendheden brandstof op voor een langdurige oorlog.’

En de mannen knikten. ‘Waarachtig zeker.’

Hij zei: ‘Ze zijn vrienden de groote heeren, maar ze dragen ijzeren handschoenen.’

‘Waarachtig zeker’, knikten de mannen, en ze deden een lange haal aan hun pijp.

Maar dat is nu uit. Ze knikken nu niet meer, ze doen geen lange halen meer aan de pijp. Ze rooken of het om een weddenschap gaat, wie het eerst de pijp leeg zal hebben. Ze glimlachen humeurig daarbij, zeggen een enkel woord, zwijgen.

Bonne Berg, de Ouderling, heeft zich op Zondagochtend een zak meel thuis laten brengen.

Grootvader zegt: ‘Dat behoort toch niet?, dat is toch niet volgens het geweten?’

Stilte strijkt daar op neer, een puf-geluid.

‘Als een ieder zoo doet’, houdt Grootvader aan, ‘wat moet daar dan uit voortkomen? We hebben immers onze plichten tegenover de samenleving?’

Stilte valt daar op aan, een lach-zucht, vroolijk stijgt een rook-ootje omhoog.

Donnardus Frenzel zegt buiten Grootvader om: ‘Duvels jammer dat er niet voldoende tarwe is.’

En Jeroen Gijzels mompelt achter de pijp: ‘Dat nieuwe soort brood wordt niet veel zaaks.’

‘Ik mag die Bonne wel’, joolt Bernardus wrevelig, hij veegt met de rug van de hand langs de mond, ‘Bonne die is nog niet zoo gek, al is hij ouderling.’

Bernardus heeft dus ook een zak meel in huis.

Grootvader kijkt sloom-giftig, rookt sloom-giftig, knabbelt op het mondstuk van de pijp of hij het in tweeën wil bijten. ‘Dat moest toch bij mij aan huis niet gebeuren’, speelt hij plotseling op, ‘ik zou dat voedsel weg doen, de deur uit, ik zou...’

Vader draait zich langzaam om, zijn oogen zijn of er een ijsvlies over heen trekt, een norsche winter-wind-stem heeft hij. ‘O ja?, o... já?’ Hij houdt de ‘a’ lang aan, binnen in de mond, die ‘a’ grinnikt boos.

En de mannen maken zoem- en bromgeluiden die ook lachen.

‘Nou affijn’, zegt Donnardus plotseling verschrikkelijk luid, maar met lach-kringetjes aan de mond, ‘ik zeg maar, het is mooi weer vandaag, vècht-weer.’

De mannen gaan daar op in.

Ze praten met de gezichten naar het IJzeren Verloop gekeerd en met de ruggen naar Grootvader toe, en ze maken allerlei toespelingen op de oorlog.

En Grootvader plukt verbluft aan een paar haartjes opzij van zijn kale onderlip. Hij staat er eenzaam en vergeten bij.

De soldaten zijn dus vertrokken naar het veldleger, de kazernes, naar allerlei ver-gelegen plaatsen.

Huibert Notbrot, de zoon van Batina, moest naar

de grens en Eit Wedzinga en Eimert Neijzing, de kleinzoon van Aartje de olievrouw, en Clinge Merels de jongste broer van Goof Merels de remmer, de oom van Angelia, en Leendert de zoon van Korels de hoefsmid en nog vele anderen.

De vrouwen hebben er druk over gepraat met de armen al-door stijf voor de borst - de vrouwen loopen nu altijd of ze hun borst moeten vasthouden - en de Grootvaders spoorden de jongens en mannen het eene oogenblik aan om het vaderland dapper te verdedigen en het volgende oogenblik hielden zij ze bij de arm terug.

Maar de soldaten zijn op de bestemde tijd toch vertrokken. En nu schrijven ze elke week een dikke brief aan hun Moeders en vrouwen, en vragen om kranten en sigaren en tabak en boeken en zoetigheid en vleeschwaren. Zij liggen daar maar zoo stilletjes in het zonnetje op de vijand te wachten.

En bij Hopkins hangen elke dag andere papieren voor het glas, en rond de menschen die daar telkens weer staan op de stoep, dringen gedurig andere menschen heen, en als ze prevelen - mopperen ze, als ze praten - schelden ze.

Maar achter al die booze gesprekken, staat de stilte als een put-zonder-bodem en diep in de put spookt het knoken-gezicht van de oorlog.

- Bielke zal nooit de zware doodsche stilte van die lange heete zomerdagen vergeten.

‘Gaan we hoepelen?’, vraagt Joppe als ze uit school komen.

‘Nee’, zegt hij kort-af, ‘heb geen zin.’ En hij geeuwt of hij honger heeft.

‘Ik moet naar huis’, denkt hij.

Maar als hij dan in huis is, weet hij niet wat hij er doen moet.

Grootvader kan op een hevige manier zwijgen tegenwoordig. En elk geritsel van Grootmoeder's stijve kraak-jak lijkt tegen Bielke te pruttelen. ‘Stil wezen, laat dat - pas op...’

En Moeder doet vreemd, ze is er en ze is er toch ook weer niet. Ze staart naar plekken waar niets te zien is, ze doet thee in de koffiepot en vergeet haar hoed op te zetten als ze naar de kerk gaat.

Maar Vader is ook anders dan gewoon, hij krabt in het haar, strijkt over de baard, tuurt op een schoen in zijn handen en heeft er de gedachten niet bij.

Bielke begint soms ineens schel en jauwerig te zingen.

Maar dan komen dadelijk van alle kanten de vermaningen. ‘Hou je stil! Ben je niet wijs, jongen?, is het op-heden een tijd om zoo te balken?’

Bielke's mond slaat er met schrik van dicht.

Hij bezint zich op iets beters, maakt net zoo'n hooge rug als Bernardus Cruyf en schuift zich tusschen de gesprekken in op straat.

Als twee bezadigde mannen die hun schafttijd hebben, sukkelen Bielke en Joppe door De Klinkert.

De grauwe straatkeien en de vuur-roode, vuilgrijze en plekkerig-witte muursteentjes van de huizen glinsteren schel in de felle zon. En de vrouwen en meisjes

zitten op de warme stoepetjes en achter de heiningen, soldaten-sokken te breien.

Dat is al-vast voor de winter. De soldaten zullen het koud hebben daar ginter, als het begint te vriezen, daarom krijgen ze sokken en al die sokken hebben een leelijke leverworst-kleur.

Bielke kijkt er tersluiks naar, telkens passeeren ze een heet kaal stukje muur en een breiende vrouw met een leverworstsok. Grootmoeder breit ook, de heele dag, en Moeder elk vrij oogenblik. ‘Als onze jongens zoo meteen ons land moeten verdedigen tegen de Duitscher’, zegt ze, ‘moeten ze geen ijskoude voeten hebben.’

Vrouw Soling zit in een schaduw-hoekje naast haar huis, maar de zonneschijn kruipt toch over haar schoot naar haar handen, en haar breipennen flikkeren of er vuur in zit. Het rupsvlechtje op haar hoofd lijkt nog dunner dan anders, maar aan het schuine leege zakje van haar kin is een dikke vetplooi gegroeid, en haar wangen zijn zoo rood, dik en glimmerig gespannen, of ze er de bof in heeft.

Met Titia Wedzinga die bij haar staat, is dat anders, Titia die heeft deuken-van-magerheid in haar gezicht. Ze moet hard werken nu Eit er niet is, en ze breit ook geen soldaten-sokken. Ze haalt groenten uit de tuin en vent die rond. In haar wijde zwarte bovenrok is een lange scheur, en weerzijds van haar lage voorschoot hangen twee groezelige kindertjes met bleeke koolraapgezichten.

‘Van alles hebben we te verwachten’, urmt Titia,

‘en als we er dan nog maar het leven afbrengen. Kotels de smid zegt ook: je moet zorgen dat je hàrd geld in huis hebt, je moet al je papier-geld inwisselen. Als de Nederlandsche Staat over de kop gaat, is een sigarenzakje meer waard dan een biljet van honderd. En de menschen moesten nog veel meer van alles inslaan: suiker, meel, boonen, ingemaakte groente, pekelvleesch... Hier - Donnardus, die de krant van stukje tot beetje bijhoudt, die zegt: nou de Moffen al in België zitten, dringen ze ook wel in Holland door, het is meegenomen, hè?, zoo'n kleinigheidje. Misschien passen ze een uithongerings-truuk toe...’

Bielke en Joppe gluren tersluiks naar elkaar. En Bielke drukt de nagels diep in de muis van zijn handen, en Joppe krijgt zoo'n roering in het lijf dat hij direct naar ‘het huisje’ moet.

Ze zien in hun verbeelding al lange rijen van Duitsche soldaten over de eenzame landweg van De Meerendonck marcheeren, en elke soldaat is op-heden een moordenaar.

Michaël Brüsewitz zet zijn breed-gerande hoed een tikje schuiner en draait zijn zwierige zwarte knevel wat op. Hij doet zijn best om er onbezorgd uit te zien, maar rond zijn glimlach lijkt een harde koude rand te trekken.

En de flesschen in de tapkast achter hem, met de roode en groene likeuren en de gele genever en de witte blinkende brandewijn, hebben allemaal op hun buiken en halzen de bibberende schrik-fonkeltjes van bangeoogen.

Jeroen Gijzels, Bernardus Cruyf, Kuunderts de slager en Vader, staan voor de hooge toonbank in het afgeschoten taphokje, vlak bij de open buitendeur, en ze zien er alle-vier dreigend uit, en Kuunderts heeft een verkreukelde krant in de zak, waar hij telkens aan voelt.

Bielke leunt - zoo onopvallend als een schaduw - tegen de warme deurpost aan, en gluurt naar binnen.

De mannen hebben venijnige dreig-oogen en giftige knijpvingers. Het is zoo klaar als een klontje dat ze nijdig op Michaël Brüsewitz zijn, en ze komen toch nog, net als elke andere dag, om twaalf uur hun borreltje pakken aan de toonbank.

Maar na elke slok brandewijn die ze nemen, trekken ze puntige wrange proef-monden, het is of ze azijn drinken. Ze praten snauwerig over het optreden van de Duitsche soldaten in België - de woorden rommelen en knetteren in de monden als donder en bliksem.

‘In je hart’, gromt Vader, ‘voel jíj toch ook zoo, Michaël, het is jouw familie om zoo te zeggen, het zijn je broers en neven, je kameraden, mannen van dezelfde dressuur, jongens waar jij mee op de schoolbanken gezeten hebt. Jíj zou ook zoo doen.’

Michaël zet met een bons zijn bierpot terug op het zinken blad van de toonbank en hij praat nog Hollandscher dan bovenmeester Heufe. ‘Wil ik jullie 's wat zeggen: de kerels mogen sterven wat mij betreft en de Keizer en zijn generaals er bij!, en de heele rotboel - dáar!’ Hij maakt van nijdigheid een proestgeluid of hij in het water ligt. ‘Maar wat kan ik er

aan doen, dat ik van oorsprong een Duitscher ben? Kan ik het van mijn lichaam afschudden dat ik daar ginds geboren werd? Is het een handigheid van jullie dat jullie Hollanders zijn?' Michaël knijpt in de rand van het zinken toonbankblad en bonkt er met de vuist tegen aan. 'De Duitschers mogen van mij naar de hel loopen, naar de verdoemenis! Als jullie het weten wil, ik laat mij naturaliseeren! En Frenzel - die is toch ook een Duitscher van afkomst?, kijken jullie er hem ook op aan als een schurftig schaap? Ik kook toch net zoo goed van woede op die verrekte uniformploerten daar ginds als hij, als jullie?'

De mannen kijken hoog over Michaël heen, halen de schouders op, knijpen frommeltjes in de lippen.

En Bernardus Cruyf bijt vinnig op de lange punten van zijn knevel. 'Nou ja, affijn, dat is allemaal goed en wel, maar eh... maar... ik zal het je wel zeggen, er wordt hier gefluisterd dat je er verdacht vaak tusschen uit trekt, de laatste tijd, heele nachten soms en dat je dan laat in de morgen uit je bed komt en erg opgewekt in je buffet staat.'

'En daarom', vervolgt Kuunderts direct als Bernardus ophoudt, 'wordt er beweerd dat je op de een of andere manier met die lui van daarginds in connectie staat.'

De klok aan de muur tikt ineens verwonderlijk hard, het is of die klok met zijn knarsgeluid scheurtjes in de stilte stoot.

Michaël kijkt de mannen langdurig aan, een voor een, en hij legt zijn breede dikke handen plat voor zich

neer op de toonbank. ‘Een spion dus?, is het niet zoo?, nou zèg het maar - een spion?’ Michaël's stem klinkt veel zwaarder dan anders, elk woord springt als een hamerslag uit zijn keel.

En Jeroen Gijzels krijgt witte plekken in zijn klein rood speelgoed-gezicht met de masker-snorretjes, het is net of Jeroen Gijzels afbladdert. ‘Ja’, knerpt hij verkropt-benauwd, ‘een spion.’

En opnieuw zijn er enkel de knars-stootjes van de klok.

Dan steekt Michaël Brüsewitz plotseling de beide vingers van zijn linkerhand omhoog en hij zegt verbolgen: ‘De wormen zullen mijn ingewanden verslinden bij mijn leven als dàt waar is. Zoo waarlijk helpe mij God Almachtig.’

De mannen ondervragen elkaar met de oogen, tuiten de lippen, trekken rimpels boven de neus. Ze zijn toch nog niet van Michaël's onschuld overtuigd, ze weifelen nog, al zouden ze veel liever niet meer weifelen.

Dat merkt Michaël zelf ook wel, hij knersetandt. ‘Vervloekt zij dat vaderland ginds’, briescht hij, ‘en vervloekt zijn legers, vervloekt mogen de mannen zijn, die op kinderen schieten, ouden van dagen martelen en vrouwen dooden. Vervloekt zij mijn geboorteplaats en vervloekt zij de plek waar mijn wieg stond.’ In zijn zwarte gitten-oogen gloeit een felle pijn, onderzoekend gluurt die pijn.

En het booze valt nu weg van de vier mannengezichten. De monden zijn van ijzer geweest, nu worden ze weer van vleesch, en de handen hangen slap en goe-

dig naar omlaag en Kuunderts voelt niet meer aan de krant in zijn binnenzak. ‘Je moet natuurlijk weten wat je aan elkander hebt’, zegt hij verzoenend, ‘het is zoo'n wonderlijke tijd tegenwoordig.’ Op elke bolle trilplooi van zijn dik-rood gezicht liggen zweetdroppels.

En de mannen knikken inschikkelijk tegen hem en ze knikken ook tegen Michaël, keeren hun glaasje om in de mond en leegen het in éen teug.

Michaël pakt nu de vierkante flesch met brandewijn opnieuw van de plank. ‘Een rondje, kameraden.’

De drank klokt, flonkert, stinkt, de mannen grinniken goedhartig, ze klinken.

En Bet, de vrouw van Michaël, komt ook tevoorschijn. Ze heeft een groot bleek gezicht, waar nooit drift in doordringt of blijheid of verdriet, het lacht ook niet als Bet lacht. Ze doet nu of ze een glaasje opheft. ‘Op Holland!, lang zal Holland leven.’

Michaël is met kommer-rimpels bij een pijn-in-deverte, en met een lach bij de mannen-voor-hem. Hij steekt een puntje-tong uit tegen Bet's achterhoofd. ‘Als ik nog vrij man was, nam ik een Belze-vrouw.’

Jeroen lekt de laatste druppel brandewijn uit zijn glaasje, en tuurt met slimme oogjes over de rand heen. ‘Maar waar zit je dan eigenlijk, Michaël, als je er heele nachten op uit bent?’ Hij wil het nog een beetje versuikeren met een grap. ‘Weet je vrouw er van?’

Bet gichelt, betast haar lange witte wangen en geeft hem een stootje. ‘Hij mag van Moe.’

En Michaël's kwieke snorre-lip gaat bol vooruit

staan. ‘O ja, ik hèb nachrpermissie.’ Iets in zijn oogen gaat naar de verte en krimpt, maar boven op dat krimpende ligt zijn lach voor de mannen. ‘Die nachtelijke uitstapjes, daar wil ik jullie wel iets van vertellen. Maar dat zijn zaken voor de achterkamer.’

De mannen lekken de lippen af, of ze wat lekkers proeven.

‘Zaken?’, polst Vader, ‘een... een bijhandeltje?’

En Kuunderts schertst. ‘Kunnen we geen naamlooze vennootschap oprichten? Kotels wil ook wel van de partij zijn.’

‘Het is mogelijk’, knikt Michaël, ‘het is heel goed mogelijk.’

Hij ziet nu ineens de jongen aan de deur en knipt venijnig-bevelend met de vinger. ‘Allooh, donder op, jij, luistervink - kom dan maar mee, mannen.’

De fijne gluiperige motregen die door de straten stuift, is haast niet te onderscheiden, maar zij maakt de wind en de keien toch klets-nat, en de gele vochtige bladen van de lindeboom voor het venster glijden traag-zwaar naar omlaag, een voor een.

Mistroostig kijkt Bielke er even naar. Er is niet veel opbeurends te zien in De Klinkert.

Titia Wedzinga sleept een paar zakken met aardappelen de keldertrappen af. Het handkarretje waar zij ze mee gehaald heeft, staat nog voorover geduikeld op de klinkertjes met één wiel in de goot.

Titia sleurt met elke zak of ze er mee vecht en draagt tenslotte de zware vracht op haar buik de win-

kelin, ze zwoegt geducht, ze zwoegt zoo hard of ze heelemaal geen uitkeering krijgt.

Hauke komt helpen, doet alles verkeerd, loopt haar in de weg, trapt haar op de teenen en wordt afgesnauwd.

De twee jongste kinderen steken hun hoofden door de buitendeur, en Titia duwt ze met de voet opzij. Ze verdwijnt en keert weer terug. Met driftige smerige handen die wat klauwerigs hebben, grijpt ze de laatste zak beet, sjort die achteruit loopend de treden af, tast onzeker met de voeten naar omlaag, verdwijnt in de winkel. Haar hoofd met de wiegende haarsprieten beweegt doezelig voor het leege uitstalraam, en duikt onverwachts weer op in de deur. Met de handen in de zijden staat ze uit te kijken in de regenstraat - en ziet de regenstraat toch niet. Titia is moe, ze moet diep ademen, ze krijgt holtetjes in de wangen. Haar korte dikke neus maakt verstopte snuifgeluiden, haar breede geel-bruine oogen kijken vinnig naar de vensters van de buren. Er kleven dikke modderkorrels op haar onbedekte onder-armen, in haar jak komen al-maar meer winkelhaken, in haar schort is een vette vieze schoot.

Geen mensch heeft eerder erg gehad in Titia's kleeren en haar, eerst nu ze er slonzig bijloopt valt het iedereen op, dat ze kort geleden nog proper en netjes was.

‘Dit is Titia niet meer’, heeft Moeder gezegd.

En Bielke verbaast zich daar nog altijd over. ‘Natuurlijk is dat Titia. Maar ze moet alles alleen doen,

nou haar oudste dochter met een Knugger boer getrouwd is en Bettine dient.'

Hij gaapt van verveling.

Landerig slentert hij weer naar binnen, tuurt droomerig naar de deinende dunne schemerwolken aan het begin van de donkere gang.

Aan alle dingen in huis - en ook op De Overganck - zitten oorlogs-gedachten vast.

De gang heeft Bielke al vaak in puin zien liggen, ook de werkplaats en de keuken-kamer met het flikkerende kachelvuur, het eekhoorntje in de hoek, de wandplank naast de schoorsteen, en de voorkamer met de drie doorzichtige engeltjes... Alles staat toch nog overeind! De Duitsche soldaten zijn nog niet gekomen.

Bielke draait de werkplaats in, weet niet wat hij er doen moet, wil er ook liever maar niets doen, hij houdt de handen in de zakken.

Vader is aan het oppinnen, en er is geen plekje in zijn gezicht dat niet tobberig is.

Grootvader is met de likstok bezig en hij wrijft zóo hevig of hij in stilte ruzie maakt.

Ze hebben er maar half erg in dat Bielke binnen komt, ze kijken even met een vreemde flakkerende blik naar de deur, werken al weer door.

En achter Bielke schuifelt Grootmoeder binnen. Ze draagt twee witte oorlooze kommen met thee, het dunne slappe vleesch aan haar kin schokt hevig, ze moet weer erg klappertanden en kauwen. 'Is het goed zichtig buiten?', vraagt ze.

‘Ja!’, zegt Vader, hij roept het haast, hij praat zoo luid of hij het tegen een doove heeft.

‘Ja!’, herhaalt Grootmoeder even-hard, het klinkt of ze niezen moet. Ze maakt nog heviger kauwbewegingen, haar lippen happen. Ze heeft toch niets in de mond. Ze loopt tegenwoordig altijd zoo, het is van zenuwachtigheid. In het begin klappertandde ze enkel, zoo lang Grootvader oorlogs-berichten voorlas uit de krant, later moest ze nog klappertanden als Grootvader de krant al lang uit had. En nog weer later begon ze heelemaal te schudden en te schokken als ze een vreemd geluid op straat hoorde. Nu wippen haar kaken bij-tijden open en dicht of er met touwtjes aan getrokken wordt van binnen.

Vader en Grootvader nemen de thee aan, zetten die ergens neer en vergeten ze.

Ze hebben een gesprek gehad samen, dat vat Grootvader nu weer op. ‘Toch is het zoo’, zegt hij fel of hij tegenspraak verwacht, ‘er moesten meer bidstonden zijn, er moest meer verootmoediging wezen, het volk moet op de knieën.’

Vader zwijgt. Hij trekt enkel de dikke sombere wenkbrauwen op. Zijn wenkbrauwen staan als een lange borstelige streep boven zijn neus en zijn oogen.

‘Is het zichtig buiten?’, vraagt Grootmoeder weer. Ze loopt met gejaagde strompelpasjes naar de deur, haar mutskleppen trillen, haar rug wordt hoog van boven en scheef aan het middel.

Ineens blijft ze staan en kijkt met spinnige oogen om. ‘Nou, kan jullie niet antwoorden? Ik vraag of er

nog berichten zijn van de Duitschers? Komen ze al over de grens? Zien de menschen ze al aankomen? We moeten ons in de kelder verstoppen, hoor Barthold, in de kelder.'

Grootvader zucht of hij doodmoe is. Zijn lange rechte neus ziet er armoedig uit, en hij heeft blauwe holten onder de oogen. 'Jakle, ga maar met een gerust hart in de keuken zitten, hou Anna maar trouw gezelschap, meisjelief.'

'Zoo?', haalt Grootmoeder uit, of ze iets heel anders gehoord heeft, 'is het toch waar?', ze trekt de rug nog scheever en sloft weg.

'Met de Fransch-Pruische oorlog', begint Grootvader al weer, 'toen was er...'

Vader lijkt dat met een beweging van zijn elleboog omver te stooten. 'Daar kun je nu geen rekening meer mee houden. Dat is lang geleden! Andere tijden, andere zeden.'

Grootvader steekt het hoofd vooruit, zijn neus lijkt scherper te worden. Het is of zijn uitgebogen lippen zich vastbijten in een woord. 'Andere zeden?, maar het geloof is toch van alle eeuwen?, de ziel, God, de verootmoediging? Nee Thomas, je ziet het niet goed in. De kerken moesten nog voller.'

'De kerken voller?', Vader heeft met zijn dikke zwarte haar en zijn ronde breede baard, een beetje van een booze leeuw, een leeuw die de manen schudt. En zijn frons lijkt zijn voorhoofd in tweeën te snijden. 'De kerken', voorspelt hij grimmig, 'die raken nog heelemaal leeg! Schimmelplanten worden het! De Domi-

nees hebben het over de God van Nederland, er zijn nog genoeg geestelijken in Duitschland en Frankrijk die God's zegen inroepen over de wapenen, dat is God's zegen inroepen over honderdvoudige - duizendvoudige moord, over een millioen gruwelen.'

Grootvader wil er tegen ingaan, hij hapt naar lucht, hij kan niets beginnen, Vader's stem is veel sterker.

Moeder is ook binnengekomen. En Vader en Grootvader hebben er geen van tweeën erg in.

Moeder houdt de slap-afhangende armen voor de schoot, en haar handen grijpen elkaar stijf beet, zóo of ze zich aan elkaar verwarmen willen. Ze drukt het hoofd op de borst, van haar spits-wit gezicht zijn alleen goed de lange zwarte boogjes van de wimperharen te zien en de blauwe schaduwen onder de oogen. Ze doet denken aan een plaat uit de consistorie: Maria Magdalena bij het Kruis.

En Grootvader zit dan nog met de rug naar haar toe, maar Vader niet, Vader kan toch merken hoe zij daar staat, nee, hij merkt niets. Hij praat door, hij zegt of hij spot: 'En de God van Frankrijk is er ook nog, en de God van Duitschland, en in alle landen bidden de Moeders en vrouwen om een behouden terugkeer van hun zoons en mannen en in alle landen smeeken de priesters God's zegen af over de kogels die de zonen en mannen van de biddende Moeders en vrouwen moeten treffen, zooveel mogelijk, zoo gemeen en liederlijk en gewetenloos mogelijk...'

Nu wordt Grootvader paars-blauw in het gezicht, en in het schelle wit van zijn oogen lijkt veel meer

rood te komen. ‘Als jij zoo doorgaat’, briescht hij, ‘word je een ongeloovige, een verloren ziel. Wat praat jíj van móórden? Wij moeten toch ons land verdedigen?, we moeten toch met het zwaard in de vuist klaar staan om...’

‘Om ons aan polet te laten schieten?’, neemt Vader over, ‘nee - merci! Ben jíj dan al die gruwel-berichten vergeten die je ons avond aan avond voorgelezen hebt, tot Grootmoeder - tot Moeder het niet meer harden kon?, lees je dan nou niet meer wat er nog elke dag in elke nieuwe krant staat?’

‘Maar je Vaderland?’, hijgt Grootvader, ‘je... Vaderland? En zou jij dan voor je oogen willen aanzien dat je vrouw, je kind...’

Vader schuift dat met de hand opzij. ‘Ik ben per slot liever de verminkte dan de verminker, ik laat me liever kapot schieten dan dat ìk kapot schiet...’

‘Wat?, wàt?’, Grootvader spuwt van drift, ‘dus jij zou geen hand uitsteken om het land waar je voorvaderen goed en bloed voor gelaten hebben...’

Vader wacht de rest niet af. ‘Er zijn er zooveel’, gromt hij, ‘die op-heden hun goed en bloed laten, een menschenleven is minder in tel dan een grauwe erwt - en dat is waarachtig niet tot meerdere eere van God - God heeft er heelemaal niets mee uit te staan, het is tot meerdere eere van de Keizer, de Koning, de President, om meer grond te bezitten, meer grond te stelen.’

Grootvader legt het werk uit de beverige handen, hij zou het nog liever met een harde slag tegen de grond willen gooien. ‘Jij - jullie allemaal - bent wèl

veranderd! Jullie zijn wind-hanen, je draait mee..

‘En jij dan?’, Vader steekt hem de vuist toe als een wapen, ‘verander jij dan niets? Zit jij zoo vast geroest aan je pin op de toren, dat je je niet meer verwikken of verwegen kunt? Ben jij dan stom, doof, blind, gek?, dat je zóo zit te wauwelen over het Vaderland en de voorouders en het geloof?, wat doe je nu met je herinneringen?, wat doet het geloof nou?, de godsdienst?, de godsdienst maakt fratsen...’

‘Hè?, hoe zeg je?’, Grootvader loopt op hem toe of hij hem aanpakken wil, ‘heb het hart niet dat je dàt nog 's één keer herhaalt in míjn huis. Ik duld dat niet, tusschen deze muren...’

‘Zwijg stil, zeg ik je!’, Vader staat ook op, hij is wit tot in de lippen, hij heeft een ziedende stem. ‘En ik duld niet dat jij voortaan nog één kik geeft over jóuw huis, begrijp je dat goed? Mijn heele leven heb ik daar aan die tafel zitten te suffen en te dommelen, tegenover jou, in dit miserabele hok. Dubbel en dwars is alleen al daardoor dit huis van jou dus nu míjn huis... Gekocht met míjn jeugd, met míjn leven, duur gekocht, het hoogste bedrag dat je er voor krijgen kon, dat heb ik je gegeven en dat heb je aangenomen of het vanzelf sprak. En nou hou je in het vervolg de mond over jouw huis!’ Vader zweet, hij tast naar zijn zakdoek, hoest. Hij ziet Grootvader's verwezen oogen, Grootvader's dicht-geduwde mond, hij strijkt zich over het voorhoofd, tracht zich te bezinnen. ‘Wat doe je mij ook zoo woest te maken?, het is net of je het uitlokt. Hou de mond dan tegen mij, tegen ons - de

mànnen. Je staat buiten deze tijd, je hebt er part noch deel aan. Dring je meening, als dat nog noodig mocht zijn in jouw oog, aan Freerk op, praat met Freerk Kret. Er wordt je toch niet naar je meening gevraagd?' Vader bezint zich opnieuw. 'Laten we er nou in het vervolg maar het zwijgen toe doen. De brug tusschen ons, Vader, die heeft de oorlog - de vijand kapot geslagen. En ik vraag... ik éisch van je dat je mij mijn gang laat gaan.'

Grootvader kijkt maar - kijkt maar... Hij wordt krommer, zijn rimpels snijden dieper door, het worden kerven, zijn oogen lijken op twee uitgeloopen roodblauwe plekken. Hij kijkt zoo hevig-ontzet of hij meent dat Vader ontoerekenbaar geworden is, maar hij knikt of hij scheldt, of hij in gedachten de hand omhoog steekt en een eed aflegt. Als hij zich afwendt naar het werk, is het of hij haast geen familie meer is van Vader.

Bielke kijkt nu voor het eerst - na haar binnenkomst - weer 's naar zijn Moeder om, maar zij is er niet meer. Ze is zonder eenig gerucht weggegaan. 'Ik heb niet eens de deurscharnieren hooren piepen', beseft Bielke. Zijn knieën voelen vreemd-los aan nu hij beweegt, zijn handen klemmen zich kleumerig ineen. Het is of hij tusschen twee booze stilten doorloopt in de werkplaats, hij sluipt naar de deur toe.

'Als ik een soldaat was', denkt hij in de gang, 'dan zou ik het eerst op dat schotlampje mikken, dat moet aardig wezen! Pang - en dan vallen de scherven.' Maar hij denkt ook: 'Met Grootvader en ons is het zoo goed als uit.'

Verstrooid kijkt hij de glimmende vochtige straat op. De fijne regen stuift als een ijle damp voorbij, de keien hebben een gure glans.

Bielke treuzelt nog even op de drempel.

De wolken zitten elkaar lui achterna in de naargeestige lucht, de schoteltjes-bladen dwarrelen zwaar van vocht log om de lindestam heen.

Achter hem op de kaal-steenen gangvloer ritselt iets, half werktuigelijk spiedt hij nog om in het bleeke licht. Hij hoopt dat er een muis is - nee, er is geen muis.

Moeder wipt Vader's jas aan de muurhaak, ze zal er een hanglus aangenaaid hebben, met beide handen strijkt ze over de kraag, en blijft dan maar stil zoo staan, de handen als in-slaap-gevallen omhoog, het hoofd voorover.

Bielke huivert er van, schichtig zacht stapt hij weg over de kouelijk-blinkende klinkertjes van de straat.

Hesseltje Stoop komt weer met een voorschoot vol boodschappen bij vrouw Fikkel uit. Hesseltje die stopt haar huis vol rijst en boonen en suiker... Ze laadt haar huis af, of het een schip is waar ze mee wegvaren kan. ‘Hebben wíj wel genoeg?’, piekert Bielke. En hij knikt tegen Koertje.

Koertje zit op de drempel van de water-stokerij, rookt, mijmert, tuurt, hij heeft een rond mutsje op, in zijn kleine bruine gezicht kruipen de rimpels dicht naar elkaar toe, de ankertjes-ringen in zijn ooren zijn beslagen en zijn krulbaardje lijkt weg te kruipen onder zijn kin. Maar hij trekt de rug recht-op en zet de beenen schrap neer onder de knieën. In zijn ge-

dachten is hij vast en zeker aan het vechten met de Duitschers.

Freerk Kret sleept ook met een groot pak. En hij zou dat pak voor de oogen van de menschen eigenlijk wel zoo klein als een sigarenkistje willen maken, een slip van zijn jas heeft hij er van onderen om heen geslagen.

Bielke gluurt opzettelijk-aandachtig naar het pak. ‘Ook natuurlijk erwten en boonen en fabrieksworsten.’ Om Freerk's benauwd-gierig gezicht zou hij wel graag een beetje willen grinniken. Maar hij kan niet grinniken na dat gesprek van Grootvader en Vader. Er is iets in hem dat zoo koud als ijs is, en dat kouelijke trilt dan ook nog. Maar Freerk is toch een mal ventje. Hij buigt zijn spakige armen zoo gek aanhalig om het pak heen, hij houdt er zijn groote verkouden neus zoo dicht bij of hij met die neus-van-hem het pak toedekken wil. Zijn oogen zijn net grauwe waterspatten en in de lak-klep van zijn platte pet zit een dikke witte breuk.

Hesseltje en Freerk spieden naar elkaar of ze elkaar niet vertrouwen, en ze loeren naar elkaars pakken of ze alles wat daar in zit, dol-graag lusten.

Zóo kijken nu alle menschen.

Bielke kijkt in de schoolgang vluchtig naar Joppe om.

Maar Joppe is nergens te zien. ‘Zit dat jong toch?’, sputtert hij in zichzelf.

En Angelia Merels huppelt jolig achter hem langs, zij raadt waar hij naar kijkt. ‘Joppe is met dat kind

van Bieslook mee, heeft hij gister ook gedaan, daar krijgt hij een boterham met worst of een pannekoek. Hij heeft altijd honger, die Joppe, en dat kind haar Moeder brengt telkens wat lekkers mee uit haar bakerdiensten.' Ze wipt de schooldeur uit, wacht dan buiten weer op hem en begint tusschen allerlei hinkel- en dansstappen in, over haar Oom Clinge te praten. 'Het is daar bar vervelend aan de grens, schrijft hij, hij schrijft ze doen malle dingen, wat voor dingen dat weet ik niet, ze kaarten ook en ze dobbelen...'

'Ja?', zegt Bielke telkens, hij ziet dat ze lage zwarte rijgschoentjes met gladde neuzen draagt en hemelsblauwe strikken in het haar, maar zijn aandacht schiet toch langs haar heen, de straten in.

Op dit uur staan er altijd menschen bij elkaar te praten. Die menschen hebben meestal felle oogen en ze kijken bang, maar in dat bange is het felle ook.

'Gaan we over de markt?', vraag-roept Angelia.

En ze loopen al tusschen de vee-hekken in, en kijken naar het leege uitstal-pleintje onder de boomen. Er wordt geen winter-groente meer aangevoerd, ook geen herfstfruit. Er staan nu nooit meer koeien en paarden tusschen de hekken. En de ronde boerenvrouwen, met de dikke paraplu's, de hengselmanden en de hoofddoeken, lijken wel van de aardbodem weggevaagd te zijn.

Achter de grijs-steenen marktpomp blijft Bielke dralend-om-het-vrijpostige bij een groepje snaterende en gram-redeneerende vrouwen en mannen staan.

Hij knipoogt tegen Angelia, luistert scherp toe,

steekt de kin eigenwijs in de lucht. ‘Het gaat natuurlijk weer over de Duitschers.’

Iele Pen staat er ook en is - met haar hol knijpmondje, duikel-neus en streepjes-oogen - van haar muts tot haar muilen, één angst-frommeltje.

Arend Winter rukt aan zijn dikke harde knevelharen of hij ze uitroeien wil. Zijn radijsjes-blossen zijn nog scheller-rood dan anders. Zijn neus springt met een bocht tusschen zijn wangen uit en zijn helderblauwe oogen - die altijd nog wat nieuwigs hebben of ze pas gekocht zijn - staan zoo dicht bij elkaar, dat het soms is of ze tegen elkaar zullen aanstooten. Men ziet dadelijk dat hij een boer is. Hij huurt een hoeve van mijnheer Van den Abeele, en woont daar samen met zijn Moeder. Vroeger zei hij nooit veel, maar nu praat hij het drukst van allemaal. ‘Wat wil je’, bast hij met zijn zware blaf-stem, ‘Vaders die voor hun oogen zien dat men hun kinderen als hazen doodschiet, dat worden franc-tireurs! Maar ja, een burger mag zijn eigen rechter niet zijn, rechters zijn nu de divisie-commandanten...’

Hopkins van de boekhandel staat er een beetje minachtend bij, hij is een mijnheer, heeft een laag boordje om zijn lange dunne hals, wipt giftig-speelsch zijn sigaar op en neer tusschen de tanden, kijkt met loensche kleine gaatjes-oogen onder zijn kaasbolletje uit. ‘Zoo'n divisie-commandant krijgt óok weer zijn instructies....’

‘Van de andere bloedhonden’, vult Jeroen Gijzels scherp aan, hij moet telkens diepe zuchten loozen, ‘van

die bloedhonden die hooger in rang zijn, en de grootste bloedhond is der grosze Wilhelm.' Jeroen heeft weer van die witte afgebladderde plekken in zijn knalroode wangen.

En lange Hil Stöve staat maar met de vuisten op de buik, en ze ziet er spookachtig uit met haar hol uitgerekt armoe-gezicht. Het kan best wezen dat ze zoo dadelijk flauw valt op de straatkeien, want Arend Winter kan het nog al goed stellen, en is medelijdend.

'Die Duitsche hondsvotten', raast Arend Winter weer, 'die zeggen dan maar: man hat geschossen! En dan gaat zoo'n heel dorp er aan. Hebben jullie dat ook gelezen?, een gemeente-ontvanger daar ergens die niet wou zeggen waar het geld van de gemeente-kas was, die hebben ze tot aan de neus in een mestvaalt geduwd. En een pastoor die voor zijn parochianen opkwam, die hebben ze naakt uitgekleed, zijn handen op zijn rug gebonden en een bajonet onder zijn kin gezet - een troep misdadigers is op België aangevallen.'

Iele Pen kreukelt nog veel meer in elkaar. 'Heer - heer, wat een donkere tijd, en moeten wij die ellendelingen nou ook nog krijgen?, wat denken de mannen?, wat denk jij, Arend Winter? Heer - heer, waar moeten we dan toch in wegkruipen, schepsels? Op kerken schieten ze ook, kerken steken ze ook in brand, en een kelder lijkt mij toch onveilig, zoo met een brandend huis boven het hoofd?'

De mannen trekken de schouders op. 'Tja', zuchten ze, 'ja...' Het is of ze allemaal op een verschillende manier 'ja' kunnen zeggen.

Iele Pen komt daar niet veel verder mee. Ze kijkt naar haar huis om, het ziet er net zoo grauw en gluurderig uit als zij zelf.

Titia Wedzinga komt voorbij met een handwagenvol-savoyekool. Ze sjokt, steekt het achterwerk in de hoogte, duwt, en kijkt dan ook nog op om te groeten... Maar zoover komt ze niet. Ze lijkt met haar heele linker-lichaamshelft te zwikken, er klettert iets-van-ijzer, en het linker wagenwiel rolt zoo-maar een andere kant op, en de bak met de savoye-kool kantelt en de kool rolt over de straat.

Arend Winter schiet toe, om Titia te helpen, hij is al wel tusschen de dertig en de veertig, maar hij doet zoo kwiek of hij een jongen van schooi is. ‘Is dat nou toch ook werk voor een vrouw?’, moppert hij, ‘het lijkt nergens naar!, het is me wat...’ Hij rolt het wiel terug, zet het vast, legt de kool weer in de wagen.

Bielke staat er dichtbij, hij ziet alles goed.

Titia draagt een rood geruite doek, ze heeft piekhaar dat er afgeknabbeld uitziet, en een dikke pruttellip. Arend Winter zegt een vriendelijk woord. Ineens wordt ze anders. Ze strijkt het haar glad, doet haar doek netjes, ze heeft geen pruttellip meer.

Arend Winter praat gedurig met haar, hij steekt belangstellend het gezicht vooruit, en zijn stem klinkt niet meer blafferig, het is een stem in een doekje.

Hij rijdt de volle handwagen zonder de minste inspanning voor Titia naar huis, hij lijkt niet eens te duwen, het is of de wagen al verder gaat, als hij enkel maar de handen om het kret legt.

En Titia sjokt opeens niet meer, zij heeft nu een kaars-rechte rug, ze strijkt nog 's over het haar.

Telkens als hij praat en als zij praat, wendt Arend Winter het hoofd heelemaal naar naar toe.

En voor zij de straathoek omgaan lacht Titia gesmoord, stoot met de ellebogen in de lucht en houdt het hoofd achterover.

'Nou', denkt Bielke, 'die heeft opeens een knecht er bij.' En dan ziet hij ook de keien van het marktplein weer. Hij heeft zoo aandachtig toegekeken dat hij heelemaal vergat waar hij was.

Nu draait hij zich vlug om, en zoekt Angelia bij de menschen rond de marktpomp.

Maar Angelia is er niet meer.

Het wordt nu ineens valer en leeger op straat.

Bielke zet het op een loopen, haalt Arend en Titia in, rent ze voorbij en fluit schel. Maar hij kan toch niet meer zoo lollig hard draven als een poos terug, hij kan ook niet meer zoo lekker-schel fluiten.

De avondwolken hangen zoo dik en zoo grauw boven de huizen, er branden maar kleine laag-gedraai-de olie-pitjes in de winkels, de straatlantaarns geven maar een streepje licht. En alle menschen hebben strakke gezichten en gespannen oogen. En nergens is er een beetje muziek, en nergens wordt er gelachen.

De Klinkert ligt er ook verlaten bij.

Vrouw Kuundert's schaduw staat op het raamdoek, haar neus gaat de hoogte in, om haar kin is een walletje van plooien, haar lippen bewegen of ze smoest.

De menschen smoezen nu veel meer dan voor een poosje.

Het licht van het looplampje zet witte glim-kringen onder de knipper-oogen van Bernardus Cruyf, en plakt een lik zwart tegen zijn kin. En Barbara's spitse schaduw-neus ligt als een uitgerekte driehoek over haar magere lippen, maar om haar gele strakke haar staat een krinkel-rand van licht. Bernardus en Barbara praten ook met elkaar of de buren het niet hooren mogen.

En bij Donnardus Frenzel zitten, onder het kleine licht in de scheerwinkel, ook nog een paar mannen, die zoo maar 's komen praten, licht-tikjes hebben ze op de top van hun neus en hun hoofden zijn moppen-schaduw. Vader is er ook en Oetgens, en Oetgens' hanekam-kuif is nog vaag te onderscheiden.

En Grootvader staat bij Freerk Kret op de stoep, en praat met knetterende sissende woede-woorden.

En Freerk Kret steekt de handen allebei in vuisten omhoog.

Op het eerste gezicht is het of zij met elkaar vechten willen, dat is toch niet zoo.

Ze praten over de Duitschers.

En Freerk Kret stampt met de schoenen op de stoep en fluistert ontzettend-hevig. Zoo hevig fluisterde hij ook nog 's, toen een van de buren zijn vecht-haan de nek omgedraaid had. Hij drukt nu zijn scherpe neus haast tegen Grootvader's neus aan. ‘Barthold’, tierthij-in-stilte met scherpe benauwde adem-giertjes, ‘als ze hier komen, Barthold, als ze het hart in hun lichaam hebben, dan zal De Klinken staan te beven over mij.

Ik heb ook nog soldatenbloed in de aderen, Barthold, maar eerlijk zuiver dapper soldatenbloed. Toehappen als een leeuw, Barthold, toespringen als een tijger, maar man tegen man...'

Grootvader's heesche gegrom dringt daar door heen. 'Ik ga ook nog een pistool te Urbach koopen, Freerk. Poef-floep... dan liggen ze tegen de wereld, man, en laten ze mij dan ook maar fusileeren, ik schiet ze eerst nog aan gruizels en scherven. Geloof maar gerust, ik heb ook nog een oud soldatenhart', Grootvader slaat zich op de borst, dat klinkt hol, 'een oud soldatenhart en een goed geweten er bij! Als die Duitsche zwienshoenden bij mij in huis komen, zet ik het valluik van me keldertje open, dat ze er zoo op de dubbele kop in tuimelen, zoo gauw ze een voet over de keukendrempel zetten. Noot kent gein Geboot, zeggen die doordrijvers, nou - die stelregel zal ik dan ook 's in toepassing brengen.'

Freerk knerst er doorheen. Hij vindt nieuwe straffen uit, hij bedenkt nieuwe dreigementen. 'En ik...', knettert hij telkens, 'en ik...'

Soms lijken Grootvader en Freerk enkel-maar schaduwen, schaduwen die plat tegen de muur en de deurpost leunen en vinnig bewegen in de wind en met vage duistere stemmen praten. Dan keeren zij zich om en hebben hoekige schonkige ledematen, het zijn toch menschen...

Bielke is weer heelemaal vergeten waar hij staat. Dan slaat plotseling met een raar-schurend geluid, Vader's stem over hem heen, en hij ziet de doffe straat-

lantaarns van De Klinken weer, een verre boomkruin, het uithangbord van de schoenmakerij.

‘Grootvader en Freerk’, vermaant Vader op een straffe-toon-die-toch-lacht, ‘gij zult uwen naaste liefhebben als u zelve, en wie u op de rechterwang slaat, keer hem ook de andere toe.’

Grootvader's vuisten lijken naar omlaag te tuimelen en hij valt haast van het hooge stoepje af, en hij brabbelt ineens of zijn tong dubbel slaat. ‘Ik... maar ik vecht... als het moet... jij laffe... kwibus, ik vecht...’

En Vader lacht.

Twaalf schooljongens staan aan de duistere uitgang van de eenlijke spoorweghalte aan De Overganck. En zij dragen alle twaalf een fakkel, die jongens, en zij hebben bij het flakkerende schijnsel van de kronkelende vlammen, allemaal strakke wassen-poppegezichten met beverige schaduw-maskers.

Het doet Bielke even denken aan een Sint-Maartensavond, maar een Sint-Maartens-avond is op-heden toch wat onbenulligs.

Het kon wel tien jaar geleden zijn dat er Sint-Maartens-kinderen door de straten van De Overganck liepen, het kon wel langer geleden zijn dat een jongetje zijn groote oranje lampion dicht bij zijn eigen gezicht hield, dat Lieve Heertje het vooral zou zien.

Bielke slaat de handen om de ijskoude spijlen van het ijzeren afsluithek heen, en kijkt naar de Commissie van Ontvangst voor het open wachthokje.

Bovenmeester Heufe is er ook bij, die heeft een zwarte ijzerdraadachtige snor. Enno Hint zegt: knevel met Duitsche snit! Als men aan zoo'n knevel draait, kan men ook vlot-weg Donnerwetter en Schweinshund zeggen. Bovenmeester Heufe steekt de borst ook als een militair vooruit, heeft een deuk in de onderrug, uitspringend achterste, beenen zonder buigings. En het deftigst aan hem is zijn lorgnet met goud montuur. Mijnheer Kitsel van de villa Eusebia is ook bij de Commissie van Ontvangst. Hij trekt vecht-oogen uit gewoonte, heeft een mond zonder lippen - de lippen heeft hij naar binnen gedrukt, de armen slaat hij over elkaar heen en hij draagt leeren handschoenen. Kuunderts de slager past niet erg bij hem, zelfs niet in zijn opknapperspak, Kotels de smid ook niet, die heeft een slobberbroek aan met zakkerige bobbeltjes op de knieën. Maar zij hebben allebei, net zoo goed als bovenmeester Heufe en mijnheer Kitsel een witte band om de arm, en zwarte hoeden op, en begrafenisgezichten.

‘Ze kunnen de Belzen aanstonds toch het eerst zien, van heel dichtbij’, bedenkt Bielke, ‘dat is naar en aardig, allebei tegelijk.’ Plotseling is hij zelf ook een man van de Commissie, hij kijkt de vluchtelingen in de verschrikte gezichten en zegt: ‘Wees maar bedaard. Wij zijn vrienden!’ Hij steekt ook groetend de arm op. ‘Goed volk hoor, goed volk.’

Dan staat hij weer gewoon-bij-het-hek, zoo maar een schooljongen, en kijkt nog 's om, achter zich, alle menschen van De Overganck zijn er haast, behalve

een paar erg oue Grootvaders en Grootmoeders.

De wriemelend verwaaide licht-vegen van de flambouwen stippen ook bij iedereen wat aan: oogen, een wit front, een doekspeld, voorhoofden, wangen, pratende monden en ook een stukje van Angeha's lieve gezicht met de krullen. Zij staat tusschen haar Vader en Moeder in, en praat en lacht.

Bielke denkt: ‘Wat ben wíj dan toch zwijgzaam.’

Hij kijkt naar de gezichten boven zich: Vader let meestal op de andere menschen en Moeder zegt niets. Op haar mond beweegt een trillend-fijn licht-streepje, haar oogen lijken af en toe dicht. Het is ijselijk dat Bielke soms ineens aan haar oor zou willen schreeuwen: ‘Moeder!, Moeder!’

‘Is ze zoo bang voor de oorlog?’, tobt hij.

Van Vader's dikke zwarte baard is niets te onderscheiden nu, alleen het witte stukje gezicht dat vrij komt, en dat lijkt los van zijn lichaam op het donker te drijven. ‘Burgemeester heeft dat goed verzonnen’, zegt hij, ‘van die fakkeldragers. Het zou anders op dat lange donkere Eligius-pad naar De Overganck geen doen geweest zijn voor die vreemde menschen.’ In zijn praten is wat veranderd, het klinkt of hij het tegen een klant in de schoenmakerij heeft.

Het licht van de flambouwen glipt ook het zwarte Eligius-pad op, raakt kale boomstammen en leege boomkruinen aan, en haalt altijd maar weer andere witte winterachtige mannen- en vrouwen-gezichten uit het donker! En al die gezichten praten over krantenberichten en bulletins bij Hopkins. ‘Dertien duizend

gesneuvelden', zegt Soling de bakker ergens in het geroezemoes, 'zeventien honderd vijf en vijftig zwaargewonden...' Die getallen worden dik en zwart als hij ze uitspreekt.

Grootvader is bij Grootmoeder-die-al-maar-vreemder-wordt thuisgebleven. Maar Freerk Kret is er wel, en hij doet een beetje denken aan een vale verplukte wintermusch, hij praat ook tsjilperig. 'Nou de Moffen Antwerpen te pakken hebben, schieten ze aardig in de goeie richting. We mogen onze bultzakken wel klaar zetten, me goeie menschen. Maar waar we na' toe moeten...?' Hij probeert te glimlachen en elk woord dat hij zegt beeft. De andere oue mannen grommelen nog wat terug, de jongere doen of ze niets hooren en geen mensch maakt er een gekheidje over en niemand lacht er nog.

De groote jongens van de hoogste klas loopen nu nog wat meer vooruit met hun fakkels, de trein slaat af, het licht van de wippende rafelig-uitwaaiende vlammen strijkt over hun hoofden heen, en lijkt de mannen van de Commissie in de nek te prikken. Zij kijken allemaal één kant uit en de menschen dringen naar voren, en Bielke drukt zijn gezicht zoo ver mogelijk tusschen de wijd-uit-een-staande hekspijlen door.

Het gromt eerst in de verte en dan rommelt het, het rommelen wordt al sterker. De vuur-oogen van de locomotief komen in het zicht, en dan op de kromming van de spoordijk, de lange rist goud-gele raamvierkantjes van de coupe's.

Moeder's handen drukken tegen Bielke's schouders aan, zonder dat zij ze omvat. ‘De trein.’

En Vader mompelt ook nog: ‘De trein.’

En alle menschen achter hen brommen het mee: ‘De trein - daar is de trein - de trein komt aan.’

Een dikke groote man draaft nog met zware stappen het pleintje op. ‘Is de trein er? Joppe, blijf nou hier, jij.’ Die man, dat is Van den Biggelaar.

De wagens staan dan al stil, de treindeurtjes hangen al open. Onder de laag-weg-drijvende witte stoomflarden bewegen zwarte lijven, armen, hoofden, er is daar in het nevelachtige beslagen goud-licht een woelig heen-en-weer gedraaf, een keeren en schikken dat niet goed te onderscheiden is.

Dan komen ze aanloopen, de opgejaagde vreemdelingen, ze zijn opgesteld als voor een feeststoet, twee aan twee loopen ze. De Burgemeester is er ook, met oogen als glazen knobbels. En Arjen Kappel de veldwachter lijkt tweemaal zoo dik als anders en de mannen van de Commissie omgeven de Belzen net als de engelen in het avondgebed: twee aan de rechterkant, twee aan de linkerkant, twee aan het hoofdeind... En de fakkel-jongens loopen weerszijds en kijken ontsteldeerbiedig.

Maar de Belzen-vrouwen en de Belzen-kinderen en de Belzen-oue-mannen botsen tegen elkaar aan, of ze blind zijn, en ze strompelen toch zoo, elke voet lijkt vijftig pond te wegen, zij hebben nog iets aan zich van afgrijzen en schrik en bloed en dood en tranen. Hun monden zijn zoo stijf-gesloten of ze nooit meer open

zullen gaan. En zij schrikken als de locomotief nog even schril nagiert, en grijpen elkaar bij de hand. Ze worden vriendelijk aangesproken door de mannen van de Commissie, en ze trekken doove gezichten.

Er gaan twee oude vrouwen voorop met schotsche doeken om het hoofd geknoopt en de een draagt een kooitje met een dood vogeltje er in, en de ander heeft een kleine hangklok met een kapot glasdeurtje onder de arm.

En achter hen aan loopt een bleeke lange vrouw met twee kinderen aan de hand. Het meisje lijkt uit de verte op Angelia-van-vroeger, en de jongen is zoo groot als Bielke-zelf. Hij draagt een donkere trui en zijn schouders zijn krom bijeengetrokken, net of hij bang is, of het koud heeft, en zijn zwarte glinsterende haar staat stekelig overeind op zijn kruin.

Bielke legt de handen vaster om de hekspijlen heen. Er gaan andere vrouwen en kinderen voorbij, en hij kijkt naar hen en hij ziet toch enkel maar de jongen met de trui en de kruinharen. ‘Waar komt hij vandaan heelemaal? Denkt hij nog aan de straat waar hij gespeeld heeft?’

En dan wordt hij ineens zelf die jongen. Hij loopt in een vreemd land met een bundeltje goed aan de arm en houdt stijf zijn Moeder's hand vast. ‘Waar gaan we heen?, en wat komen er nou nog meer voor erge dingen? Vader ligt ergens in de aarde, en het huis is plat-geschoten.’ Zonder veel aandacht droogt Bielke aan zijn kielmouwen zijn natte wangen af.

Hij ziet de Belzen-vrouwen weer beter. Er zijn er

bij, die fonkelende gespen in het haar dragen en dikke blinkende snoeren en kettingen om de hals. Er zijn ook lange porseleinachtige meisjes bij, met veel donkerte om de oogen. Zij lijken uit de verte op pronkerige Sanne-Nannette's, hebben franjedoeken om de schouders, pony op het voorhoofd, lange bellen in de ooren, nikkelen en koperen versierselen aan de trippel-schoenen.

'Allemachtig', ontvalt Vader.

Daar gaat een stilte achter langs.

'Die vluchten voor de dood', zegt Moeder stil.

Maar Vader luistert er niet naar. 'We zullen een eindje mee oploopen, ze worden voorloopig onderdak gebracht in het Proveniershuis.'

Bielke stapt al tusschen hen voort. Hij steekt de eene hand door Moeder's arm en wil de andere net als vroeger op Vader's arm leggen. Maar Vader wijkt uit naar Donnardus Frenzel, om ergens over te praten, en hij loopt met hem voort ook, aan de kant van de weg.

Even, met een zucht - waar hij zich niet van bewust is - drukt Bielke het hoofd tegen Moeder's bovenarm aan en kijkt naar haar op. Haar oogen lijken weer dicht...

'Dat is ook een handje-vol Belgisch-ongeluk', mompelt Bernardus Cruyf, 'een handje-vol bedorven menschenlevens, wat moet je in deze tijd toch eigenlijk denken van een Godsbestuur?'

Er komt geen antwoord op.

En de hoofden van de Belzen voor hen en de hoofden van al die menschen uit De Overganck daar om

toe, lijken in het donker op en neer te dobberen: het wollen mutsfrommeltje van Hesseltje Stoop en de veerenhoed van vrouw Kuunderts net zoo goed als het witte gladde hofjesmutsje van een oud Belzenvrouwtje en de gladde haarrollen van een meisje met hangbellen.

En de boomen staan er zoo norsch bij, en de sterren lijken zoo verlaten.

Bielke kijkt huiverig op.

Natuurlijk luistert Lieve Heertje niet aan de sterren. Het is een kinderachtige gedachte geweest, dat Hij aan de sterren zou luisteren. 'Waar is Lieve Heertje eigenlijk op-heden?, en wat doet Hij toch...?'

De schaduw van Bielke's hoofd slaat bij het dunne hooge lampe-schijnsel van het plafond, bleek-blauw over de schrift-bladen heen. Hij moet diep bukken om iets te onderscheiden van de lijntjes en de cijfers.

En nu meester Girsel gebiedend in de handen klapt, is hij juist met de sommen klaar.

Joppe mag de schriften ophalen, hij doet het ernstig en plichtmatig en trekt rimpels in het voorhoofd. Zeker denkt hij aan iets anders, iets buiten de schooldingen om.

Hij gaat van bank tot bank, neemt de klaar-gelegde schriften op en voegt die bij de stapel op zijn arm.

Suffig turen de andere kinderen op elkaars rug, elkaars achterhoofd of gluren hoog-opzij naar de schriel-brandende plafondlamp-in-het-midden.

Eén oorlogswinter hebben ze nu al doorgemaakt.

De lichten gingen laat-op en vroeg-uit in de avond, maar nu wordt de olie nog meer uitgespaard. En in het tweede les-uur 's middags op school brandden alle lampen verleden jaar, nu is er een lamp aangestoken, en op de brander staat maar een gierig-schraal vlammetje.

Een paar jongens achter Bielke smoezen over het Belzenmeisje Giena Pritsel, die is nog geen veertien, en loopt al met Doede-Simon, de groote broer van Hauke Wedzinga. En Milka den Dolder is twaalf en draait altijd voor en na schooltijd om een jongen heen in de hoogste klas: Ep de Moes.

Veel Belze-volk is doorgestuurd naar andere plaatsen of teruggetrokken naar hun eigen woonsteê, maar sommigen bevalt het bijster goed op De Overganck, die zouden wel voor altijd willen blijven.

‘Milka den Dolder beeft kantjes aan haar onderbroek’, weet Harm Koer, ‘en je ziet haar zoo op het bloote achterste, als ze bukt.’

Meester Girsel let niet eens op dat gefluister achteraan. Hij tuurt terloops op de krant, die een Urbachsche kweekeling van bovenmeester Heufe hem pas gebracht heeft, en die hij nog opgevouwen in de hand houdt. Hij heeft een oorlogsgezicht, meester Girsel, lippen die scheef op elkaar staan, zuchtende oogen, zorg-rimpels en holle wangen, een bekommerd voorhoofd vol oorlogsgedachten en kansberekeningen...

Hij neemt, zonder een woord te zeggen, de schriften aan en wacht tot Joppe weer op zijn plaats zit.

‘De Vlaamsche Leeuw’, zegt hij kort-weg. Hij tikt

drie maal fel met de liniaal op de lessenaar, en geeft de toon aan. Hij drukt de kin daarbij stijf op zijn liggend boord en de toon lijkt enkel door de beneden-helft van zijn mond te rollen. Dan heft hij met een driftige beweging de liniaal op, slaat een soort van driehoek in de lucht, stampt even met de voet...

En zij zetten in. Zij zingen flink uit al hun macht, met dappere fiere stemmen, zij houden van de Vlaamsche Leeuw. Het is een lied waarbij men al zingend zou kunnen vechten.

> 'Zoo lang de leeuw kan klauwen.
> Zoo lang hij tanden heeft.'
> - - - - - - - - - -

Meester Girsel maakt een gebaar met zijn liniaal of hij iets vast-stoot in de lucht. Dan is het lied uit en de schooldag voorbij.

Vandaag is Angelia Merels maar iets vaags: met een wit-satijnen haarstrik, ronde zilverkrullen en een goudachtige belletjesketting.

Bielke loopt ook tusschen het gedaas en gesputter van de jongens in of hij er niet bij is.

Er is een rare leege angst in hem, al maanden lang.

'Wat gebeurt er toch?', denkt hij vaag.

Hij kan niets vinden.

Ja, in de verte is oorlog, er sneuvelen veel menschen. Maar wat is er nou op De Overganck?, er sterft maar een enkel bejaard mensch, men moet toch telkens de nagels in de lippen drukken en in de wangen en binnen in de handen...

Het is al schemerig buiten. Er branden geen lantaarns, er glimmen ook geen lichtschijnsels achter de ruiten. Alles wordt nu uitgespaard: olie, lampe-pitten en kaarsen.

Er loopen nog een paar Belzen-vrouwen te wandelen, diep in hun dikke franje-doeken gehuld en blootshoofds.

De uitstallingen zijn overal grauw-blauw van schemer en zoo goed als leeg. Alle etenswaren worden telkens weer opgekocht.

De schooljongens trekken rechtstreeks op huis toe.

Er is nergens wat te beleven op De Overganck.

‘Vandaag is het elf November’, zegt Harm Koer terloops, ‘Sint Maartensavond.’ Ze kijken er elkaar tersluiks op aan.

Verleden jaar waren er nog wel een paar kinderen op straat met lichtjes. Het werd toch niet Sint-Maarten. Dit jaar zal er ook wel geen enkel balonnetje meer in het donker wiegelen.

‘Waarachtig’, zegt Hauke, ‘dat is waar ook, elf November.’

Ze wisten het toch zelf ook wel, zijn het in de loop van de dag vergeten, en weten het nu opnieuw. Zonder groet, en wat weifelend, loopen ze van elkaar weg.

Maar Hauke Wedzinga blijft bij Bielke. En hij praat aan éen stuk door. ‘Toen mijn Moeder er gistermorgen op uit was met de groentekar, zijn er drie zilverbons van een gulden weggewaaid. Zal je gebeuren, hè? Het zijn ook vieze krengen die vodjes. Oom Winter heeft ze teruggegeven uit zijn eigen beurs. Hij wou

voortaan ook mee met de groentekar. Daar was mijn Moeder op tegen. Er komt maar opspraak van, zei ze.'

Bielke maakt enkel een keel-geluid.

En Hauke begint ook nog over Giena Pritsel te praten. 'Man, ze kan dansen of het haar broodwinning is, en ze zuipt bier of ze water uit de regenton slobbert. Mijn Moeder zegt vaak: Ik zie er geen heil in.' Maar dan slaat Doede-Simon met de vuist op tafel: 'Hou jij er de mond van stil, jij in de eerste plaats...', nou ja wat moet ze, hè?, hij heeft een beste baan als slagersknecht, betaalt kostgeld, neemt wel 's een stuk vleesch mee... Bij Kotels de hoefsmid is ook zoo'n mokkel van een Belze-meid! Rosalia heet die... Me zus Bettine die zei: een keer zag ze voor haar eigen oogen, dat hij haar bij de billen pakte, en Bernardus Cruyf zegt zoo maar: dag poesje, en vat haar bij de kin, dan schatert ze het uit. Och ja, Bernardus die heeft ook geen vrouw. Kerels willen wel 's graag zoo wat...'

'O ja?', zanikt Bielke werktuigelijk, 'ja?' Hij kijkt nog naar Joppe om, maar Joppe is nergens te zien. 'Natuurlijk weer met dat kind van Bieslook op-stap', begrijpt hij. Dat glipt weer weg ook.

Telkens denkt hij, onder het praten van Hauke, aan de feestdagen in het afgeloopen jaar terug. 'De Sint-Maartensavond die was ook bij de vaste orde, bij Grootvader's vaste orde. En nóu...' Hij zou wel willen glimlachen met dezelfde booze gelatenheid van de mannen, maar dat gaat hem nog niet goed af, hij moet pinken.

Er is na elke feestdag een vreesachtige verwondering

in hem achtergebleven. ‘Er is wat vergeten’, dacht hij eerst en dan zocht hij wat het wezen kon.

Er was confiturentaart toen het Kerstmis was en het volle wijnketeltje met de groene blaadjes ontbrak niet. Ze poften kastanjes en ze keken daarbij in het vuur. Het was toch anders... Er was wat weg...

Met Paschen had Soling nog wel suikereiertjes. En ze liepen met Pinksteren wel in het nieuw. Er was tóch wat weg. Ze waren allemaal of ze wat verloren hadden...

‘Wat is dat dan?’, zoekt Bielke opnieuw, ‘wat is er toch anders?’ Hij trekt even met de schouders, want hij weet het immers niet?, en hij is er kalm-baloorig om - kalm-baloorig kijkt Moeder ook.

Hij vergat nu een heele poos naar Hauke te luisteren, hij was Hauke heelemaal vergeten. Zij loopen de stille Klinkert in, langs de huizen met de zwarte vensters, over de straat met de zwarte lantarens...

En Hauke is nog lang niet uitgepraat.

Maar Bielke loopt door. ‘Ik moet naar huis.’ Misschien is zijn arm-zwaai een groet.

- In de huiskamer eten ze bij het kleine schrale schijnsel van het vuur hun brood op. Er wordt niet veel gezegd. Ze zitten maar zoo stil-weg te happen en te kauwen. En de koffie lijkt weer heel wat minder op koffie dan een maand terug.

De wind gromt, vonken regenen door de magere houtvlammen, hun voeten staan in het donker.

Grootmoeder steekt de vinger op, het is bij het dunne vuurschijnsel nog te zien. Ze mompelt, stokt,

mompelt weer door. ‘Wee dengenen die de aarde en de zee bewonen, want de duivel is tot u afgekomen en heeft groote toorn, wetende dat hij een kleine tijd heeft.’ Grootmoeder's gezicht steekt wat vooruit, in de muts. De holle naadjes-wangen zijn te zien, het mond-scheurtje, de kraal-oogen. ‘Och, och’, klaagt ze, ‘jullie die nog lang moeten leven.’

Bielke kan de oogen niet van haar afwenden. ‘Wat is er toch met Grootmoeder? Ze kan nou dadelijk beginnen te schreien, maar ze kan ook gaan gichelen.’ Stiekem doet ze een snee brood in de zak die ze onder haar japon draagt.

‘Jakle, Jakle’, prevelt Grootvader vermanend.

Maar ze hoort dat niet.

Ze mompelt opnieuw. ‘En daar werd groote hongersnood in Samaria. Want zie, zij belegerden het...’

Vader beweegt ongeduldig de voet, hij fluit om iets anders te hooren.

‘Het wordt al-maar erger’, zucht Grootvader.

‘Och ja’, Vader praat binnensmonds, ‘de leeftijd.’ Hij staat op, klopt de broodkruimels van het vest, strijkt de hand door het haar, en loopt tastend langs de stoelen naar de deur. Hij gaat er elken avond op uit. In het begin zei hij nog: ‘Bij Kuunderts ben ik te vinden - ik ga naar Kotels...’ Nu zegt hij niets meer. Hij loopt de kamer uit zonder dat hij toch uit zijn humeur is, en - ook zonder te groeten.

‘We hebben nog niet eens voor het avondbrood gedankt’, valt Bielke in, hij wil er wat van zeggen, en trekt een lip. ‘Wel-nee.’

Grootvader sloft ook al weer naar zijn pijp toe, hij botst in het donker overal tegen aan. En Moeder breit op het gevoel af aan een soldatensok. Maar Grootmoeder is achteruit geschoven in het donker en beweegt niet.

Bielke zit vlak voor de lichtende gleuf van de aschla, en tuurt strak naar de sprietige vlammen achter het open ijzerwerk van de kachel, luistert naar zwak doorklinkende stappen in de straat-eenzaamheid... Hij kan nu nooit meer in zijn Zondagsschoolboeken bladeren en plaatjes kijken. De olie wordt uitgespaard. Moeder zegt: ‘Men kan nooit weten waarvoor het nog 's noodig is.’ En Vader kan het niet schelen, die is er toch niet.

Bielke drukt de ellebogen op de knieën, legt de handen om de wangen en staart...

Zoo zit hij haast elken avond.

En vaak vecht hij daar voor de kachel met een Duitscher. De Duitscher ranselt hem, Bielke steekt hem naalden in de knieën - zoo diep mogelijk steekt hij. ‘Dat is oorlog, hè?, diep steken, gemeen-fijn raak schieten...’ Hij knijpt de handen ineen voor de oogen, hij wil aan iets beters denken. Angelia wacht hem vaak op met een appel, een plaatje. Angelia zegt rustig: ‘De Lieve Heer zal de Duitschers wel straffen.’

Dicht achter hem langs sloft Grootvader heen en weer, hij stoot zich telkens, grommelt, zoekt de pet op, en gaat ook naar buiten. Over de tijdsomstandigheden praat hij alleen nog maar met Freerk. Het duurt lang eer hij alle deuren open en dicht heeft.

Zijn sleperige stap is op straat nog een heele poos te hooren.

‘Och Heer’, zucht Moeder voor zich uit, daar loopt een ijskoude rilling door heen. Haar handen zijn te zien, haar hoofd is weg in het donker.

Bielke zou zich tegen haar knieën aan willen drukken, zou willen praten en fleemen. ‘Als dat oorlogsgevoel dan maar wegging.’

‘Moeder’, zou hij willen fluisteren, ‘zeg nou nog 's wat - als vroeger. Zeg nog 's: ‘Lieve Heertje is geboren.’ Hij glimlacht meteen vitterig. ‘Nee, natuurlijk niet!’

Hij denkt ineens ook weer aan meester Bekebrede. ‘Waar die toch is...’, hij zucht met een dommelig kreun-geluid in de keel, of hij inslaapt, maar hij slaapt niet in.

Niemand op De Overganck lijkt iets van Meester af te weten. Hij woont te Urbach. Daar komt hij ook als hij met verlof is. Maar geen kind ziet hem ooit. Het is of hij zich weghoudt. Als Enno Hint met verlof is, verveelt hij zich erg. Hij biljart, drinkt bier. Al het ronde en bolle is van hem weg. En Eit Wedzinga is meer op straat dan in huis, als hij weer 's een paar dagen op De Overganck komt. Maar hij lacht zoo schreeuwerig en hij kijkt altijd langs de menschen heen. Veel vreemds is er zoo... Als Eit Wedzinga het keldertrapje naar zijn winkel afgaat, steekt hij drie-viermaal de hand naar de deur uit, eer hij naar binnen gaat. Maar Seerp Grubbel is nog net zoo, als toen hij wegging. Seerp Grubbel heeft zoo-iets of hij onder een

zilveren Kerstboom gezeten heeft, in een kerk met sneeuw op het dak.

Bielke verlegt de handen, verzet de voeten, zucht...

Titia Wedzinga komt binnen. Ze heeft een frissche reuk aan de kleeren: kou, fijne zeep en winter-groente. Ze draagt een speld met een rood oog op de borst. En ze heeft een bolle ronde gladde kuif, aan die kuif moet ze vast wel lang kammen eer het haar zoo glad en rond zit.

Ze brengt groente in een mand die toegedekt is. ‘Ik dacht, ik zal nou maar even gaan. De buren hoeven er de neus niet aan af te vegen.’ Ze praat dichtbij en ver-af.

‘Al weer een nieuwe jurk?’, vraagt Moeder. En Moeder zegt het toch op een toon of het haar niet schelen kan.

‘Al weer’, geeft Titia toe, ‘ik wil er niet meer uitzien als een sloof. Je kan je lam en kreupel sjouwen, geen buur steekt een vinger uit om te helpen. Ze zaniken alleen over een torn in je goed. Maar àls er nog 's een goed mensch komt, die medelijden heeft, en je bijstaat, dan pakken al die luie handen een kei op, om die naar je toe te gooien, dan leuteren ze nog over je mobilisatie-toelage, of het heel wat is. Of ze het intrekken kunnen, als ik een nieuwe jurk koop! Nou, affijn, dat doen ze dan maar...’

‘Het is raadzaam’, fluistert Moeder haast, ‘om niets tegen het geweten te doen.’

En Titia maakt een beweging of ze daar tegen aantrapt. ‘Je hebt toch ook oogen niet waar, Anna?, jij

ziet toch ook wel dat het geweten de menschen niet plaagt, of tobt jouw man er soms erg mee om?' Ze puft of ze het opeens warm heeft. Ze krijgt ook opeens weer haast. 'Er is zoo'n bende te doen, hè?', ze knikt, lacht, knipoogt, ze loopt over de tegels van de binnenplaats of ze er door heen wil stappen.

'Wat voor groente heeft ze gebracht?', denkt Bielke, hij wil het onderzoeken. 'Stoof-appels', hoopt hij, 'winterwortels.' Als er wortels zijn, zal hij er eentje van wegnemen en er een wagen met wielen uit snijden. Dat kan best, vlakbij het vuur.

Hij wil opstaan en ziet opeens bij het licht van de trillende vlammen zijn Moeder's handen - zijn Moeder's handen grijpen elkaar aan of ze vechten, of ze elkaar pijnigen.

Bielke vergeet dat hij op wou staan, vergeet dat hij ergens naar kijken wou.

De vechtende handen grijpen Grootmoeder bij de arm, en plukken en trekken. 'Kun jij dan niet tot bezinning komen?', hijgt Moeder schreierig-boos, 'kun je dan niet...?, we moeten toch praten, er moet immers gepraat worden?'

Grootmoeder snurkt. Ze blaast tegen de binnenkant van haar holle lippen aan, dat maakt een gek geluidje.

'Och nee - het is zoo - wat doe ik...', prevelt Moeder. Haar handen vallen langs de zijleuningen van haar stoel, naar de sporten. De sporten kraken.

Bielke moet nu de oogen neerslaan, en de kin op de borst drukken, daar is het weer: dat benauwde gevoel.

Hij luistert naar de vlammen, de stilte, zit op school,

loopt met Joppe, praat met Angelia, staat bij Seerp Grubbel op de stoep, overal is dat benauwde gevoel.

'En waarom?', denkt hij, 'hoe komt het toch?, wat kan er gebeurd wezen?'

- Later is Barbara Cruyf er ook.

Op-heden is de keukenkamer net een soort van winkel, ieder loopt maar binnen.

En Barbara Cruyf bonst overal tegen aan.

'God bewaar me', gichelt ze, 'wat is het hier licht.'

Het is raar dat Barbara Cruyf God-bewaar-me gichelt.

Nu trapt ze een stoof om-ver en proest het uit van de pret. 'Gezellige boel bij jou, Anna, je zit er bij of je een lijk afgelegd hebt.'

'Wie weet', mompelt Moeder vreemd. Ze vischt haar breiwerk op aan de draad van het kluwen, het was op de grond gevallen.

'Hè?', vraagt Barbara nog. Ze let toch niet op Moeder, grijpt zich vast aan de tafel, omhelst een stoelrug. Ze loopt of de kamer een schip is, of de vloer scheef gaat.

'Waar is je man?', gichelt ze, 'met schoenen weg?, o ja, hij zal wel met schoenen weg zijn naar een klant op De Meerendonck. Mijn Vader moet om de andere avond met sigaren naar Urbach. Daar te Urbach rooken ze opeens zooveel.' Het is dan of ze tegen haar zin en heelemaal onverwachts op een stoel-bij-tafel neergedrukt wordt. 'Het manvolk', vit ze met horten en stooten, 'dat is me op-heden een stel. Ze hebben veel te veel centen om handen, ze kunnen net doen wat

ze willen. Een kapotte sigaar is om zoo te zeggen nog een kwartje waard! Ze bedenken dc gekste smoezen. Kuunderts ook, laat zich scheren op Nuloock, en is met Donnardus Frenzel dikke vrienden, snap het maar. En Donnardus heeft die Belze-Nustancia in huis, Nustancia Bolaert - weet je dat al? - die kan zoo fijn inzeepen, de mannen zijn er gek op, die doet het zoo lekker.'

'Wees toch stil', gebiedt Moeder, 'wat is dat met jou?' Maar haar stem klinkt heesch en zwak, haar stem klinkt eigenlijk heelemaal niet, het is of ze niets gezegd heeft.

Barbara praat er bits-gnuiverig door heen. 'Je man is er dus niet?, zoo, zoo... En geen adres achtergelaten?, ja, ja, dat kennen we... Ik heb een boodschap van mijn Vader voor je man. Maar ik dacht wel dat Thomas niet thuis zou wezen...'

Moeder breit zoo onbeholpen of ze koude handen heeft. Ze laat een steek vallen en probeert die tegen de gloed van het vuur weer op te diepen. 'Vader Barthold is in elk geval bij Freerk.'

'Oh ja, Váder Barthold!', Barbara's handen dansen op haar schoot, 'dat geloof ik graag, dié doet geen kwaad meer, dié springt in geen zeven slooten tegelijk.' Ze zit dwars op de stoel, één arm bengelt over de rugleuning heen.

Het kachelvuur vlamt op, raakt haar knieën aan, fladdert over haar schouders, haar hoofd.

Bielke kan haar nu eerst zien.

Er zit een ander meisje bij de tafel.

Deze Barbara Cruyf heeft geen strakke haren, maar gebrande krullen, geen hoog blouseboord maar een bloote hals, geen langzame oogen-diep-in-het-hoofd, maar gloeiende bolle oogen...

Nee, dat is toch Barbara Cruyf niet?

Ja, dat is Barbara Cruyf toch wel?

Ze lacht of ze het niet laten kan, of ze het doen moet tegen haar zin. ‘Ik zit ook avond aan avond alleen, erger dan jij, Anna. Pûh, dat doorgerookte werk-kamertje achter de winkel, het is me wat edels. Het stinkt er naar stof en roet en tabaks-gedoe, alles ziet er verlept en beroerd uit. Er zit een houtworm in het schot: tik-tik-tik-tik zegt de houtwurm. Ik verbied hem. Ik zeg: wees stil vuil gedierte, maak me niet gek. Tik-tik-tik-tik, zegt de houtwurm. En zoo zit ik dan maar, zoo zit ik... Vader is uit, Vader wascht zich, kamt zijn haar, trekt schoon goed aan en laat me alleen in de villa.’ Barbara tracht het bontje aan haar hals vast te maken, er zit een groote haak aan en een dikke lus - ze kan het niet, ze lacht, huilt bijna, lacht. ‘Vader zal wel bij Rosalia zitten, Rosalia maakt een hoop mannen gelukkig, Belze-Rosalia is de zegen van de oorlog.’

‘Stil toch’, snauwt Moeder, ‘schaam je wat, Barbara Cruyf, je hebt gedronken, je ruikt naar...’

‘Boerenjongens’, Barbara laat de handen weer dansen, ‘ben gek op rozijnen met brandewijn, als je veel van die rozijnen eet, hoor je de lamme houtwurm niet meer.’ Ze kijkt rond, ziet een glimp van de eekhoorn, van de borden en potten in het rek, ontdekt de wag-

gelende schaduwen op de wanden, ontdekt Bielke's gezicht en schiet in een lach. ‘Och, die oue kerel daar, zit er als een Grootvader bij, allemachtig aardig...’

Moeder smijt het breiwerk neer en staat op. ‘Ga naar huis, Barbara Cruyf, denk aan je gestorven Moeder.’ Ze pakt Barbara bij de arm, beurt haar een beetje op. ‘Kun je nog over straat?’

Barbara let niet op de vraag. ‘Me gestorven Moeder?’, ze hikt, ze heeft haar gezicht afgewend. Het kan wezen dat ze schreit, het kan ook wezen dat ze lacht. ‘Voor de oorlog was er nog een gestorven Moeder, Anna, we gingen soms in de vroegte naar het graf om het groen van de steentjes te boenen, nu zijn er enkel Belze-vrouwen en duiten en gesneuvelden en rozijnen op brandewijn.’

Moeder helpt haar de deur uit. ‘Denk om de afstap...’

Barbara sloft langs het raam en botst tegen de liguster-haag aan. ‘Hela’, zegt ze. Ze botst ook tegen het hekje aan, draaft drie-vier stappen de straat op, staat stil, draaft, staat stil, en draaft weer verder.

Moeder blijft nog op de binnenplaats treuzelen als er al lang niets meer van Barbara te hooren is.

Maar Bielke durft toch niet bij haar te komen, Moeder snuit veel te vaak de neus!

Petelier de visscher passeert ook. Hij vent nu de visch niet meer uit. De menschen komen de visch wel bij hem vandaan halen.

‘Is Thomas met schoenen weg?’, vraagt Petelier.

‘Vader Barthold is in elk geval bij Freerk’, antwoordt Moeder.

Petelier mompelt, schraapt met de schoenen over de tegels van de binnenplaats, komt dichterbij. Hij heeft het over oorlogstoestanden, oorlogsberichten, oorlogsherinneringen.

Luid-op zegt hij: ‘Het sluiswachtertje dat indertijd op de gedachte kwam om het riviertje de IJzer af te sluiten, dat er dertigduizend Duitschers verzopen, dat was een genie.’

Het is heel goed te merken dat Moeder met haar zwijgzaamheid antwoordt.

Bielke let er op, en hij tracht zich meteen dertig duizend Duitsche lijken voor te stellen. ‘Een straat vol, en nog een straat, nee meer, de heele Overganck is er mee te beleggen - dan zijn er nog een bult over, de weg naar De Meerendonck, lijk aan lijk, naar Urbach, naar Nuloock, dan zijn er nòg over...’

Hij staart, vouwt de handen losjes tezamen voor de knieën en huivert niet...

- ‘Goeienacht Grootmoeder’, mompelt Bielke. Hij steekt de hand uit in het donker, houtachtige vingers omklemmen zijn pols, zijn onderarm.

‘Dag kleine’, zegt Grootmoeder erg zacht en erg uit de verte - haar adem glijdt toch over zijn wang, ‘kleine pelgrim in het leven.’ En dan snatert ze plotseling als een kaketoe. ‘Oh, oh, wat een donkere hoe ken overal, wat een donkere hoeken.’

‘Klaar?’, vraagt Moeder bij de bedstee.

Het is dan of de houten vingers wegvallen in het duister.

En Bielke klimt beteuterd tusschen de gebloemde bedsteegordijnen in. ‘Pelgrim’, denkt hij verwonderd, ‘pelgrim zei ze! Een pelgrim is toch een man met een lange grijze baard. Grootmoeder zegt ook altijd wat raars...’ Hij strekt zich lang uit in bed.

En Moeder slaat het dek hoog over hem heen. Maar vergeet hem in te stoppen. Haar handen strijken zonder doel over de deken en het kussen. Haar handen weten niet goed wat ze doen moeten. ‘Gauw slapen’, vermaant ze, het staat nog lang niet vast, of ze zelf wel weet, dat ze het zegt. Ze vergeet Bielke een zoen te geven, houdt het gezicht wat opzij, luistert naar geluiden op straat.

Ze schuift de gordijnen dicht en de ringetjes op de roe rinkelen zacht. Ze loopt naar de deur en haar stappen luisteren. En als zij zelf stil staat, luistert het heele huis.

Bielke wil nog vragen: ‘Geef je me geen zoen, Moeder?’ Maar dat ontgaat hem plotseling weer. ‘Moeder heeft niet aan zijn avondgebed gedacht.’ Hij houdt er even de adem van in. Het is veel erger dat Moeder zijn avondgebed vergeet, dan dat Vader zonder te danken van de maaltijd wegloopt.

Maar Moeder zal zoo dadelijk wel haar hoofd door de gordijnspleet heen steken. ‘Me jongen heeft toch gebeden?’

Gespannen wacht Bielke nog op haar.

Zijn oogen worden klein en schrijnen aan de randen.

Er wemelen strepen en draden in het donker van het voeten-eind. Als hij de oogen stijf dichtknijpt draaien er geruite goudballen rond. Er is een doorschijnend gezicht ergens opzij, onder zijn oogleden. Elken avond komt het gezicht terug en staart en is treurig. Gezicht, van wie ben je toch?

Over de straat rollen wagenwielen, die klinken rauw-helder op en verdoezelen dan weer.

Nog een keer slaat Bielke de oogen op. ‘Moeder is er niet geweest. Moeder komt niet...’, dan verlegt hij het hoofd en slaapt in met een lange zucht.

- De huizen in De Klinkert trillen of ze van rook zijn, van roode en gele rook. Bielke kijkt er verbaasd naar om. ‘De vijand?’, roept hij, maar er is geen geluid in zijn stem. Hij luistert naar dreunende stappen in de verte. En ziet van dichtbij op het blinkende haantje van de kerktoren het bloedende hoofd van Vokeltje Sedee, het hoofd kermt en draait met rukjes heen en weer. Bielke wendt er de oogen van af en loopt eensklaps achter Kuunderts de slager aan, Kuunderts graaft de straatweg op, er komen doodsbeenderen van menschen tevoorschijn: knokkel-handen, schedels, geraamten.

‘Veertien duizend gewonden maar’, zegt Kuunderts, ‘en slechts zestien duizend gesneuvelden.’ Daarbij steekt hij Bielke een doodshoofd toe. ‘Hier, speel er mee.’ Zwarte ooggaten lachen Bielke uit, een vierkant mondgat grijnst.

Bielke springt achteruit, hijgt een paar maal en voelt zijn hoofdkussen weer.

Lodderig tuurt hij naar ijl-gele lichtvlekken op het bedstee-schot. Zijn oogen worden grooter, een kou schiet door hem heen, ineens glijdt het slaperige heelemaal van hem weg.

Er beweegt een schaduw-hand op het dunne bedsteegordijn en de kruin van een ruig hoofd en de voorste helft van een gezicht, een gezicht met een volle ronde baard en een lange neus.

Bielke's lichaam wordt nog klammer. ‘Gebeurt er wat ergs...?’, denkt hij. Bij de kelder is een raar gestommel en gesjor. Voorzichtig gaat hij overeind zitten en spiedt door het spleetje van de gordijnen.

Er liggen beverige lichtkringen tegen de zolder. Het opkamertje waar Vader en Moeder slapen, staat open en de kelder er onder ook. Een griezelige ruige hand - de haartjes staan als speldepunten in de hoogte - houdt de glazen schotlamp-uit-de-gang voor het zwarte keldergat. En een man met een bult daalt het laddertje af, en komt zonder bult terug.

De schimmelreuk uit de kelder kruipt door de heele keuken heen. De wind is vlakbij, een kille nacht-wind, de gordijnen bewegen of ze aangeraakt worden. Opnieuw stapt de man met de bult omlaag en klimt met een rechte rug naar boven.

Kuunderts zegt: ‘Er komt een dag, dat er in de winkels alleen maar een kleinigheid op rantsoen te krijgen is, te veel om te sterven en te weinig om te leven. Net als schipbreukelingen in een sloep, een dobbelsteentje spek tegelijk.’

De man met het ruige haar op de handen staat nu

ook stil. ‘Een dobbelsteentje spek’, mompelt hij, ‘maar een overvloed van vrouwe-vleesch.’

Vader lacht daar verstikt om.

‘Brüsewitz’, mompelt de man weer, ‘dat is me ook een gochemelaris. De lui zien nog altijd de Duitscher in hem, hè? Nou neemt hij om zijn goeie wil te toonen een Belze-meisje in zijn buffet. Françoise heet ze. Het is àl melk en bloed wat er aan is. En die zit daar voor de flesschen in de tapkast of ze er geboren is.’

De mannen lachen er alle-drie om - Vader het hevigst.

En Bielke heeft zich al lang heelemaal voorover gebogen. Hij begrijpt er alles van.

Er komt eten in huis, een bult eten, het keldertje vol... Hij zucht van verlichting, zet de ellebogen op de beddeplank, en drukt de beide handpalmen tegen de mond. ‘Op een keer zal ik toch 's kijken wat er in het keldertje is’, denkt hij, ‘de mannen verdonkeremanen al die dingen-hier, misschien kan ik ook wat jatten....’

Hij houdt zich met inspanning nog een tijdje wakker. ‘Waar is me Moeder?’, denkt hij.

Roode wolken lijken hem op te nemen en weg te dragen van de mannen bij de kelder - maar niet ver genoeg toch... Hij hoort hun stemmen nog, al verstaat hij ze niet. Hij ziet hen zelf ook nog wel af en aan loopen, gebaren maken, afdalen... Maar hij onderscheidt niet meer wat ze bedoelen of doen.

‘Me Moeder?’, glipt het opnieuw door hem heen, ‘waar is me Moeder?’

Hij tuurt nog, zijn oogen steken, pinken, vallen toe. Hij zakt overzij en slaapt in.

Dan heeft hij weer een doodshoofden-droom.

- In de morgen wekt zijn Moeder hem anders dan gewoon, zachter, ze raakt hem bijna niet aan. Haar gezicht is zoo smal, haar kleurlooze oogen zijn doorschijnend, ze heeft geen lippen.

Dommelig-verschrikt staart Bielke naar haar op. ‘Wat is er...?’

Moeder moet eerst kuchen en slikken, dan vertelt ze het hem. ‘Grootmoeder die is... die is goed en wel naar bed gegaan gisteravond en vanmorgen - vanmorgen toen Grootvader haar wou wekken was ze... was ze...’

‘Dood’, vult Bielke begrijpend aan.

En zijn Moeder ziet onthutst op hem neer. Zijn oogen zijn helder, hij trekt een lip, plukt pluisjes van zijn wollen deken. Grootmoeder is hem zoo vreemd gebleven altijd. En hij is nog niet oud genoeg om meewarig te kunnen zeggen: ‘Wat akelig...’

De luiken zijn nog op de ramen overal. En nergens is iets dat beweegt. De menschen slapen nog en de kippen en honden zijn opgesloten. Aan de ruige klim-op-stronken flonkeren dauwdruppels die zoo glad en rond als witte bessen zijn, en de witte kiezels op een tuinpad lijken brokjes glinsterende suiker.

Bielke zet de voeten zacht neer. Een of ander geluid zou de stilte kapot kunnen scheuren.

Het dunne schrale gras aan de ondermuren van de

huizen en de enkele magere paardebloemen naast de stoepetjes worden langzaam wakker, zij rekken zich uit.

Grootvader heeft een keer gezegd, dat was nog in de tijd toen Grootmoeder Jakle leefde: ‘Zoo in de vroegte, dan is het leven nog niet begonnen, dat mag ik zoo graag.’

‘Ja’, denkt Bielke verwonderd.

Aan de gesloten ramen is nog iets van de nacht, de kamers gluren door de reten van de luiken en de straten wachten maar stilletjes af wat de menschen met hen voor-hebben.

Op de velden en akkers achter de Eligius-poort staat de morgennevel als een zilveren heining, voeten hoog. De torenklok slaat gedempt. Zoo slaat een torenklok alleen maar op Paaschmorgen.

Het vroege licht is zoo wonderbaar zacht of er maneschijn in is. En de kleine pluizerige wolken in de hoogte zijn zoo fijn en wit als de ragge kantmutsen van de rijke oude vrouwen.

Er kraaien hanen, het klinkt of ze haast niet durven. En de pomp op het marktplein knarst gedempt, het water gutst met een breede fonkelende straal uit de groen-koperen leeuwenbek in de blauwe emmer van de pompende vrouw. Die vrouw heeft een oranje schouderdoek om, roode muilen aan de voeten, een schort met groene bloemen voor. Het is Rosalia-van-Antwerpen, die bij Kotels de smid de huishouding doet.

‘Och ja’, denkt Bielke, ‘Rosalia...’

Hesseltje Stoop lei de vinger op de mond toen de

vrouwen uit De Klinkert over haar stonden te praten en hij er aankwam...

Een bedremmeld gezicht trekt hij nu.

Hij zou daar bijna de oorlog vergeten zijn!

Schuw glijdt zijn blik over alles heen: roode potbloemen in een diep wit venstertje, een duif op een schoorsteentje, jong wingerdblad aan een oude muur. ‘Het is Paschen’, zegt hij scherp in zichzelf, ‘het is Christus-verrijzenis.’

De oranje-schouderdoek van de Belze-vrouw lijkt er om te lachen.

En het leven begint al weer.

Vokeltje Sedee loopt dicht langs de huizen, haar zwarte wijde mantel lijkt groenachtig van ouderdom. Ze heeft blauwe schaduwen in de kuilen van haar wangen, haar zwart kaperhoedje staat diep voorover. Ze kijkt Bielke aan en heeft geen erg in hem.

Vrouw Clot draagt een nieuwe paarse japon, ze gaat tusschen de huizen door of ze zichzelf en de jurk met de handen en de oogleden bedekken wil.

Nustancia Bolaert staat op de drempel van de scheerwinkel en streelt de warme witte deurpost of het een man is. Haar gladde haar is blauw-zwart, haar gezicht geelachtig, ze kijkt met lach-flonkertjes steels onder de oogharen uit en haar lippen zijn vreemdrood, rood als aardbeien, ze neuriet, ze beweegt de lippen daarbij of ze zoent.

En Eit Wedzinga is weer 's met verlof.

Hij leunt tegen de muur van zijn kelderwinkel aan, heeft een gezicht vol stoppels, een puilende buik, de

knoopen van zijn uniform kunnen haast niet vast. Hij kijkt naar de menschen die met hem praten of hij ze te lijf wil.

Freerk Kret staat ook bij hem stil, steekt de groote pen-neus vooruit en zegt: ‘Mooi weertje, Eit.’

Venijnig hard duwt hij een van zijn gore kinderen opzij. ‘Ja, goffer-verdomme’, zegt hij, ‘mooi weer.’ Hij spuwt Freerk haast op de schoenen.

Bij Van den Biggelaar in huis klinken harde stemmen op. En Joppe staat zoo verwezen tegen de muur of hij slaag gehad heeft of uit een zware ruzie weggeloopen is.

Donnardus Frenzel zit bij Vader onder de jonge groene lindeboom. Ze praten er over wat het volk nog te wachten staat, en over alles wat geweest is. Ze hebben het ook over de hel van Verdun, en zij spreken over het West-front of het De Klinken is.

Bielke staat dicht bij het gesprek.

Hij ziet soldaten die als flarden waschgoed op de gevechtsterreinen liggen, soldaten die langzaam als een smeulend brandhout verkolen.

Zijn resoluut rond-wit gezicht krijgt harde ouelijke trekken.

En Grootvader blijft maar stil op het stoepje bij de deur staan, trekt aan de leege pijp, tuurt. Zijn rimpelige huid lijkt op een uitgewrongen verweerde schoteldoek, hij heeft dikke roode traan-randen onder de oogen, en zijn mond ziet er boos uit. Hij is het niet eens met Vader en Donnardus, maar hij praat niet meer mee.

- Moeder zet de boterhambordjes in elkaar en veegt de broodkruimels op. Ze heeft haar daagsche jurk nog aan.

En Vader is nog altijd in zijn hemdsmouwen. Hij rookt een sigaar en laat zijn elastieken bretels maltentig tegen zijn buik aanwippen.

Maar Grootvader haalt met een lang strak gezicht zijn Zondagsche pet uit de kast en trekt de beste jas aan. Een paar maal kijkt hij naar hen om, een paar maal opent hij de mond, dan komt hij met de vraag waar ze op wachten, voor-de-dag. ‘Jullie gaat toch ook naar de Kerk?’

Vader glimlacht met de eene wang. ‘Nee, ik kan niet, heb wat anders.’

‘Zoo, heb jíj wat anders?’, Grootvader staart hem lang aan, keert zich dan naar Moeder toe. ‘Maar jíj, Anna?’

Moeder schudt het hoofd, probeert te praten, haar lippen trekken weer weg. Ze wordt spier-wit, ze praat toch, ze mompelt. ‘Al die gebeden, die millioenen gebeden’, zegt ze, ‘en toch al die gewonden en stervenden, al het andere... Ik kan niet, Vader, praat er niet meer over, en haal geen teksten aan, ik kàn niet...’

Als Grootvader na een paar seconden antwoorden wil, hakkelt hij of er een gebrek aan zijn tong gekomen is. ‘Het - het oordeel moeten - moeten we...’

Moeder stuit het. ‘St... niet meer...’

‘Maar het kind?’, houdt Grootvader aan, ‘het is toch Zondag, het is toch Paschen?’

Vader wil dan voor Bielke antwoorden.

Maar dat hoeft niet. Bielke doet het zelf wel. ‘Niet waar, Grootvader’, zegt hij fel, ‘het is geen Zondag, het is geen Paschen. Lieve Heertje is nóu immers niet opgestaan?, wat moeten we dan in de kerk?’ Hij trilt van ontsteldheid, is verbluft over zijn eigen durf, heeft ergens pijn, is boos en begint plotseling stil te schreien.

Grootvader wil nog iets zeggen. Hij doet het niet. Hij gaat traag en eenzaam de deur uit en in het witte morgenlicht is zijn eigen gedoken schaduw zijn eenig gezelschap.

Vrouw Soling zit bij de tafel in haar kamer en bijt op haar zakdoek en schreit.

Bielke kijkt er verschrikt naar om. ‘Wat is daar nou weer?’

En Angelia Merels wipt juist uit de deur van de warm-geurende bakkerswinkel. ‘Timon moet ook opkomen’, zegt ze.

‘Waarom dan?’, vraagt Bielke verbluft.

Angelia schudt de krullen van haar schouders op haar rug en legt ze dadelijk ook weer om haar wangen heen. ‘Weet je dat niet?, die ouen... die het eerst naar de grens gingen: mijn Oom Clinge en Eit Wedzinga en Seerp Grubbel en zoo, die komen aanstonds terug, nóu moeten... die vroeger vrijgeloot hebben...’

Bielke zegt niets, staart haar maar aan.

En telkens met een schokje komt het begin van een gicheltje op in haar keel. Zij kijkt naar zijn stevig witblond gezicht met het kuiltje in de kin, de steile kuif,

de gretige oogen-die-altijd-iets-willen... En ze moet fel op een van haar krullen bijten.

Bielke denkt dan toch alleen maar: ‘Seerp komt terug - Seerp komt weer...’ Hij zucht van verlichting. Er zullen weer mooie nieuwe meubels in de uitstalkast komen, er zal opnieuw gewerkt worden achter de glazen deuren.

Ineens ziet hij ook weer Angelia's mond. Dat is een mond die opwipt in de hoekjes en roode hoogtetjes in het midden heeft.

Plagerig-hevig buigt hij het gezicht plotseling voorover. ‘Nou moet ik een zoen van je!’

En Angelia springt met een gilletje achteruit, steekt met een klein puntje de tong uit en gooit hem een paar noten toe. ‘Die mag je...’

Hij vangt ze op. ‘Morgen dan?’, hij grinnikt uitdagend.

En Angelia verstopt de oogen heelemaal. ‘Nooit’, zegt ze met een lieve stem.

En Bielke knikt tevreden.

Het is Pinksteren.

En er bloeien nog altijd bloemen en de hooge zomerlucht fonkelt van zon, er spatten vonken uit de keien.

Verleden jaar zag alles er ook zoo uit en voor-verleden jaar...

De klok luidt en de luiklanken lijken van zilver. De raamruitjes zijn vurige vierkantjes en de deuren glanzen Zondagachtig.

Het is nog altijd heel goed mogelijk dat er dadelijk

vrouwen naar buiten komen in nieuwe jurken en mannen in nieuwe jassen, meisjes met hooge witte strikken in het haar, jongens in eigen-gemaakte blouses met een horloge-zakje links van voren.

Maar als Bielke denkt: ‘Wie dan wel?’, vervaagt alles weer. Hij staat soezerig voor zich uit te turen, denkt aan praatjes van de buren.

Ineens schrikt hij weer op, want Grootvader loopt op hem toe.

En hij wil nog wel gauw wegloopen, het hekje uit, maar dat kan niet meer: Grootvader is al vlakbij.

‘Jongske’, soebat Grootvader, ‘zou je nou niet meegaan zoo meteen naar het Huis des Heeren?’ En hij beeft zoo, Grootvader, en hij ziet zoo lijkbleek.

Bielke durft in zijn verlegen medelijden haast niet naar hem op te kijken. ‘Ik hoef immers niet, Grootvader?, me Vader gaat toch ook niet en me Moeder niet en - en bovenmeester Heufe niet...’, hij raffelt het af. ‘Zie zoo, nou is het afgeloopen’, denkt hij. Maar nee, dat is een vergissing.

Grootvader legt hem de hand op de schouder. ‘Je moet toch een geloof hebben, voor later? En het geloof is uit het gehoor...’ Telkens wacht Grootvader even.

Dan zegt Bielke: ‘Dat weet ik niet, hoor!’ Hij denkt ook gedurig: ‘Op de werkplaats knor je altijd! Op de werkplaats kan ik het je nooit naar het zin maken.’

Eindelijk is Grootvader uitgepraat. Zijn hand zakt van Bielke's schouder af, hij loopt de straat op.

De klok luidt.

De andere mannen staan met de rug tegen de huizen aan, laten een leege pijp in de mond bengelen, en spreken over de Geallieerden en de Centralen. Freerk Kret staat ook bij hen.

Bielke's aandacht glijdt van hen weg de straat in.

Voor het kelderraam van Eit Wedzinga liggen plekkerige slaboonen, beursche pruimen, bessen met pruiken schimmel er op. Er wordt dagen lang niet gewerkt daar aan de overkant, en nu is Eit Wedzinga toch thuis. Een rommeltje is het... Maar er zit dit jaar al weer geen fopspeen-kind op de jutezak in het winkeltje. De kinderen zijn op-heden zoo goed als afgeschaft. Vrouw Oetgens heeft haar wieg verkocht. En vrouw Clot zei een keer: ‘Met die malligheid houen we op!’ Het is dus malligheid. En Vader en Moeder denken ook met over een kindje. Er is niets van te merken. Voor het oogenblik denkt Bielke er ook niet langer over na.

Joppe en Hauke drentelen aan het eind van De Klinkert, kijken naar hem om, wachten op hem.

Ze willen de Belze-meiden begluren, die liggen soms wel aan de dijk, achter de Eligius-weiden, en er zijn altijd kerels bij.

Seerp Grubbel is er dus weer!

En er staat een eikenhouten spiegelkast in de uitstalling, dat is een mooi stuk werk. Het is of men nog kan zien hoe Seerp's handen over de paneelen gestreken hebben en hoe hij het zaagsel van de gekartelde pooten veegde. Er zijn zwarte uitgehoekte randen

boven om de kast, en het ronde gladde handvat van de deur is ook zwart.

Bielke bekijkt alles nauwkeurig. ‘Dat is toch mooi om te maken, dat is toch het mooist...’ Hij heeft zich al een paar maal vluchtig in de lange deurspiegel bekeken. ‘Daar staan de rijke dames voor in de slaapkamer.’ Plotseling, bij een wonderlijke inval, beziet hij zich nog aandachtiger. ‘Lijk ik niet een beetje op Seerp Grubbel?’ Hij drukt zijn voorhoofd tegen het raamglas aan, om beter te kunnen zien. Ja, Seerp Grubbel heeft ook een witte kuif en witte oogharen en een kuiltje in de kin.

Bielke zet zijn pet recht-op en doet zijn kielkraag netjes. ‘Ik word ook meubelmaker’, beslist hij. En hij verbeeldt zich dat hij aan de schaafbank staat, en net als Seerp over een deur-paneeltje strijkt, en ‘een stuk’ aflevert...

Alles in zijn blank breed jongens-gezicht lijkt te glimlachen: de witte wimper-haartjes, die als zoomen van licht aan zijn lange oogleden schitteren en het diepe putje in zijn ronde kin en zijn ronde neusvleugels.

Het is nu ook of hij door een vergrootglas naar de toekomst kan zien: alles is vlakbij.

- Maar een uur later zegt Grootvader in de schoenmakerij: ‘Blijd dat ik niet op jouw pekdraad moet wachten.’ En dan kijkt hij met booze oogen naar Bielke's treuzelende vingers. ‘Is dat opschieten?, zoo moet je later maar doen als je schoenmaker bent, geef hier 's die draad, laat zien!’

Hij bekijkt de draad, laat hem door de vingers glijden, trekt er aan. ‘Een vod!’, gispt hij, ‘vol bubbels en knooplussen, een rasp-eind dat driemaal te dik is. Vooruit, nog 's van-nieuws, vijfmaal de lengte - heb je dat? Drillen op de knie of aan het wiel van de wals er mee - heb je dat?’

Grootvader zegt telkens: ‘Heb je dat?’, en hij zegt dat in zijn verkropte drift veel te gauw.

Bielke kan het niet bijhouden. ‘Ja Grootvader’, mompelt hij toch maar. En in zijn gedachten schimpt hij. ‘Bah, dat verrotte schoenwerk, een min vak, oud en nieuw leer dat stonk smerig vergeleken bij oud en nieuw hout. En Grootvader die sleepte je maar mee naar de werkplaats, zin of geen zin, kwam er niks op aan.’

Hij zit daar nu op zijn bankje met beenen die wegijlen willen, alles aan hem wil wegijlen, zelfs zijn handen en zijn oogen, maar zijn gedachten vooral. Zijn gedachten gaan de straat op, kijken bij Angelia Merels binnen, praten met Joppe, gluren in keldergaten. Het is merkwaardig wat gedachten zoo al kunnen doen. Soms is hij zelfs bovenmeester Heufe, en mept de jongens waar hij een hekel aan heeft met een liniaal op de handen.

Maar hij staat ook bij zijn Moeder, en kijkt naar haar. Moeder zit in gedachten met de vijf vingers van de rechterhand voor de mond. Zoo zit Moeder nu vaak. Men kan haar wel uitteekenen zoo. ‘Het is net of ze een schreeuw wil inhouden, een schreeuw of een snik... of snikken...’

En Bielke keert zich in gedachten ook naar Vader om, Vader eet, lacht, leest en rekent bij dat alles, hij is altijd aan het rekenen.

En Grootvader tuurt voor zich uit, trekt aan de leege pijp en zwijgt...

Bielke kijkt tersluiks op.

De wind ruikt aan de boomen en hagen en snuffelt aan de sprieterige boterbloemen in het bleekje langs het pad. Men kan hier alles wel ongemerkt begluren: het raamglas van de werkplaats lijkt stoffig, het is enkel maar grauw van ouderdom.

Giena Pritsel passeert ook met Hauke's groote broer Doede-Simon. Ze loopt blootshoofds, er fonkelen kammen met groene steentjes in haar zwart kroeshaar, ze draagt een jurk met goud-garneering en heeft schoentjes met nikkelen gespen aan.

Mira Dops, de naaister, loopt al voor de zesde keer voorbij met haar smokkel-pelerine om. Ze heeft roode zweet-wangen en pleizier-oogen met een frons er boven. Het is een andere Mira nu. Ze haalt allerlei etenswaar in huis en verkwanselt die ook weer. Ze heeft maling aan de distributie-voorschriften en weet Arjen Kappel, de veldwachter, op allerlei manieren bij de neus te nemen. Daar fleurt ze heelemaal van op.

Vluchtig en van terzij bespiedt Bielke alles, peutert aan de draad, heeft zoo zijn gedachten en probeert af en toe ook nog naar Grootvader te luisteren.

‘Draad door het pek halen tot hij zwart is’, onderricht Grootvader, ‘is dat behoorlijk voor mekaar, dan effen wrijven met een eindje vetleer, heb je dat?, dàn

een zwijnenhaar er om toe, aan weerskanten, heb je dat?, dàn de twee einden tezamen gedraaid...'

Vader komt ook weer 's binnen. Hij is rood in het gezicht, ruikt naar sigaren en drank, en lekt telkens de lippen af. 'Zie zoo', lacht hij onderdrukt, 'dat is weer meegenomen.'

Grootvader is met de binnenzool van een schoen bezig, werkt nu aandachtiger voort, en vergeet de pekdraad totaal. Hij haalt herhaaldelijk diep adem, zijn neusgaten worden rond, het is of hij aan een geheim ruikt.

- Een oogenblik later staat Belze-Rosalia ook in de werkplaats. Ze gichelt, praat rap en draait aanhoudend met de heupen.

Bielke's schichtig felle blikken vluchten van de Belze-meid naar zijn Vader en van zijn Vader naar de Belze-meid, en hij hoort toch ook nog wel dat het geduldige dum-dum-dum-hamertje van Grootvader met horten en stooten klopt. Een spottende opmerking van Joppe valt hem nu ook weer in. 'Die Rosalia laat elke week wel een keer of vijf wat aan haar schoenen doen, bij je Vader.'

'Dat beteekent wat anders', begrijpt hij, zijn scherpe wrokkige oogen lijken zich vast te prikken in het gezicht van de meid: het is wasachtig-rose en het zwarte haar valt als een glad-zijden kapje om het voorhoofd, de oogen zijn groot en breed en kriebelig en er liggen donkere randen om heen, iets blauwigs dat ook op de oogleden is. De lippen kunnen zich lief uitbuigen en lief tezamen trekken onder het praten. En de tanden

achter het schelle kermisrood van de lippen, lijken van porselein met gouen pitjes er tusschen in, hier en daar.

'Net een pop', schimpt Bielke in stilte.

En het is vreemd, maar op dit oogenblik, nu zij er niet is, komt het Bielke voor of hij zijn Moeder voor het eerst goed ziet: witte draden heeft ze al in haar donker haar en knijp-rimpeltjes bij de oogen en de mondhoeken. Haar lippen lijken hard en recht - ze kan ze niet lief uitbuigen - ze zijn toch enkel maar bleek en dun, die lippen. En ze mist een boventand. Moeder, haar wangen zijn geelachtig en haar oogen dof-grijs, met lange zwarte wimper-haartjes. Die haartjes staan lief uit om haar oogen, net zwarte kransjes, als ze een kus geeft beroeren ze zacht de wangen. Bielke heeft die haartjes wel met een tip van zijn pink gestreeld, dan trilden ze en legden zich gedwee op de wangen neer. Nu is het of die zijen haartjes de pijnin-hem aanraken, heel - heel zacht, zoo zacht als een zucht.

'God - lieve God', springt het in hem op, er wringt zich plotseling een vreemde krimpende woede door hem heen. Hij zou op dit oogenblik zijn tong graag zoover mogelijk willen uitsteken, hij zou Rosalia willen uitjouwen zooals Joppe jouwt. Een dikke bakerspeld zou hij van achteren in haar rok willen steken, en dan diep - zoo diep mogelijk, dat ze een gil gaf, dat ze niet meer lief met de lippen kon doen.

Met een tipje van haar tong veegt Rosalia langs haar onderlip. Ze praat over 'den Duts', en knijpt zichzelf in de witte ronde kin. 'Ze moesten toch, Meniere, ze

moesten toch... ook wat niet op bevelschrift meegegeven was. Ah wel, zulle... de wrok is er nu af bij mij. Dàt zit toch aan de vemen vastgekoekt “lijk mos aan steen, ne’ waar?, en zooveel vrouwen die wel gaarne met zich laten doen, ah wel zulle... ik haat die venten niet.’ Rosalia buigt wat voorover, en maakt de oogen vakerig-zacht en prevelt iets dat alleen voor Vader is.

En Vader steekt de buik vooruit van pret en wil luidkeels lachen, maar lacht gesmoord en toch schokkend, toch dat de dingen er van trillen en rammelen.

Vittend kijkt Bielke naar hem om. Gisteren heeft hij voorgelezen van duikbooten, die door torpedo-jagers in de grond geboord zijn. Bielke zag het gebeuren: rookstralen met kogels er in, het siste, knetterde, kraakte. Binnen in de ijzeren ton-booten werden de mannen een kluwen en nog 's opnieuw schoten er kogelstralen naar omlaag... Zoo verdelgden zij zelf als het groote schoonmaak was de pissebedden in de kelder: met dikke stralen kokend water uit de ketel. En Vader heeft ook nog die ochtend verteld van mijnen-in-zee, en van aangespoelde mijnen en hoe de mijnen soms uiteen sprongen en de menschen stukscheurden, dat er overal vingers en teenen en lappen vleesch gevonden werden. Maar nu lacht hij zich slap, Vader. Ja, hij lacht tot zijn handen er als uitgewrongen lappen bij neerhangen.

‘Haatdragend ben je dus niet?’, hikt hij en staart naar Rosalia's kriebel-oogen of hij ze opeten wil. En zijn handen weten niet waar ze mee bezig zijn, ze nemen een schoen op en gooien die ook weer neer. ‘Ik

zou er nooit over heen groeien', glimlacht hij, 'over de haat...'

'L'amour is meer, Meniere', zegt Rosalia.
En nu schatert Vader luidkeels.
En nu klopt Grootvader barbaarsch hard.

Hij heeft ander werk onder handen genomen, werk waar hij veel lawaai bij maken kan. Hij trekt daarbij zoo'n wrang-verwrongen gezicht of hij op een pijn van zichzelf slaat.

Rosalia is nu alleen maar bij oogenblikken te verstaan. 'Hebt gij geenen goesting om na de oorlog 'ne keer naar Anvers te komen, Meniere?, daar is koleur... jolijt, daar zijn de avonden plezant.' Rosalia zegt nog veel meer, het is niet te verstaan, elk woord lijkt een tik op de kop te krijgen van Grootvader's hamer. Maar dat vindt Rosalia juist best. Ze smoezelt, flikflooit, houdt het hoofd wat scheef, legt de handen tegen het middel en draait met de heupen. Eerst draait ze de rechterheup naar voren, dan de linker... En ze wendt haar was-rose gezicht wat af, drukt haar kin op een plekje naast haar hals, en maakt met een enkel smoezel-woord Vader aan het lachen.

Dat duurt dan maar zoo voort, daar lijkt geen eind aan te kunnen komen.

En Vader doet zijn best nog om het lachen in te houden, maar hij kan het niet inhouden, hij moet telkens - om een ander woord, om een koddige uitdrukking in Rosalia's gezicht - opnieuw beginnen.

Hij beweegt zich net of hij gekriebeld wordt.

Het is toch een schaamachtig iets als een Vader niet

met lachen ophouden kan en aan zijn hemdsboord rukt ea paars-roode bloed-wangen krijgt.

Bielke moet er de oogen van afwenden. ‘Wat is het nou dat ze zegt?, wat voor grinnik-dingen?’

Grootvader klopt of hij scheldt.

En Rosalia doet toch niet haar best om luider te praten, er vallen gedurig woorden weg. ‘Ik mag wel gaarne met u klappen, Meniere... zit te veel in uw hoksken... Uwen Dominicaner baard afsnijden, sakkerdju, 'lijk 'ne jongen vent...’

Vader wrijft hard over zijn glimlach heen. ‘Jij met je Meniere, hoe vaak heb ik dat al niet gezegd, ik heet Thomas...’

Rosalia draait heviger met de heupen. ‘Thomas... ah-wel zulle...’ Ze vouwt de vingers in een punt tezamen voor haar schoot, en praat al-vlugger, nu en dan springen er nog een paar woorden tusschen het kloppen van de hamer door. ‘Ah menierke Thomas... weet mijn adres... compassie met een arm meideke, kan ekselent fijne vruchtenkoekskens bakken... Gij zult een glaasken bij mijn vatten, ne'waar?’ Ze praat ook nog als ze niet praat.

En Grootvader klopt zoo gewelddadig of hij elk oogenblik de hamer naar Rosalia's hoofd kan smijten. Ineens met wat brieschends in de baard kijkt hij op. Hij is grauw als ijs in het gezicht, ‘De - de jongen zit er ook nog bij’, zegt hij met een stem die raar in de woorden rondhompelt.

En Vader keert zich zoo heftig snel om of hij boos uitvallen wil.

Maar met een vreemde borende blik in zijn Vader's oogen, glipt, Bielke al weg, de pekdraad laat hij achteloos vallen, en aan de andere kant van de deur blijft hij even staan.

Zijn Moeder hoest ergens, het kan in het voorkamertje zijn, dichtbij, een vreemde snikkende verstikte hoest is dat. Bielke luistert er ontsteld naar. En die zachte plek van binnen bij hem - waar de tranen wegkomen - die brandt en gloeit en steekt of er vuur op aangestoken wordt. Hij is er plotseling bang voor dat zijn Moeder voorbij zal komen, hij kan haar nu niet in het gezicht kijken. En hij sluipt als een dief ‘Grootmoeder's trap’ op, naar de zolder.

In het stille eenzame dak-kamertje dat Grootvader uu alleen bewoont, gaat hij zitten. Nog altijd staat er een breed bed, en het ruikt er naar duffe oue tabakswalm. Het ladekastje met de ringen fonkelt in de zon en in een afgebrokkeld zwart lijstje op de wand hangt een oud geel verschoten portret van Grootmoeder Jakle.

Bielke tuurt er sufferig naar, bij zou over alles nog 's willen nadenken, hij denkt heelemaal niet.

Er klinken stemmen op uit De Klinkert, lichte wagen-wielen... Bielke wendt het gezicht naar het raam toe.

Bij Titia Wedzinga klingelt venijnig-hard de winkelbel. Arend Winter gaat naar binnen. Ja, dat kan vandaag: Eit Wedzinga is naar De Meerendonck voor zaken. En Hesseltje Stoop zit aan de ingang van de waterstokerij naast Koertje, en legt de hand op zijn knie.

Hesseltje is bang voor Koertje's leven, ze praat altijd over de mijnen-in-zee, ze wil hem op De Overganck houden. Maar Koertje wil nog één keertje uitvaren. ‘Dat is om het geld’, denkt Bielke, ‘omdat hij dik geld verdient.’ Hij denkt werktuigelijk. Achter zijn oogen is enkel de kriebel-glimlach van Rosalia. Hij schuift ook maar werktuigelijk het klemmende dak-raampje op.

Milia Soling staat in de verte met Doede-Simon te praten of ze zijn meisje is. Ze neemt iets van zijn jasmouw af en strijkt over zijn schouder, ze steekt het hoofd ver vooruit. Doede-Simon pakt haar tersluiks bij de boven-arm...

‘En Giena Pritsel dan?’, soest Bielke.

Dan ziet hij in zijn verbeelding Moeder en Rosalia naast elkaar bij Vader - en denkt niet verder.

Dominé Lietsius gaat ook voorbij. Hij is nog net als altijd: smal in de rug, hoog in de schouders, het gezicht wat aan de lange kant. Het is toch of hij veranderd is. Verwonderd oogt Bielke hem na. Hij heeft hem een tijd lang niet gezien, dat is het, hem niet en Bonne Berg, de ouderling, niet. Naar de Zondagsschool gaat hij ook niet meer: het wordt toch nooit meer Kerstmis.

Bielke vergeet dat weer, hij peutert aan een roestige spijkerkop, tuurt, suft, soms springt er een woord in hem op, dat als een stank is, dan krijgt hij weer erg in Vokeltje...

Vokeltje Sedee staat toch zoo raar op haar stoep. Ze houdt de sleutel voor het sleutelgat en vergeet hem er in te sreken, ze staart strak tegen de deur aan. Wat

kan ze nu zien? Kuunderts de slager zegt van haar: ‘Net een beestje dat de ooren in de nek trekt.’

Maar Vokeltje gaat dan toch haar huis in, een tip van haar mantel is nog even te zien, dan slaat de buitendeur toe.

‘Nou de Bolsjewieken daar in Rusland de regering in handen gekregen hebben’, zegt Bernardus Cruyf vlak voor het huis, ‘zal je nog wat beleven.’

Hopkins antwoordt, Hopkins heeft een lange nek, en het lange roode haar op zijn hoofd staat, door kale naden en plekken gescheiden, in afzonderlijke pluimpjes bij elkaar, net een heele hoop sikken.

Kotels heeft het beneden-voor-het-huis over waterglas-eieren. ‘Iele Pen moet er veel te veel van opgedaan hebben. Thomas kan er misschien nog wel een partijtje van plaatsen, die brengt alles aan de man.’

Vrouw Fikkel loopt achter hem aan. ‘Dat is het hem juist. Ik heb ook te veel pekelvleesch, het begint te ruiken, daar wou ik 's over praten. Hij hiér raakt het wel kwijt.’ Vrouw Fikkel kan haast niet meer door het hekje van de binnenplaats, haar kussentjes worden al-door hooger en boller.

Het is ook of ze zich door de smalle zijdeur van de werkplaats heen-drukken moet.

‘Nou zal Rosalia wel weggaan’, denkt Bielke.

Er wordt druk en monter gepraat beneden, Kotels' schaterlach knalt door de zoldering heen.

‘Donders’, prevelt Bielke teleurgesteld.

Op dat oogenblik sreekt Donnardus Frenzel de koperen hoorn weer door het zolderraampje van zijn

huis en stort de straat vol dreunende muziek, Dat is in lang niet gebeurd, dat heeft tijden geduurd.

Bielke houdt er even de adem van in. Dus zoover zijn ze nu weer... Er wordt gelachen in huis, er wordt weer muziek gemaakt in De Klinkert.

De zon staat branderig op de nekken en ruggen, de verdeukte mans-hoeden, de gore vrouwenmutsen.

Vliegen strijken neer en zuigen zich vast op de huid, alle menschen worden onverwachts ergens gestoken en krijgen roode bonken en jeukvlekken, maar ze zijn meestal te lui om er aan te krabben, al maken ze bij de vliegen-prik wel een vinnige vecht-beweging.

Plurend let Bielke er op.

Al-langer dan een half uur staat bij in de rij voor de slagerswinkel van Kuunderts. ‘Keu maken’ noemt bovenmeester Heufe het. Hij heeft het nog op het bord geschreven, het begon met een Q, een gek woord, spellen kan hij het: Queue. Als men het zoo beschouwt staat er heel wat anders.

Bielke gaapt - omdat de anderen het ook af en toe doen.

Batina Notbrot, de kosteres, staat vlak voor hem en houdt zich geen oogenblik stil. Ze is zenuwachtig, vroeger waren de menschen dat zoo niet, toen vonden ze zenuwen wat belachelijks, nu is iedereen het, en het is niet erg meer.

Batina Notbrot zegt een heele hoop dingen, daar is veel over haar zoon Huibert bij. Wat ze vandaag zegt, heeft ze gister ook al gezegd. Er kruipt een muffe reuk

achter uit de vettige glim-rok van Batina: turfrook en gebakken vet - wat viezigs. Bielke moet er de lippen van tezamen trekken. Het ruikt toch altijd zoo bij het keumaken, en hij kan er niet aan gewoon raken, het ruikt zoo in de huizen ook en in de bedden, en het ergst nog in de keldertjes. De kelderijes ruiken naar een plee. Bielke spuwt onwillekeurig.

Achter hem staat Melis Miks, een arbeider van de melkfabriek, hij praat tegen Batina, en de woorden lijken vettig over Bielke heen te kruipen in een bedorven reuk. Melis Miks stinkt uit de adem, hij zal te veel gegeten hebben, of misschien heeft hij iets gegeten dat niet meer goed was, dat doen een hoop menschen op De Overganck. Het moet toch op?, het heeft toch geld gekost?

'Rotworst', schimpt Melis Miks, 'die eenheidsworst. Ik had er laatst een rolletje oue-wijvenhaar in. En je mag toch nog blijd wezen dat je wàt te vreten krijgt.'

Batina heeft tot nog toe enkel achter-om-gekeken: als ze luisterde en als ze wat zei, nu draait ze zich heelemaal om. Van voren ruikt ze naar zure melk, ze heeft zeker gemorst, het kan ook zweet zijn.

En ze babbelt maar door met een kipachtig toktokgeluid. Ze heeft ook iets over zich van een magere zwarte kip-op-leeftijd: lange pezige hals, versjofelde haartjes, snavelneusje, pik-oogjes. Ze kijkt vaak met één oog, zoo van opzij. Dat doet ze ook als Freerk Kret wat zegt, Freerk Kret staat weer vóor haar... Hij heeft geruit nek-vel, een randje vet op de jaskraag

en op de linker-oorschelp twee dikke gele wratten, net kleine horentjes-slakken.

Bielke spuwt herhaaldelijk.

Als men misselijk wordt, komt er altijd veel speeksel in de mond. Het is beter op andere dingen te letten.

De vrouwe-muts die vóor Freerk Kret opduikt, is van Hesseltje Stoop.

Hesseltje heeft al in geen twee maanden bericht van Koertje gehad. Nu lijken Hesseltje's krimpende huiverende schouders altijd-door stilletjes te kreunen en Hesseltje steekt haar duimen altijd binnen in haar vuisten. Dat doen toevallijders ook, zegt vrouw Fikkel. Ja, Hesseltje is er wel erg aan toe. Ze wacht toch op haar worstje. Eten moet een mensch.

Bielke fluit een beetje, een mager piep-geluidje is dat maar. Hij kijkt nog 's naar Joppe uit, die is nergens te zien. Maar Stijntje staat in de rij, ze is vaal-bruin als een oud vrouwtje, maar zonder rimpels, en de magere vlechtjes die sluik langs haar ooren vallen, wippen op aan het eind.

Werktuigelijk schuift Bielke een stap op, met de anderen, en luistert naar het gemompel voor en achter hem.

Freerk Kret praat over giftgassen en tanks en gasmaskers. Telkens trekt hij daarbij aan zijn magere steekneus. Met zijn buren treft hij het toch niet: Batina heeft hem de rug toegekeerd en Hesseltje Stoop en Opoetje Kloen willen nergens van hooren.

Opoetje Kloen ziet er in haar wijde rokken en met haar puilend-bol bovenlijf als een baaltje kapok uit.

Telkens spiedt ze met booze streepjes-oogen langs Hesseltje heen, naar Freerk. ‘Ik begrijp de wereld niet meer, man. Hou er tegen míj maar van op. Jaren lang vecht ik er voor om mijn zieke jongen in het leven te houden en dagelijks worden duizenden gezonde jongens naar de dood toegesmeten. Hou tegen mij maar op. Als ik verder denk word ik gek.’

Er is geen mensch die Opoetje Kloen in de rede valt. Er is geen mensch die haar uitlacht.

Ze turen links de straat in: gloeiende keien, paardevijgen, musschen. Zij turen rechts de straat in: een schurftige hond, gloeiende keien, stilte.

Jeroen Gijzels praat over het laatste offensief van de Duitschers op het Westfront.

‘Ze winnen het’, voorspelt Melis Miks. Zijn ronde glimmende neus lijkt uit te zetten, al zijn tanden zijn te zien, zonder dat hij toch lacht. Zijn grauwe oogen glinsteren en lijken toch niet te leven. ‘Ze winnen het!’, herhaalt hij nog 's.

Niemand trekt er een verschrikt gezicht bij.

Ze hebben het druk over zeepbonnen, broodbonnen, bonnetjes voor thee, meel, rijst. Ze smóezen ook over bonnen, ze willen ruilen met elkaar. ‘Je kan mijn mooie blauwe vaas krijgen’, prevelt Opoetje Kloen, ‘voor een pondje thee...’

En Melis Miks doet dan nog een heel verhaal over rattenvergiftiging in de loopgraven. Zijn handen bewegen gedurig. Dat zijn handen waar men naar kijken moet: dikke slobberige knokkel-plooien, ronde stompgebeten nagels, vingers vol litteekens en half-genezen

wondjes. Handen die in veel vuil gegraaid hebben en die ook niets anders kunnen, het zijn Miks' sterke schamele kostwinnaars.

Als het verhaal van de ratten-vergiftiging uit is, begint Melis ineens te vloeken. ‘Verdomme, is dat wachten!, ik mot zoo na' het fabriek...’

Ze schuifelen weer een stapje vooruit.

Vrouw Oetgens die in het staartje van de keu staat, zegt met een venijnige scheld-stem: ‘Meiden als Nustancia, en die Françoise van Brüsewitz, en Rosalia van... van Kotels en... en de schoenmaker, dié vreten biefstuk...’ Een dof gegrinnik slaat er over heen, dat gegrinnik zakt weg in een stilte.

Bielke duikt weg onder zijn schunnige pet, hij knijpt de oogen toe, ademt benauwd, het is of hij een stomp voor de borst gekregen heeft.

Opoetje Kloen smoezelt over de ‘Belze’-ziekte. ‘Het slaat over op de kinderen ook. En de mannen komen er niet van af. Je ziet het dadelijk aan de gang, aan de uitslag...’

Batina drukt de kin op de borst. Huibert heeft de ziekte ook. Hij ligt ergens in een hospitaal.

Met zweeterige vingers voelt Bietke nog 's in het horlogezakje van zijn kiel naar zijn bonnetje - het is er. ‘Míjn Vader heeft toch geen puisten’, denkt hij benauwd, ‘míjn Vader loopt nog niet raar...’ Hij moet weer spuwen.

Er kruipt ook een ellendige weeë reuk van oud bloed uit de slagerswinkel van Kuunderts.

Op het oogenblik wordt vrouw Fikkel geholpen.

Die staat daar lekker in de koelte, op de steenen vloer, die kijkt met triumfantelijke oogen door de ruiten.

Op vrouw Fikkel volgt juffrouw Hopkins, dan komt Hesseltje Stoop aan de beurt, daarna Opoetje Kloen, dan Freerk...

Zij hebben allemaal wel hun geheime voedsel-voorraad in huis, niemand geeft toch zijn bonnetjes zoo maar weg aan een ander. Ieder wit hebben wat hem toekomt.

Al langzamer schuiven zij op in de rij. Waarom treuzelt Kuunderts zoo?, hij houdt de menschen aan de praat...

En de zon prikt erger, vonken dansen op en neer boven de keien, vonken die er niet zijn. De beenen worden moe, de knieën piepen, watten-knieën worden het.

Opeens staat Kuunderts in de deur van de slagerij, trekt de schouders op, laat glimlachend de binnenkanten van zijn handen zien en zegt: ‘De worst is op, me goeie menschen, morgen nieuwe aanvoer...’

Melis Miks staat te vloeken.

Opoetje Kloen drukt haar worst met liefkoozende handen tegen de borst.

Ea Batina Notbrot weeklaagt of ze geen korrel voedsel in huis heeft.

Klam en wee loopt Bielke in een smal randje schaduw op huis toe.

‘Beroerd van die worst’, sputtert hij. Maar daar heeft hij toch de gedachten zoo niet bij. Hij hoort nog de kijfstem van vrouw Oetgens. ‘Rosalia van de

schoenmaker...' Er komen glimmerige plekken rood in zijn wangen, hij trekt de schouders op en maakt een stoorbeweging met het hoofd of hij een vijand omver loopen wil. En midden in de straat blijft hij plotseling staan, en stampvoet en vloekt...

Op de teenen sluipt Bielke achter de ligusterhaag langs. Joppe zit natuurlijk met zijn zussen bij de tuinpoort, daar is schaduw.

'Ik zal ze de stuipen op het lijf jagen', neemt hij zich voor, en trekt een baldadig groote-menschengezicht, 'ik zal een harde gil geven als ik ze zien.'

Hij glimlacht met een pruttellip. 'Ze moeten natuurlijk weer het een of ander doen voor vrouw Clot.' Een ouelijk-nadenkend gezicht trekt hij dan. 'Vrouw Clot', valt hem opeens in, 'die zag je haast met meer.' Hij weet dan ook weer dat er over haar gebabbeld is. Vrouw Soling zei een keer: 'Die houdt net als de uilen van het donker, die mijdt het daglicht het is waarachtig net of zíj het helpen kan.'

'Wat dan helpen?', flitst het door hem heen. Hij wil de binnenplaats oversteken en blijft ineens staan.

Achter het raampje van de bergschuur is vaag en vaal het hoofd van Van den Biggelaar te zien, tegen iets lichts aan: een wit vrouwengezicht met gesloten oogen, strak weggekamd geel haar, een bleeke open mond-die-glimlacht.

En op dat gezicht valt Van den Biggelaar plotseling aan met een wreed verrukt geweld.

Bielke keert zich schuw af, loopt schuw.

‘Zijn ze dan allemaal gek?’, denkt hij. Hij loopt de binnenplaats voorbij en de schoenmakerij, en merkt het niet. ‘Het was Sanne-Nanette’, zegt hij in zichzelf, hij staat stil, tuurt, en loopt weer door. ‘Wat gek, de dochter... nou ja, een dochter van vrouw Clot, en van vrouw Clot haar eerste man, toch gek om zóo te zoenen...’ Hij gaat nog niet naar huis, verstrooid loopt hij een eindje door. ‘Zóo te zoenen...’

Achter De Fonteintjes loopt Angelia. Ze heeft een leege tasch, en laat die heen en weer bengelen. Haar rokje is wat kort, er wippen witte puntjes uit, en de krullen op haar rug flikkeren van zon.

Bielke wil stil staan en zich bedenken, zijn hoofd lijkt zoo zwaar en dik en rood. Maar hij staat niet stil, hij schiet met een paar sprongen vooruit en omvat plotseling Angelia's rug. ‘Nou hèb ik je’, zegt hij met op-een geklemde tanden, ‘nou zàl ik je...’

Ze heeft een gesmoord gilletje gegeven en lacht dan al weer, en laat zich meetrekken de Groene Bocht in.

En Bielke kust haar in de nek, op het haar, op de armen, bij propt de stof van haar rokje in zijn handen en rukt er aan zonder doel.

Maar Angelia zegt: ‘Schei uit nou. Ik heb een appel voor je...’, en haar gezicht glanst zoo, en haar oogen zijn zoo blank.

Hij staat als een verlegen klein-jongetje bij haar, en heeft toch een groote-mannengeheim.

Ze kunnen wel dikwijls elk een kant op gaan, Grootvader en Vader en Moeder en Bielke. Maar dan

grijpt de sleur ze weer vast, en ze zitten bij elkaar...

Grootvader verzet de voeten en dat maakt veel lawaai. Moeder's adem gaat zwaar, of ze inspannend werk doet. Ze beweegt zich toch niet. Haar gezicht is vaal-wit. En haar oogen zijn of ze bij een zieke waakt.

Vader heeft zijn particuliere kasboek op tafel gelegd, noteert, berekent. Het potlood tikt cijfertjes neer, zet vinnige strepen, en Vader's dichte glimlach die ergens boos om is, lijkt stilletjes hoera te roepen.

Het is jammer voor hem dat er een oogenblik komt, waarop hij niets meer te berekenen heeft. Hij strijkt met een vinger over het stijve boek-omslag, speelt met het potlood over de bovenkant van de blaadjes.

Ineens veel te luid-op, zóo dat de stilte er van lijkt te schrikken, begint hij te praten. Maar in zijn montere stem is toch iets hards, iets waardoor men weten kan, dat hij uit zijn humeur is. ‘Het ging van de week weer prachtig. De marken vliegen er in als koek. Je kan er nooit genoeg van in voorraad hebben. Iedereen verwacht dat de mark weet op zestig cent zal komen, na de oorlog. Het hangt er maar van af, wie wint...’

‘Dan vanwege de marken Duitschland maar’, Grootvader's stem hijgt, en Grootvader's mager-slap gezicht schokt en trilt, en zijn oogen puilen of er een nauwe band om zijn keel geknoopt is.

Vader heeft niets gehoord - wil niets hooren.

Hij praat met een zwetsende café-stem door over vet, pekelvleesch, een gesmokkeld varken, ingemaakte groente, kaarsen, kaas, petroleum...

Antwoord komt er niet meer.

Bielke merkt het op met een gemelijk medelijden. En hij voelt veel duidelijker dan anders nog, dat hij maar een schooljongen is.

Het vierkante raampje van de werkplaats ligt als uitgeteekend op de vloer: negen gond-gele ruitjes van zon, met dikke schaduwlatten er tusschen in, en de schaduw van Bielke's hoofd en bovenlijf slaat er ook nog over heen.

Het is aardig om er naar te kijken. Maar het is niet aardig om naar Grootvader's stem te luisteren.

'Gister met dat pinwerk', moppert Grootvader, 'me tanden spraken me in de mond. Het was dat Arjen Kappel er bij zat, maar anders... anders had ik me hamertje naar je hoofd gegooid, zoo vervelend als je er bij zat... En nou had ik je nog zoo gezeid: onderwijl je de eene pin er in slaat, grijp je al weer naar de andere, daar moet je je aan gewennen, je had weer 's geen zin, je zat te luieren.'

Bielke zegt er niets op, hoeft er ook niets op te zeggen.

Hij denkt aan de mooie geschiedenisles van bovenmeester Heufe, en aan de ronde schitter-oogen van Angelia Merels, aan de nieuwe rood-glanzende meubels in de uitstalkast van Seerp Grubbel en aan Seerp zelf. Seerp die heeft tegen hem geglimlacht en hem op de schouder getikt. 'Jou zie ik hier zoo vaak, jij wordt nog 's me knecht...'

Grootvader praat er door heen. 'En je pinnetjes waren niet genoeg verwarmd. Dat inslaan van de taks-

jes leek ook nergens op. Je moet ze er met twee kloppen in hebben, de eene klop - spijker er heelemaal in, de tweede klop - vast-op-de-kop. Dat is niet gemakkelijk, weet ik wel, maar het moet er vroeg in met je, vroeg gewend is oud gedaan,' Hij kucht. 'Nou - hier is nieuw werk, nou moet je op dit zooitje 's de pinnen-rand afteekenen... hier...'

Nee, Bielke steekt de hand niet uit om de zool aan te nemen. In zijn gedachten zegt Seerp Grubbel opnieuw: 'Jij wordt nog 's me knecht...'

Hij wordt nu bloedrood, hij kijkt al schuin uit naar de deur. 'Nee', prevelt hij met schuwe koppige oogen, 'ik hou er maar mee op, ik - ik wil dit werk in het geheel niet meer doen. Ik - ik zal zelf wel zeggen wat ik wil, wat voor een vak...'

Juist op het goede oogenblik komt Vader binnen. Hij loopt met groote vroolijke lawaai-stappen, hij glimt van monterheid, 'Zoo... jongelui.'

En Grootvader spuwt haast van giftigheid en hij wijst met de aflap-els naar Bielke. 'Hier, dat jonge maatje zal zelf wel zeggen wat voor vak hij wil.'

'Och zoo?', Vader hoort er niet zoo erg van op, 'nou, dat moet hij dan maar doen.'

'Wat zou je dan willen, hè?', glimlacht hij opgeruimd tegen Bielke, 'wat wil je dan als je van school gaat?'

Bielke ademt diep. 'Ik zou bij Seerp Grubbel willen...'

Even woelt Vader in de baard, even trekt hij een mal-berustend clownsgezicht, dan klopt hij Bielke

makker-achtig op de schouder. ‘Is je toegestaan, jongeman. Dadelijk als je van school gaat. Ik zal met Seerp praten, het is goed, best, prima, komt voor mekaar. 's Avonds zou je naar de teekenschool te Urbach kunnen gaan, daar moet je een fiets voor hebben, die fiets krijg je dan voor je verjaardag. Ik koop er zelf ook een, daar kun je nog 's een eindje mee uit de weg komen.’

Bielke drukt zijn handen in propjes op de mond. ‘Een fiets!’ Hij zou door de werkplaats willen hotsen, hij zou zijn Vader bij de handen willen pakken. ‘Wat fijn’, zucht hij. En daar blijft het dan bij. Want Grootvader zit zoo suffig-verslagen te turen. Zijn hoofd schokt telkens een eindje vooruit als hij slikt, en hij slikt telkens zoo hard, dat het net is of er wat knapt. ‘Dus, dan ben jij... dan ben jij de laatste schoenmaker in ons geslacht, hè Thomas?, dat weet je dan goed, niet waar, Thomas, jíj, de laatste...’ Er is heelemaal geen kleur meer in zijn gezicht.

En Vader heeft er geen erg in. Hij trekt jolig de wenkbrauwen op, gluurt jolig naar de zoldering. ‘Ja, de laatste!, dat zeg je nou wel, maar ìs dat ook zoo? Kun je mij nog een schoenmaker noemen? Ik ben handelaar. Ik handel en-gros en détail in eieren en varkens en brandstof, cacao, meel, vet, marken, kaarsen, olie, bloembollen, visch... En àls ik dan nog 's een vrij oogenblik heb, sla ik een puntertje in een zool.’

Het is dan of alles in Grootvader zich tezamen perst, een oogenblik staat hij nog doodstil voor zich uit te staren, dan bukt hij zich stram om zijn pet op te

rapen. Hij houdt zich daarbij aan de tafel vast, tuurt wezenloos in de pet van binnen, draait hem om en om en zet hem dan op, trekt de klep half over de oogen heen. Boos is hij dan toch niet. Zijn lippen bewegen trillend, zijn kaken ook. Hij zou willen praten en kan het niet. Hij neemt zijn hamertje van de tafel en werpt het een paar keer stuntelig op in zijn hand. ‘Mijn eigen hamertje’, zeggen zijn oogen. Hij wrijft de steel met zijn handpalm op, hij legt zijn vingers liefkoozend om de kop heen, en drukt het tegen zich aan, en doet het in de binnenzak van zijn jas.

Beangstigend-vreemd kijkt hij dan rond, in zijn oogen breekt iets, een glans misschien, een verwachting. Hij kijkt rond of hij afscheid neemt, pakt nog een geel gevlekt plaatje mee van de wand en schuifelt naar de deur.

Een beetje verbaasd heeft Vader toegekeken. Hij vindt dat Grootvader wat wonderlijk doet.

‘Ga je er tusschen uit?’, vraagt hij met een stiekeme verlegenheid, ‘schei je al uit voor vandaag?’

Grootvader draait zich onbeholpen om, zijn mond is scheef weggezakt tusschen de diepe wangplooien, in zijn wangen en slapen zijn kuilen getrokken. Zijn ouderdom valt ineens op. Hij kijkt achter zich en hij kijkt zoo ingespannen ver-weg of hij terugblikt in al de jaren die voorbijgingen en die hij grootendeels doorbracht op de oude driepoot, bij de wrakke werktafel. ‘Ik?’, mompelt hij schor en op een groote afstand - hoewel hij vlak bij hen staat, ‘ik schei er uit voor altijd, Thomas, het is kapot, jongen, het is alles... heele-

gaar... kapot, jongen.' Er lijkt een vlies voor zijn rood-ontstoken oogen te schuiven. Hij kern zich af.

'Och wàt!, kapot... onzin!', Vader stampt in een baloorig verzet op de grond, 'onzin, nìks is kapot. We krijgen het nou best. We komen er nou juist goed voor te staan.'

Maar Grootvader is al weg. Er komt een schril schor-krassend geluid uit de gang, dat geluid dringt door de sloffende stappen heen, en breekt af als 'Grootmoeder's trapdeur' dicht gedaan wordt.

Vader en Bielke kijken elkaar verslagen aan.

Maar zij denken ook: 'Hij zat wel weer veranderen. Grootvader komt natuurlijk in de werkplaats terug.'

Vrouw Fikkel holt met de armen boven het hoofd de binnenplaats op: een geel-zwarte klomp van trillende kussentjes, en ze springt als een krankzinnige voor het keukenraam heen en weer. 'Anna!', roept ze rauw-versmoord, 'Thomas!, oh lieve God...' Ze bonst op de deur, rammelt aan de klink, valt naar binnen. 'Thomas, ben je daar? Heere, wat zal Anna schrikken?, waar is ze?, is ze niet thuis?, is ze op zolder...?' Ze wringt haar schort of het nat is, haar snikken en kreunen lijken in de keel af te breken. Ze smakt op een stoel neer, er siepert kwijl uit haar mondhoeken.

Met groote afschuw-oogen kijken Vader en Bielke haar aan.

'Wat... wat is er?', stamelt Vader, 'wat... is er?'

En vrouw Fikkel schokt of ze een toeval zal krijgen. 'Vokeltje Sedee', stamelt ze met een fluisterstem

die gilt, ‘Vokekje die heeft haar eigen verhangen en ze is nog vlak er op losgesneden, maar het was al te laat. Al haar centjes zaten in die smerige Russische papieren.’

Bielke hurkt bij het kachelvuur neer, houdt de koude roode handen dicht bij de vlammen en luistert naar de wind in de schoorsteen.

De wind krijgt al weer zijn brommerige winterstem. ‘Oeh - oeh.’ En de vlammetjes achter de open kachelschuif doen of ze huiveren, net als vroeger - net als heel vroeger. Er zijn toch dingen die nooit veranderen! Er staat ook altijd nog een schotel met blauwe poppetjes op een wandplank en een dubbel-geoorde pot en een eekhorentje met een vergaan pluimstaartje.

‘Oeh - oeh...’, gromt de wind. Daar past een spookvertelling bij, en dan moest het avond wezen en Petelier moest bij het vuur zitten, en een verhaal doen over een man met een bokspoot... Maar Petelier zal die verhalen nooit meer doen...

Bielke duikt verschrikt ineen.

Boven de zoldering begint Grootvader's kreunen weer. Met elk uur rijst de angst hooger in dat kreunen. ‘Het wordt wel erg met Grootvader’, tobt Bielke. Er komt telkens een harde droogte in zijn keel. Hij luistert met open mond naar stappen in de gang, Vader en Donnardus Frenzel dragen iets zwaars naar binnen.

Vlak voor de keukendeur zegt Vader: ‘Het moer zoo nog maar wat duren met de oorlog, een beste tijd.’ Het is te hooren dat hij zich kouelijk in de handen

wrijft, ‘Met één jaar mobilisatie verdien je meer, dan met tien jaar schoenmakerij.’

Vader loopt hierheen, daarheen, praat over allerlei...

En dan zit Bielke altijd nog op de hurken, met het gezicht wezenloos naar de deur toegekeerd. ‘...Moet nog maar wat duren met de oorlog’, echoot het in hem na. Suf tuurt hij met botte oogen. ‘Dat zegt Vader? Ja - Vader. Scheepsladingen menschen worden er vernield, elke dag. Vader zegt: laat het nog maar wat duren.’ Er is iets in Bielke dat zich stijf tezamen knijpt.

Vader stoot de deur open en komt binnen, hij verricht het een of ander bij de tafel, is in gedachte, groet niet, zegt niet eens ‘zoo?’ tegen Bielke.

Bielke let er maar terloops op.

Hij denkt terug aan een vraag die hij Vader wou doen, hij zit ergens over in, berouw schrijnt door hem heen, een schuldgevoel...

Grootvader is vreemd, oud en ziekig geworden, toen hij niet meer op de werkplaats kwam, hij is gaan sukkelen, moest te bed blijven, kreeg de dokter, en nu is hij heel erg akelig... Eerst dachten ze nog dat het de Spaansche griep was. Freerk Kret ging er ook mee weg en Bonne Berg en Aartje Neyzing de olievrouw en Petelier en Driek Kloen.

‘Het is toch niet om mij’, heeft Bielke willen vragen, ‘dat Grootvader zoo geworden is?, omdat ik dat toen zei, die dag, over een ander vak...? Vader, ik heb er toch geen schuld aan dat Grootvader doodgaat?’

Maar nu bedenkt hij zich te lang, en de woorden zijn er wel, maar ze willen niet over zijn lippen komen. ‘Je kan dit niet vragen aan een Vader die zegt: laat de oorlog nog maar duren. Hij zal het kinderachtig vinden.’

Schuw-onderzoekend keert hij zich naar zijn Vader om, en alle tobberijen vallen opeens weg in een minachtende verbazing.

Vader heeft geen baard meer. Hij heeft zijn baard laten afscheren. Vreemd ziet hij er nu uit, jonger, een beetje kwaadaardig-knap, en zoo bloot: het is of men nu direct kan weten wat hij wil.

Bielke kijkt verachtelijk naar de verlegen glimlach in zijn Vader's oogen. Hij hoort nog Rosalia's stem. ‘Uwen Dominicaner baard afsnijden, sakkerdju.’ En nu heeft Rosalia haar zin.

‘Jasses’, moppert Bielke fel, ‘wat heb je nou een bloote-billen-gezicht, Vader! Gek staat het je...’

Vader lacht er wat om, hij kleurt toch ook, kijkt vroolijk-kregel. ‘Merci jongeman!, ja-ja, van je familie moet je het maar hebben.’

Boven praat Moeder nog even met Grootvader, dan komt ze naar beneden om het eten klaar te zetten.

In de deur staat ze een oogenblik stil, kijkt met haar starre rood e waak-oogen even naar Vader's gezicht en wendt zich dan af. Tusschen haar lange zwarte oogharen is het kleurloos als regen.

Ze neemt de deksels van de pannen, roert in de brij, spreidt het tafellaken uit.

Elken dag opnieuw, zoo lang het Bielke heugt, heeft

ze zoo het laken neergelegd, zoo de deksels afgenomen.

‘Hoe vind je me?’, vraagt Vader haar nu. En het is aan zijn stem te hooren dat het hem niet schelen kan.

Moeder trekt even met de schouders, kijkt een oogenblik naar buiten en zegt iets vreemds, iets dat niet op Vader's vraag slaat. ‘De lindeboom ziet er ook uit of ze het moe is, altijd maar weer voor het keukenvenster te staan.’

Vader wil er eerst om lachen. Dan schiet er - als op een rilling - een witte scherpe glans door zijn oogen. Het is of hij toch het rare antwoord begrijpt.

‘Vanmiddag blijf ik boven’, belooft hij bijna hartelijk. En Grootvader's stem slaat daar schril overheen, uit de hoogte. ‘Jakle!, het is kapot Jakle!, alles... heelegaar... kapot!’

De koorts neemt weer toe.

‘Eet jullie maar’, zegt Moeder. Ze wil al weer naar boven gaan.

Maar dan komt Kotels binnen en Kotels is hevig opgewonden, hij heeft niet eens erg in Vader's glad naakt gezicht. ‘Het laatste nieuws’, hijgt hij en rochelt en hoest, ‘de oorlog is uit, dat dondersche vechten is gedaan, 'k ben blij dat Leendert mijn jongen ook weer thuis komt, en die lammeling van een Keizer moet bij Eisden over de grens gekomen zijn. Er hangt een bericht bij Hopkins. Het staat er vol menseden.’

Vader grijpt naar zijn baard die er niet is. ‘Zoo?, uit?, gelukkig maar, hè?, gelukkig maar.’ Een schrale kucherige stem heeft hij. ‘De voedselnood zal toch nog wel een knap tijdje aanhouden.’ Het klinkt of hij dat

tegen zichzelf zegt. Dan schrikt hij op, gluurt naar Kotels' oogen en praat weer luider. ‘Nou - affijn - wij zijn op De Overganck goed door de misère heengerold, één zelfmoord - vier of vijf griep-gevallen...’

Grootvader's stem giert daar plotseling weer door heen. ‘Het is kapot Jakle! Jakle het is kapot, heel De Overganck... De vijand heeft geen mensch gespaard...’

Moeder kijkt met droge schreiende oogen van de een op de ander en knikt.

De stilte die dan neerstrijkt, lijkt de stilte van de dood.

Derde boek.

Bielke bevoelt werktuigelijk de eindjes touw, flesschenkurkjes, vergeten-knikkers en reclame-plaatjes in zijn broekszakken, hij komt uit school, heeft drie uur achtereen in zijn bank gezeten en loopt toch zoo bezadigd als een oud ventje. Tegenwoordig is er altijd iets waar hij over nadenken moet. ‘Moeder... nóu’, valt hem in, ‘Móeder...’ Hij zet zijn tanden vast op elkaar.

Ergens-vlakbij lacht Angelia, ze huppelt, springt, haar armbanden tjingelen. Joppe rent voorbij en Huibertje Bieslook zit achter hem aan.

Maar langzamerhand vervaagt elk geluid van school.

Jeroen Gijzels strijkt de speelgoed-snor op in zijn klein rood-wit speelgoed-gezicht en loopt op de pratende mannen toe, die in en voor het taphokje van Michaël Brüsewitz staan. De mannen hebben opgezwollen roode neuzen en traan-oogen.

Het begint al koud te worden.

De straten zijn grauw en de wind krijgt telkens rare woede-bevliegingen, gilt af en toe op de straathoeken en voor de steegjes als een varken dat gekeeld wordt.

Bielke duikt diep in zijn wollen das, steekt de handen zoo ver mogelijk in de zakken, en luistert naar de mannen bij Michaël.

‘Dat is toch... toch... het zelfde?’, denkt hij vaag.

Al wat er gezegd wordt, komt hem bekend voor,

dat alles moet ook al weken geleden besproken zijn.

'Het is toch net', denkt Bielke nu, 'of er niks veranderd is.' Hij tuurt naar de rimpels van de mannen, de saamgeknepen monden, hij luistert ingespannenaandachtig naar de woorden die allemaal stroef, traag en zwaar over hem heen trekken: woorden met een frons. 'Toch net', soest hij, 'of dat dondersche vechten niet gedaan is.'

Donnardus Frenzel staat er blootshoofds bij, maar heeft zijn jaskraag zoo hoog mogelijk opgeslagen. Zijn lange wippende haren zien er uit of ze met elkaar vechten. Hij praat over de moord op Karl Liebknecht en Rosa Luxemburg, de rebellie in Duitschland. Hij zegt: 'Het revolutie-gevaar slaat over naar Nederland.'

'Och, maar wíj hier', Bernardus Cruyf wrijft zich stevig in de handen, 'wij leven in Abram's schoot. Je kan op-heden nog het best in een dorp wonen.' Hij wrijft toch zóo hard. Hij moet ook al-door de kin stijf op de jaskraag drukken, net of hij het erg koud heeft. Zijn mager-lang gezicht ziet er ziekelijk uit.

En Michaël Brüsewitz praat of de woorden telkens even vast gaan zitten in zijn keel. 'Wij menschen van De Overganck zijn safe. Toch is het goed dat we paraat staan. Onze burgerwacht ook, dat is een goed ding in geval van nood. Iedere kerel moet fiksch kunnen schieten.' Hij draait hevig aan zijn zwierige knevel-punten. En Françolse met het goud-gele plakhaar en de zoen-oogen aait hem aanhoudend over de schouders, net of hij een kindje is dat ze zoet houden moet

Kuunderts draagt een jas-met-konijnenbont, die staat hem fijn. Maar Kuunderts die zegt toch niet veel, en hij pluurt erg. Alle menschen die bijhandeltjes hebben pluren tegenwoordig, dat zijn allemaal menschen die een kast hebben, die ze op slot moeten doen.

Bielke let er stilletjes op. ‘Vader's oogen zijn haast heelemaal dicht.’

‘Revolutie, dat is een ding’, zegt Vader, ‘een storm over het land, een lawine.’ Hij heeft al weer wat stoppels aan de kin, maar het haar groeit hem toch niet vlug genoeg naar de zin, hij zou het nu ineens wel tevoorschijn willen tooveren, het is net of hij meent dat hij met de baardstoppels wat slechts bedekken kan.

Kotels trekt telkens als hij iets gezegd heeft, booze bolle lippen, hij draagt een bril met groote ronde glazen, die staat hem mijnheerachtig, maar zijn waterige bruine oogen glunderen niet meer achter de ruitjes. Mompelend praat hij over zijn zoon Leendert en wat die allemaal zegt en schrijft over de regeering, demobilisatie, voedselnood. ‘Leendert aan de grens’, zegt hij gedurig. Hij haalt ook weer 's een krant uit de zak en hoeft die niet eens open te slaan, het nieuws waar het op aankomt, heeft hij naar buiten gevouwen. Met een binnensmondsche pruttelstem leest hij wat voor over relletjes in de groote steden, geplunderde winkels, revolutie-voorspelling en, regeeringsmaatregelen. Hij heeft het nieuws uit de eerste hand, want hij is op de grootste krant van het land geabonneerd. Gisteren las hij ook al een en ander voor, en eergisteren en verleden

week. En dàt nieuws leek erg op het nieuws-van-vandaag. ‘Als Grootvader nou nog leefde’, soest Bielke, ‘dan zou die het ook wel weer zwijgzaam aanhooren en uit zijn humeur wezen...’

Nu komt Hopkins van de boekhandel er ook nog bij. Hopkins' hals lijkt al-langer en dunner te worden, de schrale plukjes haar die onder zijn hoed uitkomen bibberen. Hij kuchelt, snuift, schraapt met de voeten over de straatsteenen, en praat over de tegemoetkomende houding van de regeering, het besluit tot de geleidelijke demobilisatie, verhooging van het broodrantsoen. ‘Alles wordt van zekere zijde wel gauw vergeten’, zegt hij met een puntige glimlach, een glimlach van twee dunne lijntjes, ‘maar we moeten toch ook in het oog houden, dat...’

Jeroen Gijzels, die even een apartje had met Donnardus, praat er plotseling fel door heen. ‘Zimmerman heeft gelijk, een revolutie blijft niet in Zevenaar voor een vlag staan. En weet je wat ìk zeg? Ik zeg dat we...’, hij blijft er in steken.

De mannen willen nu allemaal wat zeggen, ze zetten de stemmen uit, schrapen de keel, de woorden vliegen tegen elkaar in en lijken dood weg te vallen op de keien.

Françoise staat met de mond op Michaël's schouder aan één stuk door te gichelen, ze heeft schik over de gerichten die de mannen trekken, fluistert Michaël algichelend grapjes in het oor. Bielke kijkt er zoo gespannen naar, dat het praten van de mannen hem ontgaat, een klank wordt. Michaël's gezicht verandert

in Vader's gezicht, en Françoise wordt Rosalia. Ze zoent Vader op de schouder.

Bielke kauwt venijnig op een slip van zijn das, zet er zijn tanden in. Hij luistert niet meer naar de mannen.

Kuunderts zegt tegen iedereen: ‘Oh wel ja - dat wel - ja zeker.’ Hij wil er goedmoedig en opgewekt uitzien en hij pluurt al erger en knijpt het gezicht vol rimpels.

Eit Wedzinga zegt eindelijk ook 's wat. Hij staat heelemaal achteraan, net of hij niet gezien wil worden, en zijn stoppelig gezicht is geel-zwart. ‘Baker Bieslook en Hil Stöve, die zijn er ook van tusschen, hè?, allebei griep, allebei ongeveer klokslag twaalf...’

De mannen knikken. ‘Zoo’, zeggen ze, ‘die ook.’ Ze kuchen en vergeten het weer, hebben het nog 's over ‘de vergissing van Troelstra.’

‘De greep naar de macht’, grinnikt Bernardus met zorgelijke oogen.

De mannen trappelen een beetje, draaien langs elkaar heen, kijken naar de flesschen in de tapkast en nemen er nog eentje bij Michaël.

Bielke's heele lichaam, zijn houding, zijn hoofd, alles wijkt terug van Hesseltje Stoop, zelfs de leege waterketel en de leege test die hij in de handen houdt. ‘Laat ik teruggaan’, denkt hij, hij gaat toch niet.

Hesseltje Stoop zit op haar eentje aan de ingang van het stookhuis, en praat druk tegen iemand die er niet is. ‘Het is beter dat je nou hier blijft’, mompelt ze, ‘luister dan toch 's voor één keer. Ik droom zoo naar,

jongen, ik zien het zoo donker in, oh-oh, ik zien het zoo donker in.' Ze wiegelt, kreunt, haar zwarte mutsje is achter op haar hoofd geschoven, maar ze heeft een helder ruitjesschort voor en een doek met oranje bloempjes om de schouders. 'Me beste man', fluistert ze, 'beste man.' Ze trekt de franje bij bosjes uit de schouderdoek en kijkt verstrooid naar de rafels tusschen haar vingers. 'Praat me nou niet van geld! Geld is er genoeg. We kennen een onbezorgde oue dag hebben. Blijf nou hier, bij me. Vaar nou niet meer uit. Onze kinderen benne bezorgd. Waarvoor zal je het doen?'

Bielke maakt opzettelijk een schraapgeluid met de voeten, 'Ketel kokend water alsjeblieft', zegt hij erg luid, 'kooltje vuur.' Zijn stem bibbert.

'Hè?, mot je...?', stompzinnig kijkt Hesseltje naar hem om, 'staan jij daar ineens?' Ze knijpt de oogen stijf toe, opent ze dadelijk weer. 'Ik wil nóu uitpraten, ik wil nou...', verbouwereerd tuurt ze van de leege drempel naar Bielke. 'Wat is dat?, och ja - ja natuurlijk...' Telkens strijkt ze met de rug van haar hand langs haar voorhoofd. 'Ik - ik sliep, jongen, ik dutte... ik denk te veel, jongen.' Ze gichelt kreunerig, en trekt opeens een jouwend gezicht. Ze prevelt in zichzelf. 'Hû jíj, was je weer zóo...?', verrassendvlug staat ze op. 'Dan dommel ik', zegt ze verklarend, 'en dan denk ik dat het echt is wat ik zien. Maar dat is niks bizonders, dat heb iedereen...' Ze loopt resoluut op Bielke toe, neemt de ketel en de test van hem over en gaat de waterstokerij in. Gewend-handig

pakt ze met de blinkende tang een kool vuur uit het fornuis, schenkt de ketel vol en neemt het geld in ontvangst.

Bielke durft haar niet aan te kijken.

'Niks van overbrieven, hoor', prevelt ze, 'dat ik sliep, ze vinden me toch al zoo sufferig, ja, nou - ik word ouer...'

'Dag', zegt Bielke enkel maar. Hij loopt langzaam, stapje voor stapje, en hij zou toch wel willen hollen. 'Dat was nou zoo'n bui. Vrouw Fikkel zei: Hesseltje is soms wat vreemd.' Hij maakt een spottend sis-geluid. 'Gèk bedoelt ze natuurlijk.'

Achter het raam van de schoenmakerij zit Vader, rookt, staart, ziet hem niet. Bij het hooge groene oliestel in de keuken staat Moeder, roert in een pan en lijkt niet eens te hooren dat hij binnenkomt. Op de eene helft van haar gezicht valt het bleeke winterlicht van buiten, ze beweegt de lippen, haar lippen praten zonder geluid. Ze ziet iets in haar gedachten dat haar bang maakt. Haar oogen staan bol. Ze roert toch langzaam regelmatig in de brij, precies zooals het moet.

Bielke wil iets zeggen over Hesseltje, en houdt toch de mond.

'Is dat zoo'n verschil?', fluistert iets in hem, 'Moeder of Hesseltje?' Hij weet niet eens dat hij zoo maar midden op de vloer de ketel en de test neerzet. 'Mijn Moeder is niet gek', zegt hij in zichzelf, 'geen mensch zal zeggen dat míjn Moeder...', hij moet zich ineens afwenden, de keuken uitloopen, hij slentert naar het donkerste gedeelte van de gang, staat ergens stil en

drukt zijn voorhoofd stijf tegen de muur. Zijn oogen schrijnen, maar zijn oogen worden al volwassen, de tranen komen moeilijk. En zooals Joppe verdomme zegt - zegt hij dan met een knars er tusschendoor: ‘Rosalia.’ En hij spuwt.

Melis Miks van de melkfabriek, de lange arbeider met de groote handen en Fritsie Pannes de kleine bolle arbeider met de dikke handen, staan op hun beurt ook bij Michaël Brüsewitz aan de toonbank en drinken een borrel.

Michaël glimlacht vriendelijk, heeft de glazen boorde-vol geschonken, luistert...

‘De regeering heb de eisch van de S.D.A.P. dan toch maar ingewilligd’, snoeft Melis, ‘die acht-uren-dag ook, levensmiddelen-toevoer uit het Buitenland, de jongens na' huis...’ Hij tikt grimmig-speelsch met de knokkels van zijn groote verweerde handen op het zinken blad van de toonbank, fluit schel, trekt de oogen wijd-open, hij heeft geen kast die op slot moet.

En Fritsie zet net zulke oogen op. ‘Gedorie, ze hadden nog meer moeten vragen, de jongens, ze hebben de macht in hullie fikken, als ze maar toeknijpen, gedorie.’

Bielke wil passeeren, maar houdt zijn stap in.

Hij was juist bezig een som uit te rekenen. Nu ontgaat hem dat. Hij tuurt naar de handen die als keien op het toonbankblad liggen, luistert naar de stemmen. ‘Och ja’, denkt hij, ‘de revolutie...’

De knecht van Kuunderts sleept een varken bij de

staart en één achterpoot naar de slachtplaats toe. Het varken krijscht in doodsangst, ruikt het bloed in de goot, verzet zich met een dolle razende kracht. Bielke kijkt er met aandacht naar, glimlacht. ‘Vroeger liep ik weg’, denkt hij minachtend.

Janus Pul de knecht is vuurrood, scheldt, vloekt, trapt. En met een laatste handige zwaai zwiert het varken toch de slachtplaats in, het struikelt, schoort met de druipende snurk-neus over de steenen. De deuren worden dicht gesmakt, zinken teilen tuimelen om daar-binnen, Janus Pul vloekt schreeuwend, maar het wordt van lieverlee stil.

En Bielke's belangstelling zakt weg, hij draait zich om, kijkt de straat in en geeuwt.

Hij weet ook niet goed waarom hij op-heden liever met Angelia zou willen praten en loopen dan met Joppe. ‘Wie het eerst buiten komt...’, stelt hij vast, ‘zal ik vragen... om - om 's wat te doen...’ Kouelijk trekt hij de schouders op. ‘We kunnen bij Arend Winter wel 's gluren’, valt hem in, hij heeft plotseling een ouelijk-listig gezicht. ‘Nou Arend weer 's bij Titia zit... en een waakhond is er niet op de hoeve, de oue vrouw is doof.’ Hij ziet meteen het heele terrein, een lage haag, een heg, een achterpoort, een ladder naar de hooizolder. ‘Er liggen misschien verstopte etenswaren, worsten of appelen nog...’ Hij maakt lange en korte passen, wacht verveeld, Nustancia's gezicht duikt op achter de reukflesschen en doozen-met-bloemetjeszeep, in de scheersalon. Ze kijkt naar hem en glimlacht als Rosalia. Bielke bijt op de binnenkant van zijn wan-

gen. Het is lekker als het veel pijn doet. ‘Gisterenavond is hij er natuurlijk weer heen geweest’, denkt hij. Als Bielke ‘hij’ zegt in zijn gedachten, bedoelt hij zijn Vader. Zijn oogen moeten dan toch altijd schrijnen.

Werktuigelijk wijkt hij nu uit.

Een rijtuigje slaat De Klinkert in en houdt stil voor het huis van Hesseltje Stoop. Er gaat dadelijk een deur open. Vast en zeker werd er op het rijtuigje gewacht.

Een lange donkere vrouw met een hoogmoedig gezicht staat op de drempel. Dat is Hesseltje's dochter Leida. Hesseltje Stoop zelf komt ook tevoorschijn. Ze heeft nu haar Zondagsche hoedje op, een nieuw bruin kapothoedje dat ze nog samen met Koertje gekocht heeft. Jelle haar zoon is er ook, die is politie-agent, bij zet uit gewoonte een hooge borst en praat gebiedend. Hesseltje kijkt nog 's links en rechts de straat in, steekt de hand op of ze wuift en stapt onbeholpen in. Ze gaat toch naar een krankzinnigengesticht, Hesseltje, maar ze komt voorloopig niet in de onrustige afdeeling.

De koetsier kietelt het paard met zijn zweep, het rijtuigje hotst al voorbij.

En Bielke werpt er schuw een blik in.

Hesseltje heeft de handen allebei als een kind tegen het glas aangelegd, en kijkt met groote ronde schreeuwende oogen naar buiten.

‘Hesseltje’, zegt Bielke zonder geluid.

Ze drukt het heele gezicht tegen het glas, maar het rijtuigje slaat de hoek al om.

En Bielke fluit weer, hij fluit zoo schel mogelijk.

Het is toch of hem van binnen iets knijpt...

- Maar een half uur later is hij dat schoon verbeten. Het hooi op de hooge diepe schuurzolder van Arend Winter ruikt verstikkend lekker, en de schemer is er fijntjes-gevaarlijk. Het is telkens of er kerels in opduiken, grijnsgezichten, blinkende pistolen...

Plotseling kraakt er ook een plank. En Bielke krijgt een pleizierig-venijnige schrik-kneep bij het hart. ‘De knecht van Arend Winter kan tevoorschijn komen!’

Bielke's gezicht wordt strak van spanning, hij geniet... In de verte schuifelt een stap, vlakbij piept een musch in de dakgoot. Nu brengt elk geluid een rilling teweeg, een lach-kriebel - stelen is fijn. Vader en Kotels gnuifden ook altijd, als ze Arjen Kappel de veldwachter weer 's verschalkt hadden.

‘Misschien is er wel geld verstopt hier’, fluistert Joppe.

Ze grinniken gesmoord. En ze denken allebei aan Oetgens. Van Oetgens wordt op De Overganck gezegd dat hij zijn oorlogswinst in sigaren kistjes bewaart, een kistje voor de briefjes van tien, een kistje voor de briefjes van vijf en twintig... en veertig...

‘Zou jij het geld houen als je het vond?’, fluistert Bielke terug.

Er komt geen antwoord.

Ze tasten over een plank heen en een paardentuig zakt kletterend naar omlaag. Ze knijpen elkaar van schrik en van benauwde pret en doen nieuwe ontdekkingen.

Er is een diepe lange geul ia het hooi, een paardedeken ligt er bij, op een knoedel getrapt. En Joppe moet van zijn verkropte schik heelemaal in elkaar

krimpen. ‘Hier - hier slaapt Arend Winter met een wijf, jô.’ Hij woelt in het hooi en vindt een paar fleschjes bier en een kistje met appelen. ‘Kom jô.’

- Het is toch zoo stil en blank bij de zon, er drijven fijne gekrulde licht-veertjes door de lucht en de zwarte boomkruinen hebben vergulde lichtlijntjes en de donspluimen op het riet glinsteren als lange kronkelvlammetjes.

Bielke kijkt er naar en hij denkt vaag aan zijn Moeder, Moeder zooals zij bij het haardvuur zit en zich over naaiwerk buigt en in de Kerk voor zich uit tuurt. ‘Ze zingt niet meer mee’, valt hem opeens in, ‘waarom gaat ze nou weer?’ Hij laat zijn onderlip zakken. ‘En ik...?’ Heftig bijt hij in een gestolen appel.

Joppe schopt een paar potscherven verder. ‘Het bier was niet lekker’, moet hij toegeven, ‘bitter en koud, de keel wordt er droog van. Ik heb liever brandewijn... het suikerstaartje onder uit het glas.’ Hij grinnikt. ‘Wat zal me die Arend Winter gek op de neus kijken als hij op zolder komt.’ Hij haalt een appel uit zijn broekszak. ‘Weet je nog’, schiet hem ineens te binnen, ‘dat we vroeger niet eens een paar takken seringen durfden kapen uit de tuin van mijnheer Kitsel van Eusebia?’

Ze lachen alle twee.

Bielke zegt: ‘Er stond een bordje bij dat het verboden was.’

En dan grinniken ze opnieuw.

- Langzaam verandert er toch wat. Er is wat leegs

om alles. Er ligt een verveelde gerustheid over de straatjes.

‘Dat is van de winter’, weifelt Bielke. Hij staat stil, bedenkt zich - nee, door de winter is het toch niet, het vorige jaar was het anders.

Hij loopt De Klinken in, kijkt naar de rammelende luiken voor de bouwvallige woning van Freerk Kret en naar het verlaten huisje van Hesseltje Stoop, er zijn daar planken voor de ramen gespijkerd.

Piet Pam, een arm ventje met een bruin rimpelig gezicht, rijdt een handkar met beddegoed, hoedendoozen, koektrommels en stoven door de straat. Dat is de verhuizing van vrouw Fikkel.

Vrouw Fikkel gaat naar een oude-vrouwenhofje te Nuloock. Nu trekt ze in de deur van het leege huis zwarte dikke handschoenen aan, en gaat afscheid nemen van de buren. Ze draagt twee omslagdoeken, een aschkleurige bontkraag en een vreemdsoortig oud hoedje, en al haar kussentjes schudden en trillen.

Bielke fluit op de vingers, tuurt vrouw Fikkel na, tuurt naar het leege winkeltje. ‘Nou is het afgeloopen met de zuurballen’, denkt hij en schrikt.

Rosalia gaat voorbij, ze kijkt gemeen-preutsch, gluurt smerig.

‘Vader is er niet’, flitst het nog zegevierend door Bielke heen. Maar hij moet ineens als Grootvader Barthold tegen de deur leunen, zoo slap, venijnig en machteloos. ‘Wanneer gaat dat Judas nou toch eindelijk 's weg?’, foetert hij fel.

- En op een ochtend als hij bij Hopkins op de stoep

staat te lanterfanten, hoort hij dat Kikke, de zilversmid van Urbach, tegen Arjen Kappel zegt: ‘De Belze-wijvekens, en de aankleve van dien, trekken er vandaag tusschen uit, ne' waar?, ah wel zulle...’

Wat Arjen Kappel antwoordt, hoort Bielke niet.

Hij loopt door naar huis. En de zon schijnt ineens zoo helder, alles glanst een beetje: zoo'n kleine vinnige winter-glans maar het is toch of elk straatsteenrje opgeruimd in de hoogte kijkt.

Michaël Brüsewitz schuift zijn breede hoed zwierig op één oor, net als vroeger, en trekt baldadige oue kwajongens-oogen. Hij heft zijn pot bier omhoog en zegt: ‘Es lebe das holländische Vaterland.’

Bernardus Cruyf die een jong kort knevekje gefokt heeft, lacht er om.

Françoise aait hen om beurten, ze heeft haar daagsche goed aan, ze ziet er heelemaal niet uit of ze weg gaat aanstonds.

En Donnardus kriebelt Nustancia achter het raam van de scheerwinkel, Nustancia is dik geworden de laatste tijd, die ziet er ook niet uit of ze weg zal gaan.

Bielke wordt een beetje onrustig...

‘Als ik wou’, zwetst Kuunderts tegen Vader, ‘zou ik mijn huiskamer met bankpapier kunnen behangen.’

‘Geloof ik graag’, neemt Vader aan. Hij rookt op een pocherige manier een fijne sigaar, pocherig steekt hij de sigaar in de mond, pocherig neemt hij hem tusschen de vingers.

En vrouw Clot heeft kunsttanden van boven en onder, ze legt de tanden op de hand, laat ze zien aan

vrouw Oetgens en steekt ze weer weg achter de lippen. Ze heeft ook een hoedje met een rozenknop-kransje om de bol. Ze wil het winnen van Sanne-Nanette.

Bielke peutert aan een knoopsgat in zijn jasje ‘Alle Belze-wijven gaan toch niet weg’, tobt hij, ‘Françoise en Nustancia die blijven vast wel.’ Hij tuurt de straat in, de zon is toch zoo helder niet. ‘Zou er vandaag nog wat gebeuren?’, denkt hij zorgelijk, ‘toch maar goed dat het Woensdag is, dat ik vanmiddag thuis blijven kan...’

- Het is of de schalen en borden uit zichzelf naar de gootsteen zweven, zoo onhoorbaar loopt Moeder er mee, en ze houdt haar gezicht afgewend.

Een oogenblik let Bielke er nog op, dan stapt hij achter zijn Vader aan, de gang in. Als zijn Vader stil staat, staat hij ook stil. Maar hij ademt dan een beetje benauwd, heeft wat over zich van een straathond die bang is dat hij weggejaagd zal worden, tuurt armelijk onder de klep van zijn pet uit.

Vader gaat de werkplaats in, Bielke volgt hem. Er zit wat in zijn borst, een dikte-tje, daar wil zijn adem niet goed langs. ‘Hebt u... hebt u wat voor me te doen?’

‘Nee’, weert Vader. En Vader kijkt hem haast weg. Hij is onrustig, zit eerst op Grootvader's plaats, dan op zijn eigen plaats, neemt een schoen op, gooit de schoen weer weg, tuurt op een oue pantoffel.

Bielke ontgaat dat niet. Werktuigelijk kneedt hij van een stukje week pek, een popje, een vróuw... Ineens schrikt hij op en luistert fel, het dikte-tje wordt dikker.

Er nadert iets door de straat dat stapt of het danst, en dichterbij beginnen de stappen te klepperen, te rennen. Elk stuk gereedschap in de werkplaats lijkt eerst te verdubbelen en dan in een mist weg te drijven. Vader's handen schrikken, grijpen ergens naar, krimpen.

Rosalia komt binnen. Ze draagt een lichte groene hoed met bonte vogeltjes op de bol, en de pelerine van haar reismantel is met paarse zij gevoerd. Ze ruikt naar wijn en reukgoed. Als een arme vrouw is ze op De Overganck gekomen, als een rijke dame gaat ze weg! Maar ze wil niet alleen terug.

Haar lippen zijn fluweeliger, haar lippen doen of ze kussen, streden, verdriet-hebben. ‘Thomasken’, fleemt ze buiten adem en jagerig, ‘ik kom u halen. Gij zult mee. Ah wel zulle... Kom mee gíj, ik kan u niet meer missen.’

Bielke heeft een gevoel of zijn haar overeind gaat staan. ‘Me... Moeder...’, fluistert hij, dat kan hij niet helpen, dat gaat van zelf.

En het is of Vader hem met de oogen wegschopt.

Hij luistert toch in de gang. ‘Is het erg om te luisteren?, dan is het maar erg!’

Vader vloekt, huilt, fluistert, praat luid...

‘Dan is het gedaan!’, schreeuwt Rosalia, ‘wel aan, dan is het...’ Ze smijt met de deur. Haar stappen kletteren of ze aan scherven springen op de plavuizen.

En Vader wil haar nog roepen, rommelt aan de deur, bedenkt zich, keilt in een gekke woede alles tegen de vloer. ‘Alle donders’, kreunt hij, ‘en ik ga

toch - ga tòch - morgen - volgende week...'

Bielke hoort het woord voor woord. Hij drukt het hoofd in de schouders. 'Nou', denkt hij vaag achter een zwaar verdriet langs, 'moet ik voortaan altijd ongerust wezen.'

Vader zit aan zijn schrijfbureau, en strijkt op een heerachtige manier door zijn jong baardje en kucht heerachtig. Dat doet hij altijd als hij aan het schrijfbureau zit.

Bielke merkt het best. Hij denkt: 'Als hij nog er 's weggaat...', er begint vaak een gedachte op die manier, hij wil er nu nog tegen in gaan, maar dat kan hij niet, 'als hij weggaat neemt hij het schrijfbureau ook mee.' Dat legt dan nog een kleine nieuwe pijn, op de groote pijn die er al is.

Het schrijfbureau komt uit het boelhuis van mijnheer Kitsel, het ging voor 'een koopje': twee honderd vijftig gulden, en het heeft nog altijd iets over zich van de deftige stugge villa Eusebia en mijnheer Kitsel's pijnlijk schraal-glad oue-mijnheeren-gezicht. Maar het is toch een mooi meubel. Er is een soort van rolluik aan, dat kan men open en toe schuiven en op slot doen. Vader doet het altijd op slot. En hij trekt een plechtig gezicht als hij in zijn fluweelen jasje, voor het groene uittrekblad zit en in zijn boeken bladert, net of hij mijnheer Kitsel nadoet.

'Het is vreemd', zegt hij nu vrij-onverhoeds, 'ik heb geluk bij alles wat ik aanpak. Als het eene terugloopt of misgaat, haal ik het met het andere weer op.'

Hij staart, is een seconde met zijn gedachten ergens anders en glimlacht wanhopig.

‘Je koffie wordt koud,’ Moeder's gezicht beweegt zoo vreemd in de schemer of het aan de zolder bengelt.

‘O ja, me koffie’, spot Vader ineens met een harde booze stem, ‘me koffie.’

En de stilte lijkt dicht te vriezen.

Bielke kijkt nadenkend naar een pot met hulst op tafel, er is ook een dikke banketkrans met een laag gladde witte suiker en roode confituren-bloempjes. Dominé Lietsius heeft een preek gehouden over de Herders in het veld.

Het is toch geen Kerstmis.

Het is enkel maar vijf en twintig December.

De klokken hebben geluid met bedroefde Oudejaarsavond-stemmen.

Er hangt weer een nieuwe kalender aan de wand.

En Moeder kan nog altijd kastanjes poffen en kaneel-wijn maken. Maar het witte keteltje met de groene blaadjes staat zoo schuw in de schaduw van de platte breede kachelpijp of het zich schaamt dat het nog heel is, en aan avonden van vroeger herinneren kan.

Bielke zit mijmerend in de kachelvlammen te kijken. ‘Het is net’, mijmert hij, ‘of dat van vroeger een vertelsel is...’ Zijn hoofd schokt een beetje voorover.

‘Zie zoo, nou komen de laatste uurtjes weer’, zegt Vader. Hij heeft wat hartelijks in de stem.

Ze hebben ook een duur warm-maal. Moeder dekt

de tafel en strijkt over het glanzende witte laken, of ze over een pijn strijkt. Ze heeft toch een paar keer geprobeerd om wat te neuriën, een versje van vroeger, maar dat brak gelukkig af. Het was net of er roestige scharniertjes piepten.

‘Fijn warm hier’, glimlacht Vader, ‘toch gezellig zoo. Lekker ruikt dat gebraden stuk vleesch...’ Het blijft stil, en hij wendt met een ruk het hoofd om. ‘Hè, Vrouw?’, zegt hij met aandrang, ‘is het niet, Vrouw? Hebben we het niet goed?’

Moeder kijkt niet om. ‘Ja’, zegt ze op alles.

Zoo meteen zullen er ook weer schoten knallen. En ze zullen elkaar gelukwenschen.

Maar het is toch geen Oudejaarsavond.

Het is alleen maar de laatste avond van de maand December.

Er komt ook een dag dat Bielke voor de laatste maal in school zit. Hij kijkt nog 's om in het lokaal, hij ziet toch maar weinig.

Bovenmeester Heufe strijkt de harde ijzerdraadachtige knevel op, trekt van louter fierheid een kuil in de onderrug en laat de brilleglazen indrukwekkend fonkelen.

Hij houdt een toespraak.

En Bielke vindt het allemaal mooi en waar wat hij zegt. ‘Dat is zoo’, denkt hij, ‘dat ìs zoo. Waarom geeft hij ons dat alles niet zwart-op-wit mee, dan zouen we het nog 's over kunnen lezen, later.’

‘Jongens en meisjes’, zegt bovenmeester Heufe,

‘jullie moet er naar streven om nuttige nijvere plichtsgetrouwe burgers van de samenleving te worden, wendt al je krachten, je kunnen, je aanleg aan, om een steun voor jullie omgeving en een steunpilaar voor de maatschappij te zijn.’

‘Ja’, beaamt Bielke in zichzelf, ‘dat moet ook.’ Het lijkt soms wel of elk woord afzonderlijk tot hèm gericht is.

Maar ineens kruipt de angst ook weer omhoog. ‘Die blauwe brief die Vader kreeg met de vreemde postzegel...’ Voor de zooveelste keer steekt Rosalia haar hoofd met het vogelenhoedje om de deurhoek. ‘Thomasken, ik kan het niet buiten u stellen.’ En in de keukenkamer zit Moeder of ze op een doodvonnis wacht.

De angst is als een diertje met scherpe nagels, het krabt, bijt, schiet venijnig heen en weer, kreunt diep in het hart.

‘Vader’, zucht Bielke in zichzelf, ‘ga nou tenminste vandaag niet...’ Hij zit toch ook al weer bij zijn Moeder, aan de groote tafel in de keuken. Ze zijn met hun tweeën, en alles is zoo leeg en koud. Hij foetert fel op Rosalia. ‘Vader is toch van ons, van me Moeder en mij! Denk je daar dan nooit aan, jij doerak...’

Dan komt de stem van bovenmeester Heufe ook weer op hem toe. Hij schuifelt onrustig heen en weer. ‘Het duurt lang.’ Hij weet vooruit dat hij wegrennen zal uit school. Knipperend tuurt hij naar het witte nekje van Angelia Merels, de trosjes witte krullen, de roode haarstrik.

Voortaan zal hij Angelia niet meer zoo vaak zien.

Heele dagen zal hij niet eens weten wat ze uitvoert.

‘Maar ik gaan naar Seerp’, zegt hij in zichzelf, ‘ik gaan fijn naar Seerp.’ En hij praat meteen tegen zijn Vader. ‘Man, je vermoorde me Moeder als je weggaat.’ En in hetzelfde oogenblik is het of hij tegen zichzelf de tong uitsteekt. ‘Angelia?, knul, die woont toch vlak tegenover...?’

En de toespraak van bovenmeester Heufe houdt maar aan.

Enno Hint en Bielke hebben samen wat eiken en grenen delen uit het pakhuis gehaald en een mooi partijtje ijpenhout. Nu ruikt het in de werkplaats naar hars, terpentijn, vochtig-groen en dennen.

Bielke maakt een onfatsoenlijk-hard snuif-geluid. ‘Als je de oogen dicht doet, ben je in een bosch’, denkt hij, het gesnor van de lintzaag lijkt daartegen aan te botsen, dat gebeurt wel meer zoo, het hindert toch niemendal, het is evengoed wel aardig dat vlugge gebrom. ‘Voortmaken’, hitst de lintzaag, ‘werken - werken.’ En de zon glijdt tintelend over dat bitse gegons heen. De zon is zeldzaam-hel vandaag.

Achter de glinsterende raamruiten staan de gloeiende geraniums als kluitjes vuur en uit de beitels en boren op de schaafbank springen gespleten sterretjes, de afstaande ooren van Enno Hint worden doorschijnend rood en lijken te grinniken, en de breede witte handen van Seerp Grubbel glanzen of er licht in brandt. Een blauwe vonk danst op zijn breede trouwring, en het harde eikenhout dat hij bewerkt glinstert als goud.

Seerp begint opeens te fluiten, hij fluit over het snorren heen. Hij kan de grutto's van De Meerendonck nadoen en de lijsters uit het Nuloocker Bosch. Onder het fluiten lijkt het kuiltje in zijn kin nog dieper te worden, net of het schik maakt op zijn centje.

Seerp heeft ook vaak een lach in zijn eene wang. De eene kant van zijn gezicht kan ernstig wezen, de andere kant grappig. En er liggen altijd een paar goeie ronde rimpels om zijn mondhoeken, die rimpels willen graag dicht bij elkaar kruipen in een glimlach.

Bielke kijkt steels van Seerp's gezicht naar Seerp's handen. ‘Een fijne baas’, zegt hij in zichzelf. Hij veegt bij de van-dikte-bank de krullen en spaanders te hoop, en vindt een mooi stukje coromandelhout, niet grooter dan een hinkel-blokje, hevig ruikt hij er aan en steekt het als een kleinood in de zak. ‘Fijne lucht, man.’.

Met groote ijver propt hij de verzamelde krullen in een lange jutezak. ‘Later’, neemt hij zich voor, ‘wil ik net zoo'n baas worden als Seerp, en dan zal ik ook goeieg wezen voor mijn jongste maatje.’ Hij vergeet er op door te gaan.

Want Iele Pen komt binnen.

Ze is oud-vrouwtjesachtig-driftig, struikelt bijna, stoot zich en ademt benauwd van het vlugge loopen. Men kan zóo zien dat Iele Pen een Grootmoeder is, een hang-neus heeft ze en een kin die opwipt, een muts met kleppen, scherpe pluur-oogjes en een mond als een scheurtje. Alle Grootmoeders lijken op elkaar.

‘De deur van mijn linnenkast wil niet open’, zegt

Iele rad, en gluurt overal heen: achter zich, opzij, in de hoogte, ‘ik heb er al een paar uur aan verdaan met het oliespuitje, met een haarspeld, een mes, ik kan het niet gedaan krijgen, de deur wil niet... de deur...’

‘Elke deur’, zegt Seerp Grubbel langzaam, ‘wil wel graag open, Iele. Ik kom in me schafttijd even kijken. Het is in een hand-omdraaien gedaan.’ Hij knikt vriendelijk, en gaat weer door met zijn werk.

‘Goed - wel graag’, prevelt Iele gerustgesteld. En als ze weggaat stoot ze zich niet meer.

Seerp Grubbel heeft wat geruststellends over zich.

Hij kijkt ook of hij zijn lachen niet houden kan, als hij naar driftige of ruziemakende menschen luistert. ‘Zoo erg?’, zegt hij dan, ‘wedden dat je over een jaar niks meer van het heele spul afweet?’

Tersluiks let hij nu op het werk van Enno Hint, steekt de mond wat vooruit, houdt het hoofd scheef, en mompelt iets over ‘de dagkant van het ringhout.’

Met een knars staat Enno's werk stil. Hij kijkt om en hij heeft een afgetrokken kwaadaardig pleizier-gezicht. Maar dan ineens, of hij zich bezint, trekt hij diepe rimpels. Zijn oogen nemen alles bliksemsnel op, hij komt met de gedachten van heel ver, ziet de baas weer, de dingen van de werkplaats en zucht of hij wakker wordt. Zijn glimlach lijkt zijn ooren weerzijds aan te raken, en hij knip-oogt brutaal-rustig. De magere Enno-van-nu, met de waterige oogen en de vlekkerige huid, lijkt dan ineens weer een beetje op de blakende roode Enno-van-vroeger. ‘Ja, daar heb ik aan

gedacht', zegt hij onzeker, 'dat heb ik goed opgemeten.'

Maar Seerp let ook op Bielke Hardorfer - zelfs al staat hij met de rug naar hem toe. 'Als je de zakken vol gestopt hebt, eerst maar het zaagsel opvegen. Dan kan je zoo meteen als je toch naar huis gaat om te eten, de spaanders voor bakker Soling meenemen in het handkarretje.'

'Ja baas', zegt Bielke dienstvaardig. Hij tast haastiger toe, maar heeft bij al zijn ijver toch ook nog een tersluiksche aandacht voor zijn lange werkbroek en de duimstok in het zakje opzij.

'Jongens met een kuitebroek en die niet eens de maat kunnen opnemen in geval van nood', heeft Seerp in het begin gezegd - en hij streek met de rug van zijn hand langs zijn glimlach - 'die wil ik niet om me heen hebben.'

'Goed baas', zei Bielke.

En hij verscheen dus in het voorjaar op de werkplaats met een lange broek en een duimstok.

Nu is hij overdag een groote-man, voor zijn gevoel, en 's avonds in zijn opknapperspakje als hij naar de teekenschool te Urbach gaat - een jongetje. Dat kan hem wel 's dwars zitten. 'Maar met een jaar', bedenkt hij nu, 'ben ik 's avonds in een confectie-pak met een lange broek, ook een groote vent. Het ergste is dat het zoo'n rijke tijd is, wat komt zíjn weekloontje er op aan...? Vader zegt: 'Wel jongen, nou kan je rammelen...' Bielke glimlacht met een pruttellip.

- Oplettend loopt hij achter het wagentje met de

volle zakken aan, en voelt zich danig volwassen en kijkt ernstig rond.

Voor het grafachtige aanplakbord van het Gemeentehuis staat op-heden geen mensch meer. Toen de oorlog ophield, hield het groote nieuws ook op. De steenen leeuwen op het lage bordes zien er uit of ze gram van verveling zijn, en zoo is het met de lange smalle ramen en de vale muursteen ook.

Het Proveniershuis staat een eindje verder-op. Achter de donkere ruiten met horretjes zitten een stuk of wat oude menschen, er is ook een visscher uit De Meerendonck bij, en een manke boerin van de Nuloocker heide. En Opoctje Kloen zit daar nou ook en ze is kindsch. Met de grimmige paaltjesstoep en de hooge dubbele deuren ziet het Proveniershuis er netelig-eenzaam uit, net of het nog met een boos heimwee aan de gezellige drukke tijd terugdenkt toen de Belze-vrouwen en kinderen er gehuisvest waren.

Bielke trekt de mond scheef.

Als hij aan de Belze-vrouwen denkt, ziet hij alleen Rosalia. ‘Maar goed dat de wijven weg zijn’, schimpt hij in zichzelf, ‘bah - het Judas!’ Hij spuwt links en rechts. En zijn nijd bekoelt al weer. Spuwen geeft er goed voor! Hij voelt ook de lange pijpen van zijn werkbroek, de kret van het wagentje, hij is geen onbenullig schoolkind meer, hij is een jongen met een ambacht.

Op een joviale groote-menschen manier groet hij Michaël Brüsewitz, die in de deur van het café staat.

‘Morry’, zegt hij met een grommertje in de stem.

En Michaël knikt serieus. ‘Tabé.’

Michaël draagt ook al een fluweelen jasje en een gestippelde slipdas. Boven hem, op de steiger voor het huis, zijn Oetgens en Van den Biggelaar nog aan het werk.

Seerp Grubbel zegt dat Michaël's huis gerestaureerd wordt. Gerestaureerd, dat is een mooi woord.

De muursteentjes in de oude trapgevel van de herberg zijn rooder geworden, de voegstrepen witter. Er komen luifels boven de deuren en vensters, luiken met zandloopers aan de ramen en de ramen krijgen ruitjes in lood, de deuren worden tweedeelig en Michaël is er zelf op uitgeweest om koperen kloppers te koopen en een grappige oude gevelsteen met bierdrinkende mannen.

Bielke kijkt een oogenblik toe op het werk van Oetgens en Van den Biggelaar. Verder let hij hoofdzakelijk op Françoise.

Françoise staat met de rug tegen de deurpost aan en haar gegolfde gele haar zit als klei om haar hoofd heen. Ze zegt waar Bernardus Cruyf bijstaat: ‘Mijnen vent heeft het allemaal goed voor elkaar gebokst, ne'waar?’

‘Prima’, geeft Bernardus toe. Hij en Michaël schateren met de oogen.

Verder-op bij de tapkast staat Bet ook nog, de eigenlijke vrouw van Michaël...

Met een vluchtige blik achterom rijdt Bielke door.

Kuunderts de slager is met een geslacht varken in de weer. Hij pakt het vleesch niet meer aan zooals een

slager dat doet, hij hanteert het als een heer: een beetje op een afstand. Kuunderts heeft tegenwoordig bijna altijd een fijn heerenpak aan, en dan draagt hij ook een dasspeld met een paarl en een zegelring. Als een opgepoetste mijnheer van de Hooge Blink gaat hij geregeld naar de Beurs te Amsterdam. Als hij dan weer terugkomt en glimlacht - schatert Vader, maar als Kuunderts zorgelijk kijkt, zit Vader met de handen in het haar en als Kuunderts op de lamme marken en op de bedonderde bloembollen scheldt, vloekt Vader er op. Toch mag hij Kuunderts niet zoo graag.

Bielke kijkt deze keer niet eens naar de opgetuigde wassen dames-kop, die bij Donnardus Frenzel achter het nieuwe breede etalage-raam staat. Hij zet zijn wagen met een schaverige plof voor de deur van Soling's bakkerij neer, en draagt de zakken naar binnen.

Soling stookt juist de oven wat op.

'Broeierig', zegt Bielke, hij zweet, schudt zijn zak leeg in het brandstoffen-hok, komt terug, en kuchelt zonder dat hij moet, 'echt zomerweertje.'

Soling antwoordt niet te veel. Hij is de laatste tijd van rood, grijs geworden en er zijn slappe plooierige deuken in zijn vol-rond gezicht getrokken. Hij doet een oogenblik of hij terug praten wil. 'Zeg je...?, het weer...?', verder let hij niet op Bielke. Hij rimpelt het voorhoofd, drukt de lippen tezamen, piekert.

Zijn vrouw is in het begin van de vorige winter aan Spaansche griep overleden. Milia heeft haar verkeering met Leenden Kotels uitgemaakt, geen mensch weet waarom.

‘Met die was ze toch al ver heen gepraat’, zei vrouw Pikkel nog 's, ‘geen avond in de mobilisatietijd, als hij met verlof was, of ze moesten naar de Kinkeldijk.’ En Timon heeft na zijn soldaten-leven niet veel idee meer in het bakkersvak. ‘Een mieters lam bestaantje’, zegt hij, ‘altijd werken.’

Enno Hint en hij biljarten vaak bij Michaël.

Telkens als Bielke de bakkerij uitkomt bij Soling, kijkt hij naar het huis van Angelia Merels aan de overkant. En dan wordt hij ineens nog warmer.

Angelia wipt met een sprongetje naar buiten, flapt de buitendeur toe, hangt haar boekentasch aan het stuur van haar fiets, prutst nog even aan de leeren ceintuur van haar roode jurkje en glimlacht zijdelings...

Angelia gaat elken dag naar de huishoudschool te Urbach. Het glinsterende dikke haar heeft ze in twee ronde rollen weerzijds op de ooren vastgestoken. Dat staat haar goed.

Eerst kijken Bielke en Angelia elkaar terloops aan, dan wat langer, ze glimlachen daarbij tegelijk en zeggen op het zelfde oogenblik: ‘Goeien-middag.’

Bielke vouwt langzaam aandachtig de laatste leege jutezak op. ‘Warm, hè?’

Angelia puft. ‘Moet strijken aanstonds.’

‘Ja?, doe je dat niet graag?, lijkt mij toch mooi werk.’ Bielke's oogen worden heller daarbij. Hij kijkt naar het kuiltje in Angelia's hals, het beweegt van haar adem, het klopt daaronder en het is zoo wit.

‘Lekker wit, lekker om aan te raken’, denkt Bielke

en voelt weer met een schrikachtige verheuging dat hij groot is. ‘Strijken dat zou ik vast graag doen.’

Angelia gichelt enkel maar, betast de ceintuur, het haar. ‘Die lange broek’, proest ze ineens, ‘die broek van je.’

Hij trekt er zich niets van aan. ‘Zit meer in dan jij denkt.’

‘Tjikkig’, ze buigt diep voorover, lacht zacht.

Ineens is hij dichter bij. ‘Mag ik je nog 's zoenen, hè?’, mompelt hij hevig.

Ze stoot met de eene elleboog in de lucht, wendt het gezicht af, luistert gretig.

‘Ik moet je vast nog 's fijn pakken’, houdt hij aan. ‘op een avond als ik naar de teekenles ga.’

‘Zou je wel willen’, haar proest-lachje versmoort in een kriebelig gicheltje.

Bettine Wedzinga gluurt tersluiks naar hen. Ze dweilt de traptreden en dan staat ze stil en spiedt onder haar arm door.

Nustancia komt nu ook buiten. Bazinachtig let ze op de étalage achter het lage breede glas, en drukt de handen op de dikke heupen. Ze krijgt een erg hooge buik, Nustancia, het is al ver heen met het kindje. Nustancia is nu twee maanden getrouwd, maar ze heeft al veel eerder haar vak van dameskapster opgevat. ‘Maison de beauté’ staat er op de ruit. In de scheersalon hangen dikke spiegels, en achter een rood fluweelen gordijn is de afdeeling voor dames.

‘Ik laat me ook 's kappen’, spot Angelia.

‘Dat hoef jij niet’, smoest Bielke, ‘je haar is bàr

leuk.’ Nu ze zoo lang naar Nustancia gekeken hebben, allebei, kunnen ze niet goed meer naar elkaar kijken.

‘Vin' je?’, Angelia drukt op de achterband van haar fiets. ‘Als dat ding vanavond leeg geloopen is, pomp jij hem nog wel voor me op, hè?, heb geen pomp bij me, pomp is defect, zie je nog wel bij je school.’

‘Of onderweg’, geeft hij toe. Ze komen elkaar elken avond tegen, dat vinden ze allebei aardig.

Maar Angelia zegt snibbig: ‘Onderweg - dan ben jij altijd met Joppe.’

Hij friemelt aan het stuur van haar fiets. ‘En jij met Huibertje Bieslook.’

‘Nou ja’, flapt ze er vinnig uit, ‘maar Huib, die wil wel een andere kant op gaan...’ Ze bijt fel in haar lip plotseling en wordt bloedrood van nijd.

‘Nou ik ga’, vlug wipt ze op het zadel, rijdt weg. Ze zal wel weer een heele poos afgetrokken doen.

Maar Bielke kijkt glimlachend om naar zijn handkarretje. ‘Oh’, schiet het als een openbaring door hem heen, ‘dùs...’ En dan is er iets zonder woorden dat alles blind schittert...

Vader gaat verzitten, gooit het eene been over het andere en haalt een oude kwestie op. ‘Als het leger destijds niet gedemobiliseerd was, dan zou je nog 's wat beleefd hebben, het had geen week langer moeten duren.’

Bernardus Cruyf knikt aanhoudend. ‘Absoluut waar’, knikt hij, ‘absoluut waar.’ Zijn groote bleeke

neus hangt als een levenloos ding in zijn lang schraal gezicht en zijn fletse oogen met het gelige wit en de bloedaârtjes zien er zoo dof, stil en leeg uit of ze vermoord zijn. ‘Als het voedsel voor het leger daar ginter in de vesting Amsterdam niet verdeeld was - nóu, dan was het hommeles geweest. Er mag dan bedorven boel bij geweest zijn, er kwam toch dadelijk ontspanning.’

Bielke maakt haast van ergernis een puf-geluid boven zijn bord met boterhammen en zijn meetkunde-schrift. ‘Al weer over de revolutie die er niet geweest is’, schimpt hij, en trekt al-etend een vitterige mond. ‘Straatgevechten in de groote steden’, somt hij slordig op in zijn gedachten, ‘burgerwacht overal, Spaansche griep overal, ondervoeding... En mijnheer Van den Abeele laat nieuwe spijlen in zijn keldervenster zetten.’ Hij grinnikt er bijna om, denkt vaag aan allerlei dingen terug en wil opnieuw naar Vader en Bernardus luisteren. Maar het gesprek is al weer uit. Moeder komt de keuken in, neemt de koffiepot op van de kachel, schenkt de kommen vol.

Vader en Bernardus staren suffig langs elkaar heen, tikken in gedachten met de vingers op het tafelblad, kuchen, zeggen langgerekt en doelloos: ja-ja, en geeuwen.

Na de oorlog en de revolutie-angst weten de mannen niet altijd waar ze over zullen praten. Er is maar weinig dat nog de moeite waard is om er lang over te redeneeren. Als iemand het over Godsdienst heeft, glimlachen de mannen verstrooid. ‘De Kerk meent

het wel goed', zegt Vader, 'maar...' En dan trekt hij de schouders op. Bij politieke oneenigheid maken ze met vermoeide gezichten grappen. Ze spreken terloops over hoogconjunctuur en vrouwen-kiesrecht, de eischen van het proletariaat, loonsverbeteringen, acht-urige werkdag, maar ze spreken uitvoerig over geldbelegging, geldverliezen, oorlogswinstbelasting en nieuwe ondernemingen.

'Wat je aanraakt wordt goud', grinnikt Bernardus.

Bielke hoort bij oogenblikken absent toe. 'Dat is toch onzin', vit hij. Soms herhaalt hij speelsch-lang een vreemd woord in zichzelf. 'Hoogconjunctuur, hoog... con... junc... tuur...!' Er tusschendoor denkt hij: 'Wat is dat?', en heeft een vaag beschaamd gevoel.

Vader begint nu ook nog 's over de mark te prevelen. 'Staan op zeven cent, ik koop nog altijd bij.'

'Je moet je verlies dekken', stemt Bernardus toe, 'het kan nou nog maar een kwestie van tijd zijn.'

'Waarom mompelen ze?', denkt Bielke gebelgd.

Ze hebben het ook nog over moeilijkheden met de belasting, grinniken dof, praten achter de handen, geven elkaar goede raad.

'Maar je kan op een eed gevergd worden', waarschuwt Bernardus.

Vader trekt als antwoord de schouders op.

Er is een lange stilte. De vlugge tik van de nieuwe klok past daar niet bij.

'Je kan', zegt Vader achter de tanden, 'je boeken in de kachel stoppen.'

En Bernardus' knijperig gezicht zegt lang niet stie-

kem genoeg dat het donders-stom is, daar zoomaar over te praten, waar anderen bij zitten.

Ze staren elkaar aan, het is nu of ze zwijgend verder spreken. Ze tikken er bij op het tafelblad, en elk mompelwoord lijkt naderhand van veel beteekenis, ze lachen over ‘gewetensgeld.’

‘Wat is op stuk van zaken diefstal?’, vraagt Bernardus.

Vader werkt weifelend met de wenkbrauwen. Met de wenkbrauwen alleen al kan men heel wat zeggen, ‘Ieder wil zooveel mogelijk binnen krijgen.’

‘Is het met Barbara goed?’, vraagt Moeder ineens.

Ze schrikken er alle drie van op. Het klinkt zonderling. ‘Wat bedoelt ze?’, denken ze alle drie.

Bernardus neemt zijn sigaar uit de mond. ‘Hè?’, hij kijkt naar Vader, kijkt in de kamer rond. Zijn sigaar hangt al weer in zijn mondhoek. ‘Barbara?, waarom niet?’

‘Ja, waarom niet?’, herhaalt Moeder.

Bernardus glimlacht en kijkt verlegen. ‘Een sterk gestel...’

‘Dat mag dan ook wel’, zucht Moeder.

En het is of de klok zich haast om dat oogenblik weg te tikken.

Wat later zegt Bernardus: ‘Het staat een mensch niet op het voorhoofd geschreven wat hij zoo al gedaan heeft.’

Vader kijkt voor zich neer als bij een terechtwijzing.

Moeder antwoordt: ‘Het voorhoofd zou niet groot genoeg wezen. Men zal het sommige menschen van nu

niet aanzien, dat ze misdadigers zijn, dat ze thuis hooren in de gevangenis, dat ze...', haar oogen, haar stem en haar gezicht worden al-vager, 'soms met moord- en zelfmoord-plannen rond loopen.'

Vader laat zijn sigaar op de vloer vallen, mompelt iets, bukt zich...

Bernardus maakt een beweging of hij opstaan wil. 'Ben jij niet een beetje te zwaar op de hand, Moeder Hardorfer?, vin' je dat noodig...?' Hij blijft toch nog zitten.

Moeder's stap is beklemmend-zacht en haar stem is benauwend-ijl. 'Bernardus Cruyf, die vraag zou je vrouw goed hebben kunnen beantwoorden - als ze nog leefde.'

Weer lijkt de klok zich te haasten...

'Ja', zucht Bernardus, 'als - àls...' Zijn fletse oogen puilen een beetje.

Moeder steekt het hoofd wat vooruit. 'Nou moet je God met je "als" geen verwijt maken, Bernardus Cruyf, ìk was niet dood, ìk... ìk leefde... Ik - ik wou wel een hoop kinderen hebben, ook - al ging het elk jaar mis.'

De mannen trekken het hoofd in de schouders. Ze weten er niet op te antwoorden. Er kruipt iets van een bedaarde ontzetting over hun gezicht, dat is bij Vader het ergst.

'Ik wàs niét dood', heeft Moeder gezegd, 'ìk leefde... léefde...' Ze zeggen alle drie met de oogen: 'Groote God - God Almachtig.' In de kamer is iets dat rilt.

En Moeder's gezicht schimt bleek op in de schemer.

Met een frons van verdriet let Bielke op haar.

Soms als hij naar zijn Moeder kijkt, knijpt er iets tezamen in zijn borst.

Ze is als een oud verbleekt portret, Moeder, een portret dat even uit de lijst op het behang gestapt is, een paar dingen doet, een paar woorden voor zich uit prevelt en weer naar haar lijst teruggaat.

De mannen kijken van haar naar een vlieg bij de lamp, boren met de oogen door de schemer, turen ingespannen naar iets.

Als Moeder in de gang is, begint Bernardus te fluisteren, dat fluisteren heeft wat schunnigs, het is bijna slecht, het doet ook spookachtig aan. ‘Je moet er toch meer op letten. Ze is... ze wordt... je merkt dat toch wel, dat gaat verkeerd, man.’

‘En Barbara?’, zegt Vader stroef.

Bernardus knikt. ‘Ik weet het wel, man, we zien het van elkaar allemaal beter dan van ons zelf.’

Het gezicht van Moeder duikt ineens weer op, het ziet er zoo broos uit of het bij de minste aanraking ineen zal vallen.

Onwillig-strak tuurt Vader er naar, hij tuurt of hij er toe gedwongen wordt, of het hem opgelegd wordt als een straf - het gebeurt wel meer...

Maar als hij te lang op Moeder let, kan hij zoo onzinnig-hard aan zijn baard trekken, en dan drinkt hij te veel borrels bij Michaël, naderhand.

Bielke begint opeens met een schril-opgewekte stem te vertellen van de werkplaats, Seerp Grubbel, Enno

Hint. ‘Hebben heel wat blindhout op lengte en van breedte gezaagd, peppelen, dennen en vuren. Enno was aan een kast, daar moest eiken-fineer op, plakte de knul dat aan één kant, toen de stukken uit de bok kwamen waren ze krom getrokken, hij had het contrafineer vergeten. De baas zei: ben jij voor de eerste keer aan het plakken?, waar heb jij je verstand?, die jongen hier, zou er nog aan denken. Wat mankeert jou tegenwoordig?, je suft, je hangt maar om.’

Vader en Bernardus wisselen een blik.

‘Hij had het blindhout aan twee kanten moeten beplakken’, legt Bielke uit, ‘maar bij was... hij had wat pijn in zijn kop of zoo. De baas heb prachtig fineer, gesneden en gezaagd. Weet je wat mooi is?, fineer van notenboomhout, dat is zoo fijn gevlamd...’

Bernardus praat er tusschen door, zonder de lippen haast te bewegen. ‘Is het niet gevaarlijk?, voor hem?, het moet vrij erg wezen?’

‘Erg?’, schiet het door Bielke heen, ‘gevaarlijk?’

Vader steekt zorgelijk de lippen vooruit.

Bielke praat verstrooid-monter door. ‘Laatst had Seerp dun fineer van Hongaarsch esschenhout en purperhart, sjonge zoo mooi, daar kun je nier van afblijven en fineer van kerseboomhout moet je 's zien.’

‘Zoo?’, zegt Bernardus zonder belangstelling, ‘wel-wel.’

‘Mooier dan leer en pekdraden, hè?’, Vader's mond brengt het maar tot het begin-van-een-glimlach.

‘Nóu’, Bielke grinnikt schorrig, ‘véel...’

‘Ze hadden het daarnet over Enno's mobilisatie-

puisten', begrijpt hij. In een oogenblik tijds herinnert hij zich van alles. Het kijken van de baas naar Enno, Enno's huil-grijns, Enno's goeiege smeekende oogen, en het driftige gedoe van Seerp's vrouw. Ze loopt het kind achterna in de werkplaats en trekt het tusschen de krullen vandaan: 'Jij - hier niet! Pas op als je het weer doet - het is vies...' Enno spuwt op de grond. De baas zegt: 'Dat kun je buiten doen.'

'Is het besmettelijk', denkt Bielke opnieuw, zijn huid begint op zijn wangen te glimmen en te prikkelen. 'Het is wat door vrouwen.' Dadelijk schuift dat weer op de achtergrond.

'Ik help nou mee aan een tafel', snijdt hij op, 'dat is nog 's een fijn werk, dat luistert nauw. De baas zeit: al wat er voorkomt maar aanpakken.'

'Natuurlijk', knikt Vader, 'daar moet je aan wennen. Het leven zet een mensch soms ook pardoes in de hoogste klas.'

'Of tusschen de strafregels', knort Bernardus, 'maar de strafregels ontloopen we in ieder geval geen van allen.'

Vader wil er niet op letten. Hij schuift zijn ellebogen meer naar voren op tafel. 'Zou ik er met Seerp over praten?'

Bernardus zegt achter zijn hand uit: 'Wil hij er over praten?, zal hij het niet euvel opnemen?'

Vader trekt de schouders op. 'Als het me kind toch betreft...!'

En Bielke houdt de adem telkens even in, zoo hevig luistert hij.

Ineens kijkt Vader hem bijna boos-dringend aan. ‘Jij bemoeit je toch niet te veel met die Enno?, het is nog al een rare geworden onder dienst. Je hoeft hem er niets van te laten merken, dat je het weet, maar hij heeft daar een ziekte gekregen die voor - voor andere menschen die met hem omgaan misschien gevaarlijk is.’

Bielke wendt de oogen geen seconde van zijn Vader af, het is of hij een andere kant opkijkt. ‘Een rare?, ik... o nee - niet meer als moet... ik merk niks.’ Een chagrijnige hanglip heeft hij ineens. Hij had nog veel meer willen vertellen over het hout, Seerp, het werk, nou gaat dat niet.

Bernardus en Vader zullen niet luisteren. Ze hebben wat anders waar ze over denken. Ze willen wat bepraten buiten hem om, als hij weg is.

Ineens heeft hij daar ook weer vrede mee.

Joppe joedelt in de gang. Het is tijd voor de teekenschool. Hij slikt zijn laatste hap brood door, doet zijn boeken en schriften in zijn tasch, grijpt zijn pet, groet absent en kijkt eerst nog in de keuken, daarna in de gang naar zijn Moeder om.

Maar zij is er niet.

- De Eligius-poort is al heelemaal zwart van boven, de boomen aan het eenzame landpad naar Urbach zijn grauwe pluimen-op-paaltjes, het groene gras ziet er uit of het in de rouw is.

Bielke en Joppe fietsen dicht langs de bermen, de enkele huizen, de boomen, en ze zien er weinig of niets van, ze hebben het over hun vak.

Joppe is bij Kelwig de timmerman in de leer.

‘We hebben een bestelling’, zwetst Joppe, ‘van dertig woonhuisdeuren en zestien zonneblinden, mooie leverantie, alles voor Nuloock, is veel nieuwbouw opheden. En nou schrijven we in voor een heerenhuis op de Hooge Blink. Burgemeester gaat trouwen hè?, nou moet hij fijner wonen. Hij kan natuurlijk de vakmenschen in zijn gemeente niet passeeren. Vandaag het bestek gezien en de teekening, eerste klas spul, man. Siegwartbalken voor het terras, Weenervloeren en parketvloeren van eikenhout en ahorn, vleugeldeuren, gewijzigd Hollandsch kapgebint.’ Hij maakt een pocherig tong-klakkertje. Bij alles wat hij zegt, is het net of hij voortdurend vraagt: ‘Wat is bij dat groote werk een tafeltje?, een stoel?’ Hij loenscht listig-verkennend opzij, tracht iets van Bielke's gezicht te onderscheiden.

En Bielke trekt de lippen fel en hard tezamen. ‘Voor die deuren en lambrizeeringen zal Kelwig bij ons te pas moeten komen. Op dat soort dingen ben’ wij immers ook ingericht, en veel beter. De baas kan van alles: porte-brisee-deuren, wandbetimmeringen, spilen wenteltrappen, kroonlijsten... Hij heeft kraalstrooken van palissander op het magazijn en paneelen van mahonie. Een keer heeft hij ook een fries gemaakt met rozenslingers en - en consoles met engelenkoppen. Nou, dat is echt om te doen. Ik zal je wel zeggen, ik werk liever mee aan een fijne toonbankvitrine, dan dat ik Paschen hou of kermis.’

Joppe is opeens afgeleid. ‘Ja zeg, lekker dat er kermis re Urbach komt. Er is een zweefmolen bij en een

schiettent. Misschien komen ze op De Overganck ook wel met de kermis.'

'Ja', knikt Bielke, hij gaat er verder niet op in, hij houdt zijn stuk vast. 'Maar nou... waar we het over hadden. Jouw vak is mij te heibeïïg, zoo-wat van klop-maar-raak, schuttingen, schuren, vloeren, opgeklampte deuren - zou ik nooit geen aardigheid in hebben. Ons werk is haarfijn, mag geen nagelspatje aan mankeeren of het is mis. De baas zegt: een goed afgewerkt meubelstuk is in zijn soort een kunstwerk.'

Joppe doet of hij geeuwt. 'Veel peuterwerk bij die meubelmakerij, niks voor kerels. Net een - een wijvenvak.'

'Gek ben je', ziedt Bielke, 'gek! Hû, een wijvenvak!'

Joppe stoort er zich niet aan. 'En net of míjn baas jóuw baas noodig heeft, als er een lambrizeering geleverd moet worden, zal je nog 's opbreken man, als de hond de worst. Ik zal hem wel bepraten dat hij de boel zelf maakt!, ph... en jij met je kunstwerk. Kelwig zegt: het wordt op de duur allemaal fabriekswerk.'

'Kelwig wordt malerig', hoont Bielke, 'en ik zie al een wijf een wand-betimmering maken of een zware boekenkast of een fijne doodkist. Bij òns bestellen de lui de fijne doodkisten, eiken - ebbenhout. Kitsel heeft er een van ebbenhout gehad, zegt Enno Hint, met zilver beslag en zilveren handvatten. De grenen en vuren lijken krijgt jouw baas.'

'Nou, en wat zou dat?', Joppe haalt snuivend de

neus op, ‘er sterven er meer voor grenen- en vurenhout, dan voor eiken- en ebbenhout.’

Ze kijken niet meer naar elkaar om, trappen heftig.

Van de tegenovergestelde kant duikt plotseling het dof gele lichtje van een fietslantaarn op. Achter die fietslantaarn zit Angelia Merels. Ze rijdt kalm, belt fel, en is even in een flits te zien. Een hemelsblauw hoedje draagt ze en een wit krulbontje. Ze kijkt spinnig naar Joppe, groet Bielke ternauwernood en is al weer voorbij.

Zíj was alleen.

‘Je meisje, zeg’, spot Joppe. Hij blert achterom: ‘Is u boos?, poep een roos.’

‘Jíj!’, valt Bielke brieschend uit, ‘laat je meisje loopen nu je geen honger meer hebt...’

Joppe lacht er wat om. ‘Oorlogstoestanden man, die gelden met voor normale tijden.’ Dan begint hij nog 's over Kelwig.

En Bielke luistert een tijdlang verstrooid. ‘Ja - nee - ja’, zegt hij suf. Maar plotseling krijgt hij erg in Joppe's begrijpend gegrinnik en wordt weer fel-belangstellend. ‘Voor de dingen van je vak’, zegt hij in zichzelf, ‘moet je alles laten schieten...’

- Er zijn heldere lampen in het eerste-klasse lokaal van de teekenschool te Urbach, witte muren, glanzende de deuren, en mooi gekleurde proefteekeningen van oud-leerlingen.

Bielke let er onder de les geen oogenblik op, hij luistert. is bezig, verwerkt wat hij hoort en ziet, spant zich in.

‘Het is er ons niet om te doen deze afgeknotte zes-zijdige pyramide zonder meer luk-raak na te teekenen’, zegt mijnheer Buks de leeraar, ‘het is er ons om te doen de pyramide volkomen juist weer te geven.’ Hij geeft aanwijzingen, legt een en ander uit.

‘Ph’, blaast Joppe telkens. Hij tracht Bielke's voeten te bereiken.

Maar Bielke zet de voeten ver genoeg weg, trekt een netelige denk-frons en kijkt recht voor zich uit naar de teekenleeraar.

Mijnheer Buks heeft een mager kranig ‘heeren’ -gezicht, gladde wangen en lippen, heldere strenge oogen, een hoog voorhoofd.

Bielke zegt nooit ‘meester’ tegen hem zooals Joppe, maar altijd ‘mijnheer.’

Met kleine strakke oogen kijkt hij nu van de pyramide naar zijn teekenpapier, trekt bedachtzaam de lijnen en kleurt in zijn gedachten de licht- en schaduwvlakken al. ‘Het zal goed worden.’

Mijnheer Buks ziet hier en daar op het werk toe, deelt een terechtwijzing uit, wijst Op een fout.

Joppe krijgt een uitbrander, Hendrik Roesmaler moet nog 's opnieuw beginnen.

Bielke let er niet op. ‘Ik zal damee[1)] lichtgeel nemen’, denkt hij, ‘en donker oranje.’ Hij zegt vaak in zichzelf, als hij ergens mee bezig is: ‘damee...’, hij loopt vaak op het werk vooruit. ‘Wacht nou 's

1) aanstonds

effe, knul', knort hij dan, 'eerst dit doen.' Hij moet zijn ijver altijd wat tegenhouden.

Maar er schuift nu ook nog af en toe een ijle geminachte onrust door hem heen, een netelig kriebel-gevoel waaruit gedachten tevoorschijn kunnen komen, die verstrooid maken.

'Och wàt', moppert hij nijdig, 'gedònder....' En alle gevoelens en bijgedachten stuiven weg. Het eenigst-belangrijke op de wereld is voor het oogenblik de pyramide!

Zonder rechts of links te zien, werkt hij door met genepen smalle lippen, zuigt soms een kuil in zijn eene wang, steekt een klein puntje van zijn tong uit en krijgt felle ronde blossen op de strakke wangen.

Tersluiks vergelijkt hij tenslotte zijn teekening met die van Joppe en van Hendrik Roesmaler vóor hem. Hij is tevreden, hij fluit bijna van opgeruimdheid, geeft Joppe in een vleug vaa baldadigheid stiekem-vriendschappelijk een por en laat zich in zijn monterheid minstens tien kameraadschappelijke porren terug geven.

'Nou nog materialenkennis bij mijnheer Kiffe', denkt hij en repeteert meteen: 'Welriekend is Cuba - ceder - satijn - sandel - campêche, eh...' Hij kijkt naar de zolder, de muren, de vloer. 'En dan?, dan verder?' Hij trekt de wenkbrauwen tot op het midden van het voorhoofd, er komt verder heelemaal niets. Hij denkt plotseling: 'Angelia die keek vuil, die trok een zuur gezicht.' En het is nu ineens of hij dat al-door gedacht heeft. Het netelige kriebelgevoel groeit...

Bielke luistert ca lacht en praat werktuigelijk met de dikke sproetige Hendrik Roesmaler vóor zich, met Joppe, met de kleine sprieterige Rulof Haasjes achter zich. En hij laat Angelia ondertusschen wel twintig keer voorbijrijden op het Urbacher pad. Maar zij blijft vuil kijken. ‘Waarom nou?’, moppert hij in stilte, ‘wat heb ze zoo te doen... zóo...’ En zijn gedachten springen ineens op wat anders over. ‘Moeder, wat zei die toch altijd een vreemde dingen, en dan schrokken ze, en ze gingen toch maar weer gewoon hun gang.’ Een oogenblik praat Bernardus Cruyf ergens in de verte. ‘Daar moet je toch op letten, Thomas, het gaat verkeerd...’ Vader trekt aan zijn korte nieuwe baardje, drukt de lippen vast op elkaar en zijn ronde zwarte oogen blinken zoo vreemd. Allerlei dingen die hij al 's eerder gevraagd heeft, herhaalt hij nu. ‘We hebben het toch goed, niet waar?, zeg jongske, we hebben het toch goed?, wil je een zilveren horloge?, nou, je kan het krijgen?, een nieuwe winterjas voor Zondag?, een paar bruine schoenen?’ Bielke zweet er van. ‘Waarom hoor ik dat zoo duidelijk?, en hoe moet het dan toch verder?’, als een bezadigde man van middelbare leeftijd zit hij tusschen de andere jongens in.

De teekeningen worden opgehaald, mijnheer Buks zegt nog iets, de les is uit. Mijnheer Kiffe verschijnt, dat is een dikke korte mijnheer met een bolle buik, vierkante kin, recht opstaand haar en flonkerende brilleglazen.

‘Vort met alles’, denkt Bielke, ‘welriekend is Campêche-, Weichsel-eh... pokhout, kamferhout...’ Hij

zit al weer rechtop, drukt de voeten tegen elkaar aan, houdt de handen op het dicteerschrift.

Maar midden in de boeiende vlotte vervolg-les van mijnheer Kiffe, denkt hij: ‘En als me Moeder nou... nou haar verstand verliest?, als ze nou heelemaal - weggaat?’

Het Siberisch pijnboomenhout waar mijnheer Kiffe het over heeft, lijkt weg te zakken in een verte.

‘Ik - ik...’, zegt Enno Hint schril luid, en dan fluistert hij ineens, ‘verdom het,’ Het klinkt of Enno Hint met de bloote voeten op een gloeiende plaat staat.

Timon Soling verschiet van kleur, zijn mager gezicht lijkt dan opeens nog smaller, zijn oogen krimpen, zijn neusgaten worden wijd. Hij schuift de pijp van de eene mondhoek naar de andere en glimlacht toch nog en praat schorrig-opgewekt. ‘Och sallemander, leg je er toch maar bij neer. Wat wil je anders, wat kan je...?’

Seerp Grubbel krabt zich beurtelings achter het linker- en rechter-oor. ‘Als ik niet met zoo'n bende werk zat’, zegt hij bedaard, ‘en als ik een andere knecht kon krijgen, die net zoo goed het vak verstond, dàn - dat zeg ik je nog 's Enno Hint - ging jij subiet de laan uit!’ Het is misschien wel het hardste woord dat de baas in zijn leven gesproken heeft. Hij trekt er zelf verschrikte oogen bij. ‘Ik moet ook aan mijn gezin denken, aan me kleine kinderen, me vrouw, aan die jongen hier, me klanten, ieder die er wàt van afweet, is er bang voor...’

Enno drukt de kin op de borst, zijn schouders en armen bewegen of hij pijn heeft, of hij geslagen wordt en zich niet verweren kan.

Timon schuift werktuigelijk de pijp heen en weer in de mond, trekt de wenkbrauwen beurtelings zoo hoog en zoo laag mogelijk.

Seerp krabbelt zich nog altijd aan de ooren.

Ze turen alle drie erg terloops door het breede raam van de werkplaats. Heel aan net eind van het groote ‘erf’ staat ‘het huisje’, het is van ruw-wit hout en het ziet er uit als een noodgebouwtje. Het is ook zoo maar met een vloek en een zucht in elkaar geslagen: Enno Hint heeft er aan gewerkt als een man die zijn eigen galg opricht.

‘Het huisje’ staat met de achterkant naar de werkplaats toe, en het is alleen voor Enno, want Enno mag niet meer op de plee voor de anderen komen.

‘En onthou goed’, zegt Seerp benauwend-kalm, ‘dat je het na elke keer, als je er geweest bent, grondig reinigt.’ Hij wacht even, haalt een paar keer diep adem. ‘En ik blijf er bij, ik wil er met flinke zwarte letters “verboden toegang” op hebben, iemand die nergens van afweet zou er naar toe kunnen gaan, dat is zóo niet verantwoord.’

Enno heeft nog altijd van die stuiptrekkende armen en schouders. Hij zege toch niet meer: ‘Ik - ik verdom het.’ Hij antwoordt heelemaal niet.

Maar Timon keert zich naar de baas toe. ‘Och Seerp, als je dat er op laat zetten, dan zal het immers juist de aandacht trekken? Laat Enno nou een oud

goedkoop slot in die deur maken, een slot waar hij alleen de sleutel van heeft.'

'Betaal het zelf', overreedt Enno schuw.

Seerp haalt zijn leege pijp uit de zak en bekijkt die van alle kanten. 'H'm - ja, natuurlijk, spreekt vanzelf, nou affijn, maar dan dadelijk.' Hij zoekt al naar een geschikt slot in zijn voorraad, mompelt wat onverstaanbaars, maakt duistere toespelingen.

Bielke luistert verbluft. 'Het moet toch ijselijk gevaarlijk wezen', denkt hij telkens opnieuw, 'ik moet toch bar oppassen.' Gisteren heeft hij dat ook al gedacht en eergister. 'Het komt niet van gewone vrouwen', overweegt hij dan weer, 'gewone vrouwen hebben dat niet, het is raar gespuis dat zoo-wat heeft.' Hij moet er zachtjes van in zijn lip bijten. In het begin moest hij erg bijten bij die gedachten. Nu raakt hij er aan gewoon. 'Toch stapel', oordeelt hij nog 's, 'om je met die dellen te bemoeien.' Hij wendt zich om naar het werk, en weet zoo gauw niet - na alles wat hij gehoord en gezien heeft - waar hij het laatst mee bezig was. Hij bezint zich er op, vergeet dat hij zich bezint en denkt opnieuw aan Enno...

'Opredderen jô', Seerp kijkt maar even naar hem om, 'in die hoek achter-in ligt een heeleboel rommel.'

'Ja baas', Bielke begint onmiddellijk, 'opredderen is een aardig werk, alles is een aardig werk bij Seerp.'

De capitonneerspelden moeten in het derde wandvakje van rechts, de glijnagels in het zesde van links, daarnaast krijgen de ster-nagels hun plaats. In de hoogste vakjes liggen de stoffeer-spijkers en de plat-

en rondkopjes, die moet men er zoo maar op de tast af uit grabbelen.

'De baas heeft zoo-wat alles overhoop gehaald', overdrijft Bielke met een glimlach, en trekt een vaderlijk-verschoonende mond. 'Hindert toch niks. Als je alles opbergen moet, weet je alles ook goed te vinden, nog beter dan Enno, och jazzes ja, die Enno.'

Bielke zit op de hurken bij de onderste wandvakjes, kijkt omdat het zoo stil blijft, verkennend om en merkt dat hij alleen gebleven is. Vlug wipt hij overeind en oogt het erf op.

Seerp, Enno en Timon staan met hun drieën voor de open deur van 'het huisje', het slot wordt er nu dadelijk in aangebracht. Maar Seerp steekt er geen hand naar uit. En als Enno tegen hem praat, kijkt hij een andere kant op. Hij knikt toch wel goeieg, haalt een paar keer de schouders op en loopt al weer op de werkplaats toe.

Bielke raapt een singeltang op, een schuurkuiken, legt de verkoperde schoonmoeders bij elkaar, rolt een stuk singelband op.

Seerp staat er vlakbij - uit de verte naar te kijken. Dan loopt hij zoo maar wat rond en stapt zwaar. Hij wil iets wegnemen van de frees-machine, bedenkt zich, mompelt wat en let weer op Bielke. 'Je moet er om denken', waarschuwt hij plotseling, 'dat je niet wat aanpakt dat warm uit Enno's handen komt en blijf onder zijn adem vandaan. Je zal het wel weten. Hij is met slecht vrouwvolk in aanraking geweest, onder dienst.'

Bielke wordt bloed-rood. ‘Ja baas - dat weet ik, baas.’ Hij zoekt een paar gruisjes van de vloer op. ‘Wordt hij nou nooit weer beter, baas?’

Seerp ziet het bizonder zorgelijk in, ‘Och jongen, dat kan je nooit weten. Het kan opeens weer opkomen... het kan ook overslaan op je kinderen. Dat is vreeselijk - op je onschuldige bloed-eigen kinderen.’ Hij neemt een beitel op en legt die gauw weer neer, wrijft met de binnenkant van de handen over zijn jas van achteren. ‘Verdomd’, ontvalt hem. En hij praat ook weer tegen zichzelf. ‘Zal hem voor handwerk een stel gereedschap apart geven.’ Met de rug van zijn wijs- en middelvinger strijkt hij langs zijn dikke witte goeiege neus, en glimlacht plotseling met de oogen tegen Bielke. ‘Haal jij maar nooit van die fratsen uit, me knaap.’

Bielke kleurt tot in de ooren. ‘Nee baas, ken je begrijpen, baas!’ Hij denkt: ‘Ik gaan later met Angelia, de anderen - daar prakkezeer ik niet over.’ Hij bukt naar een kram, een duimpje, zoekt nog even. ‘Nee, verder is er niks.’

‘Klaar’, zegt hij tegen Seerp.

En Seerp heeft dadelijk weer ander werk. ‘Hier, dat gebeitste naaitafeltje afschuren, en denk er om dat je de kanten niet wit maakt, want dat wil gauw. Dan vanmiddag nòg één keertje beitsen, en morgen uitpoetsen met je borstel.’

‘Ja baas’, zegt Bielke.

Er is een mul schuif-geluid achter hen. Dat doet Enno, die loopt zoo stil. Enno kijkt zoo strak voor

zich uit of er niemand op de werkplaats is. Hij neemt een paar moertjes mee, bekijkt die al-loopend, en gaat weer het erf op. Ze hebben hem niet hooren aankomen, ze hooren hem amper weggaan.

Verwonderd oogen Seerp en Bielke hem na, dan draaien ze - of het afgesproken werk is - de hoofden langzaam naar elkaar toe en kijken elkaar aan.

'Heb je dáar van terug?', vraagt de baas.

Bielke trekt de oogen wijd-open, de baas gaat soms met hem om of hij al haast een man is. 'Ik snap niks van de knul', zegt hij.

En de baas fronst of hij pijn heeft, 'Sluipt naar binnen als een dief', mompelt hij, 'sluipt weg als een dief, kijkt nergens naar om.'

'Zou die ons afgeluisterd hebben, baas?', even om dat te vragen houdt Bielke op met het werk, dan schuurt hij weer ijverig door, trekt een scheef drukmondje en kijkt af en toe naar de baas.

'Denk het toch niet', weifelt Seerp, 'weet het waarachtig ook niet. Nou, er was in elk geval geen woord gelogen bij.' Dan praat hij weer tegen zichzelf. 'Zoo gauw ik toch merk dat de klandizie verloopt, moet ik me maatregelen nemen, dat moet ik - ben ik verplicht.' Hij staat nog even voor zich uit te staren, beweegt dan de schouders plotseling, of hij iets van zich af tracht te schudden.

'Komt er in het dekselblad van dat naaitafeltje ook weer zoo'n geslepen spiegel?', vorscht Bielke geïnteresseerd, 'en van die paarse zij met ruitjes binnen-in? En doe je weer twee speldekussens in de hoeken?'

De baas knikt, schudt het hoofd - er is niet uit wijs te worden. Hij neemt een mooi roodpluchen vouwstoeltje op en tilt het op de nek. ‘Als er volk voor mij komt, ik oen bij Gijzels.’

Bielke knikt. ‘Ja baas.’ Hij schuurt nog aandachtiger. ‘Je moet net weten waar je wezen moet met dat werk...’ Stemmen brommen achter het schuur-geluid langs.

Enno en Timon staan vlak voor de buitendeur. Ze kijken eerst wie er in de werkplaats is, dan praten ze oog wat.

En Timon lacht heesch. ‘Och man, stel je niet aan, op De Overganck beschouwen de meeste lui het als een soort van Spaansche griep. Waarachtig waar hoor, een oorlogsziekte, hè! Ze vinden het wel belangwekkend. Ze praten er over zooals ze over aambeien en negen-oogen praten. En jij ben er lang niet zoo beroerd aan toe als Huibert Notbrot, dat weet je toch ook wel, die is het op zijn oogen geslagen, die is zoo gaar als een mispel.’ Hij fluistert.

‘Hou maar op’, valt Enno uit, ‘kan me geen donder schelen. Van dat moois weet ik zelf al te veel.’

Timon praat weer gewoon. ‘Twee-drie uur zijn ze bij dokter Meenerink. En dokter Meenerink vloekt dan als een ketter, de kerel gooit er van alles uit. Ja, Huibert heeft te lang gewacht. Als het minder erg geweest was, zooals jij nou, dan had dat meisje uit Urbach het ook niet met hem uitgemaakt.’

‘Gofferdomme’, Enno vloekt of hij zich plotseling bezeert, ‘als ik de meid-van-de-laatste-week... die me

dat geleverd heeft, als ik die wurgen kon, stiekem, als ik die haar witte strot tusschen me vingers tot moes kon knijpen, dat er geen haan naar kraaide... dàn...'

Bielke vergeet even door te schuren, in zijn aandacht.

En nu is het gesprek buiten ineens uit.

Timon stampt of hij iets afhakt. 'Ben je razend!, hou je beetje verstand bij mekaar! Wat mankeert jou? Moet je maar doen... kan je afleiding zoeken in een cel.'

Een stilte zakt daar over heen.

Bielke schuurt al weer hevig, zijn rechter- en linkerarm gaan beurtelings op en neer, zijn heele lijf neemt deel aan het werk.

Het blijft toch even goed stil.

Sluip-stappen schuifelen voorbij, Timon loopt al weer achter zijn bakkerskarretje aan, de buitendeur valt in het slot en de cirkelzaag maakt bitse sis- en snor-geluiden. Enno is aan een kast bezig, hij brengt sponningen aan in de raamlatjes voor de deuren.

Bielke let er maar half op, hij is nog vol van het gesprek dat hij voor een deel afgeluisterd heeft. 'Jazzes', urmt hij, 'die Huibert, heeft die het al zoo lang!, en wordt het dan al maar erger?, jazzes.' Een heele poos denkt hij ongeveer niets anders. Hij schuurt en denkt 'jazzes.'

Van tijd tot tijd springt er een knarsende uitroep door het gelijkmatige gebrom van de cirkelzaag. Bielke luistert er verschrikt naar. 'Scheldt hij nou op zijn eentje?' Hij kijkt om. En dan blijft hij met de handen op de knieën zitten en vergeet het werk.

Enno heeft de cirkelzaag stop gezet en prevelt kreunerig...

Verschrikt-haastig staat Bielke op, hij wil naar Enno toe gaan en aarzelt plotseling. Verlegen plukt hij aan zijn lip. ‘Het is al zoo'n groote knul...’

Enno staat met de rug naar hem toe, zijn schouders stuiptrekken weer, het is of hij hevig hoest, en hij hoest heelemaal niet. Hij kreunt, pakt of hij woedend is, een beitel op en zijn nek wordt vuurrood.

Schichtig, stapje-voor-stapje komt Bielke dichterbij, scharrelt op de teenen om Enno en de cirkelzaag heen en kijkt schuw naat hem op.

Enno heeft de lippen fel naar binnen geknepen, zijn oogleden zijn dik en vlekkerig of hij er hard aan gekrabbeld heeft, zijn neus staat gespannen en bol tusschen zijn slappe wangen in. Hij ziet er uit of hij vloeken en huilen wil.

‘Zeg’, fluistert Bielke schichtig, hij wacht op een afstand. ‘Het is alleen’, beslist hij in stilte, ‘om die plee apart.’ Opnieuw fluistert hij: ‘Zeg... hoor 's...’

Enno werpt hem een woedende blik toe, zijn oogen zijn nat. Hij schuift werktuigelijk wat zaagsel weg, een paar krullen. Er zit wat armoedigs en iets van eenzaamheid aan dat kleine gebaar vast. Moeder kan net zon een paar dorre blaadjes wegnemen van een plant.

Ineens durft Bielke dichterbij te komen. ‘Kan ik wat voor je doen, zeg?, heb je erge pijn?’

‘Gaat je geen bliksem aan’, Enno praat stootend of hij snikt, ‘vooruit jij, schiet op, aan je werk, kom niet onder mijn pest-adem.’

Bielke telt dat niet. Enno heeft verdriet, het hindert niet wat hij zegt. Hij meent het niet. ‘Enno is een goeie.’

‘Met Timon praat je wel’, houdt hij aan, ‘met mij nooit. En wij ben' altijd samen. En ik - ik ben toch zeker ook een jongen.’ Hij denkt: ‘Je ben toch niet vergeten dat ik al twee jaar lang bekroonde proefteekeningen gehad heb van de heeren van de teekenschool? En je weet toch wel dat ik net zoo goed als jij een theetafel maken kan? Is dat dan niks?’

Enno kijkt met een schelderige glimlach naar hem. Ineens vaart hij uit. ‘Een jongen?, ben jíj een jongen?, wel nee, een - een karhengst ben je, een stomme kaffer, een uil, een groene lammeling... Als jíj met een paar jaar naar de kazerne moet, kom je ook met een - een tros puisten thuis. Ze vertellen ons niks hier in de rimboe, dan kom je opeens in een andere wereld - bierzuipen en kaarten en vrouwen wat de klok slaat... dan maak je je zelf kapot, dan maken ze je kapot...’

‘Minne wijven, hè?’, fluistert Bielke.

Enno lacht ruzieachtig. ‘Ja jongen, van die Françoise's en - en Rosalia's, jongen!’

Bielke duikt even in de schouders of hij een klap krijgt. Maar hij vermant zich dadelijk weer.

Enno staat te krimpen van pijn. Enno's schimpende oogen jammeren.

Verward prevelt Bielke: ‘Hoe - hoe komt het nou?, wat heb je nou eigenlijk, Enno?’ Tobberig denkt hij: ‘Zoo is hij nog nooit geweest. Hij ziet er uit als een gek...’

‘Hoe het komt?’, Enno wil lachen, hij maakt enkel een kletterend bler-geluid, ‘wat ik heb?’ Hij haalt met een gemelijk-gemeen gebaar de broek op. ‘Ziek ben ik, jongeman!, aangestoken. Ik dacht al weer - zoo'n misselijke slungel ben ìk nou, hè? - dat ik beter was, beterde tenminste. Nou, ik word nooit in der eeuwigheid meer beter.’ Met een raar dronken gebaar valt hij zichzelf in de rede. ‘Wat lul ik?’ Hij wacht even, kijkt in Bielke's gezond gezicht en haat het. Zijn smeulende jaloerschheid staat opeens in lichterlaaie. ‘Dus - jíj wou weten wat ìk heb, hè?, nou...’, baldadig bekrast hij de band-zaag, giftigrauw zegt hij het...

‘Dàt mankeer ik’, grijnst hij en het is of hij na elke zin zijn eigen lippen wil opeten, zoo kauwt hij er in om. Hij gebruikt soldaten-termen, platte gemeene woorden, woorden waar soldaten-lol in jouwt, mannen-lol in knarst.

Bielke staart als versteend naar hem op. Hij is al langer dan de korte gedrongen Enno Hint en daar straks was hij nog veel jonger - nu niet meer.

Hij wil zeggen: ‘Hou op, schei uit nou.’ Hij kan het niet. Zijn tong ligt als een dood stijf ding in zijn mond, zijn keel is droog, hard, zijn adem zwoegt.

Hij heeft zich werktuigelijk ergens aan vastgegrepen. ‘Zoo’, tracht hij te denken, ‘dat is het - dàt...’ En er is een wonderlijk gesuis in zijn hoofd, een gesuis als van regen. Hij ziet etterende druipende wonden, bloedige uitslag, de verrichtingen van Dokter Meenerink, de geile gemeenheid van mannen en vrouwen.

Het leven ligt als doormidden gescheurd voor hem.

‘En me Vader?’, praat hij vaag in zichzelf, ‘toen?, en Rosalia? Ging het - gaat het zoo?’ Het is of hij uit zichzelf wegvloeit, hij wordt vreemd leeg en koud. ‘Laat ik me goed houen’, denkt hij, ‘Enno moet mij niet vastgrijpen. Enno's adem is vergif, je kan er misschien blind van worden.’

Hij ziet Enno's schreierig-grijnzende oogen, zijn gezicht vol leedvermaak. ‘Ja, ja - groote man’, spot hij ver-af.

Langzaam wendt Bielke zich om.

Hij is naar Enno toegekomen als een goedhartige jongen met twee bekroonde proef-teekeningen, hij wendt zich van Enno af als een man - een man met blessuren.

De vlag op de Eligiustoren staat zich te vervelen in de slappe wind. Er loopen jongetjes met groezelige oranje steken op en Mijnheer Van den Abeele heeft weer vetpotjes laten aanbrengen langs de kroonlijst van het huis, bij Iele Pen hangt de vlag uit het dakraampje als een stuk verkleurd waschgoed aan een stok.

‘Dat wordt toch elk jaar minder’, valt Bielke in, ‘vroeger...’ Hij staat een oogenblik stil en glimlacht een beetje schaamachtig. Och ja, vroeger dacht hij dat de Koningin er blij mee was, dat de menschen overal zoo om haar verjaardag dachten! Hij spuwt onwillekeurig. ‘Kan haar geen lor schelen’, denkt hij, ‘mij ook niet. En wie dan wel...? Michaël Brüsewitz is

een oranjeman op Koninginnedag en rood op de één-Mei-dag, alles vanwege de extra borreltjes...' Een verbazing drijft door hem heen. 'Hè', denkt hij, 'hoe kom ik daar zoo op? Het is toch waarachtig zoo.' En dan vergeet hij dat.

Tusschen de veehekken op de markt staan de koebeesten te rillen van de mugge-beten, en de varkens in de hokken stinken, wroeten en knorren - alles als van-ouds...

Maar de kippen en ganzen worden nu in wagens aangevoerd. Er staan ook auto's met grauwe mest- en modderkorsten op de wielen en spatborden.

Het regent veel in deze tijd.

De boerenvrouwen nemen toch niet meer die dikke oue parapluus mee. Ze dragen pluchen mantels, hoeden met bonte bloemen en dikke gouden hals-kettingen. En ze praten met kwakende stemmen over 'de stad.'

'De stad' is Urbach.

Er rijdt een electrische tram heen, er is ook een electrische straat-verlichting. In de winkels zijn alle olielampen opgeruimd.

De boeren zelf gaan vaak naar Urbach. Ze hebben er een kegel- en biljartclub opgericht.

Heerachtig staan ze tusschen hun kippen en ganzen, prinsesseboonen en augurken in. Hun montere drankoogen kijken hoovaardig rond, ze rooken fijne sigaren, ze doen ook flinke bestellingen bij Seerp, en rammelen met 'baar' geld in hun zakken.

Vroeger hadden ze het hoofdzakelijk over het vee

en de aangevoerde groente, nu smoezen ze ook over bloembollen, speculatieve ondernemingen, aandeelen in conserven-fabrieken.

Bielke fluit en hij fluit al-door het zelfde regeltje. Maar hij merkt het niet.

Hij gaat door het IJzeren Verloop, kijkt vluchtig naar de Fransche bazar van Jeroen Gijzels en ziet de Goudsche kannen en koperen pullen achter de breede etalage-ramen als bonte reeksen van doellooze glimdingen.

Met een bijna brutale aandacht tuurt hij in de voortuintjes van de huizen, en naar de menschen achter de vensters - hij ziet dan toch enkel maar de uittrektafel waar hij aan werkt. ‘Dat moet wat fijns worden’, zegt hij in zichzelf, ‘je moet het beschouwen als een proefstuk.’ Hij denkt het bij elk meubel dat hij maakt, herkent die gedachten ook wel, en kan om zichzelf knipoogen.

‘Toch fijn lekker werk’, glundert hij, ‘zoo'n tafel.’ Hij laat er, buiten de werkplaats, telkens zijn gedachten over gaan en in de werkplaats is er niets anders meer.

‘Die gedraaide regels’, overlegt hij nu weer, ‘dat is een heel ding, maar de coulissen moet je ook niet uitpoetsen. Voor me inlegbladen en me brugstuk heb ik anders geen lekker hout, zit vol noesten. Als Enno-die-bul hout voor je haalt, dan krijg je van het minste allooi. Net als toen hij me voor fineer-werk vochtig blind hout met van die harde jaarringen gaf. Ja, ik ben gek... zal alles zoet aanpakken, moet over het hout toch nog 's met de baas praten...’

Hij fluit vaag en luistert vaag naar het eentonige geklepper van de pers achter de matglazen ruiten van de drukkerij. De boekhandel van Hopkins heeft zich uitgebreid met een ‘Typografische inrichting.’ De Overganck heeft zijn eigen krant.

‘De Overganck bloeit’, denkt Bielke en moet een beetje spottend met de lippen trekken: het klinkt net of het een opschrift uit de krant is. ‘De vooruitgang schrijdt op de plaats onzer inwoning steeds verder’, zegt het plaatselijke Nieuwsblad. Donnardus Frenzel gnuift er over. ‘Vooruitgang vanwege de O.W.’ En Bielke denkt nu nog weer: ‘Wat kan het schelen?’ Maar Melis Miks geeft een andere uitleg. ‘Het socialisme staat op de bres’, zegt Melis Miks, ‘dat is het...’ En Bielke trekt nog bij de herinnering aan het twistgesprek dat daaruit voortkwam, een vaag verwonderd luistergezicht. ‘Ja?’, zegt hij uit de verte, hij staat voor een oogenblik weer bij de mannen, en kijkt hen een voor een aan. ‘Ja?’

Hauke Wedzinga die praat soms al mee met de kerels. Maar Bielke wendt zich altijd wat af, hoort toe en glimlacht zonder dat hij het weet. ‘Wat wil men toch?’ En dan denkt hij verder over het werk.

Seerp Grubbel heeft ook vanwege de toenemende bloei op De Overganck verscheidene bestuurs- en vergadertafels moeten maken.

Michaël Brüsewitz richtte een vereenigingszaal in met vijf en tachtig zitplaatsen. En het hotel-restaurant ‘De rijzende zon’, waarvan Kotels de ondernemer is - vroeger was het de villa Eusebia - heeft

voor dit doel twee lokalen beschikbaar gesteld. Afdeelingen van reeds bestaande en nieuw-opgerichte vakorganisaties installeerden zich en ook plotseling-versterkte politieke groepen.

Aan de Harmonie werd een sociëteit, een leeszaaltje met bibliotheek, een expositiekamer voor jeugdwerk en een lokaal voor gymnastiek, zang, dans en voordrachten toegevoegd.

Door al deze uitbreidingen kwam men vergadertafels te kort. En Seerp Grubbel kreeg zijn groote bestelling.

Met een hoovaardig gezicht denkt Bielke daar nog altijd aan terug. ‘De binnen-betimmering van het burgemeestershuis mocht dan intertijd aan een wildvreemde gegund zijn, voor de bestuurs- en vergadertafels kwamen de menschen toch naar de baas toe.’ Hij maakt bijna een zwetsend klakgeluid. ‘Sjonge ja, prachtstukken waren er toch bij: geprofileerde rand, vast laken, gedraaide pooten.’ Hij trekt een glimlach in zijn eene wang. ‘Moesten nog meer commissies en partijen en vakbonden komen.’ Het is of hij daarbij zijn Vader's gespitste listige oogen ziet. ‘Nee, hoor’, verwerpt hij, ‘hoeft niet, werk genoeg.’

Bij Bernardus Cruyf is de heele voorpui nieuw, de uitstalkasten zijn van mahoniehout, in de vitrines liggen op dik-geplooide hemelsblauwe zijde, kleine fijne kistjes sigaren, sigaartjes in stroo-verpakking, in mica-verpakking, sigaretjes met glimmende mondstukjes. Op de achterkamer komt het minder aan, daar is niet veel aan veranderd. Bielke let er ook niet op, hij tuurt

naar een nieuw sigaretten-merk. ‘Zaterdagavond’, staat hij zichzelf toe, ‘zoo'n doos van honderd twintig stuks.’ Hij verrookt elke week voor een gulden of twee, dan heeft hij nog niet eens, als hij in het laatst van de week van de werkplaats komt, een sigaretje om op te steken! Hij stapt van de stoep af en bekijkt zich terloops in de spiegelruiten.

Soms meent hij nog dat hij een jongen zal zien, dan kijkt hij verstrooid in een spiegelruit, nee - er gaat een man voorbij...! Hij heeft nog altijd van dat steile haar en zoo'n eigenwijze ronde kin. Maar zijn oogen kijken donker ingespannen onder een lichte frons uit...

Een seconde-lang denkt hij ook weer aan zijn nieuwe proefstuk voor school. ‘Vrije teekening is fijn, koepeldak zou hij kunnen nemen, kap-constructie, een doorsnee-teekening dan, en alles uitzetten, elk detail... Toch jammer dat het nou voor het laatst zou zijn. Maar meetkunde was moeilijk...’

Net bijtijds gaat de huisdeur van Goof Merels open. Angelia staat op de drempel en glimlacht bij wijze van groet. Zij heeft een hooge parelmoeren kam in het blinkende haar, een gladde ronde haarrol in de nek, haar wangen gloeien en haar tanden schitteren.

‘Bar warm, hè?’, mompelt Bielke. Hij heeft toch eerder geen erg in het weer gehad. Wat bedremmeld steekt hij de handen in de zakken, rammelt met schroefjes, moeren, duimpjes.

‘Ja, warm’, Angelia schuift een ringetje op en neer aan haar vinger. Achter het ronde blanke kuiltje in haar keel klopt het of ze hard geloopen heeft. ‘Ik

maakte me bed op', zegt ze, 'toen zag ik je ineens...'

Haar blouse is wat afgezakt van voren. Bielke kijkt ernstig onderzoekend bij de tuitende hals in. 'Een ander kan dat ook zien', denkt hij, en wordt een beetje gemelijk jaloersch, maar glimlacht toch. Zijn handen zouden Angelia's bloote armen willen beetpakken - hij verstopt die handen nog dieper in de zakken: Angelia's Moeder let op hen, die keurt stoeierij-op-straat beslist af. 'Met je aanstaande schoon-familie moet je rekening houen', bedenkt Bielke, en kijkt fel aandachtig naar de mooie ronde witte armen met de fijne blauwe adertjes bij de polsen. Haar knieën heeft hij ook wel 's gezien, en haar bloote voeten. Ze zijn samen door de ondiepe plassen van De Meerendonck geloopen hand in hand, of met de armen om elkaars rug, hij kon toch aan zijn verliefd en nieuwsgierig verlangen niet toegeven. Angelia lachte als een klein meisje. Ze praatte over Lieve Heertje, zong luidkeels een psalm, tuurde, rood van het avondlicht, naar een zonsondergang en zei zachtjes het 'Onze Vader' op.

Maar toen ze haar kousen en schoenen aanhad, draaide ze met de heupen, stak de lippen vooruit... Hij greep haar bijna boos, kuste haar en voelde dat ze zacht, koel en heerlijk was. Maar zijn wrevel bleef. 'Deed ze iemand na?, wie deed ze na?' Hij wou geen antwoord geven, het hoefde ook niet.

Nu staat Angelia tersluiks te praten over Barbara Cruyf. 'Is weer kabaal geweest vannacht: kwam over twaalven thuis. Bemardus tierde. Het was net of hij haar sloeg en ze lachte zoo akelig. Me Moeder zegt:

de buren moesten Dominé Lietsius een boodschap sturen. Dominé Lietsius moest 's met ze praten.'

'De wonderdokter', denkt Bielke, hij schiet haast in een lach. 'Wat een kind', vit hij.

'Zoo iets moet uitzieken', redeneert hij wijs, 'ik hou het er voor dat het mettertijd wel slijt. Me baas zegt: ze moesten 's de eene of andere druk gevoelen...'

'Ja?', Angelia kijkt bedenkelijk, 'ik dacht juist dat het dan erger werd.'

Bielke haalt de schouders op.

Ze glimlachen tegen elkaar, kijken ook glimlachend de straat in.

'Vanavond om kwart voor zeven?', vraagt Bielke.

'Eén uurtje', smoest Angelia, 'dan komt Tante Rotermundt uit Ganzevoort, dan gaan we met elkaar de verlichting zien en het vuurwerk. Draag jij geen oranje?, het is zoo'n mooie kleur. O ja, dat wou ik nog zeggen: moet jij ook naar de avond-catechisatie van Dominé Lietsius?'

'Jazzes-nee', denkt hij verschrikt, maar hij polst voorzichtig, 'jij?'

Ze knikt. 'Ik wel - ik wil met een paar jaar belijdenis doen.' Ze vouwt de handen voor de borst tezamen, net als die middag, toen ze op haar bloote voeten naar de zonsondergang keek. En dadelijk er op glimlacht ze ook weer, en laat de handen langs de heupen zakken. 'Ga jíj ook!, toe ga jíj ook! Wij kunnen daar in de kamer van Dominé Lietsius naast elkaar zitten en samen nog een eindje om... voor we naar huis gaan.' Het is of ze in haar eigen glimlach bijt.

Hij knikt aarzelend. ‘Zal ik een nacht over slapen.’

Angelia's gezicht betrekt. ‘Oh...’

En Bielke besluit al. ‘Nou, affijn, zal me aanmelden, morgen.’ Stiekem geeft hij haar een duwtje. ‘Waarom vanavond maar één uurtje?’

Ze kijkt ernstig. ‘Zei ik toch?, om Tante Rotermundt...’

Ontevreden haalt hij de schouders op. ‘Ben je met je Tante of ben je met míj...?, laten je Vader en Moeder met je Tante op stap gaan!’

Ze schudt een beetje mistroostig haar hoofd, wil eerst niet antwoorden, tuurt naar de lucht, tuurt naar de huizen en antwoordt dan toch nog. ‘Tante Rotermundt wil het zóo, wil mij er bij hebben, och - nou, ze komt haast nooit, het is maar voor één keertje. Ik moet wel... we moeten wel... Tante Rotermundt betaalt alles voor mij, heeft ze altijd gedaan, tegen geen mensch zeggen, hoor, ze heeft geld.’

‘Geld?’, pruttelt Bielke, ‘is dat zoo bizonder?’

Angelia gichelt al weer. ‘Voor ons wel.’ Ze staan dicht bij elkaar, kijken elkaar aan tot ze wat beschroomds over zich krijgen. ‘Sta je nog aan het raam?’, vraagt hij, ‘als ik terugkom?’

Angelia zegt niets, ze knikt met lief uitgebogen zoenlippen - Rosalia-lippen zijn het.

Bielke wordt rood van ergernis.

‘God allemachtig’, vloekt hij in zichzelf. En hij kijkt niet meer om... En in zijn hart heeft hij daar spijt over.

- Hauke Wedzinga leunt tegen de muur van het

groente-keldertje aan. Hij draagt een blauwe smidskiel en heeft een zwarte neus. Hij ziet er uit als een kerel, zijn schouders zijn al wat naar voren gezakt. De wijde slobberbroek valt plooierig om zijn beenen. Hij heeft ook een kerels-glimlach. ‘Hoe gaat het met Enno?’, vraagt hij met een vette pret-stem, ‘al droog achter de ooren?’

Bielke doet of hij het niet hoort. ‘Ja, fijn weer!’ Achter het winkelraam van de groentekelder ligt nog altijd alles door elkaar: prei, doperwten, eieren, komkommers, soepgroente... Aan de groente-kelder zelf is ook niets veranderd. De raamposten zijn verfloos, het roode drie-treden-trapje is wat verslonsd. Eit heeft met smokkelen ook veel verdiend als grens-soldaat, hij heeft zijn geld niet aan een nieuw huis besteed, maar het ergens anders in gestoken, niemand weet precies waarin. Eit Wedzinga vertrouwt geen mensch meer. En hij is zoo hard als een kei. Twee van zijn kindertjes zijn gestorven. ‘Och ja’, zei Eit bij Michaël Brüsewitz, ‘het is diep treurig, ze worden door niemand gemist, Arend Winter zou heel wat meer gemist worden. Die vent zou ik graag als prima-prima pekelvleesch naar Duitschland sturen.’ En Arend Winter is toch al lang met de weduwe Pluister van Nuloock getrouwd...

De waterstokerij van Hesseltje, het winkelhuis van vrouw Fikkel en de woning van Freerk Kret zijn verdwenen. Kuunderts heeft daar nieuwe huizen laten zetten, het soort huizen dat onder een lange daklijst hoort te staan: twee ramen, een deur en een tuintje

zoo groot als een tafelblad. Er trokken arbeiders in van de melkfabriek: Melis Miks, Fritsie Pannes en Obe Kierewier.

Die arbeiders en de vrouwen van die arbeiders hebben het nog elken dag over de ongemakken en gebreken van die huizen.

Maar Kuunderts glimlacht.

‘Aan de Kinkel- en Boontjesdijk staan ze ook’, denkt Bielke, ‘dezelfde huizen, lange risten. Het is of ze uit een eendere vorm geschud zijn.’ Hij zucht met wat oolijks. ‘Zal jij later ook in zoo'n perceel wonen, ventje?, lang niet mooi genoeg voor Angelia.’

Het oude tuinhekje waar hij als kind over heen leunde met Joppe om de aschman aan te roepen, is er niet meer, en het bleekje met de ligusterhaag waar hij zijn vingers brandde aan de eerste de beste plant die hij uit de aarde trok, is verdwenen. Vader's schoenwinkel staat er op.

Kort na de verbouwing gebeurde het nog wel dat Bielke 's avonds als hij uit de teekenschool kwam, het hekje meende te zien in het donker, langer dan een seconde duurde de zinsbegoocheling niet. Er sloeg toch een scherp gevoel door hem heen, pijn kon men dat niet noemen, spijt misschien.

Maar de verbouwing was iets noodwendigs geweest, haast iedereen verbouwde. Vader zei: ‘Men moet zich aanpassen bij de tijd.’ Hij ging expres naar Amsterdam om daar de groote schoenwinkels 's terdege van binnen en van buiten in oogenschouw te nemen. ‘Nou weet ik precies hoe het moet’, zei hij elke keer. En

dan ging hij toch weer... Bielke heeft met een kneep in zijn hart vaak gedacht: ‘Woont Rosalia daar misschien?’

De achterkant van het nieuwe huis staat nu naar De Fonteintjes toe. Aan die kant kan men wel een woonkamer hebben, maar geen winkel. Het is immers een doodsch achterstraatje? Maar de voorgevel staat dicht aan de straatweg in De Klinkert.

‘De Klinkert’, heeft Kotels voorspeld, ‘dat wordt op de duur een drukke verkeersweg... In de naaste toekomst worden er paden aangelegd naar Himbeek, Klengel, Westerhind. Het wordt nou zoo, dat ze in die gezinnen hoofd voor hoofd een rijwiel krijgen. En De Overganck is voor Himbeek, Klengel en Westerhind wat Urbach voor ons is. En al die inboorlingen kunnen nooit naar De Overganck toe, en van De Overganck weg, of ze moeten door De Klinkert...’

De Klinkert is ook opgenomen in de vaste wandelroute van de menschen. En de schoenwinkel trekt sterk de aandacht, die is hoogst modern ingericht met een fijne binnen-betimmering, electrisch licht, breede lage etalage-ramen. Misschien zijn de uitstalkasten een beetje te vol. Vader wil alles laten zien wat hij heeft - maar hij is ook buitengewoon goed gesorteerd! En er is een keurige pas-afdeeling met voetspiegels en gemakkelijke stoeltjes.

‘Ik doe het uit piëteit voor Grootvader’, zei Vader eenmaal bij de inrichting, ‘het zou de oude baas goed doen als hij dit nog 's beleven kon.’ Maar Vader keek dan te snoevend. Dat snoevende is nu grootendeels

weg. Men raakt tenslotte aan alles gewoon. En een schoenwinkel is mets bizonders.

Bielke wil het huis binnen gaan om een sigaar aan te steken en de krant te lezen, hij draalt nog even. Moeder is alleen thuis, en het is bij Moeder zoo doodstil. ‘Net of er gedurig iemand op sterven ligt’, denkt hij.

Schuin tegenover het huis staan een paar wagens met glaswerk en steengoed, japonstoffen en lingerieën. De negotianten hebben groote kromme neuzen, vieze slappe petjes en rappe tongen.

De vrouw van Fritsie Pannes wandelt van de eene wagen naar de andere. Ze neemt alles in de handen, een koffiepot, een eierwarmer, een zuurschaaltje. Ze staat zoo vast op haar groote platte voeten of ze met geen kar en paard omver te rijden is. ‘Wat moet dat kosten?’, roept ze. Vrouw Pannes praat nooit, ze roept, en als ze niet roept schreeuwt ze.

De negotiant mompelt de prijs.

‘Mijn te duur’, roept vrouw Pannes, ‘je ben een afzetter, smousie. Gaan na' je eigen land om het menschdom te vernikkelen.’ Ze praat met groote stelligheid. Zij is niet een vrouw die men iets wijs kan maken. Zij weet van alles de prijs. Zij weet wat een hemdrok in Nuloock kost en in Urbach en in de Fransche Bazar op De Overganck. Haar gezicht springt groot uit het strak getrokken haar tevoorschijn: een forsche manachtige neus, bolle natte kijflippen, snauwende heldere oogen. Ze wordt ook Kenau genoemd. Ze is best in staat om een kokende pot met pek boven iemands hoofd om te keeren.

Ruw rukt ze een rose hemd onder een stapel lakens vandaan, zwaait er mee. ‘Mooie hemden, die komen Sanne-Nanctte van pas, vrouw Clot, kantjes van onderen en van boven, dat moet ze hebben.’ Ze lacht met een vinnige breed-open mond. ‘Pats’, zegt ze voor zich heen.

Vrouw Clot is plotseling lijkbleek. Haar vingers betasten beverig een bonte handdoek. Ze doet of ze niets gehoord heeft. De fijne krulletjes van haar Nustanciakapsel hangen klam bij haar lang gezicht beneer, en de helle bloemen van haar dunne zomerjapon lijken verwonderd naar haar magere holle oue-vrouwenkin op te kijken.

Vrouw Kierewier naast haar glimlacht onbestemd, ze strijkt de grijze spriethaven werktuigelijk naar het kleine knotje op haar kruin, veegt langs haar spichtige neus en legt de vingers van de rechterhand als tralies over de mond. Dan kan ze toch even goed nog praten over de wasch. ‘Mooi weer om te drogen, moet nog doorhalen, ben laat van de week.’

In Titia's breede geel-bruine oogen dansen vlammetjes. ‘Weer om te drogen, me goeie ziel?, doorhalen?, daar denk ik nooit meer aan.’ Ze glimlacht, maar ze glimlacht niet van harte en ze strijkt nadrukkelijk over haar nieuwe blauwe schort met de witte sterren en halve manen. ‘Dat waschgedoe zijn wíj te boven, wat jij Clot? 's Maandags gaat de heele frik naar Urbach - natuurbleekerij, hè?. Vrijdags krijg ik alles schoon terug. En Mira Dops maakt me de bende heel.’

‘Het stinkt hier’, roept vrouw Pannes, ‘naar O-Weeërs.’

Titia's lippen trekken scheef naar de linker kant. ‘Het stinkt hier nog erger naar jaloersche rooien.’

Vrouw Clot keert zich wat af, zegt niets, broeit toch ergens op.

‘Fijne flanelletjes’, smoest het lappen-negotiantje er tusschen door, ‘zuiver wol. Fijn afgewerkt, ver beneden inkoopsprijs.’

Vrouw Pannes schopt venijnig tegen een prop papier aan. ‘Hou je rammelaar dicht, Jood - liegt dat je barst! Katoen-flanel! Wij dragen hier natuur-wollen ondergoed. We zijne O-Weeër.’

‘Goeie O-Weeër’, dolt het Joodje, ‘is niet kwaad. Mag de wereld van aan mekaar hangen!’

‘Krepeer’, roept vrouw Pannes.

Mieke Miks gichelt een beetje voor zich uit, en ze bewondert erg aandachtig een rol blinkende goud-garneering op de wagen en een doos met glazen knoopen. ‘Wat mooi - god, wat eenig.’ Mieke heeft een lief meisjes-gezicht, glimmende blooswangen, een wit nekje, blauwe bloemetjes-oogen en kleine krulletjes die niets met friseertangen en papillotten hebben uit te staan. Ze zou de goudgarneering willen hebben en de glazen knoopen, de japonstof met de gele ruitjes en de japonstof met de paarse streepjes. Ze streelt met haar wijsvinger over een stuk lichtbruin fluweel met koperroode bloemen.

En vrouw Pannes windt met felle flappen de stof al van de rol af, legt er dikke plooien-frommels in, knijpt

de knoedel propperig met twee dikke groote grijphanden op de borst bijeen. ‘Aardig goedje, Mieke?, ja, voor zoo'n jodenwagen is het aardig.’ Ze vraagt met een blaf-stem naar de prijs, dingt venijnig af, praat met spuug-lippen.

Het negotiantje knippert of hij in de regen loopt.

En vrouw Clot neemt wraak. ‘Geef mij dat rolletje fluweel maar, koopman, het is heel geschikt wat de prijs betreft. Me werkster zal het aardig vinden, een fijne Zondagsche jurk voor een werkvrouw. Ik weet er ook wel een paar arme menschen voor.’

Vrouw Pannes maakt een raar klokkend sukgeluid, hikt, stottert. ‘Fl-floddermadam, O-W-Mevrouw met je fijne dochter, als het er op ânkomt ben je ook maar de vrouw van een metselaartje, dat zich rijk gestolen heeft met verboje dingen. En nou stink je naar het geld, nou ruik je vies van het geld, mensch.’

Vrouw Pannes haat het geld alleen maar - omdat ze het zelf niet heeft. Ze veegt de schoone handen, die zoo'n extra beurt eigenlijk niet noodig hebben, vinnignadrukkelijk van achteren op de rok af, gaat weer naar de wagen met het steengoed toe en grijpt de dingen fel beet. ‘Kijk 's Mevrouw Clot, sjukommen en dekschalen, als je... als je dochter Sanne-Nanette bij je op visite komt, dan ben je keurig mensch. Of jij, Titia?, eierdoppen, als Arend Winter met of zonder Pluister bij je ontbijt! Je kleine kinderen breken ze niet meer. In deze O-W-straat worden geen kinderen meer geboren. 's Morgens hangt de zeemleeren filter op de bezemsteel te drogen!’

Vrouw Clot schreeuwt er met een dunne beknepen zenuwstem iets tusschendoor. Titia valt ook uit... Er is bijna niets van te verstaan. Vrouw Pannes' zware hoera-stem brult alles weg.

Donnardus staat in de deur van de schoenwinkel en grinnikt er nog om.

Maar dat staat vrouw Pannes niet toe. Ze wijst met haar duim naar hem. ‘Die daar kriebelt ook te geerne! Aan elke vinger een vrouw, niet baaske? Och ja, als je eigen wijf geen diensten kan doen voor het oogenblik, dan moet je maar een betaalde nemen.’

De vrouwen fluisteren onderling, schuifelen zenuwachtig met de voeten.

Donnardus glimlacht gemaakt.

Vader stond eerst naast Donnardus, nu staat hij half achter hem - het is of Vader wegkruipt.

Vrouw Pannes heeft daar ook best erg in. ‘Hei schoenmaker’, schreeuwt ze jolig, ‘ben je daar...? Waarom doe je nou of je neus verbrand is? Als ik weer 's na' de Volenwijk moet, zal ik me kind, als het een meid is, Rosalia noemen of misschien Anna Rosalia, mooie namen ben' dat.’ Ze is rood tot in haar nekvel, ze heeft haar furie-achtige Kenau-oogen weer. ‘Nou, màg het, schoenmaker?’

De vrouwen betalen de koopman, mompelen wat over de gekochte artikelen, wachten luisterend.

Vrouw Clot zegt: ‘Zoo'n negotie-wagen dat is eigenlijk niks meer voor deze tijd. Je fietst in een wip naar Urbach, veel meer keus...’

Mieke gaat met zes glazen knoopen naar huis en

vrouw Kierewier met een groen-steenen suikergoedbakje. Vrouw Pannes heeft niets, maar ze is voldaan. En vrouw Clot torst haar rol fluweel. Met een overdreven rechte rug loopt Titia het keldertrapje af. En de negotiemannen rijden hun wagens verder.

‘Straat is er niet op verbeterd met dat tuig’, zegt Vader nog. Hij ruikt naar de namiddag-borrel. Zoo pas toen hij de winkeldeur opendeed, keek hij nog monter, nu is dat montere weg. ‘Tuig’, knort hij nog een keer.

Maar Donnardus vindt het niet de moeite waard er op te antwoorden. Hij schuift de hoed wat achterover in de nek, praat over de bedrijfsauto van hotelier Kotels, de luxe wagen van Kuunderts, en de drankblossen op zijn wangen worden nog vuriger. ‘Michaël is ook met een wagen in besprek, tweedehandsch... Mijn Fordje is redelijk goed, maar over een tijdje wil ik toch 's naar wat beters omzien.’

Vader trekt de wenkbrauwen op de oogen, glimlacht verstrooid. ‘Een eigen auto, dat is mooi, en gemakkelijk ook. Maar je bergplaats - je garage nou weer, en dan hier in De Klinkert. Eigenlijk moesten wij, in onze situatie uit zoo'n straat weggaan. We hooren er niet meer. Je telt ook eigenlijk niet mee. Let maar op de besprekingen in de gemeenteraad: de hoofdstraten worden geasfalteerd, krijgen tegel-trottoirs, de tram-rails worden doorgetrokken tot de Hooge Blink, betere straatverlichting...’

Donnardus haalt de schouders op. ‘Is mogelijk, maar waar moet je dan heen? In het centrum is niks

open. Je zit hier nou eenmaal, hebt alles nieuw ingericht. En van een hoop verbeteringen hebben wij ook profijt, zal je zien, we krijgen mettertijd van alles, waterleiding, gasvoorziening, een motorbrandspuit, plantsoen, misschien een bioscoop - voorloopig natuurlijk zoo'n vlooien-bioscopie, maar dat komt er niet op aan, een sportterrein wordt in uitzicht gesteld - god, ik heb nog best zin om een balletje mee te trappen - en de zaken bloeien. De menschen kunnen hun geld niet meer vasthouden. Het sparen is gedaan. Doet er niet toe. Is juist goed. Het voornaamste is: geld te maken, geld uit de dingen te trommelen, een handige kerel te wezen.'

Vader knikt al-door. Hij is gerustgesteld. 'De grootste openbaring van deze tijd is voor mij geweest, dat we kop voor kop reuze zakenlui waren. Onze sluimerende vermogens zijn gewekt...'

Donnardus heeft schik. 'In elk opzicht.'

En Vader trekt de wenkbrauwen weer op de oogen. 'Affijn, maar als ik nog 's zoover kom, dat ik stil kan leven, dan trek ik toch uit 'De Klinkert.'

'Ja - goed - best', Donnardus wuift het weg, 'voorloopig is het zóo nog prima, gerust het gaat wel, het valt wel mee. En vrouw Pannes die heb je overal, kerel, als ze niet naast je woont, komt ze toch in elk geval schoenen bij je passen, of ze laat het haar van aar kinderen bij me knippen. Ik voor mij, ik ben banger van een vlooi dan van vrouw Pannes.'

'Zoo glimlachte je daarstraks anders niet', bepaalt Bielke in de verte van zijn gepeins.

En Donnardus draait zich naar hem om of hij het verstaan heeft. ‘Jij zal dat ook wel fijn vinden, niet?, een sportterrein?, kun je gaan voetballen.’

Bielke knikt. ‘Ja - och...’ Hij dacht juist: ‘We moeten nou morgen zeker met de draaistoelen beginnen, en dan komt de canapé voor Jeroen Gijzeis aan de beurt, dat is ook een mooi stukkie werk.’

In de spiegelende ruit van de winkeldeur ontdekt hij, dat hij net zoo groot is als Vader en Donnardus. ‘Een sportterrein?’, denkt hij weifelend, ‘ben ik dan niet te oud?’

Hij lacht er zichzelf al om uit. ‘Och knul!’ Maar dan trekt hij zich hard aan de onderlip. ‘Hoe ben ik toch zoo oud, soms...?, ik ben temet ouder dan Grootvader Barthold...’

Donnardus stapt eindelijk van de stoep af. ‘Over die Compania-aandeelen praten we dan nog wel, Thomas. En wat ik je zei...’, hij mompelt ineens weer, ‘over de mark, dat blijft tusschen ons hoor. Denk daar vooral aan. Het is natuurlijk uitmuntend dat een ander er wèl in gelooft, dat je een ander dat geloof inpompt desnoods...’ Hij knipoogt sluw. ‘Verkoopen, kerel, verkóopen. Je zal nog 's zien hoe Hopkins en die kleeremaker Muk tegen de lamp vliegen, die houen maar vast.’

Vader begint gauw over wat anders. ‘Michaël belegt nog al 's wat in hypotheken, is ook secuur. En Kotels praat tegenwoordig vaak over Philips-aandeelen, hè?, lijkt me veilig.’

‘Veilig - secuur’, Donnardus lacht er wat om, ‘ik

riskeer graag wat, ben een vent voor een speeltafel! Naar Monte Carlo wil ik ook nog 's. Ben van plan die talencursus te volgen in Urbach, alleen maar om een beetje wegwijs te worden in Fransch en Engelsch. Me Duitsch, daar heb ik geen moeite mee. Doe jij het ook, zeg?'

Vader weifelt. 'Nog 's over denken...'

Hij tuurt in de lucht. 'Het begint nou toch min of meer schraler te worden - er ìs een inzinking... Maar een spannende tijd blijft het. Kan me spijten dat ik dit niet in me jeugd gehad heb, het kan me ook spijten dat ik maar één jongen heb. Van Bielke fok ik nooit een compagnon.'

'Verrèk', Donnardus lacht hem uit, 'die eene jongen die ik heb, is mij al veel te veel. Voor vijf minuten pleizier twintig jaar zorg en gebondenheid - een strop.' Hij breekt het gesprek grinnikend af ineens. 'Bonjour hoor, ik moet naar huis.'

Donnardus loopt vrij erg voorover. En hij heeft wat vermoeids in de gang. 'We leven dubbel', zegt hij vaak, 'in deze jaren.'

Het moet wel zoo wezen.

Vader krijgt vlak onder de lip al een grauwe vlok haar in de baard. En zijn rimpels zijn zoo diep, of ze met een mes getrokken zijn.

'De meeste lui willen geen kinderen meer', denkt Bielke. Op dezelfde zakelijke manier zou hij kunnen denken: 'Er staan geen gymschoenen in de winkel.' Hij heeft nu al zoo vaak toespelingen gehoord over kinderbeperking. Het is wat heel gewoons. Men maakt

het zich zoo gemakkelijk mogelijk. ‘Elk jaar een kind is krankzinnig.’ Hij weet ook best wat vrouw Pannes bedoelde met de zeemleeren filter. Van Enno Hint is hij alles aan de weet gekomen indertijd... ‘En ik - later?’, denkt hij plotseling, ‘wil ik van die kleine ukken?’ Hij glimlacht, krijgt het een beetje warm, schuift de pet scheef.

Al wat bij ziet spartelen, schateren en stoeien, dat is Angelia.

‘Ja natuurlijk’, zegt hij.

Moeder zit in de groote kamer en-suite of ze een visite aflegt bij de vrouw van de burgemeester.

De tafel staat gedekt.

Het groote stuk vleesch op de ovale schotel dampt al niet meer, over de saus is een vlies getrokken. De dekschotels verbergen hoe het met de groente en aardappels gesteld is.

Moeder zit voor het raam en staart naar de wrakke houten koepels aan de overkant, de tuinbank, de boomen, de schoolkinderen in de verte. Ze heeft de vingers weerzijds in de wijde ondermouwen van haar grijs huishoudschort gestoken, en haar rug is wat scheef getrokken, het is al een beetje een Grootmoeder's rug, en haar dunne haar is vaal-bruin, een paar groote haarspelden houden opzichtig-waakzaam het kleine haardotje vast. Haar smal gezicht met de dunne lange wang- en mond-rimpels, ziet er altijd min of meer bewusteloos uit.

Moeder past niet bij het eiken salon-ameublement,

het bronzen kaarsenkroontje, de lange geslepen spiegel. Vader is nog wel een soort van mijnheer geworden, Moeder is amper een juffrouw.

Ze kijkt om of ze wakker wordt, knikt wat dommelig en loopt als een gedienstige door de kamer.

‘Zoo?’, zegt Vader bij wijze van groet.

Bielke bromt 's morgens, 's middags en 's avonds ‘Morry.’

Ze gaan half werktuigelijk op hun plaats zitten, glimlachen nog in hun gedachten om Obe Kierewierde-droomer. Obe heeft gezegd: er moest geen geld meer wezen, geen geld - geen slechtigheid...

‘Obe’, denkt Bielke, ‘dat is een man voor een boek.’

‘Obe, dat is een zeldzaam snertventje’, hekelt Vader, ‘houdt geen voeling met het leven. Was hij in betere levensomstandigheden, dan werd hij een dichter...’ Nijdig snijdt hij het vleesch. ‘Het is steenkoud, Anna, waarom roep je toch niet als het eten klaar is?, allemaal van die grillen...’

Moeder's lange zwarte oogharen trillen. Ze tuurt, denkt. ‘Jij praat dan zoo druk’, mompelt ze of ze droomt, ‘Obe en de anderen hebben altijd zooveel te zeggen. Ik kan niet tusschenbeide komen. Dan wacht ik nog wat, dan zit ik hier, en er valt mij zooveel ja...’

Vader's frons trilt en zakt al weer weg. ‘Och ja, vooruit maar! We weten het wel, Anna, jij blijft het liefst op je eigen terrein.’

‘Hè?’, het is of Moeder haar eigen terrein zoekt en

niet vindt - zóo kijkt ze, ‘míjn...?, bedoel je?’

‘Nee, niks’, bromt Vader, ‘basta. Jij gaat mij veel te diep op alles in, je maakt van alles wat anders.’ Maar als hij in de half verstijfde aardappels prikt, vraagt hij toch weer. ‘Was je moe, dat je zitten bleef, dat je niet riep?’ Zijn oogen glimlachen, zijn stem klinkt vaag dreigend. Hij wil dat Moeder ‘ja’ knikt - dan staat er morgen een volwassen dienstbode in de keuken.

Maar ze wil niet ja-knikken, Moeder. Ze wil zelf koken en werken. Ze bekijkt elke week stuk voor stuk met achterdochtige oogen het waschgoed van de Urbacher wasch-inrichting.

‘Och nee’, prevelt ze, ‘moe?, nee. Ik zat daareven. Ik dacht zooveel - van alles. Ik dacht: het korte leven is toch wel erg lang. Ik dacht aan onze Vaders en Moeders, ik ben vaak bij ze, ik - ik ben vaak in vroeger, ik moet dan langs veel graven, Thomas.’

Vader fronst of hij boos is. Hij is toch enkel verdrietig. ‘Je hoort bij ons te wezen, bij de levenden. De levenden hebben je noodig.’

Moeder glimlacht, en men kan daar beter niet naar kijken, als Moeder glimlacht vertrekt ze de mond of ze schreien moet. ‘Noodig?, er zijn er zooveel die eten kunnen koken en kleeren naaien. Ik zie mijn eigen leege plaats wel, Thomas. Een mensch sterft vaak voor hij doodgaat. Is het vreemd wat ik zeg?, jullie kijkt zoo... Ik zie jullie allemaal - altijd door, en de heele Overganck er bij. Jullie leeft op een draf. Je zou wel tien stel handen en beenen willen hebben, je zou op één dag

binnen willen halen, wat vroeger over tien jaren verdeeld was. Ik denk veel over dat alles... Ergens blijft mijn verstand... mijn verstand haken, mijn geloof... En er is geen doel voor mij in het leven, alles ligt achter mij.'

Vader slikt het lekkere eten weg of hij een drankje wegslikt. 'Wat je daar zegt, dat is - dat is dwaasheid', moppert hij gemelijk-treurig. 'Waarom zou er geen doel wezen?'

Moeder let er niet op. Ze praat of ze overluid droomt. 'Ik zie Bielke nog in zijn kruippakje, die had mij noodig. En Grootmoeder die had - die had ons en onze zorgen en blijheden noodig om te weten dat ze nog noodig was. Daar steunde ze op, dat heeft haar nog lang overeind gehouden. En jij - jij moest mij voor - voor duizend-en-een dingen hebben, Thomas, elke minuut van de dag om zoo te zeggen, je moest weten dat ik in huis was... Grootvader in zijn ziekte en ook daarvoor, die had mij noodig voor zijn wrok en zijn klachten en zijn genegenheid. En nou - maar nóu...?' Ze breekt het bijna verschrikt af, het is of ze nu eerst merkt dat ze zoo lang gesproken heeft. Maar ze wacht dan toch, ze wacht ergens op.

En Vader eet nog werktuigelijk, en zijn kaken bewegen zoo voorzichtig of ze van porselein zijn en zijn frons beeft, zijn diepe treurige frons staat tusschen zijn oogen te schreien.

Het is te begrijpen: Moeder heeft gesproken of ze al op haar sterfbed ligt.

En nu let ze op Vader's mond. Er komt toch geen

woord. Ze verdeelt de groente op haar bord in partjes, als een kind dat speelt, ze schuift doelloos een aardappel heen en weer door de dikke bruine saus.

Maar ze kijkt naar Bielke met oogen die niet schreien willen en met lippen die probeeren te glimlachen. ‘Kan jij je Grootvader en Grootmoeder nog goed voor de geest halen?’, vraagt ze.

Hij knikt. ‘Ja, natuurlijk Moeder, wel ja.’ En hij brengt zich meteen van alles te binnen. ‘Grootvader liep altijd met de pet op de oogen. Hij was bar zwaar op de hand. En in de werkplaats kon hij ijselijk te keer gaan. Heel - heel vroeger had hij het over een vaste orde... dat leek nou flauwigheid. Grootvader zei ook nog 's: ‘Jongske, zou je niet meegaan naar het Huis des Heeren?’ Dat had hij niet moeten weigeren, toen. Soms, als er muziek is: het orgel in de kerk of een bedel-viool, dan ziet hij Grootvader nog vaak alleen de deur uitgaan. En zijn schaduw kruipt voor hem uit en zijn rug is gebogen, zijn oogen tranen en de klokken luiden... ‘Omdat ik toen niet gegaan ben’, stelt Bielke vast, ‘zal ik me heele leven van tijd tot tijd naar de Kerk moeten - en me vervelen.’ Hij trekt een geringschattend gezicht. ‘In de kerk zegt men telkens tegen zichzelf: dat is het niet. Het zit anders. Zoo is het niet. Ja, hoe zit het dan wel? En men wordt zoo moe...’ Hij gaat nog 's naar vroeger toe. ‘Grootmoeder was streng. Ze had wat vijandigs. Dat kon je nou nooit meer zeggen. Toch was het zoo, ze pruttelde, mokte, ze keek en luisterde naar veel dingen met achterdocht en afkeer... Moeder begint ook al een beetje

zoo te doen. Moeder is op weg Grootmoeder te worden, Grootmoeder zonder kleinkinderen. Maar één keer heeft Grootmoeder Jakle ook gemompeld: “Kleine pelgrim”, de avond vóor ze stierf. Op een Oudejaarsavond gaf ze hem een groen spaarvarken. Een gulden zit er in, zei ze, dat leek ze een heel kapitaal te vinden. Het kon ook wezen dat ze het er nog bij zei: een heel kapitaal, doen er zuinig mee. Achteraf leek dat ongelooflijk en een beetje belachelijk ook. Is dat nu: zich alles voor de geest halen, van Grootvader en Grootmoeder?’

Hij schrikt op in een vreemde harde stilte, kijkt van Moeder's starende oogen naar de starende oogen van zijn Vader. ‘Ruzie zou beter wezen, voor één keer ruzie.’ Hij tuurt naar de vergulde pendule op de schoorsteenmantel. ‘Ik moet zoo weer naar het werk’, kt hij, en ademt stil en diep. ‘Wat een geluk toch dat er werk is in de wereld.’

Soms tijkt de tijd met Bielke voort te ijlen. Hij wordt wakker, werkt, luistert, kijkt toe, heeft lief, minacht, eet, drinkt, slaapt in - wordt opnieuw wakker, werkt, slaapt... De dagen duiken rozig, schemerig, regenachtig op, glijden schijnbaar kalm naar de avond toe, verdwijnen snel...

‘Wat is het voor een datum’, denkt Bielke een enkele maal, hij vergist zich soms In de maand... ‘Wanneer zei Moeder: het korte leven is toch nog lang?, een maand geleden?, een jaar geleden?’ Spottend bezint hij zich soms. ‘God’, denkt hij, ‘waar is eergister hee-

lemaal?' Alles valt zoo diep weg. En dan lacht hij om zichzelf. 'Ik wil niet op Moeder lijken', zegt hij in zijn gedachten. 'En op Vader?', vraagt iets in hem. Het is ontzettend dat hij geen antwoord durft geven. 'Hoepel op', pruttelt hij, 'met je Lietsius-geweten.'

Melis Miks komt in de avondstraat voor de socialisten op. 'Na de oorlog hebben wij de bourgeoisie gedwongen onze eischen in te willigen, als Troelstra doorgetast had indertijd, ik voor mij gesproken... dan hadden wij de proletarische revolutie gehad! Vast en zeker!' Zinnen van vak-redenaars praat hij na, en vergist zich soms. Hij haalt geschillen op over uur-geld en regenloon. 'Dingen uit de oue doos', zegt hij, en hij redeneert ook over moderne loon-tarieven en arbeidscontracten. Zijn speeksellippen glimmen, zijn groote handen lijken te groeien, zijn neusgaten worden rond en zwart.

Maar in Obe Kierewier's gezicht glanst een zacht verlangen, achter zijn hooge voorhoofd wonen vredige gedachten, zijn lichte zachtmoedige oogen droomen. Hij heeft het in de ijle rookkrullen van zijn pijpje, over een maatschappij gegrond op kameraadschap. 'Een wereld van zusters en broeders, een wereld zonder zelfzucht, waar gezocht wordt naar eenheid van belangen en waar het ideaal is: vrijheid van de geest. De Wereld-oorlog dat moet een onvergetelijke les voor het huidige menschdom worden.'

Bielke denkt als in de kerk: 'Dat is toch onmogelijk?, juist ná de Wereldoorlog, hoe kan dat?, wat is er dan beter geworden?' Dan springt zijn aandacht er van

weg. Hij denkt aan Moeder's trieste glimlach, aan allerlei vage verre dingen van vroeger. Ze komen uit de kerk, er ligt sneeuw... ze zitten in de schemer, kijken naar de sterren, praten - en alles is zoo anders geworden. Nuchter zegt hij dan ook opeens in zichzelf: ‘Toch spijtig dat ik toen die laatste keer geen bekroning op mijn teekening van de avondschool gekregen heb, juist die laatste keer.’ Dan wendt hij zich af van Obe en de mannen, en de dag is er niet meer.

- De huiskamer van Angelia's Moeder is wat te klein. Men hoort elkaar's adem, men kijkt elkaar van dichtbij in de oogen, en alles glinstert of het heet aanvoelt.

Het electrische licht brandt in een rokje van witte pijpkralen, het tonde tafelblad er onder met het witte kopjesblad blinkt verschrikkelijk-hel.

Goof Merels zit in zijn rieten leunstoel, rookt, pluurt en is vermoedelijk in zijn gedachten op het rangeer-emplacement. Juffrouw Merels haakt sprei-sterretjes, en draagt een zwart japonnetje met een klein wit sierschortje. Haar krulletjeskuif is grauwer geworden, haar mager bruin gezicht wat schraler.

‘Ze lijkt toch heelemaal niet op Angelia’, soest Bielke, ‘en Goof rooit ook geen zier op zijn dochter.’

Verliefd glimlacht hij tegen Angelia's blinkende haar, haar felle bloos-wangen, haar helle oogen.

Al dikwijls heeft hij in zijn gedachten tegen juffrouw Merels gezegd: ‘U hebt er toch niet op tegen dat Angelia en ik, de verkeering publiek maken?’ Maar als hij in het kleine blinkende kamertje zit, tegen-

over juffrouw Merels' afwerend gesloten gezicht, schuift die vraag naar een doezelige achtergrond, ‘Och nee’, denkt hij, ‘ik ben nog niks, het is al mooi dat ik hier in huis mag komen.’

Juffrouw Merels' frommel-lippen persen zich streng tezamen, ze kijkt zelfs vermanend afwijzend naar Goof. Men weet in de straat niet hoe Juffrouw Merels' voornaam is. Zij is een teruggetrokken vrouw, ze bemoeit zich met niemand.

‘Mijn Oom’, zegt ze schril-plotseling, ‘de oudhoofdonderwijzer Mulok, dat is toch zoo'n belezen man, die heeft zes honderd drie en vijftig boeken in huis.’

Ze luisteren naar elkaars adem, kijken elkaar in de knipperende oogen. Ze hebben al vaak wat gehoord over Oom Mulok's boeken. Een antwoord valt hun geen van drieën in.

De koffiepot pruttelt, Goof's pijp snurkt en reutelt, Bielke staart naar Angelia en Angelia glimlacht. Ze buigt het hoofd wat achterover en laat de oogleden toevallen. Het is of zij geamuseerd in slaap valt, het borduurwerk in haar handen slaapt ook.

Bielke kijkt toe en wordt opgewonden.

Maar juffrouw Merels brengt hem op andere gedachten. ‘Verdien je nu nog altijd hetzelfde?’, vraagt ze, ‘wanneer krijg je nu eindelijk weer opslag? Het zal natuurlijk nog wel een knap tijdje duren eer je meestersknecht wordt? Praat je Vader er wel 's over dat hij je naderhand aan een zaak zal helpen?’

Bielke is rood geworden. ‘Ja - ja zeker. En me

baas laat me heelemaal zelfstandig werken. Als Enno Hint nog 's weggaat, dan heb ik wel een kans. Vader zegt altijd dat het op het loon niet zoo erg aankomt, als ik maar grondig het vak leer. Ik mag nou ook politoeren, dat is een fijn werk. Met het étagère-tafeltje dat ik voor u maak, schiet ik ook lekker op. Heb er voor me Moeder ook zoo-een gemaakt...' Hij denkt: 'Dat staat nou bij Grootmoeder's afgedankte spulletjes.' Maar hij praat zakelijk door: 'Het blad is kwadraatvormig en de bladen zijn van massief hom en hebben geprofileerde randen. Op het regelwerk breng ik nog rozetten aan.'

Juffrouw Merels knikt tevreden. 'Wel, wel?, zoo?' Ze begrijpt niet precies wat hij bedoelt, maar dat verhoogt haar respect.

Een heele poos let ze nu alleen maar op haar haaksterretje. En Bielke kan weer ongestoord naar Angelia kijken. Ze draagt een spannend tricotlijfje met een helder-wit kraagje. Haar ronde kin en haar blanke hals glanzen als zijde, en haar zilverwit haar tintelt of er vonken door heen schieten.

Bielke zou zielsgraag de armen om haar heen leggen. 'Lieverd - lieverd', zucht hij in zichzelf.

En zijn verlangen lijkt Angelia aan te stomen. Ze gichelt zonder geluid te maken. Haar oogen schitteren, verschuilen zich en schitteren-opnieuw. 'Hou je zoo van me?', vraagt haar beklemde glimlach.

Zijn oogen antwoorden. 'Ik hou zoo van je.'

En de koffiekan op het lichtje pruttel-schokt ergerlijk nuchter, en Goof's pijp reutelt als een slapend

varken. De maan schijnt voor niets daar buiten!

‘Het is toch jammer’, denkt Bielke vaag.

En juffrouw Merels kucht op de bestemde tijd vermanend en wijst met de oogen naar de klok.

Bielke komt langzaam overeind.

De dag is voorbij.

In de witte warme middagstraat staat vrouw Oetgens in een kring van nieuwsgierige menschen en maakt felle gebaren - gebaren of ze een veeren bed opschudt. Vrouw Oetgens is zoo'n mensch aan wie niets verandert, inwendig noch uitwendig. Met haar bolle buik en haar gladde witte muts is zij nog altijd vrouw Oetgens van vóor de oorlog. Zij gaat nog altijd twee maal op een Zondag naar de Kerk, zij geeft nog altijd de orgelman één cent. Ze is voor-oorlogsgeloovig en mild en voor-oorlogs verontwaardigd en heftig. ‘Heb het lijk met me eigen oogen gezien’, roept ze uit, ‘hier was het rood... hier was een gat - een gat als een vuist... Moest het sujet die dat gedaan heeft, niet levenslang hebben? Ik was... ik ben buiten mezelf... gister, de heele dag, en nog... dat ìk er net langs moest komen op weg na' me zuster...’ Ze hapt naar adem, en praat opnieuw en zegt het zelfde.

De omstanders wenden zich al wat af, ze smoezen, fluisteren... Een paar oudere menschen praten nog opgewonden. Timon Soling fluit. Joppe likt met de tong langs de mondhoeken. ‘Hoeveel geld wordt er vermist?’ Angelia trekt rimpels van afschuw.

Timbon, de wisselloоper van Gradenham's Bank

uit Urbach is beroofd en gruwelijk vermoord achter de Eligius-weiden gevonden. Hedenmiddag is het parket uit Kimzwart gearriveerd. Het lijk is geschouwd. De Officier van Justitie heeft de mooiste kamer in Kotels' hotel betrokken! Dit is het laatste nieuws...

Dus, Kotels boft zooals gewoonlijk.

Bielke hoort bij degenen die niet glimlachen en niet praten. ‘Och ja, nu is de man die Timbon dood maakte en beroofde een misdadiger, als er oorlog gekomen was en hij had hetzelfde gedaan tegenover een vijand - was hij een plichtsgetrouwe soldaat.’ Bielke voelt zich heel oud op dit oogenblik, men kan zich alleen zóo oud voelen als men achttien is.

Met zijn schoen vangt hij een dwarrelend rozenblad op. ‘Het eindje van de zomer.’ Hij denkt al weer aan de fauteuil die hij bekleedt, en aan Enno Hint's mokkerig vijandig gezicht. ‘Zijn - zijn puisten lijken toch op te drogen’, zegt hij vaag in zichzelf, en aait langs Angelia's arm.

Een enkele maal gaat hij met Kuunderts en Vader mee naar de Beurs te Amsterdam.

Op alle straten in de groote stad, ontstaan relletjes - nee dat lijkt zoo. De menschen wandelen in drommen links en rechts, ze steken ook in drommen over en eten en drinken in drommen achter de hotelramen.

Taxi's rennen op elkaar in, zwenken op het allerlaatste oogenblik, stuiven blatend eindelooze zij-straten in. Trams schuiven gierend langs elkaar, van elkaar

weg, op elkaar toe, de menschen hollen er tusschendoor, dringen er in, dringen er uit...

Een zacht gonzende luxe-wagen schiet als een zilverblauwe lichtflits voor een donderende zware vrachtauto langs en is bijna gekraakt, de dames en heeren die achter de spiegelende ruiten zitten, lachen met vuurroode gezichten. Alles is heel gewoon - alleen men moet er een oogenblik aan wennen.

De menschen belanden ook in drommen bij de Beurs en lijken dan op de trottoirs en in de Beurs-café's te stranden.

Kuunderts zegt: ‘Veel animo.’ Ze drinken een borrel in een stampvol café. Roode mansgezichten duiken op in de grauwe sigaren-damp, schreeuwerig-vertrokken monden, glimmerige drank-oogen.

Bielke drinkt zijn brandewijntje uit, zonder het te proeven. ‘Wat zegt Vader?, Vader doet hier anders dan thuis. Waar heeft Kuunderts het over?’ Hij vergeet te luisteren, tuurt naar de menschen die passeeren. Wijze leelijke gezichten zijn er bij met knijp-rimpels, opgepoetste brillen, lees-fronsen, gladde kinnen, verstandige oogen en oogen die verschrikkelijk moe zijn en ook goddorie-oogen... Maar dat is nog lang niet alles! Vreemde leeg-geknepen gezichten dobberen in de menschen-menigte, zonder uitdrukking, zonder gedachten, rimpelig-bruin, rimpelig-steenachtig, en er is een man met zenuwtrekkingen in zijn oogleden, en een man mee een vreemd gezwel, en een met een bloederige pletseer...

‘Kijk toch 's’, mompelt Bielke, ‘me-god, wat een

smoelwerk.' Hij vloekt ook. 'Gedome - zoo'n viezerd - mieters nog toe...' Hij piekert: 'Houdt God daar allemaal het oog op?' Hij schrikt van zyn twijfel. En dan jouwt hij zichzelf uit. 'Ho-ho, Dommé Lietsius...!'

Ze gaan weer naar buiten.

Men kan toch niet zeggen dat ze loopen. Ze waggelen zoo'n beetje in de volte, schuifelen... Soms gebeurt het ook dat zij dringen en gedrongen worden. En al-maar deinen ze heen en weer, in een groep van vijftig menschen, zestig menschen... honderd... En de stemmen gonzen, klateren, dringen, raden af, praten aan, lachen, en het lachen is geen lachen meer, enkel een geluid: geblaat, gehinnik. Nog altijd zijn er dingen die men niet begrijpt, woorden, opmerkingen, benamingen, uitdrukkingen, toespelingen. 'Wat - wat?', vraagt Bielke in zichzelf. En wat Vader en Kuunderts zeggen is het minst belangrijke...

Vader heeft het over koersnoteeringen, er lijken cijfers in de grijze adem-wasem te kringelen, er lijken cijfers in de lucht te dansen.

'De koers van de mark...', zegt Kuunderts in het gegons. Een vet joodje praat er met een bakkelei-stem overheen met een ander joodje. Kuunderts redeneert ook over tabak en olie en rubber. Het gebrom en gemompel van de anderen maakt het onduidelijk. Woorden springen schel de lucht in, drijven even over de hoofden heen, en zijn verdwenen: de mark, discontokoers, Fransche franc... prolongatie... koersverhooging.

Vader heeft een fijne winterjas aan, hij zelf ook, Kotels draagt zijn gevoerde dikke jekker met de bontkraag. Zij hebben alle drie lage gele rijgschoenen aan, een zwierige hoed op, een vlinderdas tegen het staande boord. Ze zijn toch alleen maar - mannen, die anderen zijn ook nog heeren, sommige: vettig, versleten, gekreukeld - en toch nog heeren.

'Hoe is dat?', speurt Bielke, 'waarom?' Hij onderzoekt het nauwgezet.

Zij-drieën zenen de voeten anders neer, maken andere gebaren, hebben geen haast, doen niet of hun lichaam anderhalf ons weegt, of ze springveeren onder de voeten hebben. Daarom weet men dadelijk dat zij 'van buiten' komen, zij kunnen ook hun knieën, hun achterste en hun humeurigheid niet verdonkeremanen.

Iemand mompelt. 'De boertjes...'

Vader fronst er van. Hij wurmt zijn ineengefrommelde handschoenen uit zijn jaszak en trekt de eene aan.

Kuunderts grinnikt. 'De confectie-mannetjes!'

Als de beursbengel luidt, loopt bij weg, steekt midden in een groep jachterige groore-stadsmenschen de breede grauwe asphaltweg over en schiet het Beursgebouw in. Vader loopt hem achterna. 'Wacht hier', roept hij over zijn schouder, Bielke drentelt toch in een stoetje van laatkomers, op de ingang toe.

Bij een grauw-steenen hal-pilaar wil hij blijven staan. Men trapt hem op de teenen, loopt tegen hem aan, duwt hem opzij. Schuw scharrelt hij terug naar het trottoir, kijkt de lange straat af met de valsch-

glimmende tram-rails, bekijkt de opeen-ge stapel de huizen, ontcijfert café- en winkel-opschriften. ‘Kon ik maar aan me buffetje werken, bij Seerp’, denkt hij, ‘een hoop flauwe kul hier.’ Hij bromt ook. ‘Wat bliksiekater...’ Hij voelt zich alleen. Hij zou zijn Vader willen roepen en grinnikt tegen zichzelf, en luistert aan de ingang. ‘Wat gebeurt er nou eigenlijk?’, denkt hij, ‘koopen ze wat?, verkoopen ze?’

Een krantenvrouw met een verloopen-snugger gezicht stapt vief voorbij en jankt of ze een kapot mondharmonica in de keel heeft. Een jood met een augurkneus blaat wat onverstaanbaars achter glazen petten met groenige azijn en verkleurde haring. Rosalia-achtig vrouwvolk slentert er ook genoeg voorbij. Ze dragen bontjassen met kale plekken, en hebben erg roode - en soms wat uitgevloeide - zoen-monden.

‘Beroerlingen’, schimpt Bielke uit gewoonte, hij kijkt ze een oogenblik na en vergeet ze. ‘Sta ik hier al niet een half uur?’, denkt hij, hij haak zijn zilveren horloge uit, maar hij kan het niet meer controleeren. ‘Is er nog een andere uitgang aan de Beurs?’, tobt hij ineens, ‘als ze me nou 's misloopen?’ Hij glimlacht hoonend. ‘Stoffel!, boertje...’ In zijn keel begint het fel te kloppen. ‘Ik weet het immers best te vinden’, sust hij stiekem, ‘ik weet toch immers best hoe ik terug moet? Maar Vader heeft de spoorkaartjes, dat is lam. Affijn, dan kóop ik een nieuw... geld genoeg, hè?’ Hij zucht beklemd. ‘De baas was ook 's de verkeerde kant uitgerezen.’ Hij trappelt, fluit, tuurt naar een bekommerde grijze wolk boven een hooge oude trapgevel, en

denkt ineens aan de catechisatie-avonden bij Dominé Lietsius. ‘Mieters, dat is knudde, slaat als een tang op een varken, wat die man vertelt.’ Hij steekt de handen diep in de jaszakken, trekt de schouders wat op. ‘Affijn, het is wel zóo, Angelia zit dan lekker dicht bij me, lekker-warm is dat.’ Hij grinnikt half. Onder de lange afhangende rand van Dominé Lietsius' tafelkleed drukt Angelia haar knie onder de zijne, streelt een beetje... Later wandelen ze nog een straatje om. Enno Hint loopt altijd alleen, of soms met Timon Soling. Ze kijken dan schuin naar Angelia, ze zijn jaloersch. ‘Och ja - Angelia...’, hij glimlacht, staart, grabbelt naar een sigaretje in zijn jas. ‘Nou ja, dáarom... ik moest toch maar lidmaat worden.’ Hij rookt, blaast spiraaltjes omhoog, denkt aan zijn buffetje, kijkt tien keer in de minuut de grauwe beurshal in, en zit telkens in een trein die de verkeerde kant op gaat.

Met een diepe zucht van verlichting hoort hij opeens zijn Vader's stem, het bluf-lachje van Kuunderts. Ze komen druk-pratend naar buiten, nemen afscheid van een mijnheerachtige man, steken een nieuwe sigaar aan.

‘Er is verdiend’, stelt Bielke vast. Hij hoeft er niet naar te vragen.

Kuunderts klopt hem op de schouder. ‘Nou gaan we 's een lekker happie eten, me jongen, in een fijn hotel.’

‘En we zullen’, voegt Vader er bij, ‘een eersterangs bioscopie pakken - ter eere van jou.’

‘Allemachtig’, zegt hij verrukt.

Torenklokken zingen over de daverende straten, spiegelruiten flitsen, een elegante dame glimlacht innemend tegen hem. In het groote hotel met de enorme licht-kronen, de bonte wandtapijten en de diepe fauteuils, hangt een lekkere etensgeur.

'Verdorie', moet Bielke toegeven in zichzelf, 'àlles is toch geen flauwe kul in zoo'n groote stad, alles niet - niks eigenlijk...'

- Maar na die dag te Amsterdam is De Overganck beklemmend-stil geworden.

Hij loopt door De Klinkert en kijkt verwonderd rond. 'Mijn hemel', denkt hij, 'dat heb ik eenmaal een stráat genoemd.' Hij lacht in zichzelf. 'Waarachtig, en toen ik zoo'n ukkie was van drie turven hoog, verdwaalde ik op De Overganck.' Hij fluit een beetje. 'Weet je wat het is, Angelia woont hier, en Seerp...' Hij herstelt nog gauw een verzuim, 'En je familie natuurlijk - natuurlijk je familie, nou, en dáarom is het hier nog zoo kwaad niet. Maar als je op een andere plaats bij een baas in de kost kon, was je wel zelfstandiger.' In zijn hart lacht hij er om. 'Bij Seerp weg!' Hij kijkt naar zijn beenen. Ineens valt hem iets op: hij loopt altijd een beetje manhaftiger als hij zijn loon ontvangen heeft. Werktuigelijk tast hij in zijn broekszak: het is een handvol geld - zijn weekloon... Hij denkt: 'Je zou als je het heel zuinig aanlei, een gezin kunnen onderhouden.'

Een oogenblik trekt hij de onderlip zoo ouelijk-nadenkend op als Grootvader Barthold, een oogenblik maar... 'Zoo'n aanstaande schoonmoeder valt ook

niet mee, zeurt altijd zoo over loonsverhooging. Trouwen kan nog in lang niet. Maar een mensch moet flink zijn. Een mensch moet het leven nemen zooals het is!'

Hij heeft ook al beslist: 'Vijf gulden zal ik op de spaarbank zetten.' Iemand zei 's op een keer: 'Sparen is uit de tijd.' En Bielke kijkt geringschattend. 'Zal ik toch 's laten zien dat het ook anders kan', neemt hij zich voor.

En dan wipt Angelia tevoorschijn. 'Hallo!' Ze draagt een degelijk stug-paars huishoudschort, maar haar oogen zijn zoo hel en haar lippen zoo rood, ze groet en ze doet heel lief met haar lippen. 'Zeg, moet je 's luisteren', ze pakt een tipje van zijn jas beet en praat onderdrukt, 'er is comedie te Urbach in het concertgebouw. Een mooi stuk vast wel: 'Het verloren Paradijs'. Er komt ook van engelen in voor. Moeder denkt dat het wat uit de Bijbel is. We mogen er wel naar toe van haar - zullen we? En dan plaatsen opzij van de zaal - een beetje apart...' Ze knipoogt.

Vijf guldens flitsen langs Bielke's gedachten, hij lacht zacht in zichzelf.

En Angelia maakt het weer zoo aanlokkelijk. 'We gaan natuurlijk op de fiets. En kunnen we dan na afloop nog even bij Wigmans zitten? Misschien nemen we een glaasje met wat er bij?, ik vind ba zoo echt in een van die hokjes aan de raamkant, en dan een kleinigheidje eten...'

Hij knikt op alles. 'Natuurlijk', zegt hij, 'natuurlijk.' De comedie kan hem niet veel schelen. 'En dan uit de Bijbel', schimpt hij. 'Uit de Bijbel - kreeg je in

de kerk ook, dan hoefde je maar drie cent in het zakje te doen.' Hij kijkt toch monter. 'Fíjn', glundert hij, 'reuze-ideetje.' Zij pinken tegen elkaar. Zij zullen de heele avond dicht naast elkaar zitten, in het donker.

Maar Angelia is ineens ook weer erg gehaast. 'Ik moet nog een bende doen, eten klaar maken voor morgen, je mag te-gast komen van Moeder, leuk hè?, en ik moet nog ramen zeemen en koper poetsen... schiet maar op, en kom me wat bijtijds balen vanavond. Trek je donkerblauwe pak aan, dat hoort: dònker, dat staat netjes en dan je zwart zijden vlindertje en een hoog boord.' Haar oogen, haar tanden, haar krullen, alles tintelt, haar lach ook. Ze trekt een buitensporig-verliefd gezicht.

Bielke moet wel drie-vier maal naar haar omkijken.

'Me hemel', schrikt hij ineens, 'het zal me niet meevallen, als ik er damee inloot en voor soldaatje spelen moet.' Hij glimlacht met knijperige lippen. 'Nee - nee Seerp', zegt hij fel in de gedachten, 'dat gaat niet op we maken dat eiken salon-ameublement met ons drieën. Ik ga niet weg, man, ik vertik het, wil bij Angelia blijven, Seerp...' Hij lacht om zichzelf.

En nu is hij zoo sufferig dat hij nog naar de groene linde wil opkijken. Maar de linde is al zoo lang weg, die is indertijd met hangend blad op een krukkerig handkarretje uit De Klinken weggevoerd.

- Bielke wascht zich, trekt schoon goed aan, neemt een van zijn beste overhemden uit de kast, onderzoekt of het front wel behoorlijk helder en stijf is, haalt zijn nagels uit en probeert in zijn natte haar een rechte

scheiding te trekken. ‘Ongelukkig met dat haar’, pruttelt hij, ‘zoo lang het kletsnat is blijft het koest, maar zoo gauw het droog wordt, springt het weer in de hoogte, van dat malle kukeleku-haar.’

Zijn Moeder komt de kamer binnen, legt hier en daar iets terecht, neemt een nat waschhandje op, een blok zeep... Ze draait wel meer zoo om hem heen. Hij merkt er toch altijd maar weinig van.

Moeder doet alles zoo stil. Het is of ze op de teenen door het leven gaat. Ze glipt een beetje spookachtig voorbij. De spiegel weerkaatst haar als een lange schaduw met een wit plekje van boven. Dat witte plekje wordt toch ineens een gezicht. ‘Ga je uit?’

Met een kribbige beweging trekt hij de eene schouder wat op, zoo of hij opeens in de tocht staat. ‘Ja - comedie - Urbach.’

Het smalle witte gezicht achter hem leeft weer even. ‘Dat zeg je nou pas. Je doet of je met niemand te maken hebt.’

‘Met niemand?, hoe zoo?’, hij tobt nog met zijn scheiding, ‘ik wist niet dat ik vragen moest of ik uit mocht.’

‘Vraag je - hoezoo?’, het gezicht wendt zich af, verijlt voor een oogenblik tot een ovale plek en komt weer naderbij. ‘Bielke, denk je om de spaarbank?’

‘Dènken - ja...’, hij staat nijdig op zijn scheiding te kloppen, ‘daar gaat dat verdomde haar weer in de hoogte.’ Ineens ziet hij zijn Moeder's beangstigende oogen en proest het uit. ‘Nee - ben niet gek, Moeder, dat háar zien je, onz' Lieve Heer had me beter haar

moeten geven. En ik dènk waarachtig wel aan de spaarbank, maar er komt van de week niks van.' Hij strikt aandachtig zijn das, zoekt zijn paarl-speld, smijt een doos met zakdoeken van de kastplank, neemt zijn blauwe pak van de haak, kleedt zich aandachtig aan en grijpt zijn gleufhoed.

Moeder staat zich over de maag te wrijven met strammige verkleurde kleum-handen. 'Je geeft tegenwoordig alles uit', zegt ze met haar matte vreemdverre stem die nooit meer gram wordt, 'het is toch niet goed. Je ben nou wel zoover, dat je een tegemoetkoming kan geven voor kost en inwoning. Al is het nou nog niet zoo hard noodig, al zou ik het oppakken... Het is misschien goed voor later.'

Bielke zegt er niet veel op terug. 'Och voor later', pruttelt hij, 'dat hoeft toch niet? Als jullie nou arm was...'

'Wat niet is, kan komen', ze loopt hem in de gang vlak voor de voeten. 'Het is niet goed, al dat geld, het is helemaal verkeerd.' Ze moest toch niet zoo kijken met haar bleeke zielige oogen. In de voorkamer praat ze er nog altijd op door. 'Na de vette jaren komen er weer magere, voor een hoop menschen is het al weer magerder... het begint al weer te tanen... Met Vader nog niet, maar met anderen. En als je later 's ziek wordt, als je 's wat overkomt... Je weet niet wat er kan gebeuren. En je hebt zoo'n royale hand van geld uitgeven...'

Vader is ook binnen gekomen, hij luistert wat verbaasd toe. Moeder is niet vaak zoo praterig. 'Och',

verdedigt hij weifelend, ‘nou... dat beetje geld... Zijn kleeren en zijn pretjes betaalt hij zelf en de rest zet hij toch op de spaarbank? Hij kan moeilijk bij anderen achterstaan, wel? Menigeen heeft op-heden een royale hand... als het anders móet, kan het ook anders, en dan is het altijd nog vroeg genoeg. Laat de jongen maar een beetje pleizier in zijn jeugd hebben, dan staat hij later vaster op de beenen.’ Vader's bibberende frons rekt zich uit. ‘Die dochter van Bernardus ook, wat is dat voor een jeugd geweest? En Milia...?’

Nu is Moeder stil. Het is onzeker wat ze doet, heel achter in de kamer. Haar smalle kouelijke handen bewegen traag, vermoeid. Haar gezicht wordt weer bleeker, ijler, een ovale plek die doorschijnend lijkt.

Bielke denkt: ‘Veel te zwartgallig. Maar Vader daar is mee te praten.’ Hij fluit een beetje. En dan is er toch iets dat schrijnt.

Er hangt heelemaal geen mist, toch staan de huizen achter een grijzig waas, de Fransche Bazar, het spitse huis van kleermaker Muk, de winkel van Hint de kruidenier, het Proveniershuis, de nieuwe manufacturen-zaak van de weduwe Berg... Alles waar Bielke naar kijkt, staat achter een dun beverig doorschijnend vlies, hij huilt toch niet, hij kan zich de tijd niet herinneren dat hij gehuild heeft. Maar zijn beenen zijn zoo zwaar of ze met lood opgevuld zijn, hij loopt als een oue man het grijze verweerde bordes van het Gemeentehuis op, kijkt nog eenmaal om voor hij naar binnen loopt.

Boven de top van de Eligius-toren vlamt een witte wolk.

Bielke's oogen bidden, zijn oogen bidden veel hartstochtelijker dan zijn gedachten. ‘Lieve Heertje’, smeekt hij diep van binnen, en heeft een gevoel of hij zich vergist, of bij aan een verkeerde deur klopt. ‘God, help me.’ Een gedachtestem in hem redeneert nog. ‘Om jou te helpen moet God dan een andere jongen maar een laag nummer in handen spelen.’ De wolk boven de Eligius-toren verandert, hangt daar als een witte gescheurde sprei. ‘Wist niet’, vliegt het door Bielke heen, ‘dat ik nog zóo bang voor de loting was.’

Hij trekt de rug recht omdat hij zich schaamt, struikelt bijna over de breede hardsteenen drempel van het Gemeentehuis. Iemand lacht, een vaag-breed gezicht op gewatteerde soldatenschouders: concierge Higmans. In de gang lijkt een ziekenhuisreuk te hangen, de breede eiken deuren kunnen heel goed operatiekamers afsluiten. ‘Och, onzin’, Bielke's keel wordt prikkeligdroog, hij kucht, slikt. ‘Ze zullen aan mij niets merken.’ Zijn lippen sluiten zich zoo stijf om zijn tanden heen of ze van klei geboetseerd zijn.

Een deur flapt open en toe met een stug zuiggeluid, een scharnier kreunt dof. De jongens staan daar: Joppe, Hauke, Diederich, nog anderen ook. Het is of Bielke naar hen kijkt door een beslagen ruit. Ze praten, hun stemmen murmelen, grinniken mat, leege woorden gonzen voorbij. ‘O ja’, zeurt Bielke, ‘wat zeg je?, hè...?’ Een vogel wipt op een boomtak achter

ruiten van groenachtig glas. Het duurt een poos eer hij beseft dat het een doodgewone spreeuw is. Dan doet hij opnieuw of hij naar de jongens luistert. ‘Kan wezen’, prevelt hij tusschen de gedempte vragen en uitroepen in, ‘weet ik niet.’ Hij denkt ook: ‘Waarover hebben ze het toch...? Waar wachten we op? Het is toch tijd?’ Hij denkt herhaaldelijk: ‘Het is toch tijd?’ Maar hij haalt zijn horloge niet uit, vraagt nergens naar. Wel praat hij fel met Seerp in zijn gedachten, zoo fel als hij nooit in werkelijkheid met Seerp praat. ‘Toch je reinste krankzinnigheid, baas, dat ik met een geweer zou moeten omgaan. Ik wil toch in der eeuwigheid niet schieten, Seerp. Wat bliksem, ik kan toch nog weigeren, ik kan dienstweigeren? Wat hebben ze mij van het werk weg te sleepen? Wat moer ik dan lanterfanten daar ginter? Moet ik ook met een achterwerk vol puisten terugkomen? Ik wil werken ik wil hier wezen.’

‘Angelia vindt een uniform vast wel fijn’, treitert Hauke.

Bielke kijkt op.

Joppe glimlacht of híj het gezegd heeft.

‘De uniform kan naar de bliksem loopen’, denkt Bielke. Het klopt binnen-in zijn oogen, en zijn ooren suizen zoo zwaar, net of er twee zeeschelpen aan zijn hoofd vastgegroeid zijn. Weer zuigt een deur open en toe, Higmans de concierge wenkt hen, ze stappen of ze achter een lijkkoets aanloopen.

Nu zijn ze weer in een andere zaal, hun blikken glijden over dikke muren met diepe starende venster-

nissen. Er zit daar ergens nog een man met een concierge-gezicht, hij beeft een groot vel papier voor zich, houdt zijn vulpen er boven, schrijft niet. De burgemeester is er ook, zit er statig bij, heeft strenge oogen, dan is er nog een man met biefstuk-wangen en prikkel-draadachtig haar. Een van hen roept namen af... De jongens loopen af en aan. ‘Altijd nog lage nummers’, zegt iemand. Maar niets wil duidelijk worden.

‘Ik zal voor je bidden’, zegt Angelia ergens.

Er trekt iets als tocht over heen, inwendig.

In Bielke's gedachten strekken de woorden zich uit als handen. ‘God help me - help me - help me...’

Ergens in de witte zaal wordt zijn naam afgelezen. ‘Hardorfer Bielke.’

Hij loopt in de ruimte, ruim is alles, veel te groot en zoo hol. Zijn stappen rinkelen of de vloer van gebarsten glas is. Bij wie klonk dat nog 's zoo, of elke stap aan scherven sprong?

‘Bielke Hardorfer?’, wordt er gevraagd.

Hij drukt de kin op de rand van zijn boord. ‘Jawel Heeren.’.

Alles aan de gezichten tegenover hem lijkt dicht te groeien. Gonzende woorden tuimelen in de verte door elkaar heen, iemand praat vlakbij, het klinkt aanmoedigend. ‘Watblief?’, wil Bielke nog vragen. Hij steekt zijn hand toch al in de bus met de opgerolde papiertjes. Een klok tikt tegen zijn trommelvlies aan... De heerengezichten veranderen in grauwe, rosse en grijze schap en wolkjes.

Bielke's vingertoppen lijken gevoelloos te worden. ‘Seerp’, flitst het nog in de verte van zijn gedachten, ‘ik wil bij je blijven, Angelia...’

Hij geeft het papiertje over.

‘Drie en twintig’, roept iemand af.

Een veelvoudige lach-zucht stijgt op.

‘Drie en twintig, dat is immers het hoogste?’, fluistert iemand.

Een lach perst zich door Bielke heen. Zijn wangen zijn bol. Hij kan zijn eigen wangen zien als hij de oogen neerslaat. Het is of er een helder-wit licht door hem heen glijdt. ‘Lieve Heertje - Heere God - dank je.’ Hij moet zich hevig in de lippen bijten. ‘Gedorie. Angelia - Moeder, ik...’ Klaar ziet hij zijn Moeder's glimlach - een glimlach die dichter bij de eeuwigheid staat dan bij het leven, oogen die willen schreien en niet kunnen. ‘Och - Moeder...’, prevelt hij.

Dan is er weer zoo'n dunne beverige nevel.

- Bielke loopt onzeker de bordes-trappen af en lacht of hij een stuk in de kraag heeft, en zwaait. Hij wil een wildvreemde mijnheer de hand drukken, bezint zich verward. ‘Wacht effe’, grinnikt hij, ‘dacht dat u Kikke van Urbach was.’

Vader's gezicht duikt op, het heeft er veel van of dat gezicht zoo maar even terloops opduikt. ‘Aha, je kon het niet beter doen, jonge-man.’ Stijf drukt hij Bielke de hand. ‘Bij Kikke de zilversmid kun je een goud horloge uitzoeken. Moeder en Angelia weten het nieuws al - heb een joggie gestuurd.’

Muk de kleermaker praat met een felicitatie-stem.

‘Een voorrecht, het hoogste... als je zoo gelukkig ben in de liefde als in het lot...’ Hij snuift, zijn groote neus doet aan een windwijzer denken, zijn dunne lippen en kleine schuine oogen zijn niet veel meer dan vier fletse streepjes. ‘Zeg, als u 's een pak noodig heeft, Engelsche stalen... Fransche...’

Verder-op zegt Vader: ‘Toch lijkt het mij goed als zoo'n jongen er 's uit komt, wat meer van de wereld ziet...’

‘En Enno’, denkt Bielke, ‘en Leenden Kotels...’ Dat glijdt weer terug. ‘Ik moet na' Moeder...’ Hij loopt tusschen de menschen uit. ‘Wat heeft Joppe getrokken?’, soest hij, ‘en is Hauke er bij?’ Hij vergeet er naar te vragen.

Hij holt naar Seerp. Hij holt met zijn vlinderstrik in zijn hand. Plotseling merkt hij dat. ‘Hoe in 's Heeren naam kom ik... daaraan?, is het ding kapot?’

Hij remt zichzelf, staat stil. ‘Wacht 's’, mompelt hij, en wurmt achter in zijn jaskraag, holt weer, valt bij Seerp binnen, grijpt in een vreemde wilde uitbundigheid twee handen vol krullen en drukt die tegen de wangen. ‘Ik blijf Seerp! Ik blíjf!’

‘Nou al lazerus?’, vraagt Enno Hint.

Maar Seerp richt zich langzaam op, staat een oogenblik stil, en komt dan vlug op Bielke af, zijn goeie rustige oogen glanzen of zij wat moois gezien hebben, hij perst de lange lippen even in een ontroerd stijf lachfrommeltje tezamen en dan praat hij met een zachte beslagen stem. ‘Wat een geluk, me jongen, wat een

groot geluk.' En hij glimlacht zooals hij tegen zijn eigen kinderen glimlacht.

Donnardus laat zijn Fordje toeteren, rammelen, knetteren, knallen... Het is een wonder dat hij met het kleine half versleten ding al dat geluid kan maken. Hij heeft er zelf ook een kwajongens-achtig pleizier in. Hij mag wel graag een beetje opschudding teweeg brengen op De Overganck.

Het loeien, rettelen, gonzen heeft ook de verlangde uitwerking. De straten schrikken wakker. De huisdeuren gaan open, de menschen komen naar buiten. 'Is Donnardus er weer?' Ze gaan kijken, ze willen zien wat hij meegebracht heeft, ze lachen om het lawaai dat hij maakt.

Ook Jeroen Gijzels die failliet gegaan is, lacht. Men kan failliet gaan en het toch goed hebben, toch een reuze-zakenman zijn. De Officier van Justitie uit Kimzwart bemoeit zich daar verder niet mee. 'Ja!', roept Jeroen vroolijk, 'daar is Donnardus!'

Het Fordje huppelt met malle zwaarlijvige waggel-bewegingen over oneffenheden heen, bromt opgewekt, gilt monter, maakt hik- en schraapgeluiden en staat stil voor de scheersalon.

Donnardus aan het stuur, grinnikt tegen de dikke Nustancia, wuift tegen zijn aardige kleine jongen, groet de menschen die naderen, en stapt uit.

Hij draagt een bril met ronde glazen en dikke zwarte randen, een fijne hoed van velours, een jas met een kraag van beverbont en hij heeft een breede zegel-

ring aan de hand, en in de zak een sigarettenkoker met goud gemonteerd - dat zijn allemaal valuta-koopjes!

Nadrukkelijk-tersluiks werpt hij even een blik in zijn afgeladen wagen, en hij ziet er geheimzinnig en gevaarlijk-ondernemend uit, is stoffig, verreisd en gnuiverig-avontuurlijk.

Nustancia taxeert zijn opgewektheid, vraagt nergens naar, kijkt enkel maar toe lacht en zoent haar kleine jongen van tijd tot tijd uitbundig en zegt telkens hetzelfde. ‘Ha, kijk de lieve Papa 's, Korneel - Korneleken, kijkt Papa 's!’

Donnardus' wagen is stijf volgepropt met valutakoopjes. Hij doet voor al zijn klanten boodschappen in Duitschland. Drie-vier maal in de week rent hij in zijn Ford heen en weer, de grens over. Als hij terugkomt maakt hij grappen over invoerrechten grens-beambten waar mee te praten valt, en welwillende Duitsche Fräulein. Hij schettert met een gramofoon-stem. Soms is hij ineens ook erg zwijgzaam. Dan is ‘de plaat afgedraaid.

‘Schande-goedkoop’, lacht hij nu weer, ‘heb twee maal vlak achter elkaar fijn gedineerd voor vijf en zestig spieën!’

De omstanders luisteren verbluft toe.

Niemand kan uitmaken of Donnardus overdrijft.

‘Laten we volgende zomer met het heele stel 's een reis gaan maken’, stelt Donnardus voor, hij schuift de valuta-hoed achterover, hij ziet er overmoedig uit, ‘ik wil de gids wezen!’ Hij maakt een buiging vol fratsen. ‘De nieuwe organisator, meine Herrschaften... Waar

gaan we heen?, een reisje langs de Rijn, of de Harz, of Ober-Bayern, het kost alles een krats! Was wollen Sie? Biertjes hebben ze daar om je in te verslikken. Fräulein om er een vetschudding van te krijgen, Un peu d'amour, buurmannen. We worden nou wereldburgers. Wir reden jede Sprache ein wenig. On parle français. English spoken. Man spricht deutsch! Die Welt ist zur Freude gemacht.' Hij laadt zijn valuta-koopjes uit, noteert, controleert: 'Drie lampen, een windkussen, een reis-irrigator, een vulhaard, drie warmwaterstoven, zes koperen beddekruiken - let op, vrouwen!, de mannen op De Overganck krijgen het allemaal koud in bed - een geslepen toiletstel, blauw kristal, ha-ha, hier... Wir wollen Silber sehen: zilveren trekpot, zilveren kandelaars, twaalf messen met zilveren heften, electrisch kacheltje, en hier Nustancia, rommel voor me zelf, berg op...' Hij knipoogt. 'Beroerde boel dat het zoo mis geloopen is met de mark!'

Bielke staat er net zoo droomerig-absent naar te kijken en te luisteren als Obe Kierewier.

'In een land waar het zoo goedkoop is...', begint Obe.

Mieke praat er overheen. 'Fijn!', zegt ze met een jubelstem, 'eenig!, mooi, och wat mooi...'

'Ja?, mooi?', denkt Bielke, 'en wij... komen wij hier in Holland nooit zoo in de knel als die daar ginter...?'

Vierde boek.

Seerp Grubbel krijgt een massa nieuwe klanten tegenwoordig. De rijke boerenvrouwen komen heelemaal uit Hulle, Buglo, Falkenstaar en Oshem om inkoopen en bestellingen te doen in zijn nieuwe zaak. Ze dragen zijden japonnen, zware barnsteenen en koralen halskettingen en dikke beugeltasschen met zilveren sluitingen. En ze loopen als kippen achter elkaar aan, en moeten alles zien: de nieuwe werkplaats die nu uit twee afdeelingen bestaat en de electrische machines, het kantoortje en het woonhuis. En ze steken in bewondering beide handen omhoog voor een zwaar eiken dressoir, dat binnenkort afgeleverd moet worden aan het witte Heerenhuis.

Ze zitten ook in de toonkamer, hun stijve zijden rokken slieren langs de meubels, hun halssnoeren fonkelen en flitsen, ze hebben groote ‘diamantspelden’ op hun hooge boezems en wel drie-vier ringen aan de handen.

Hard drukken ze op de springveeren in een crapaud, strijken vinnig-onderzoekend over het moquette van de stoelzittingen, trekken alle buffetladen open en neuzen binnen in de kastjes. Met een gulden tegen het glas onderzoeken ze hoe dik de spiegels zijn en ze lachen zoo schel dat de ballonnetjes op de lampen rinkelen.

Er is nu een eikenhouten salon-ameublement geëxposeerd.

‘Wat moet mijn zoo'n stelletje kosten?’, vraagt een vrouw uit Falkenstaat.

Seerp noemt de prijs.

‘Schrijf mij dan maar op’, bestelt de vrouw, ‘voor net zoo iets, het ken nou lijen, de boter en de kaas blijven dik prijzig!’ Ze schatert als over een grap.

En een vrouw uit Buglo schettert: ‘Mijn nog zoo'n groote stoel, maar net zoo wijd, hoor man, ik pas er precies in, of kan ik deze krijgen.’

Een ander wil een canapé. ‘Zoo'n rooie diepe, op een mahoniehouten onderstuk. Ik heb alles van mahonie, nou denk ik ook over een boekenkast, ik vind een boekenkast zoo netjes staan, ofschoon - ik heb enkel maar de Bijbel en twee psalmboeken in huis, maar al zal je er dan ook je linnengoed in opbergen, mensch, gordijntjes voor het glas van de deuren, is het niet zoo?’

Seerp's groote blonde kop glanst van tevredenheid, hij noteert alles zorgvuldig. ‘Wil u een klein beetje geduld hebben, er staat zoo ontzettend veel op de werklijst?’

Er komen nog meer vrouwen binnen en ook mannen met vrouwen. Pautje Wedzinga de krullen jongen schiet heen en weer om koffie te bestellen voor de klanten, bij juffrouw Grubbel, stoelen te halen, modelen te laten zien uit de werkplaats. Zijn dik knobbelneusje blinkt of het gepoetst is en zijn goor-bleeke wangen blozen zwak. Hij draagt ook een lange broek met een duimstok opzij, en hij zegt: ‘Ik en de baas, wij hebben het slim druk.’

Enno en Bielke grinniken er virterig om, ze werken aanhoudend door, ze maken aanhoudend over-uren.

De machines gonzen, zoemen, brommen.

Met een innerlijke lach luistert Bielke er naar, hij werkt monter-gejaagd, zijn oogen zijn strak van aandacht. Hij zaagt de onderdeelen voor de stoelen op maat: kap- en midden-regels, regelwerk aan de pooten, de stijlen voor de rugleuningen, het raamhout voor de zittingen.

Enno is met een kast bezig, hij moet klossen in de sokkel lijmen. Hij en Bielke wisselen bijna geen woord, men werkt hier!

Seerp's vrouw kijkt minder stug dan vroeger als ze de ochtend-koffie brengt. Ze knikt zelfs. Ze maakt zelfs een opmerking over het weer.

Maar de knechten hebben haast geen tijd om te antwoorden. Ze laten de koffie koud worden en slikken die dan gauw weg, vegen de monden af en grijpen het materiaal weer aan.

Aan de open straatdeur klinken soms stemmen op, ze kijken maar vluchtig om of in het geheel niet, ze werken.

‘Nou is het leven nog 's goed’, denkt Bielke.

En Enno zegt of hij het gehoord heeft: ‘Het is nou ook een marktdag.’ Enno ziet nooit meer iets rooskleurig in, hij heeft altijd bedenkingen, komt altijd met bezwaren aan.

‘Dat is nog een overblijfsel van zijn ziekte’, vergoelijkt Seerp vaak.

Het komt Bielke wel aannemelijk voor. ‘Er is zooveel bij alle menschen blijven zitten.’

Maar Enno is toch wel heelemaal genezen, Hij heeft alleen nog wat litteekens in zijn gezicht, langs de haarwortels op het voorhoofd en in de nek, lange bleek-paarse kerven en roode putjes - maar dat is dan ook alles!

'We zijn er misschien toch wel een beetje re bang voor geweest', wil Bielke aannemen, 'achteraf lijkt het overdreven dat Enno eigen gereedschap kreeg en een privé W.C.'

Hij doet maar of hij de stugge opmerking over de marktdag niet gehoord heeft. 'Het is hier reuze', houdt hij vol in zichzelf, 'te hopen dat het zoo blijven mag.'

Aan Enno's stug gemompel stoort hij zich verder niet. 'Enno die kneep zijn handen gauw tot vuisten, die was wat ruzieachtig aangelegd...' Hij glimlacht er wat om. 'Voor een paar jaar', denkt hij, 'toen ik nog zoo'n knulletje van achttien was heeft de slungel me vaak genoeg aan het schrikken gemaakt, nou is dat over.' Vluchtig let hij op de hollende Pautje. 'Me hemel', zegt hij vaag-verteederd in zichzelf, 'dàt ventje!' En hij zier ineens weer hoe parmantig hij zelf als jong-maatje uit de timmerwinkel stapte met zijn hand om het loon in zijn zak. En nog weer later dacht hij: 'Bijna zou ik een gezin kennen onderhouen.' Hij snuift een beetje door de neus of hij een lach inhoudt. 'Net zoo'n Opa Barthold in het klein was ik toen.' Dadelijk verstrakt er ook weer iets in hem. 'Och, men is eigenlijk altijd al oud geweest - die oorlog kwam er zoo plompverloven tusschen - volwassen wordt men toch maar langzaam.'

Enno Hint gaat met een partijtje keep-latten onnoodig dicht langs hem heen. Hij kijkt niet eens om. ‘Een zure, zelfs als de knul lacht, heeft hij een verbeten smoel.’

‘Op de duur’, voorspelt Enno plotseling met een snauwstem, ‘houdt de baas geen twee volwassen knechten, op de dúur niet...!’

‘Kan wezen’, Bielke doet onverschillig, maar innerlijk schrikt hij. ‘Ik ga nooit weg’, beslist hij in stilte, ‘uit eigen beweging. Kan je net begrijpen, bij Seerp vandaan en dan weg van Angelia, nooit van mijn leven. Och, ook onzin van niks, zoo druk als het is.’ En dan kijkt hij weer hevig verwonderd op.

Pautje staat bij Enno en hij vraagt met een schelle bler-stem: ‘Komt je verkeering met Barbara Cruyf er wezenlijk door aanstaande Zondag?, Doede-Simon zei het.’ Vlug moet hij uitwijken meteen. Hij krijgt bijna een trap tegen zijn achterste van Enno. ‘Dondert het jou, snotaap?’, Enno lacht ruzieachtig. Hij is bloedrood. ‘En waarom niet, hè knolraap?, turf-op-pootjes?’ Hij kijkt ook naar Bielke, hij wacht op een toespeling, een steek onder water. Zijn handen knijpen.

Maar Bielke zegt enkel: ‘Natuurlijk! Nog wel gefeliciteerd, man. Dat heb je hem stilletjes geblikt.’

Lang geleden heeft Barbara Cruyf wel 's vreemd gedaan. Bijna iedereen deed toen vreemd, anders dan gewoon tenminste, dat is nu voorbij.

Barbara gaat Zondagsmorgens in de vroegte weer de steen opboenen van haar Moeder's graf. Zaterdagsavonds helpt ze haar Vader in de winkel, en in de

week doet ze de huishouding - een geregeld bestaan.

Bielke denkt er maar terloops aan, fluitend zaagt hij door, zijn volle aandacht bij het werk.

Tegen etenstijd neemt de drukte in de toonkamer af.

En even vóor Bielke, Enno en Pautje naar huis zullen gaan om te schaften, sluip-stapt Muk de kleermaker naar binnen. Muk ziet er zorgelijk uit, hij heeft niet zoo de loop als Seerp, de weduwe Berg met haar confectie-zaak concurreert venijnig scherp, hij kan er niet tegen op. Zijn smal-tanig gezicht wordt al rimpeliger, zijn wangen vallen in, zijn oogen zien er verweerd uit. Hij smoest achter de hand met Seerp.

En Seerp luistert monter-meewarig. Ze loopen een stukje op, naar de toonkamer.

‘Om hoeveel is het dan te doen?’, vraagt Seerp.

‘Om vijfhonderd gulden’, mompelt Muk schor, ‘en de vervaldag is overmorgen.’

Seerp tast al in de binnenzak van zijn jasje en haalt zijn portefeuille voor de dag. ‘Het is dat ik net zoo'n goeie ochtend gehad heb, nou - hou je hand op, vader.’

‘Schriftuurtje hebben?’, vraagt Muk, ‘we ben allemaal sterfelijk!’

Seerp wuift dat weg. ‘Ik vertrouw je wel, man.’

En dan slaat de Eligius-toren twaalf, de melkfabriek fluit en de schoolkinderen joelen al op straat.

‘Jongens, eten!’, roept Seerp, hij zingt het haast. Terloops groet hij Muk en keert zich naar hen toe. ‘Een bende werk, kerels, een macht over-uren... en dan nog je extra-procentjes.’

Ze grinniken en knikken.

En Pautje steekt de handen in de zakken, trekt de rug parmantig recht en zegt: ‘Ja baas, fíjn!’

Dan schateren ze alle-vier.

Anne-Lize Notbrot houdt haar groote ronde onverschrokken oogen wijd-open in de wind. De plooien en slippen van haar gummi-mantel ritselen en klepperen als razend, maar aan Anne-Lize zelf beweegt niets. Ze gaat vlak voor Bielke staan en ze zegt: ‘Goed dat ik jou 's aantref. Kom je me nou op de jeugdclub helpen, ja of nee?’

Glimlachend kijkt Bielke over haar heen, naar het felle rood van de daken, het jonge groen van de boomen. ‘God, dat weet ik nog niet...’

‘Waarom nou niet?’, dringt Anne-Lize, ‘in geen weken heb ik je ook op de bibliotheek gezien, stel je dan nergens belang in?’

‘Jawel!’, knikt hij terughoudend, ‘jawel.’ Hij denkt: ‘Me werk en Angelia - Angelia en me werk.’ En hij werpt een vluchtige blik op Anne-Lize.

Ze heeft maar een klein gezicht, glad, bruin, mager, met jongensachtig haar en felle zwarte oogen. Ze praat ook fel. ‘Toe, waarom help je me nou niet?, als je van hout graag een mooi ding wilt maken, dan wil je toch van een kind, zoo'n klein mensch, ook graag iets moois maken?’

Hoofdschuddend hoort hij haar aan. ‘Je vraagt niet of ik dat kan? En moet ik die kinderen dan tot mooie menschen maken met... met les in het figuurzagen?’

Ze schijnt er niet op te letten. ‘Je kon een steun wezen, als je wou. En die bibliotheekboeken ook, ze willen toch je inzicht verruimen?, je wilt toch op de hoogte van je tijd blijven?’.

‘Ik vind’, mokt hij glimlachend, ‘dat we in en na de mobilisatietijd al van zooveel op de hoogte gekomen zijn.’ Dadelijk heeft hij daar spijt van. Hij denkt ineens aan haar broer Huibert, die is van de ziekte die hij opliep in zijn diensttijd halfblind geworden.

Anne-Lize knippert dan toch even. ‘Nou ja’, pruttelt ze. ‘dat is voorbij, nou moeten wij weer ophouwen, opheffen... De jeugdclub dat is mooi werk, ik ben er zoo blij mee, en ook met de avonden van de Ontwikkelingsclub, waar jij bijna nooit verschijnt...’ Ze tast langs de lange rist geslepen zwarte kralen aan haar hals, legt er een knoop in, peutert de knoop weer los. Een paar onnatuurlijk-groote kunstkersen op haar hoedje fonkelen als lichtjes. ‘Je voelt je daardoor opgenomen in een grootere wijdere samenhang... Wedden dat jij nog nooit nagedacht hebt over het leven van de arbeiders in de melkfabriek... in de fabrieken over het algemeen?, jíj voelt er geen steek van dat de arbeidende klas zich door organisatie omhoog moet werken. Het zou mij niets verwonderen als je niet eens aangesloten was bij een vakvereenging... En als je er bij bent, waarom ben je er dan nog lid van? Om er voordeel van te trekken, als je er beroerd aan toe bent?’

Hij haalt enkel de wenkbrauwen op.

Ja, de baas had op een goeie dag 's gezegd: daar zou

ik maar lid van worden. Verder denkt hij alleen aan die vakbond als hij zijn contributie betaalt.

Hij moet nu plotseling onbedwingbaar heftig gapen. Anne-Lize verveelt hem een beetje.

Maar ze is nog niet klaar met haar reprimandes. ‘Ik wil ook wedden, dat jij niet eens weet wie in de Tweede Kamer voor jouw eigen belangen vechten?’

Spottend vertrekt hij de mond. ‘Geen idee van’, joolt hij droogjes, ‘weet jíj het?’ Hij tuurt in gedachten langs het grauwe glimmende asphalt van het IJzeren Verloop, het dubbele tegeltrottoir, de bouwdoos-achtige lindeboompjes in hun dikke krans van klinkertjes, en gauw afgeleid denkt hij: ‘Zes-zeven weken hebben de boeren en burgers er hoera over geroepen indertijd, nou slenteren ze er over heen, zonder er nog eenmaal naar om te kijken. Alles werd gauw gewoon, dat ging zoo met de waterleiding en de gasaanleg ook.’ Hij lacht zichzelf uit. ‘Nou wat wil jij dan?, dat ze tot in alle eeuwigheid hoera roepen over een tegeltrottoir, een gaspit en een rist boompjes...?’

Dan hoort hij Anne-Lize ook weer. ‘Wat ben je nou besloten, hè?, wil je meehelpen?’

Hij maakt er zich met een grap van af. ‘Zoo'n stoffel als ik die van toeten noch blazen af-weet?, nee kind...!’, hij schuift langs haar heen met een glimlach, ‘zal er nog een nacht over slapen’, verzacht hij en groet absent, zijn aandacht al weer op iets anders gericht.

Bettine Wedzinga komt lachend uit de Fransche Bazar. Bettine heeft toch een vrij knap gezichtje als ze

lacht, mooie kleine tanden en ronde witte wangen.

‘Besjoer’, zegt Bielke.

En Bettine knikt amper, ze trekt de lippen strak en houdt de stap in, ze wil niet gelijk met hem ‘oploopen.’.

Bielke valt dat niet op. Hij kijkt naar Angeha uit, en fluit uitbundig.

De zuiver-blinkende witte sterren willen een naoorlogsmensch altijd nog aan God doen gelooven. En groote menschen kunnen toch wel heel jong worden onder het hooge eenzame ruischen van zware oude boomen.

Batina Notbrot zal morgenochtend het Avondmaalszilver uit de diepe witte consistorie-kast halen. Och die oue schrompelige Batina, och dat verdeukte versleten Avondmaalszilver... Moeder steekt ergens in de verte plechtig de vinger op: ‘Lieve Heertje is gestorven.’ Och lieve - lieve Heertje, zoo ver weg...

En de oogen kunnen toch altijd nog vochtig beslaan en aan de oogleden kunnen nog altijd gloeierige randjes komen. Dat gaat niet over, zoo lang de wereld bestaat.

Het hart lijkt van binnen tegen de avondstilte aan te kloppen. En het hart zegt groote woorden. Onvergankelijkheid - Ik heb je lief - Eeuwigheid, zegt het hart. En er komt een gedachte van heel ver, van heel vroeger. ‘Nu is het of een Engel God's zijn vleugels uitgespreid houdt over - over heel De Overganck, heel de wereld, over alle menschen - en alle menschen

worden goed.' Een arme wijze glimlach schuift zich daartusschen.

En Bielke's oogleden gloeien toch nog aan de randen, en de jonge Bielke kust toch met een oude schroomvallige innigheid Angelia's warme zijachtige haar. 'Het is wat heiligs', kan hij nog denken, 'een vrouw.' Dan droomt hij. Maar er komen al gauw herinneringen die hem wakker stooten van binnen.

'Nee', zegt hij onwillig. Maar Rosalia glimlacht al. Arend Winter sluipt al bij Titia binnen. Enno grijnst... Enno praat over de liefde. Er blijven twee geschonden lichamen over... Er bewegen hartstochtelijke woorden en zinnelijke gebaren in de verte, ze naderen en verdwijnen bíjna - altijd maar bíjna.

En de avondstilte suist.

Dit is dezelfde avondstilte van vóor de oorlog. Zóo stil was het toen Grootvader het over de vaste orde had, op de besneeuwde weg naar De Meerendonck. En in deze stilte zat Vader onder de lindeboom en keek lang naar Moeder, keek met verlangende oogen.

De sterren lijken nu met de boomkruinen te spelen, de sterren lijken bij de jonge blaadjes van de boomtakken op en neer te klimmen. De groote witte ster die Moeder eenmaal op Kerstavond aanwees, achter het keukengordijn, is er ook nog altijd, zal er altijd blijven, de wereld kan vernield worden door nieuwe oorlogen, een pestziekte, een failliete cultuur, de ster zal blijven. En er zullen altijd nog wel Moeders zijn die met Kerstmis naar die ster wijzen. 'Die zal het wel zijn, mejongen.'

Och gezegende stilte van vroeger, blijf lang bij ons, keer spoedig terug.

Een vogeltje piept in de slaap, een wagen rolt licht en toch met iets van nacht-verwondering om zooveel laat gerucht, over een asphaltweg.

Het fanfare-corps speelt in De Harmonie. En de afstand neemt het luidruchtige weg van de muziek: de hobo neuriet, de flageolet zingt, de groote trom bromt fluweelig, een carillon klingelt... Bim-bam - bim-bam, klingelt het carillon, Donnardus' waldhoorn schalt gedempt en een tamboerijn danst lieflijk af en aan, wazig-uitbundig en wazig gedempt.

'Nu speelt het corps 'Die Mühle im Schwarzwald', denkt Bielke. Hij kan zich ook vergissen, het doet er niet toe, het is prettig, het is haast beschamend lieflijk: men kan glimlachen om de ontwakende muzick-kikvorschen, de kraaiende hanen, de leeuwerik. De sterren knipoogen. Een witte sering ruischt en geurt doordringend. Een rose venstertje gloort achter een zwart gewriemel van kleine boombladeren. Daar wordt misschien een kind naar bed gebracht en fluistert tegen Lieve Heertje... daar luistert misschien een zieke naar de avondwind.

Dichterbij praat een man ernstig en lang aangehouden. Die man wil iemand overtuigen. Het zou over politiek kunnen zijn. Het is gelukkig niet te verstaan.

Bielke heeft nu beide armen om Angelia heen geslagen. Hij voelt het zachte deinen van haar adem en de warmte van haar lijf, hij kust haar zacht in de hals

en op de wang. ‘Wij tweeën’, prevelt hij, ‘zullen het later goed hebben.’

Ze beweegt zich even. ‘Dat zeg je vaak.’ En ze zucht beverig. ‘Wàs het maar later.’

‘Ja - was het maar...’, Bielke's gedachten bewegen in de verte en vlakbij. ‘Jammer dat het nou weer slapper werd met het werk, Seerp zegt: de overproductie... Seerp zucht nog al 's tegenwoordig...’ Bielke bijt zich in de lippen en hij mompel-praat lacherig. ‘Het komt best terecht. Dat zal zoo lang niet duren. Enno die gaat wel ergens anders heen. Seerp kan op de duur geen twee groote knechten houen, dat is wel waar. Nou, en dan schuif ik op, dan krijg ik opslag en later dan kom ik misschien in de zaak. Me Vader zal me er wel inkoopen, dan kan ik deelgenoot worden. Me Vader helpt me wel. Maar nou niet, niet direct... op het oogenblik staat het er niet zoo brielje[1)] bij.’

Angelia fluistert aarzelend: ‘Ja jongen, ja zeker, nee...’ Ze ademt of ze onrustig is.

Er trilt een heimwee in de hooge avondwind, de zware avondwind maakt eenzaam.

De handen, de lichamen, de woorden zoeken elkaar. Er tasten weer oude innige vragen door de gedachten, oude hunkerende vragen dringen zich ook over de lippen heen.

‘Zal je altijd van mij houden?’, fluistert Bielke.

Angelia leunt zwaar. ‘Altijd zal ik van je houden.’

1) bloeiend

Bielke's adem hokt. ‘Ik wou toch dat ik zeggen kon hoe ik van je hou...’

‘Dat kan men niet’, Angelia's lach is als een zucht.

En Bielke denkt ook: ‘Zal er nooit een ander zijn - bij ons...’ Dan wordt de avond zoo grauw en koud en verlaten. ‘Het is slecht’, berispt hij zichzelf, ‘hoe kom je er toch op...?’ En in een vale verte wiegelt Rosalia. ‘Ik kan u niet missen, Thomasken.’ Vader fluistert, smeekt, snikt. Er vallen gaten in het leven.

Bijna ruw kust Bielke Angelia op de mond. Doezelige gedachten dwarrelen door hem heen. ‘Men weet zoo weinig. Wat weet men? Titia met al haar kinderen - en toch... En Vader maakte Moeder elk jaar zoo - en toch...’

Maar de sterren fonkelen nog als heel vroeger. En als men vochtige oogen heeft, glijden er nog altijd zilveren draden uit de sterren, net als vroeger. En de witte sering geurt bedwelmend.

Twee monden vinden elkaar telkens opnieuw. Twee monden willen nu nog - zelfs nu nog! - fluisteren: ‘Voor eeuwig - voor eeuwig...’

Het is óver twaalven en Pautje Wedzinga slaat De Klinken al in, en van Enno Hint is niets meer te zien. Bielke let er terloops op, hij drentelt achter de buitendeur van de werkplaats langs en kijkt een paar maal schuw naar Seerp om.

Maar Seerp merkt het niet, hij heeft de duimen in de armsgaten van zijn vest gestoken en tuurt strak op

de schaafbank neer, er ligt daar toch niets bizonders.

‘Kom!’, spoort Bielke zichzelf aan, ‘schafttijd, schiet op!’ Hij blijft toch nog staan. ‘Je... je ben toch wel in orde, baas?, je ziet wit?’

Eerst na een poos hoort Seerp het. ‘Hè?, wat?, ik?’, hij trekt zijn dikke grijs-blonde wenkbrauwen op. ‘O nee, ja, schikt nog al, koppijn een beetje.’

Bielke slikt een paar maal. ‘Dat is het dus niet.’ Hij neemt een drevel op, bekijkt die doelloos aan alle kanten en legt hem weer neer. ‘Och ja, het minderde hard met het werk, laat de baas het dan maar zeggen, hij wil - hij wil Enno misschien houen.’ Zijn adem hapert, opeens heeft hij weer zoo'n dikte in de borst. ‘Wat... wat doen we morgen, baas?’ Hij kijkt nog even naar het speeltafeltje voor mijnheer Silk van de melkfabriek, daar komt hij vanmiddag mee klaar.

‘Morgen?’, vraagt Seerp weifelend. Hij hoort het maar half, krabbelt zich nadenkend in het haar.

En Bielke keert zich opeens heelemaal af en zijn stem is zoo dun en pieperig. ‘Seerp... wie moet er weg van ons tweeën, als het zoo slap blijft? Enno of - ik, Seerp?’ Hij peutert baldadig hard aan de glaslatjes bij de deur.

En Seerp komt opeens met groote resolute stappen op hem toe, pakt hem bij de schouders, draait hem met een ruk naar zich toe, en kijkt hem vorschend aan. ‘Weg?, wie praat daarover?, voorloopig niemand...’ De glinster van een glimlach schiet door zijn oogen, hij let op Bielke's bekommerd gezicht. ‘Och jongie’, denkt hij verteederd. En hij weet opeens weer waar

Bielke naar vroeg. ‘Eerst maken we zes pitch-pine ledikanten voor Ganzevoort, die komen morgen niet klaar!, en dan voor de Firma Trump te Kimzwart een volledig kamer-ameublement. De schoolbanken voor Nuloock krijg ik ook. Vanmorgen bericht gehad, acht en veertig stuks en zes lessenaars.’

Bielke staat ineens recht-op, ademt verlicht, heeft glinsterende oogen. ‘Hebben we nog zooveel?’ Ineens bedenkt hij zich ook weer. ‘Ik dacht’, flapt hij er uit, ‘omdat je zoo wit ziet, omdat je daar zoo stond... dat er wat was.’

‘Och ja’, Seerp bevoelt de top van zijn neus, ‘och, dat kan ik je wel zegden, een mensch heeft dan wel 's een pietsie de smoor in, dan leen je geld aan deze en gene in goed vertrouwen en dan kan je manen en nog er 's manen en op slot naar je centjes fluiten. En dan ook nog zoo'n troep slechte betalers, jongen. Ik laat in die dorpies rondom nog een keet zitten, je boekt alles over van het eene jaar op het andere, er blijft heel wat aan de pen hangen.’ Seerp's blik glijdt hem plotseling voorbij, de uitdrukking van zijn gezicht verandert.

Er komt nog een klant binnen. Dat is een dikke vrouw die ze niet kennen. Ze loopt wiegelend en zet de handen op de heupen en buigt de armen als ooren uit. Een hoedje met blauwe vergeet-me-nieten draagt ze, gele lage kruisband-schoenen met zwarte kousen en een rood geruite jurk die te kort en te wijd is.

‘Gociemorgen samen’, zegt ze met een harde gladde pretstem, ‘ik ben Ottelien Dubies, uit Pulp. Ik heb de groentezaak gekocht van vrouw Ermgarde uit de

Orionsteeg. Ik richt daar een cafeetje in, een bierhuis voorloopig. Nou moet ik een en ander hebben... Ik laat op zolder een paar kamertjes maken voor me meisies, ik heb er drie: Goitske, Irma en Mie. Nou wou ik vier divanbedden hebben, van die rustbanken nietwaar?, waar men op luieren en slapen kan en nog twee penantkasten. Als je de cene meid meer geeft dan de ander, maak je schele oogen. En dan voor het zaaltje twaalf koffietafeltjes en een biljart, en een buffetje voor me huiskamer en een tapkast voor de zaal en boter bij de visch, hoor, alles a contant...' Ottelien Dubies stapt energiek door de werkplaats. Ze heeft opgesdkte zakken weerzijds van de voorbaan in haar rok, daar steekt ze de groote dikke handen zoo diep mogelijk in. 'Laat je spullen nou 's zien baas.'

Seerp heeft opeens geen hoofdpijn-gezicht meer.

En Bielke springt glunderend op zijn fiets. 'Fijn!, een schep werk!' Met fladderende jasslippen zwaait hij De Klinken in en rijdt Catootje Oetgens bijna omver. 'Hela!', roept hij oolijk, 'leef je nog?', en hij kijkt nog 's knipoogend naar haar om.

Catootje's mager-spits muizengezicht bloost zwak. Ze gichelt een beetje. 'Dag!', zegt ze zacht. Ze draagt een gesteven ruitjesjurk met een rist knoopjes van voren, en een plat hoedje met een rood bolletje.

'Net zoo'n lieve-heersbeestje', spot hij, 'en al keerde de wereld onderste boven, dan bleef Catootje nog Catootje.' Hij vergeet het opeens.

Angelia staat aan het open raam van haar kamertje. Ze lachen tegen elkaar, wuiven.

‘Vanavond een eindje naar De Meerendonck wandelen?’, stelt ze voor.

Hij knikt. ‘Naar het theehuis.’ Veelbeteekenend kijkt hij haar aan. Hij rijdt een paar maal in een kringetje rond om haar nog 's te zien, en nòg 's. ‘Voor het theehuis zit je eenig, onder de lindeboomen.’ Zijn oogen zeggen: ‘Je bent lief - lief ben je! Ik zal je fijn pakken vanavond.’ Hij schraapt remmend met de schoenzolen over de straat. ‘Een troep werk, zeg, nieuwe bestellingen...’ Dan rijdt hij ook weer door, telkens nog omkijkend, wuivend...

Bij vrouw Clot staat Stijntje voor de deur, een mager klein ding met opgebonden vlechtjes, smal kinnetje, neusje met zomersproeten. Het kind kijkt toch al met vreemde heete vrouwen-oogen. ‘Kon jij je schat weer niet voorbij?’.

Bielke fronst, steekt de onderlip wat vooruit. ‘Gek’, valt hem in, ‘dat je zoo vervreemden kan van menschen die vlak naast je wonen.’ En dan snijdt zijn frons nog dieper door. ‘Dat is het ergste niet, nee, dàn menschen die in één huis wonen.’

Michaël Brüsewitz zit als een ruiter te paard overdwars op de toonbank in de winkel en Vader zit onbewust belachelijk op een passtoeltje voor een voetspiegel. ‘Zal blij wezen’, zegt hij, ‘als dat tractaat maar van de baan is.’

‘O ja’, herinnert Bielke zich smadelijk, ‘dat gezanik ook weer...’

Maar Michaël praat er levendig op door ‘En ìk - die Belgen dat zijn ook loedertjes, man, zijn natuur-

lijk zoo wrang als de pest, dat Holland ongedeerd gebleven is... Geef je ze te vreten en te zuipen van veertien tot achttien toe, en dan kankeren ze eerst nog over Zuid-Limburg en Zeeuwsch-Vlaanderen, en dan komt de Schelde-kwestie op de proppen.'

Vader zegt niet veel, hij heeft zijn gele magere handen lang-uit op zijn knieën gelegd, hij kijkt strak naar zijn stoffige rimpelige schoenen, zijn voeten zien er moe uit. 'Ja, nou weer dat kanaal van Antwerpen uit', knikt hij, 'maar we hebben indertijd beloofd dat ze een goeie communicatie zouen hebben met de Rijn.'

Michaël gaat zoo fel verzitten dat de toonbank kraakt. 'Die hebben ze.'

'Die voldoet niet meer', Vader blijft strak op zijn voeten staren.

Michaël vaart uit. 'Ze kunnen zoovéel zeggen!, smoezen van niks!, ze willen ons de wetten stellen... ze denken dat in Holland iedereen rijk is, de idioten.'

Langzaam en geeuwend loopt Bielke van de winkel naar de achterkamer. 'Elke Belg', denkt hij, 'ook die ik nooit gezien heb, rooit een beetje op Rosalia... daarom kan ik niet meepraten... En het doet Vader maar zeer als ik giftig word. Hij weet wel wat ik dan denk...'

Dominé Lietsius kijkt vluchtig naar de glimmende Jaarsmahaard, de staanlamp, het bronzen kroontje, dan valt zijn oog weer op Bielke. Zachtzinnig zegt hij: 'Nu weet ik nog steeds niet waarom je niet meer geregeld in de kerk komt. Ook aan het Avondmaal was

je weer niet. En zoo lang is het nog niet geleden dat je belijdenis deed, en bij je belijdenis beloofde...'

'Och ja, belóofde', Bielke trekt de schouders op, 'het hoort bij het formulier, niet Dominé?, het zijn formuliervragen, en het is een formulier-antwoord. En toen ik 'ja' zei, dacht ik meteen: 'Dat houdt men toch niet.'

Vroeger als Dominé Lietsius huisbezoek deed en ook nog wel op de lidmaten-catechisatie, kon hij nooit vlot antwoorden. Hij kleurde onder Dominé's dringende blik, dringende woorden, hij zei vaak tegen zijn zin: 'Ja, ja. Het is zoo.' Maar dan dacht hij fel en schichtig: 'Nee. Nietwaar. Het is zoo niet.'

Nu praat hij openlijk zooals de eene volwassen mensch tegen de andere. 'Nee, ik voel niet meer voor kerkgaan. Dat is alles. Een tijd lang heb ik me zelf er nog toe aangespoord om Moeder - ze zit er bij, maar ze mag het wel weten. En nog, als ik een enkele keer ga, dan ga ik om vroeger - om kinder-herinneringen, een gedachte aan Grootvader, maar niet uit behoefte...'

Dominé Lietsius kijkt om naar Moeder.

Och ja, men vergeet dat Moeder ook in de kamer is. Moeder is iets dat zwart en wit is: een japon, over elkaar gelegde handen, een gezicht - een gezicht dat alle woorden aan zich voorbij laat gaan zonder van uitdrukking te veranderen.

'Waarom', vorscht Dominé Lietsius verwijtend, 'komt u dan ook niet geregeld in de kerk, u en uw man met u?'

Moeder staart of ze het niet hoort, of er niets gezegd is, dan begint ze toch te praten en haar lippen bewegen nauwelijks. ‘Ik heb het eerlijk geprobeerd, maar het is mij alles zoo ver en vreemd geworden. In mijn binnenst is zooveel... zooveel doodgeknepen in deze tijden. Praat mij daar niet meer van. Maar Christus gloort in mij - een vonkske... Het is voor God mogelijk genoeg. Laat mij maar...’

Wat verward wendt Dominé Lietsius zich af, vragend kijkt hij naar Bielke.

En Bielke prevelt toelichtend: ‘Och - in de oorlog, er zijn zulke scheuren...’ Hij denkt: ‘Wat weet je weinig! En wat een geluk dat Vader er niet bij is.’

‘Ons land’, zegt Dominé Lietsius zachtzinnig-geergerd, ‘is toch gespaard gebleven?, we moeten dankbaar zijn.’

Bielke's oogen fonkelen. ‘Ons land gespaard gebleven? Hebt u Huibert Notbrot zien loopen met zijn stokje?, hij kan nog onderscheiden of het ochtend of avond is, meer niet.’

‘Eén geval’, mompelt Dominé.

En het is of Bielke zoo dadelijk ontploffen zal. ‘Eén?!, op De Overganck waren er meer... En bent u zoo slecht op de hoogte?, het was een epidemie in ons land, duizend Huiberten zijn er, duizenden... En dan al die andere dingen die gebeurd zijn.’

‘Je praat’, stelt Dominé Lietsius vast, ‘of de zonde van de menschen begonnen is ìn de oorlog, maar er voor...’

‘Er voor’, barst Bielke los, ‘toen was het voor mij

nog wel écht Kerstmis, echt Paschen, maar dat - dat hebben ze mij afgenomen. Natuurlijk, ik was toen nog een kind, ik voelde het toch, misschien nog fijner dan de grooterds, en mijn Moeder voelde het ook en mijn Grootvader Barthold en mijn Vader. Maar nou is het weg, grootendeels. Nou zijn preeken... voor mijn gevoel... in de knoop geraakte dingen, en teksten evenzoo...

Dominé Lietsius kent zulke teksten niet. ‘Welke zijn het die je...’

‘Bosjes’, valt Bielke uit, ‘maar ik kan bij één blijven. Gij zult uw naaste liefhebben als uzelven. Nou - en tóen de Christenen in de loopgraven, en tóen daar bij de Ijzer, tien duizend gesneuveld, twintig duizend gesneuveld... wie trok er zich veel van aan na een poos? En toen de Christenen en de gasvergiftiging en de prikkeldraadversperring bij de loopgraven! Hebt uw naasten lief als u zelven... En toen hier in het land dat gespaard gebleven is! Het geld duwde de menschen ondersteboven. En ze kaapten elkaar het eten voor de neus weg, al hadden ze zelf overvloed. Ze lieten het eten liever bederven in de kelders dan dat ze het verdeelden onder de hongerigen. Hebt uw naasten lief als u zelven! Weet Dominé niet meer hoeveel bedorven eetwaar er op de vuilnisbelt terecht kwam?’ Bielke gloeit, zijn adem hapert.

En Dominé Lietsius' oogen tranen of hij in een felle wind geloopen heeft. ‘Jij kijkt te veel naar de menschen, jij maakt je geloof en je ongeloof vast aan de menschen. Zoo jong ben je nog. Later zal je leeren...’

‘Ik - jòng?’, stuift Bielke op, ‘ik ben nooit jong geweest, nou - ja, heel in het begin, maar later... daar heeft de oorlog wel voor gezorgd, ik was immers een oue kerel, ik zag alles, me God - daar kan men immers niet over spreken?’

Iets weet Dominé Lietsius toch wel. Hij bukt zich wat voorover, hij slaat de oogen neer.

‘Bid je nog wel?’, vraagt hij na een stilte.

‘Nee!’, Bielke schudt fel-beslist het hoofd, ‘nooit! Tenminste niet zoo als de gewoonte is: handen vouwen, oogen sluiten, niet wat je “bidden” noemt. In de oorlog is er zooveel gebeden. Wat gaf het?’

Dominé Lietsius gaat er moe tegen in, hij heeft deze dingen al zoo vaak gezegd. ‘Dacht je dan dat God maar klaar moest staan?’

Bielke knikt heftig. ‘Ja, dat dacht ik... En als God voor al die duizenden menschen niet klaar stond, voor al die schreiende vrouwen en gewonden, waarom zal Hij dan klaar staan voor mij?’ En nog terwijl hij praat denkt hij plotseling: ‘Zeg ìk dit alles, zeg ìk dit... het is of ik nou eerst heelemaal volwassen geworden ben...’

Een paar oogenblikken hangt er een vreemde broze stilte in de kamer. Dan slaat er hard een deur toe, buiten, er gaan schreden door de gang, en Vader zegt nog voor hij heelemaal binnen is, ongewoon levendig: ‘Gelukkig, het Belgische tractaat is verworpen.’

Soms lijkt het leven uit te wijken.

Duidelijke woorden worden gesproken, verre vage

klanken drijven voorbij. De gesprekken gaan over bekende zaken, ze zijn zoo ijl, een enkel gedachte-woord stoot ze opzij.

Midden op de straat vechten musschen om een broodkorst, tierige gladde slanke voorjaarsmusschen. Aan de boomen zitten de jonge blaadjes als doorschijnend-groene libellen, die zoo weg kunnen vliegen, de randen aan de wolken glanzen als gesponnen glas. Al weer lente. En Kerstmis is in de gedachten nog een rossige vuurplek. Bielke heeft al een paar keer gedacht: ‘Hoe is het nu het volgende jaar om deze tijd?’

Dan komt het volgende jaar en die tijd - enkele versierde denneboomen, de pijn van stille ingetogen kaarsevlammen, en de dagen zinken weg, de nachten volgen: een rosse plek blijft over, een herinnering aan rood-omkapte lampen, rood licht in de uitstallingen, kerstkransen met roode confituur-bloempjes. Angelia draagt een boeketje kunst-hulst. Eén gedachte is hem telkens heel duidelijk bij gebleven: ‘Niet naar Moeder kijken, in God's naam niet... Er zit een schim op die stoel.’ Nu en dan vervaagt dat ook weer. ‘Wanneer hebben ze de weeshuiskasten gemaakt, in welk jaar?, en wanneer ook weer de Nuloocker schoolbanken?

Het is niet gemakkelijk te onthouden: als de dagen voorbij zijn en de maanden, de jaren - dan lijken ze zoo op elkaar.

Eenmaal treft hij Tante Rotermundt ook nog aan. Ze zit bij de Merelsen in de luie stoel voor het raam en ze breit het een of andere witte ding. Het kamertje lijkt kleiner en blinkender nu zij er is. Spitse gele vin-

gers heeft Tante Rotermundt en een fijn verkreukeld damesgezicht. Ze draagt een zijden japon en een ivoren broche.

Bielke zegt: ‘We hebben vandaag een lade-kast gemaakt, een chiffonnière.’

Tante Rotermundt houdt de oogen strak op juffrouw Merels: ‘Weet je nog wel van die prachtige chiffonnière die wij thuis hadden, Zus? Zoo iets wordt niet meer gemaakt tegenwoordig, alles is recht en slecht.’

‘Dat zou u toch meevallen’, verdedigt Bielke, ‘Seerp Grubbel maakt prachtig snijwerk...’

Tante Rotermundt trekt haar onderlip wat neer en ze zegt tegen Goof: ‘Zit er wel veel bij, bij die Seerp?’

Goof bromt het een of ander.

Angelia kijkt verlegen en begaan...

En Bielke wordt klam van wrevel.

Maar de tijd vervaagt alles weer.

Bielke bewerkt de achterborst van een spiegel. ‘Penen gatconstructie’, staat op de werklijst aangegeven. Seerp schrijft slordig op-heden, een verstrooid handschrift, men moet er op turen. ‘Spiegel met facet.’

‘Ja natuurlijk’, denkt Bielke. Hij pluurt over de witte sponning heen. ‘Zal het Seerp vandaag lukken?’, piekert hij, ‘en waar gaat hij dan toch telkens heen?’

Enno lijkt met een paar planken te vechten. ‘Ik weet wel wat ik doen!’, briescht hij opeens, ‘ik verrek het langer. Je zal zien: vandaag komt hij weer zonder

werk terug. Mijn vrouw begint er ook anders over te denken.'

Bielke knijpt de lippen toe. 'Die Enno!, er gaat geen dag voorbij of hij zegt: mijn vrouw. En Angelia vit: dié kon trouwen op het toon van meestersknecht.' Bielke weerlegt zelfs nu nog in zijn denken: 'Enno is toch ouer?' En hij glimlacht vaag. Hij glimlacht tegen het werk onder zijn handen, glimlacht tegen Angelia in zichzelf. Angelia en het werk die twee zijn altijd vlakbij. Angelia draagt een dunne doorschijnende witte blouse. Men kan er alles door heen zien: een afzakkend schouderbandje, een moedervlek, rosige plekjes huid op de rug, op de borst.

Liefkoozend, met enkele vingers en altijd op dezelfde plek, betast Bielke een stukje van de glanzende achterborst-sponning. 'Zoo glanzend', denkt hij, 'is het overal bij haar.' Hij weet veel van zijn meisje af - niet alles.

Het stuk spiegelglas tegen de wand blikkert te fel in de zon, net wit-gloeiend vuur. De oogen worden er vochtig van. Bielke denkt: 'Ik zal het omkeeren.' Hij keert het niet om. Hij werkt door en keer op keer bukt hij zich over Angelia heen.

- 'Ergens hapert het', zegt de baas, 'de productie en de techniek groeien de knappe koppen over het hoofd.' Hij speelt haast kinderachtig met een scharniersleutel, zijn oogen zijn zoo grauw en oud, hij ziet de sleutel niet eens. 'Och ja, om de tien jaar is er een crisis, zeggen de geleerde Oomes.'

Bielke houdt even met zijn werk op, maar hij ant-

woordt niet. Hij weet niets te antwoorden. ‘Een crisis’, denkt hij, en mijmert er vaag maar ingespannen op door.

‘Het kan nog meevallen’, begint Seerp dan weer, ‘een jaar of acht-negen terug... een tijdje na de oorlog hadden we ook een kleine inzinking, die is toen, om zoo te zeggen, weer gauw op zijn pootjes terecht gekomen.’

‘Ja?’, weifelt Bielke. Hij schuift zijn pet heen en weer op zijn hoofd, ‘o ja...’ Hij denkt er over na en elke gedachte eindigt in een leegte.

Hij voltooit zijn kleerenstandaard, bevestigt nauwgezet de haken. ‘Zelfs ge-olied vuren is mooi’, denkt hij, en het is zonderling, maar zijn oogen schrijnen diep van binnen. ‘Wat gebeurt er dan?’, vraagt hij zich af, ‘hoe ontstaat dan een crisis...?’

Hij wil er over praten met Seerp, maar hij komt er niet toe. Seerp's zwaarmoedigheid schrikt hem af. Hij luistert naar de gesprekken op straat.

Donnardus Frenzel tapt moppen over een film te Urbach. ‘Mooie slaapkamers en mooie dames in nachtgoed. Net als het wezen zal, gaat in de zaal het licht op...’ Hij grinnikt sloom en op een sloome manier zwetst hij ook. ‘Ik schaf mij nou een radio aan. Dan heb je de heele wereld in je huis.’

Fritsie Pannes en Melis Miks hebben het over nietgeorganiseerde arbeiders en over een steun-actie van het Vakverbond.

Bielke blijft weifelend staan. ‘Steun-actie?’ Hij luistert afgetrokken, het is of hij zijn aandacht niet bepa-

len kan bij het gesprek. Hij denkt: ‘Ze leuteren... ze willen kletsen, ze willen gewichtig doen. Het raakt kant noch wal, dat alles...’

's Avonds leest hij bij Michaël Brüsewitz achter een pot bier allerlei kranten. Er zijn textiel-arbeiders ontslagen: er is een fabriek stopgezet.

‘Ja’, zegt hij onrustig in zichzelf, ‘zie je wel?’

Hij kijkt nog lachend toe bij het biljarten van Jeroen Gijzels en Bernardus Cruyf. Hij let toch niet op. Soms verwazen de ballen en de rooie knuisten van de mannen tot doffe glimmende plekken.

‘Ik ga naar Angelia’, denkt hij. En dat klinkt zoo helder in hem na, of hij het luid-op gezegd heeft. Toch blijft hij nog bij het biljart staan.

De mannen praten over de Overgancksche voetbalclub. ‘Een pootig stelletje’, zeggen ze over en weer, tusschen de wel-overdachte keu-stooten in, ‘Hauke Wedzinga dat is een beste keeper. En je zal nog lang moeten zoeken naar een links-voor als meester Hig... Het Urbacher elftal heeft het nou toch nota bene in drie wedstrijden niet tot één overwinning weten te brengen.’

Bielke luistert, knikt, verstaat de helft niet.

‘Geef je ook op als lid’, zegt Jeroen. Hij moet dat nog 's herhalen.

‘Nee - nog niet’, Bielke keert zich af. ‘Daar zal ik Angelia alleen voor laten zitten’, gispt hij in stilte.

Het steenen gezicht van Bet duikt op naast de flesschen in de tapkast. Françoise hangt vadsig in een rieten leunstoel, steekt een sigaret aan, fluistert met Michaël

die zijn kasboek opmaakt en ginnegapt een beetje uit de verte met de mannen. Als Bet even weg is, spot ze: ‘Gegeven goed wil de Lieve Heer toch niet hebben, hè?, nou ben' er indertijd heel wat aan de Spaansche griep-en-zoo weggegaan op De Overganck, maar Bet die weggekeken wordt, blijft lekkertjes leven. Ik denk dat ik morgen wat rattekruid neerleg.’

Jeroen tracht dat nog stop te zetten. ‘Eer ik me toch zoo in de kaart liet kijken als die Françoise’, zegt hij hard.

En de dikke Françoise lacht ruzieachtig. ‘Och... pap-ventje!’

‘Waren ze er ook toen ik zat te lezen?’, suft Bielke.

Hij loopt al op straat. ‘Seerp zei nooit wat hij voor orders opgedaan had’, valt hem in. Hij wil aandachtig naar de etalages en voorbijgangers kijken en vergeet dat ook weer. ‘Dat die Ottelien Dubies nou ook een dansgelegenheid laat inrichten’, denkt hij doezelig, ‘wie zei het ook weer?, Seerp?, Enno...? Nou, het zou niet druk loopen, of met de kermis misschien. Een heele week...! Ja, De Overganck ging er wèl op vooruit...’ Plotseling ziet hij weer duidelijker dan in werkelijkheid de grauwe zorg-oogen van Seerp.

‘Wat is er toch?’, vraagt hij zich af. En hij weet dat hij daar geen antwoord op geven kan.

Alles is eender gebleven in het plantsoen: het rose lichtvenstertje achter de zwarte bladeren, de muziek in de verte, de geurige witte seringen en het hooge donkere geboomte. Millioenen bladeren lijken daar in

de hoogte tegen de droomerig-lichte avondlucht te bewegen, en de ronde zilveren maan zeilt langzaam achter doorschijnende wolken langs.

Angelia drukt zich vaster tegen Bielke aan. ‘Soms kan het mij wezen’, prevelt ze, ‘of we hier al-door gezeten hebben, of we jarenlang in slaap gevallen zijn, en nou weer wakker worden. Luister 's even, daar in De Harmonie spelen ze dat kakelstuk weer met de haan en de kikvorsch, hoor je wel?’ Het wordt gezegd met een lieve lange zoen tusschen de woorden door. Het klinkt toch verwijtend.

En Bielke legt de beide armen pijnlijk-knellend om haar heen, en hij weet haast niet wat hij antwoorden zal. ‘Het was - het is mij niet lang gevallen.’ Er bewegen têere woorden in zijn gedachten: ‘Je ben mij zoo lief als - als de oogappels, je ben me zoo eigen als de klop hier van binnen...’ Bielke opent de mond om het te zeggen, en de woorden vervluchtigen, en hij glimlacht hulpeloos. ‘Men kan het niet op de tong nemen.’

‘Zie je’, zucht Angelia met haar mond op zijn schouder, ‘dat kan je je eigenlijk niet voorstellen als je nog heel jong bent, hoe snel de tijd toch wel gaat en - en dat ouer worden... Nou gaan we al naar ons drie en twintigste jaar...’ Ze heeft zijn hand genomen en draait driftig en speelsch tegelijk de gladde ring rond aan zijn vinger. ‘Ik denk dan wel 's, dat kan nog jaren doorgaan... Tante Rotermundt zegt: voor je vier en twintigste jaar moet je toch wel getrouwd zijn.’

Bielke doet zijn best om monter te praten. ‘Nou,

dat kan toch nog wel? Wij zijn altijd nog jong. En wij moeten nou alles nog krijgen. Anders hadden we het fijnste al gehad. En de meeste trouwen toch niet voor ze vier-vijf-en-twintig zijn?' Hij buigt zich over haar heen, hij weet altijd weer nieuwe liefkoozingen. 'Ik dacht wel 's, ik heb wel 's gedacht, dat ik niet meer van je houen kon, dan ik al deed, en het is toch nog meer geworden.'

Het is of ze ongemakkelijk zit, ze beweegt telkens, zucht diep. 'Ja?', fluistert ze weifelend. En dadelijk maakt ze dat ook weer goed. 'Ja jongen, ik ook.' Haar stem klinkt toch flauw en beknepen.

Hij legt de handen zwaar en warm om haar borsten heen, en ze huivert of ze het koud heeft. 'Als Moeder en Tante Rotermundt maar niet zoo aandrongen...', denkt ze. En dat schuift weer weg.

'Zal ik je warm maken', fluistert Bielke met zijn liefste fleemstem, 'je heel warm maken?' Hij plukt de dikke parelmoeren knoopen van haar blouse los en betast haar zijige huid, zijn gretige warme mond drukt zich diep in haar lippen. 'Wat is dat toch heerlijk...'

Maar zijn gretigheid deelt zich niet aan haar mee.

Hij voelt het. Er is geen verlangen in haar kus, haar zuchten, haar fluisteren. 'Nou komt het weer', voorziet hij stug. 'Wat Tante Rotermundt zegt, wat haar Moeder zegt.' En hij omhelst haar zoo dat ze zwijgen moet, en enkel rilt, maar ditmaal niet omdat ze aan Tante Rotermundt en Moeder denkt. En als ze eindelijk lacht, steunt ze een beetje. Het doet hem altijd nog vaag aan Rosalia denken. 'Och me god, Rosalia',

mijmert hij uit de verte, ‘wat is dat lang geleden. En mijn stille Moeder.,. Men begrijpt alles eerst als men volwassen mensch is!’

De maan duikt diep weg in de weeke grijze wolken. Die oude maan wordt het nooit moe weg te duiken en weer te verschijnen en breed te glimlachen. En de seringen lijken hun geur te verdubbelen en het ruischen van de volle hooge boomkruinen zwelt aan, er is iets van een branding en een stormnacht in dat ruischen, en ook een luchtig geweld, een verliefde kracht, een juichend vechten. Het sterke eenzame geluid neemt de gedachten mee, dicht langs de sterren en de zilveren kartelranden van de wolken, ver van de wereld - en vlak bij het leven.

Er komt toch ook weer een oogenblik dat Angelia praten kan. ‘Dit keer zijn alle hyacinten uitgekomen in de bloemenbak onder mijn raam, allemaal! Zou dat een goed teeken zijn?’ Ze strijkt haar blouse glad en maakt de knoopen vast. ‘Gister zag ik een verschietende ster en ik zei dadelijk een wensch. Het schoot me zoo te binnen, nou ligt die wensch ook altijd bovenaan.’

Bielke begrijpt er alles van. ‘Bij mij ook.’

‘Ja?’, en ze drukt haar stevige vaste kin stijf op zijn schouder. ‘Oh, wat ik zeggen wou, je moet 's even hooren zeg, je meubels... onze meubels op zolder thuis, die slaan uit, alles bederft daar boven, het is toch zonde... Weet je nog hoe blij we waren met het spiegelbuffetje dat jij gemaakt had?, het is nou langs de kastjes heelemaal verkleurd van het lekken, en die

fauteuil van mij kraakt al als je hem aanraakt, en in het bloementafeltje komt worm en het blad trekt krom...' Ze knikt heftig en wordt al-heescher. 'Tante Rotermundt zegt: het is het beste... het zou beter wezen als we alles maar overbrachten naar jullie, daar staat het beter op zolder, hè?, in zoo'n nieuw huis. En wie zal zeggen, wanneer we er nog aan toe zijn?'

'Gauw hoop ik', grijpt hij aan, 'en die... die dingen moeten niet bij òns komen, ze hooren bij jóu, ze zijn van jou, ik heb ze voor jou gemaakt. Als je - als je er niet meer was', hij legt zijn handen pijnlijk vast om haar armen heen, praat gesmoord, 'ik - ik moest het daar niet over hebben, maar... maar als jíj 's zou... moeten weggaan, je weet wel hoe ik het meen, dan zou ik - zou ik alles willen verbranden, en aan... aan stukken doen, met... met mij zelf er bij...'

'Stil toch', vermaant Angelia verschrikt, 'is dat een - een taal...?' En ze is ook blij. 'Stil mijn jongen.'

Hij doet zijn best om zich te bedwingen. 'Nou ja, zeg dat dan ook niet. Terugbrengen! Waar lijkt dat op - als ik de boel terugkrijg? Ik mag er niet aan denken. Het is... is of je mijn hart tegen de keien slingert - dat hart hier... Ik kan niet... alleen blijven, Angelia.' Er dringt iets naar zijn keel dat op een snik lijkt.

Angelia zet de tanden in zijn jas. Ze zegt niets.

Hij streelt haar werktuigelijk. 'Nou niet meer... niet meer aan denken. Het gaat al voorbij... Het ging over de meubelen, hè?, wacht maar... ik zal gauw komen en ze weer opknappen. Het is maar voor een tijdje nog. Enno gaat eerdaags ook weg...'

‘En wat dan nog?’, steunt hij in zichzelf, ‘wat dan nog?’

En Angelia nestelt zich in zijn armen en ze kan toch niet dicht genoeg bij hem komen. ‘Dat leek al lang toch?’, weifelt ze, ‘of hij het doen zou? Dat leek al zoo lang...’

Bielke schokt in de borst of hij snikt - hij snikt toch niet.

Ze legt haar hoofd tegen zijn lijf aan, luistert naar het kloppen van zijn hart, het beven van zijn adem. ‘Ik wil zoo graag alleen wezen met jou, in me eigen huis...’

‘Dat gebeurt’, stek hij vast, ‘het moet - en gauw ook.’ Hij strijkt zich nog telkens over het voorhoofd. ‘Dat gebeurt’, kopt hij tegen zijn twijfel in.

En Seerp's doffe pieker-oogen zijn vlakbij. ‘Nee - nee Seerp’, pleit hij in zijn gedachten, ‘er kan toch niks - niks van belang plaats grijpen! Crisis?, wie beschikt daarover? Er blijft toch altijd een boterham, één meer of minder, maar toch een boterham... Wat hindert dat? En dat is dan ook alles. Maar ik kan toch trouwen als ik meestersknecht ben, Seerp?, toch net zoo goed als Enno...?’

‘Ik.., ik zal heusch zuinig wezen’, belooft Angelia, ‘ik kan wel leven van,.. van één broodje daags, nee - maar wij kunnen met weinig toe, een gulden op een dag, zou het niet? Ik wil alles goed vinden, als het dan maar gebeurt. Soms denk ik - denk ik... net of Bielke hier genoeg aan heeft, aan dit... aan onze omgang zóo, net of hij niet zoo erg verlangt...’

‘Niet zóo?’, toornig-innig omknellen zijn armen haar, hij drukt haar achterover, legt zich over haar heen, bijt in haar schouder. Hij doet haar overal pijn, hij hijgt of hij worstelt.

Angelia kreunt verstikt, ze zou willen schreeuwen, maar dat kan ze niet, dat durft ze ook niet. ‘Bielke, ben je gek, mijn schouders!, mijn rug!, mijn keel, Bielke... God, ik kan niet ademen, ik kan - niet....’

En ze ademen hevig allebei, het klinkt of ze boos zijn, en dan lachen ze schor, schreierig, verrukt...

In een stilte soebat Bielke: ‘Ik niet zóo - Angelia?, ik kan immers haast niet meer? Elke nacht doe ik het met je - zoo verlang ik... Ik zie je lichaam - het is zoo wit, het beweegt. Waarom mag ik niet? Ik denk toch om alles? Och - tóe.’

Angelia krimpt, slikt, hoest. ‘Ik wil wel, ìk zou wel willen, maar... maar...’ Ze draait een slip van zijn jas om en om. ‘Tante Rotermundt zie je, ik heb Tante Rotermundt moeten beloven, er de hand op moeten geven, dat ik dàt nooit zou doen vóor het huwelijk, het was haast iets als een eed, niet heelemaal - daarom... ik zelf, ik zou wel... maar laat mij er over denken nog even... Als ik terugkom...’ Ze bijt in haar onderlip.

Hij rukt haar overeind. ‘Terugkom?, terugkom?, ga je dan ergens heen?’, hij rukt opnieuw.

Ze tuimelt tegen hem aan. ‘Ja, ik zal - ik moet - moet een poosje naar Tante Rotermundt, Ze is niet erg - niet erg goed.’

Hij rukt weer. ‘En zeg je dat nou eerst?, is het

voor jou maar zoo'n kleinigheid om weg te gaan?'

Ze drukt het hoofd tegen hem aan, knijpt zelfs in het donker de oogen toe. 'Al-door heb ik er aan gedacht, maar ik wou... ik - kon het nog niet zeggen. Ik zag er zoo tegen op, je bent toch al zoo terneergeslagen... Ik - ik vind het zoo akelig.' Ze heeft nu maar een klein triest stemmetje.

En Bielke luistert er bang-bevreemd naar. 'Ze schreit haast', denkt hij. 'Ga dan niet', dringt hij heftig, 'waarom zou je gaan als je het akelig vindt?'

'Ik moet wel', zegt Angelia schor, 'ik - ik ben het wel verplicht. Tante Rotermundt houdt ontzettend veel van me. Ze heeft alles voor mij over. Toe, mok nou niet, vind het nou ook maar goed.' Ze wil hem aanhalen.

En hij belet dat, hij houdt haar handen vast. 'Zeg, wat is dat toch bij jullie met Tante Rotermundt?, vertrouw me toch, ik heb het zoo vaak willen vragen, wat is dat dan toch...? Waarom heeft zij zooveel te zeggen bij jullie? Dat is toch ongewoon?'

Angelia kucht een paar maal om tijd te winnen. 'Ongewoon?, ik zie er niets bizonders in. Tante Rotermundt woont alleen, ze heeft niets om handen en kan het goed stellen, een lijfrente heeft ze, dat weet je immers?, en dan nog geld, een legaat... Dat is van mijnheer Hettich van Meursingerhof waar ze zoo lang huishoudster is geweest. Nou vertroetelt ze mij. En ze doet zooveel thuis. Het is toch niet omdat ze geeft, Bielke, maar zooals ze geeft, de manier waarop... Ik voel dat ze altijd-door aan mij denkt. En dan de

Kerstfeesten bij haar aan huis, vroeger, en het kerkboekje bij me bevestiging met dat inschrift, en haar angst als ik ziek was...'

Bielke mokt toch. 'Is dat dan zooveel bizonders?, als je toch van iemand houdt?'

Ze let er niet op, ze laat zich bijna wild tegen hem aanvallen. 'Zeg, hoor 's, als Tante dan wat beter is, kom je bij ons eten - Zondags kun je er de heele dag zijn, de héele dag!'

Bielke luistert naar iets ongewoons in haar stem. En dan kruipt er toch nog een vraag door hem been. 'Wat is er toch?, er is tòch het een of ander.' Hij omhelst haar, en het is of hij haar niet in de armen heeft.

Achter het groote breede etalage-raam van de expositie-kamer fonkelt de lichte zomerstraat hinderlijkfel. Bielke kijkt er een paar maal knipperend naar om, en de winkelramen aan de overkant lijken tot één flitsende glazenwand ineen te vloeien. Het asphalt is een grauw-zilveren lang uitgerekte lichtveeg met ijle schaduwstreepjes van boompjes en de menschen zijn traagbewegende bonte kleurplekken. 'Och jee', pruttelt hij vaag voor zich uit, en let een paar oogenblikken gedachteloos-bevreemd op zijn stil-liggende handen. Dan bukt hij zich weer werktuigelijk over de theekast heen en wrijft het geslepen glas nog wat op, het glanzende bovenblad, de deurknopjes. 'Van dat eiken salonameublement komt Seerp ook niet gauw af', denkt hij, en ziet in hetzelfde oogenblik Angelia in een tuin met rozen loopen, Tante Rotermundt's kat op de arm,

een genoeglijke glimlach om de mond. Vluchtig oogt hij daarbij naar het gebloemde expositie-tapijtje, het boekenmolentje bij de zwarte Indische sjaal met de zilveren lotusbloemen, het dressoir, de schemerlamp, de crapauds, de tafel... 'Toch beroerd', valt hem in, 'dat Seerp de stukken niet eens afzonderlijk verkoopen kan.' Het begroot hem erg. 'Nou staat het hier al voor de derde keer, volgende week komt de eiken slaapkamer weer tevoorschijn.' Hij kan het alles wel uitteekenen met de oogen dicht: de lits-jumeaux met de rose zijden spreien, het toilettafeltje met de driedeelige vouwspiegel en het porseleinen juffertje dat op een witzijden poederdoos zit, de twee stoelen, het tafeltje en de spiegelkast... 'Geen mensch kijkt er nog naar om, of Ottelientje Dubies misschien, maar Ottelientje houdt per slot haar geld ook vast. Wat de menschen toch bezielt?, iedereen houdt het geld in de beurs. Donnardus - was het Donnardus niet?, die moest nog noodig zeggen, dat er met meer gespaard werd...' Hij zucht diep.

De Eligius-toren slaat en de melkfabriek fluit schel, in de verte joelen de schoolkinderen. Dat is tenminste alles nog als voorheen.

'De uitstalling toch met klokslag-twaalf af', heel in de verte glijdt het door hem heen, en van dichtbij denkt hij: 'Nou de vrije Zaterdagmiddag - wat een zegen!, en de avond en de Zondag - me-hemel, wat moet ik er mee?' Tranerig knippert hij tegen het schelle licht van buiten. Hij ziet zich al zitten thuis. Moeder staart op haar werk, Vader doet of hij de

krant leest. Een- of tweemaal in het uur wandelt iemand langs het raam.

Bielke weet niet eens dat hij terugloopt naar de werkplaats. ‘Wat zal ik dan uitrichten vandaag en morgen?’ Hij staat bij de schaafbank, pakt het eene stuk gereedschap na het andere beet, en vergeet het weer op zijn plaats terug te zetten.

Pautje scharrelt achter hem langs met een dweil en een emmer met water, hij merkt het amper. ‘Tante Almachtig’, hoont hij in stilte, ‘kan jou daar niet hebben, kan Angelia niet een heele avond missen, kan geen drukte velen, nou - uit, hè?, uit... Dan gaan we niét, dan zien we er van af...’ Zijn oogen branden.

Een paar dagen geleden heeft juffrouw Merels medelijdend tegen hem gezegd: ‘Kom maar zoo vaak bij ons als je zelf wilt. De deur staat altijd voor je open.’ En daar bij de schaafbank zit hij al in het kleine blinkende kamertje, in een hoek staat een leeg vouwstoeltje met een bont kussen... Ze kijken elkaar aan van dichtbij, praten over Angelia en weten geen van allen wat Angelia doet, of ze goed uitkijkt op straat, met wie ze praat, tegen wie ze glimlacht, met wie ze in kennis komt. Het kamertje glinstert benauwend, en het wordt al kleiner en men zweet, Goof heeft zweetspetters op het voorhoofd, juffrouw Merels op de neus, hij onder de armen, in de handen. Bielke gooit met een harde klap een beitel neer. ‘Ik gaan er niét heen.’ Ineens ontspant zijn gezicht ook weer.

Seerp komt binnen. ‘Goeienmorgen’, zegt hij.

En dan is er voor het oogenblik niets anders. ‘Hoe

kijkt Seerp?, heeft hij een bestelling?, zit hij in de put?, wat is er in zijn oogen?, hij fronst, misschien is dat van het licht.' Bielke wil vragen of Seerp nog orders heeft, hij vraagt het niet, durft niet goed.

Seerp geeft Pautje zijn loon. 'Zoo, ben je klaar met het opredderen?, ga dan meteen maar.'

'Beteekent het wat dat Seerp dàt zegt?', Bielke schraapt de keel, voor zijn oogen is een dun trillen, iets dat ijler is dan een waas. 'Zeg je wat, Seerp?'

Seerp staat achter hem, legt allebei de handen op zijn schouders. 'Ik kan je vertellen dat Enno eindelijk werk heeft, te Kimzwart, een stoelenfabriek. Het was nou ook wel zoo ver gekomen dat ik hem best missen kon.'

Bielke draait zich langzaam om, kijkt.

Dat kijken doet Seerp diep van binnen verdriet. 'Makker', denkt hij in stilte. Het is of hij het schrijnen van Bielke's gespannen groote oogen voelt.

'Me jongen', zegt hij, 'me meestersknecht.'

Bielke kijkt nog altijd, zijn lippen bewegen zonder woorden een enkel oogenblik, dan komen de klanken. 'Is - is het waar, baas?', stoot hij uit, 'is het meenens?'

'Ik meen het', zegt de baas bedrukt, 'het is waar, maar het staat er niet rooskleurig bij, jongen.'

Bielke hoort een oogenblik niets. 'Ik moet naar Angelia toe', flikkert het door hem heen, 'ik moet het schrijven, ik moet het zelf zeggen - Rotermundt die zal opkijken!'

Hij prevelt: 'Ik heb er lang op gewacht, baas, lang

verwacht en toch verkregen... ik dacht altijd, het komt wel...' De oogen gloeien al erger van binnen.

Seerp staat nu van het licht af, hij knippert toch even goed. 'We moeten bij de dag af leven, me jongen, er is een - een stilstand in de handel, in het zaken-leven, in alles... slapte in alle bedrijven, er komt beduveld veel fabrieksgoed op de markt, het fabrieksgoed verdringt het handwerk, zóo zien ik het, en dat heb ik je wel meer gezegd hè?, ik geloof dat ik opheden al-door hetzelfde zeg en hetzelfde denk.' Seerp wrijft in gedachten langs zijn neus, hij zint op nieuwe uiteenzettingen, verklaringen. Haperend begint bij weer te praten. 'De machines zijn verbeterd in de oorlogstijd. Het was er de menschen om te doen zooveel mogelijk werkkrachten uit te sparen - de mannen moesten vechten, hè?, de machines moesten de mannen zooveel mogelijk vervangen. En dat ging goed. Maar wat krijg je nou?, overproductie, werkeloosheid, stilstand. We weten kop voor kop geen weg meer met onze spullen, en nóu schúift het nog, krúipt het nog, aanstonds zitten we vast.' Hij kucht zenuwachtig schor. 'Misschien zien ìk het te zwart in. Ik hoop dat ik het te zwart inzien. Maar ik staan al lang niet meer alleen. De menschen hebben geen vertrouwen meer. Iedereen verwacht wat miserabels... Ze laten geen huis meer opschilderen, kijk maar 's om je heen, ze koopen er niks meer bij, ze doen net of ze vluchten moeten zoo meteen, ze betalen ook niet, je centen krijg je niet meer los. En geen mensch weet uit welke hoek de wind zal waaien. We hebben een tijd van weelde gehad - ìk

maar kort... dat is gauw gekenterd, het is altijd te gauw, nou komen de magere jaren. Maar of ze nou magerder zullen worden, dan vóor de oorlog, dat moeten we afwachten.'

Seerp heeft onder het praten telkens even opgekeken, net of hij verwachtte dat Bielke wat terug-zeggen zou, maar Bielke zei niets terug. Hij dacht met telkens-grooter tusschenpoos: 'Moet ik Angelia nou nog schrijven?, ja - ik moet toch...!, moet ik nou nog naar Angelia toe?, wat bedoelt Seerp...? Hij zei: "Het loopt vast", er blijft toch altijd werk in de wereld?'

Seerp opent de portemonnee en betaalt Bielke uit. 'In de nieuwe week gaat dus het nieuwe loon in, mejongen, pot zooveel mogelijk op, breng het naar de spaarbank.'

Bielke knikt schuw. Hij stopt het geld in de broekszak, vischt het ook weer tevoorschijn, legt het breeduit op de vlakke hand, maakt er stapeltjes van. 'Angelia', hakkelt hij, 'thuis-bij-haar, en dan die Tante uit Ganzevoort, die hebben het nog al 's over trouwen, zou ik...'

'Jongen - née', Seerp laat hem niet eens uitspreken, 'zie het nog een jaartje aan. Als je trouwt, steek je je tot je neus toe in de zorg. En als de zorg de voordeur inkomt, gaat de liefde de achterdeur uit.'

Bielke kan het daar niet mee eens zijn. 'Als je toch veel van elkaar houdt', denkt hij, maar daar praat hij niet over. 'Ziet u, het is maar, we hebben altijd gezegd: als het zoover was, dat ik in Enno's plaats zou komen, dan zouen we trouwen, en boe moeten ze dat

nou opvatten, als ik het toch weer uitstel? Het kan kwaad bloed zetten, waarachtig baas, ik ben bang dat ze het niet goed opnemen.' Een gloed brandt binnen in zijn wangen, zijn voorhoofd, zijn huid prikt. 'Ik wil toch zelf zoo graag', denkt hij, 'heb ik daarom nou gewacht? Wèl meestersknecht en niét trouwen...'

'Je toekomstige vrouw en haar familie', sust Seerp, 'och, dat zal een stuk meevallen, man. Ze hebben het zelf ook wel in de gaten. Goof Merels is een gochem ventje, geloof maar, ze zien op het oogenblik zelf een beer in dat huwelijk... Je Vader krabbelt ook financieel achteruit op 't oogenblik. Nee, veel bezwaren zullen ze niet maken.'

'Zou u dàt denken, baas?', alles wat in Bielke een paar oogenblikken lang hel geflikkerd heeft, lijkt schrijnend te dooven. 'Och, me god', zucht bij in stilte, en knijpt de guldens in zijn zak tezamen tot zijn handpalm er pijn van doet, 'me god.' Er staat ineens zoo'n weeë leegte om hem heen, om zijn gedachten, zijn verlangen, zijn toekomst... 'Dus de meubels zouen nog wel een tijdlang op het zoldertje blijven? En Angelia zou nog niet zijn vrouw wezen, nog in lang niet... Van één broodje daags wil ik leven, had ze gezegd - kinderpraat, van één gulden daags?, ja maar, het was toch een bewijs dat zíj er geen beer in zag...' Hij maakt dan ook al ruzie met Tante Rotermundt. 'Eten zal ik haar altijd wel kennen geven. Ze zal niks te kort komen bij mij.' En dan begint hij ineens ook weer uit een ander vaatje te tappen. 'Mensch, het gaat niet!, je leest toch je krant, je hoort toch niks anders:

loonsverlaging en bekrimping van arbeidskracht, al wat de klok slaat. Je leest er van in alle kranten. Nou, wat moet ìk dan?, wat moeten we?, je kan toch geen ijzer met handen breken?' En hij denkt ook nog: 'Is Angelia weggegaan omdat ze het zelf willen uitstellen?' Hij veegt met zijn zakdoek over zijn vochtig-warm gezicht, voelt het vreemde trekken van zijn mond, en wendt gegeneerd het hoofd af.

Maar Seerp merkt niets! Seerp staat met de handen in de zakken zoo afgetrokken voor zich uit te staren of hij alleen op de wereld is.

'Enno', weifelt Bielke nog schuw na een stilte, 'die heeft het wèl aangedurfd om te trouwen.' En hij knort meteen: 'Nou daas je - een heele tijd terug is dat...'

Maar zoo afgetrokken als Seerp kijkt, hij hoort onmiddellijk, waar Bielke het over heeft. 'Toen stond het er nog niet zoo knudde voor', zegt hij ook dadelijk en denkt nog even na, en haalt de schouders op. 'Enno - spijt als haar op zijn hoofd, over die stap. Voor meer dan de helft drijven ze op Vader Bernardus. Op de duur valt dat niet mee, eeuwig bijspitten, huishuur, belasting, kleeren - een wieg, eterij, luiermands-goed, nou ik noem het je wat. Daar te Kimzwart komen ze ook niet rond van wat hij verdient, dat voorspel ik je, ze hebben een bende op afbetaling, ze zitten dik in de schuld bij Vader Bernardus, en daarom gaat alles daar zooals Vader Bernardus het wil, en daarom trekt hij mee daarheen.' Seerp werpt hem een eigenaardige blik toe. 'Zoo zou die Tante uit Ganzevoort, waar jij het wel 's over hebt, ook doen. Hou je er nog een

jaar buiten, man. De mooiste tijd is de verlovingstijd, als je elkaar zoo'n paar uurtjes op een dag ziet, in rozengeur en maneschijn.' De baas praat of hij alles luchtig opneemt. Maar de rimpels in zijn klamme voorhoofd zijn nog nooit zoo diep geweest, door zijn schrale glimlach huivert iets, dat aan smart doet denken, aan hartzeer.

Bielke steekt het weekloon diep weg in zijn broekszak, drukt de zakdoek er boven op. 'Sparen', zegt hij in zichzelf en er laait een felle spijt in hem op. 'Och god, al dat geld eerder...', keer op keer zucht hij. 'En Moeder had toch gelijk, heel vroeger al.'

De wanden van de werkplaats lijken kou uit te stralen. Kou strijkt ook over de gedachten heen. 'Ja-ja', mompelt hij, 'wie had dat gedacht, hè Seerp?, nou dàt weer, dat is een kink in de kabel.'

'We hebben de misère nog lang niet gehad', voorspelt Seerp.

En dan praten ze ook over het werk voor de volgende week. 'Ik zal het nog wel op de lijst zetten, met de maten', zegt Seerp, 'een linnenkast van geverfd vuren, en zes keukenstoelen en een boentrog - een boentrog dat is eigenlijk onze branche niet, jongen, we moeten het er toch maar bijnemen, niet kieskeurig wezen, en dan hebben we nog een partijtje kerkstoven.'

Bielke knikt half-werktuigelijk. 'Ga je er weer op uit baas, volgende week?' Hij weet niet goed wat Seerp antwoordt, hij praat smartelijk met Angelia, een gesprek van gebaren en liefkoozingen.

Hij hoort toch ook wel dat de baas uitgesproken is.

‘Goed, ja...’, hij weet zelf ternauwernood wat hij mompelt. ‘Een boentrog en kerkstoven’, denkt hij pijnlijk-verbaasd in een verte, ‘een boentrog...’

Zij staan nog even zwijgend bij elkaar.

Dan steekt Bielke schaamachtig-spontaan Seerp de hand toe. ‘Baas, ik dank je - dank je toch evengoed’, hij komt en gaat altijd maar met een terloopsche groet, het zou ook belachelijk zijn als het anders was, maar nu drukt hij Seerp lang en knijperig de hand. Hij zegt: ‘Wat er ook gebeurt, Seerp...’, en hij kan dat niet goed afmaken, hij knijpt dringender, knikt...

Seerp begrijpt hem best. ‘Ik weet het’, antwoordt hij, ‘als er één is, me-jongen, die het weten kan...’ Seerp voltooit dat ook niet, maar hij probeert te lachen.

En Bielke kijkt met een trieste warme verknochtheid in die grauwe lachende zorg-oogen. ‘Me vrind’, denkt hij, en het is of hij duidelijker dan anders, de rimpels om Seerp's mond ziet, en de witte punten aan zijn blonde haar. ‘Me vrìnd.’

Maar buiten op de flikkerende straat, tusschen de blinkende huizen in en de vage menschen, voelt hij plotseling weer feller, dat zijn denken en voelen, zijn verlangen en zijn pijn ingesloten zijn door een weeë wazige leegte. ‘Is dat met elk mensch?’, denkt hij, ‘en is dat een van de dingen waar je niet over praat?’ Smartelijk-verwonderd zucht hij.

Pautje fluit, en dat kan Pautje doen, die leest geen kranten. Pautje zingt ook wel, soms steekt hij zijn tong

om het hoekje van zijn mond, dan zint hij op kattekwaad. Hij kan ook jodelen.

Bielke fronst er van. ‘Potverdikke, dat jong...!’ En hij mag Pautje toch wel, anders.

Maar hij kijkt nu de houtvoorraad na in het magazijn. Er ligt nog een partijtje oud eikenhout, en een beetje afbraak, dan is er nog wat nieuw grenen- en vuren- en wilgenhout. ‘Alleen het goedkoope...’, ziet Bielke in, ‘wat er van eiken en dennen en beuken is, dat mag geen naam hebben. Seerp koopt niks meer bij.’ Hij kijkt bijna schuw naar de kleine voorraad ribhout, de achterdelen, latten, rachels... Onwillig-terloops gaat hij ook nog de ontbrekende maten na: ‘Half-duims is er niet, zoo goed als niet, drie-kwarts evenmin, vijf-kwarts...’ Hij houdt maar op, er is zooveel niet. Hij vindt ook nog in het zwakke licht van de kier-wanden een stuk sandelhout. Het is zwaar en hard, roodachtig-geel en heeft een rozengeur. Bielke strijkt er zacht over heen, met de buitenkant van de hand. Zoo streelde hij altijd Angelia's wangen... ‘Mooi hout voor inlegwerk.’ Hij neemt het toch niet mee. ‘Wat voor inlegwerk...?’

Pautje vraagt ongeduldig: ‘Moeten we nou die oue snee-delen meenemen en de baddingkies?’ Hij kijkt toe, trekt de pet scheef, likt de mondhoeken af en wacht. Antwoord komt er niet. Hij fluit maar weer...

Bielke tuurt nog altijd naar het hout: hij maakt kasten, buffetten, een sierlijk stoeltje, hij beweegt zich niet. Zijn handen zien er bewusteloos uit. ‘En zoo'n mooi magazijn’, denkt hij. ‘Seerp liet alles zoo prach-

tig inrichten, had er zoo'n pleizier in... En dan gebeurt er wat, geen mensch weet goed wat het inheeft - alles is nutteloos.'

Pautje's fluiten klinkt al-schriller, ineens begint hij een straatliedje te krijschen. Hij trekt de mond hoekig open, zelfs zijn achterste kiezen zijn te zien.

Geërgerd loopt Bielke in zijn richting. 'Hou de mond dicht!, schei uit met dat geloei, is me dat een kabaal!' De woorden komen hem bekend voor, net of hij ze lang geleden gehoord heeft. 'Wanneer?, vroeger?' Maar dat weet hij niet meer. Vroeger is te verweg soms...

Ze brengen wat grenenhout over naar de werkplaats. En Bielke denkt: 'Nou nog een tuinbank - dan komt Angelia.' De laatste tijd zegt hij dat telkens in zichzelf. 'Eerst de kerkstoven - dan komt Angelia! Eerst de box en het drooghek - maar dan is Angelia er vast wel. Nee, ze is er niet, ze komt nog altijd niet. Elken avond staat Bielke aan het station en tuurt met kleine scherpe spie-oogen in de wind op, door de regen heen, in het laatste licht van de dag. 'Ze kon ons 's verrassen.' Nee, ze verrast hen niet... Er stappen vreemde menschen uit, menschen die hem onverschillig zijn. En de leegte om hem heen wordt grooter.

Nu begint hij aan de tuinbank. 'Als die dan af is... dàn...' Hij glimlacht er over met stramme lippen. 'Ik kan niet meer anders... als ik dàt niet meer denken kan, word ik idioot.' Onder zijn werk door zegt hij heele stukken uit Angelia's brieven op in zichzelf. 'Ik ben zoo blij dat ik me nuttig kan maken bij Tante

Rotermundt. Er zijn altijd zooveel kleinigheden te doen. De dagen vliegen om. En Tante heeft mij nog 's alles voorgerekend. Ja, het zou wel erg ondoordacht wezen als we nu gingen trouwen.' Bielke strijkt over zijn vochtig voorhoofd. Is dat Angelia nog? Hij zou zichzelf in de handen willen steken, hij zou een pijn willen voelen, die een andere pijn overstemt. 'En die avond... de keeren... toen zij er zoo op aandrong in het plantsoen?' Een spottende stem in hem antwoordt: 'Dat is nooit geweest, man, dat heb je gedroomd.'

Angelia schrijft ook: 'Het gaat met Tante niet hard vooruit. Maar ze draagt het gelaten. Als ìk maar om haar heen ben, dan vindt zij alles goed. We hebben nu ook radio, dat is een aardige afleiding. En er zijn een paar heel lieve menschen hier, daar heeft Tante veel aan.' Bielke zou die woorden weg willen knijpen uit zijn herinnering. 'Wel radio, wel lieve menschen, maar híj mag niet komen, dat is te druk.' Hij bijt zijn kleine witte tanden zoo stijf op elkaar dat ze kraken. 'Ik zal er niet meer om vragen. Ik zal mij wel koest houden.' Maar hij kan nooit lang boos zijn. Zijn handen zweeten, zijn adem schokt, hij klaagt in zichzelf. 'Er komt zoo'n afstand, me-god - me-god, er is op het oogenblik veel grooter afstand tusschen Angelia en mij, dan tusschen De Overganck en Ganzevoort.'

Timon Soling zet zijn bakkerskar neer daar buiten, en staat een oogenblik in de open straatdeur. 'Enno heeft een zoon', vertelt hij, 'een bonk van een jongen...'

Sufferig staat hij Timon te woord. 'Zoo...? Enno

een zoon.' Hij weet amper waar hij het over heeft.

Kuunderts komt ook nog. 'Is de baas er niet in?, waar zit hij toch...?'

Bielke trekt met de schouders. 'Weet ik niet.' Hij groet niet eens. 'Oh God', smeekt hij in zichzelf, 'laat de baas wat hebben, laat hem wat werk krijgen.' Hij denkt ook: 'Wat doet hij nou op het oogenblik, de baas?, zou die staan soebatten om een bestellingkie te krijgen?' Zijn gedachten springen op iets anders over. 'Ze schrijft niet veel... ze schrijft al minder. Ze zet nooit meer 'je liefhebbende', enkel maar 'je'... Hij zaagt, meet, klopt, geeft Pautje opdrachten en denkt meteen: 'Ik zal toch 's onverwachts naar Ganzevoort gaan... Nee, ik zal haar schrijven waar het op staat...'

Hij fietst naar huis en merkt het nauwelijks. Hij eet, zijn Moeder zit als een dunne bleeke schaduw tegenover hem, zijn Vader zegt nu en dan wat. Hij zegt: 'De wereld zal het aan de weet komen als de daling van die Amerikaansche papieren aanhoudt. Kotels zit ook al te zweeten... hij is toen op de hooge rente's afgevlogen. De heele frik zakt... dat geef ik je op een brievie.' Hij zucht zwaar, herhaaldelijk. Als de frambozen-pudding verorberd is, praat hij nog. 'Het is geen goud wat er blinkt, je kan je leelijk verkijken, er keldert zoo'n hoop.' Hij boort de handen in de broekszakken, zwijgt.

'Waar heeft hij het toch al die tijd over gehad?', zoekt Bielke vluchtig. Zelf was hij doorloopend te Ganzevoort en tegelijkertijd bij Seerp. Hij kan met Seerp meesjokken over eindelooze trottoirs, in drom-

men van wel duizend menschen. Waarheen gaan we, Seerp?, vraagt hij dan. Seerp weet het niet, niemand weet het. En in een dames-kamertje met beeldjes en kussens, murmureert hij meteen tegen Tante Rotermundt. ‘Ja, nou kom ik ook 's... maar wat dacht u dan?, ik heb toch een zeker recht?’

Afwezig kijkt hij op.

Wil zijn Vader iets vragen? ‘Oh God, nee’, hoopt hij heftig, ‘laat hij de mond houden over Seerp, over het werk... Het is immers alle dag eender.’ Hij fronst al van tevoren. ‘Net precies of je aan iemand die voorbeschikt is om een jaar ziek te wezen, elke dag opnieuw vraagt: hoe voel je je nou?’

Hij steekt een sigaret aan, pluurt in het doosje. ‘Nog drie, daar wil ik van de week mee toe...’ Hij draait zich om en loopt bijna tegen Moeder op, glimlacht vaag, schrikt vaag. Hoe kijkt zijn Moeder toch? Ja, zijn Moeder wil praten. En de woorden lijken haar op de lippen te besterven. Zonder te groeten slentert hij het huis uit, wipt op de fiets.

Menschen gaan voorbij, hij groet werktuigelijk. Wat valt van de menschen op?, een frons, vermoeide oogen, zorgrimpels... In een flits ziet hij het strakke gezicht van Bettine Wedzinga, ze bemoedert de zusjes. Titia staat tegen de deurpost als een steenen vrouw. De gichel-oogjes van Catootje Oetgens glimmen, ze bloost tot in haar mager onooglijk nekje. ‘Waarom?’

Kuunderts draait gehakt in de molen - Kuunderts die werkt weer, pakt de dingen weer aan of hij nooit op de Beurs geweest is.

Het heeft er veel van of Anne-Lize Notbrot op hem gewacht heeft. Zoo schoof Angelia ook de deur uit, als hij er aankwam, altijd net bijtijds.

Anne-Lize geeft een teeken, als een verkeersagent in een groote stad. En hij remt of hij aangehouden wordt, rijdt stapvoets.

Anne-Lize draagt nog steeds de groene regenjas, die is bronsachtig verkleurd. Ze heeft ook nog het kersenhoedje, de kersen bengelen over de rand heen of ze flauw gevallen zijn. Verwonderd kijkt Bielke in de lucht op, grauw en draderig drijven de wolken daar rond. ‘Het is waar ook, het regent...’

‘Bielke Hardorfer’, zegt Anne-Lize warm en ze glimlacht dringend, en ze loopt te dicht naast de fiets, ‘nou voor het laatst, help je mij bij het jeugdwerk, ja of nee?’

Het vliegt door hem heen: ‘Als ik dat doe, kan ik een paar avonden niet naar het station.’ Hij zegt met een poging om te schertsen: ‘Als je maar niet zoo blafferig praat.’ En hij denkt: ‘Wat moet ik ook met al die avonden?’

Van Anne-Lize's jonge heldere lach kijkt hij vreemd op. Die jolige scherpe lach lijkt tegen de huizen aan te klateren. ‘Praat ik - blàfferig?’

‘Dat dacht ik’, hij ziet tusschen het fletse groen van haar mantelkraag en het bleeke verbogen groen van haar hoedje, uitsluitend haar oogen, die oogen gloeien zoo vreemd. ‘Maar - maar ik vergis me natuurlijk!’, geeft hij toe, ‘nou, goed, ik kom dan...’

‘Jongen!, wat ben ik daar blij mee, ik durfde haast

niet meer hopen...', Anne-Lize praat levendig door, opgetogen, dankbaar.

Hij luistert verstoord. 'Een heele hoop woorden', hekelt hij, 'en ze zegt niets.' Meteen ontgaat hem dat ook weer, hij sputtert opnieuw tegen Tante Rotermundt. 'Mensch, ik weet immers wel, dat het er jou om te doen is, ons van elkaar te halen, maar dat gelukt je nooit. Je kan mij het hart ook niet uit het lijf trekken.'

Anne-Lize blijft staan, ze moet een andere kant op, praat nog haastig even door, vraagt ergens naar.

Hij staat met één voet op het trottoir. 'Welke avonden...?', verstaat hij.

Dan zijn die oogen er weer, groot, met een diepe goudige binnen-gloed.

Hij knikt absent. 'Dat bespreken we dan wel, kom maar 's aanloopen.' Hij groet niet eens, rijdt al weer.

Het is of zijn gedachten zich naar alle kanten tegelijk uitbuigen. 'Vandaag komt de bank af. Rare... mooie oogen heeft Anne-Lize Notbrot. Het is hard de vraag of Seerp werk gekregen heeft. Op de kop af, kan het nou vijf dagen duren eer er weer een brief van Angelia komt.' Hij zucht diep. 'Maar als ze schrijft antwoordt ze toch niet meer... ze praat er langs.'

De dag valt hem lang.

Hij klopt en schaaft en zijn onderlip puilt wat. 'Een tuinbank, dat is geen meubelmakerswerk, alles zoo recht en slecht, iets voor Joppe, voor Keiwig. Nou, een boentrog was nog minder, werd nog al naar gevraagd wat je aardig vond... Hoe lang is het al weer geleden

dat hij met de baas die kist-bank maakte?, de voet aan alle zijden ingesloten, de zitting een draaibaar deksel.' Hij staart. Zoo-een had hij willen maken voor Angelia, voor het nieuwe thuis. 'Kan nog', zet hij zich aan. Hij trekt het hoofd in de schouders. 'Och, is er dan aardigheid aan, nou?'

Hij let op Pautje, op Pautje's werk, ziet de jongen maar vaag, altijd komen dezelfde gedachten terug.

De lichtruiten op de grond rekken zich uit, er is dus weer zon, de zon op de vloer blinkt fel en krimpt in en verflauwt... Het is heel lang geleden dat hij naar de kleine zonvakken keek op de vloer van de schoenmakers-werkplaats. 'Was het niet die dag toen Grootvader zijn hamertje opnam en een prentje van de wand trok en wegging?'

Juffrouw Grubbel brengt thee. Ze kijkt in zichzelf gekeerd, groet afgetrokken. Zoo komt en gaat zij elken middag, elken ochtend. De krullen ritselen onder haar voeten, de groote blauwe koppen op het zwarte blaadje rammelen zacht. Seerp's vrouw is er amper geweest al die jaren door, ze heeft nauwelijks bestaan. Ze leefde dichtbij - ver-af. Ze ging voorbij en ze keek vaak een andere kant uit. Voor Bielke's verdiepte terloopsche blik is zij nooit veel meer dan een breede verschuivende kleur geweest, meestal groen en donkerblauw. In haar vol breed gezicht maken de gedachten geen rimpels, verwekken de gedachten geen glimlach.

Ze vermeed Enno Hint, schonk Bielke geen aandacht, zei een enkel binnensmondsch woord tegen Seerp, dan verdween ze. En altijd kwam zij alleen. Maar na

Enno's vertrek, en toen ‘het huisje’ weggenomen was, liepen de kinderen weer mee. Lang geleden kwamen zij met hun kruin boven de glasruit van de buitendeur uit, toen met hun voorhoofd, daarna met de oogen: een blond meisjeskopje met een strik, een gladde donkere jongensbol. Ternauwernood heeft Bielke al die jaren aan hen gedacht. ‘De kinderen...’ Zij lijken ook niet op Seerp. In het begin, toen ze weer op de werkplaats mochten komen, moest hij zich een paar maal op hun namen bezinnen: Goosen en Tripke. Nu praten ze wijs en critisch over sommen en leesboeken, zij zitten al in de vierde en vijfde klas van de lagere school.

‘Wat word jij later, Goosen?’, vorscht Bielke achter de wasem-krullen van zijn kop thee. Hij weet nog goed van zichzelf, hoe hij naar Seerp's winkel en werkplaats stond te kijken vroeger.

‘Geen meubelmaker’, hekelt de jongen, en drukt minachtend de mondhoeken neer.

Het is vreemd, Goosen lijkt op de breede strakke fletse juffrouw Grubbel van nu. ‘De kinderen’, voegt hij er nog weloverwogen aan toe, ‘worden op-heden allemaal wat beters dan de Vaders.’

‘Ik leer voor kapster’, valt Tripke in vóor er een stilte kan komen, ‘ik hou van krullen en zeep en spiegels.’ Ze heeft een blozend rond boerinne-gezicht en een dik gedrongen figuurtje. Coquet wiegelt ze een beetje en steekt pronkerig haar lage bruine schoenen vooruit.

‘Die wordt ijdel’, stelt Bielke vast.

Pautje durft enkel maar zacht te grinniken.

Juffrouw Grubbel trekt bij wijze van glimlach de bovenlip op.

Nu ze in het wilde uitbundige licht van de grillige najaarsdag staat, valt het Bielke ineens weer meer op, hoe anders deze juffrouw Grubbel is, dan de juffrouw Grubbel van vroeger. De vrouw met de hooge bloosplekken op de gladde wangen, de breede glimlach aan de gezellige mond en de volle breede vlechten om het hoofd, lijkt zelfs niet meer uit de verte op de zwaarlijvige juffrouw van nu, met de vale hangwangen, het fletse slappe haar, de kleurlooze oogen.

'Ja, zoo gaat het', denkt Bielke. Hij staart over een grauwe verte heen en ziet plotseling een Angelia met bleeke krullen en gerimpelde huid - een ander. 'Maar dan houdt men tòch van elkaar, dan heeft men onderwijl iets anders liefgekregen, krullen en een zachte huid dat is het niét - niet heelemaal waar men van houdt.'

- Eerst tegen de avond komt Seerp thuis.

Onder zijn oogen liggen slappe vouwen. Hij heeft een scheef afgebrande sigaar in de mond, hij kauwt op de sigaar, hij zet er de tanden in. 'Zoo?', groet hij leeg, hij draait het licht aan, staat midden in de werkplaats en kijkt verwezen rond.

'Baas', mompelt Bielke, 'heb je... is er...?', en dan stokt hij.

Zelfs Seerp's Zondagsche pak ziet er vermoeid en afgesjouwd uit, met opgesjorde rimpelkringen in de jasmouwen en de broekspijpen. En op de rand van zijn hoed ligt stof.

Hij zegt niets.

Bielke kijkt toch nog gespannen.

Hij is aarzelend en later dan gewoon naar huis gegaan, na afloop van de werktijd, en hij keek nog telkens om op straat: ‘Waar blijft hij zoo lang, Seerp?, waar blijft hij...?’

Traag at hij zijn boterhammen op. Een poosje zat hij ook nog tegenover zijn Moeder aan het raam en tuurde De Fonteintjes in langs de vervallen koepels.

Maar hij kon het thuis niet harden. Er zweefden angst-gedachten rond. Moeder's oogen vroegen...

Als opgejaagd ging hij naar de werkplaats terug en stond er uren lang als een schildwacht bij de deur.

‘Ik moest weggaan’, dacht hij telkens. Maar hij kon niet weggaan. Hij sloeg het eene been om het andere, stak de handen in de broekszakken en leunde zijdelings tegen de muur. ‘Als Seerp me zoo vindt... Als Seerp nou geen werk heeft...’ Veel gedachten zijn er dan niet meer geweest. Alles leek zoo zwart en hard van binnen, of hij volgestopt was met aarde.

Hij geneerde zich toch nog wel, toen hij Seerp zag aankomen. Seerp liep of hij een berg beklom. Zijn knieën trokken krom. ‘Het is mis’, zag Bielke in - en hij wou het niet gelooven, hij verwierp dat ook weer. Maar het speet hem dat hij niet onopgemerkt wegsluipen kon.

Nu loopt hij bedremmeld en tersluiks achter Seerp aan, zijn hart bonst dof, hij bevochtigt de lippen en kucht. ‘Is er - is er niks, baas?’

Met een hard kletterend geluid legt Seerp een paar stukken gereedschap opzij. ‘Nee - niks.’

De avond met haar ongewisse wijde duisternis en haar zware eindelooze luchten lijkt veel te groot voor het kleine dorp en de smalle straten.

De menschen staan lui in de deur, leunen tegen de posten, zitten op de drempels. Het is nog zoel, zelfs de fijne sproeiregen lijkt lauw. De gesprekken ruischen bijna slaperig voorbij, de stemmen zijn gedempt en avondlijk. Voor degene die zich afsluit in eigen pijn is de eenzaamheid tusschen deze menschen bijna ondragelijk.

Melis Miks heeft het over uitbuiters en loonslaven...

‘Oh me god’, denkt Bielke, ‘houdt dat nooit op?’ Het duikt ook weer onder. ‘Drie maanden is Angelia al weg’, gaat hij na, ‘het lijkt wel drie jaar.’ Hij probeert er over te grinniken. ‘Kwibus.’ Hij blijft er toch bij. ‘Ja, drie jaar.’

Obe Kierewier komt ook nog met zijn stokpaardje op de proppen. ‘Als het geld er niet meer is, dan gaan de kroegen weg, de bordeelen, de luxe-dingen die de vrouwen verleiden. Dan heb je geen aanrandingen meer en geen diefstallen.’

‘Maar dan krijg je de ruilhandel weer’, spot Donnardus, ‘voor een Edammer kaas of een kilo witte suiker een meid uit een publiek huis...’

‘Dat óok nog 's’, hekelt Bielke.

Achter sommige vensters brandt het licht zoo omfloerst of er zieken zijn, of er gebeden wordt.

Een kind in een portaal dreunt een stukje catechismus op. ‘Wat behoort tot zulk een gebed, dat Gode aangenaam is en van Hem verhoord wordt? Eerstelijk, dat wij allen den eenig waren God die zich in zijn Woord ons geopenbaard heeft...’ Het is een dochtertje van Isse Hammersma, een Gereformeerd Ouderling van Nuloock, die Bernardus' sigarenzaak overgenomen heeft.

‘Den eenig waren God’, denkt Bielke, ‘welke kerk heeft hem dan?, de Overgancksche?, of de Nuloocker, of de Urbacher...? Ze verschillen hemelsbreed van opvatting, en dat met één Bijbel. Dominé Erfvelt van De Meerendonck leerde schieten. ‘Het kan 's te pas komen’, zegt hij, ‘en ik mag graag aanleggen... En daarbij den eenig waren God. En daarbij Christus...’

Vrouwen in een steegje gichelen over intieme huwelijkszonden.

Het is een gegichel dat kriebelt.

Fritsie Pannes staat op het Wolvenbruggetje bij het witte Huis te redeneeren over een kwestie in de Twentsche textiel-industrie, loonsverlagingen...

Onwillekeurig houdt Bielke de stap wat in. ‘Dat is tenminste actueel.’ Maar hij is als een mensch die een knagende inwendige pijn verbijten moet, hij kan nergens rustig naar luisteren. ‘Dat de meubels nou toch bij òns op zolder staan’, tobt hij.

Met kleine starre pluur-oogen tuurt hij voor zich uit.

Hij gaat met afgewende oogen door het helle licht van de winkellampen heen - hij vreest zijn eigen afkeer

voor de gesprekflarden die hij opvangt. Hij zoekt de verlatenheid en ontloopt die ook weer.

Er vallen diepe afgronden open in de wilde avondlucht, schrik huivert in de boomen, angst loert in de duisternis.

Jeroen Gijzels draait zijn grauw-verkleurd kneveltje op, en praat over een groote landstorm-avond bij Michaël. ‘Er is een voordracht over de oorlog en er komt een echt kanon op het tooneel. De prijzen en brevetten die met de schietwedstrijden gewonnen zijn worden nou uitgereikt...’

Bielke is toch zoo jong nog. Hij spuwt van minachting. ‘Er is een kanon te zien?, eere zij God-Kanon.’

Hij loopt bijna tegen Sanne-Nanette aan en vergeet toch te groeten. Sanne-Nanette krijgt de geslachtslooze kuischheid over zich van een magere pastoorsmeid: stijf ingeregen buste, platte heupen, een hard ritselende japon, een wit schort met een strik op het achterste, zoo stijf als een Domineesbef. Ze wil haar goeie naam weer terugwinnen, Sanne-Nanette. Ze heeft idee in Muk de kleermaker die weduwnaar is.

In de bochtige stegen branden de spitse lantaarnlichten zoo plechtig-stil of ze de wacht houden bij stervenden, de huizen half-weggedoken in het avonddonker, hebben een treiterige lijdzaamheid over zich. De schaduwen lijken op menschen en de menschen op schaduwen, de gebaren worden grimassen.

Anne-Lize Notbrot loopt arm in arm met juffrouw Lambré van de lagere school. Ze houden de vrije arm

stijf en lang tegen zich aangedrukt, steken de kinnen vooruit, stevenen op een vast doel aan. ‘Mevrouw Heufe moest penningmeesteresse zijn van de jeugdclub en de vrouw van meester Hig voorzitster, de functies moesten omgewisseld worden. Ik vind...’

Ze zijn al voorbijgegaan met een vluchtige kameraadschappelijke knik achterom. ‘Ja’, spot Bielke stug in zichzelf, ‘daar zou de wereld puur van verbeteren.’

Mijnheer Van den Abeele brengt iemand naar de trein. Ze praten druk. ‘De menschen zijn nog al te zeer belast met schuldgevoelens... De oude Godsbegrippen, de oude Bijbel-legenden...’ De heeren verdwijnen in het duister.

Haast machinaal loopt Bielke door. Hij drentelt ook over de Hooge Blink, net is of de groote huizen daar iets van hun voornaamheid verloren hebben in de loop van de tijd. Het hotel van Kotels is flauw verlicht en Kotels drinkt in de conversatiezaal een borrel met mijnheer Silk van de melkfabriek, ze zien er eenzaam en verlaten uit in de schemerige zaalruimte.

Bielke let er aandachtig op en loopt verstrooid verder. Twee-drie maal slentert hij om De Overganck heen. Ineens heeft hij ook weer erg in de dof-gele ramen van de raadszaal in het Gemeentehuis. ‘Och ja, daar zaten de mannen elkaar nou fijn dwars, ze kregen venijnige vroolijke snuiten als het een beetje meeliep met de oneenigheid, daar gingen die in op... geharrewar, gebakkelei...’

Met tegenzin loopt hij door het plantsoen. ‘Morgenavond - jeugdclub’, valt hem in, en hij bijt zich in

de lip. Zijn vermoeide sloome afkeer kwelt hem als een onbegrepen kwaal. ‘Waarom ben ik dan zoo als ik ben? Wat is er dan buiten Angelia en het werk om, nog voor mij?’ Een schrik schiet door hem heen. ‘Ik wil niet crepeeren en dan nog voortleven - zooals Moeder. Ik wil niet als Moeder worden.’ Het zakt weg, hij luistert naar naderende voetstappen. Aan de overkant van het pad brandt een enkele lantaarn, wazige lichtflarden hangen aan de wiegelende boomtakken, strijken over het wandelpad, betasten de boomwortels, de stammen.

Bielke zou zich willen verbergen. Hij schaamt er zich voor, dat hij daar staat. ‘Zoo alleen’, denkt hij en luistert schuw-wrevelig naar de samenhoorige schreden, de eensgezinde stemmen. Een paar woorden worden verstaanbaar, een lach spartelt.

‘Dat is Joppe’, weet Bielke.

De stappen komen langzaam dichterbij, en het verliefde fluister-praten breekt af. Bielke voelt dat hij begluurd wordt in de rug. De spiedende oogen zijn vlakbij.

‘De onbestorven weduwnaar?’, zegt Joppe vragend. Het is aan het kleine knersgeluidje van de voeten te hooren dat hij nog 's omkijkt. ‘Andere meiden zijn er natuurlijk niet!’

Bielke drukt zich weg in het donker. ‘Wie had hij nu weer, Joppe?, Joppe die gelukkige... hield van alle meisjes.’ De gedachten schieten weg in twee richtingen. ‘Onbestorven weduwnaar’, dat zei Pautje zelfs. De brief komt ook al niet meer op tijd, dagen er over.

En nooit tusschentijds een klein bericht. Naar de trein moest hij niet meer gaan. Het is zoo belachelijk. En de baas - de baas beet zich op de knokkels van de vuist. ‘Veel te luxueus aangepakt die zaak’, zei Hint de kruidenier. Wie deed dan anders? Hint zelf ook niet... Morgen de tuin omspitten - zoo-iets wordt gauw bekend. Ieder wist dat ze zelf ook het klinkerpaadje verlegd hadden achter de werkplaats. ‘Staat het er zoo bij?’, prevelde Batina, ‘is het zoo schraal met het werk?’ Batina die vermeit zich in de terugslag, omdat Huibert niet meer mee kan doen. Juffrouw Merels praat afgemeten. Goof slaat de oogen neer. Het kleine blinkende kamertje is als een mooie doodkist waar pas het deksel op vastgeschroefd is.

Bielke staat stil - bedenkt zich... Waarom staat hij stil? Hij loopt door - aarzelend. Waarom loopt hij door?

Hier bij de roode beuken waar een graflucht van verwelkt loof hangt, heeft hij Angelia eenmaal zoo hevig gezoend. Het is of hij nog haar kloppende warme witte hals voelt, haar gladde ronde wangen. Het verlangen liet zich haast niet meer terugdringen. Haar zomerjapon was dun. Ze hing tegen hem aan, ze was van het hoofd tot de voeten één warme trillende liefkoozing. Ze lachte steunend, fluisterend met een lach-kreun. ‘Rosalia’, dacht hij vaag en wou er nog van schrikken. Hij zei alles-begrijpend in zichzelf: ‘O já - Vader - ja.’ Het was of hij Angelia's glanzende levende bewegelijke naaktheid zag - voelde - binnendrong.

Bielke plukt aan een bijna kale ribesstruik en weet het niet. Devoot zegt Angelia's verre stem het Onze Vader op. Ze staat met een opgeschort rokje en bloote voeten in de avondzon. Het roode zilverlicht slaat een heilige krans van vuur om haar krullen... Hij praat over de Duitschers, praat de volwassenen na. En Angelia zegt rustig: ‘Stil maar, Lieve Heertje zal ze wel straffen.’

Bielke prikt zich aan een scherpe tak, het doet er niet toe. Hij wil zich wel harder prikken. Hij staat bij ‘hun’ bank, die bank is leeg. ‘Hier waren we...’, hij drukt de voeten in de weeke aarde. De muziek is er weer, de muziek trippelt door de verte. De boomkruinen suizen... ‘Of we geslapen hebben, en nu weer wakker worden’, zegt Angelia's verre stem, ‘en er is niets veranderd.’ Hij perst de kin op de borst. ‘Jawel, alles verandert... het verandert...’ Hij trekt de voeten los uit het brijachtige slik. ‘Maar er gebeurt niks, er is niks gebeurd’, denkt hij kalm-verbijsterd, ‘en alles rolt toch onderste-boven. Tóen werd er nog gevochten, maar op-heden...’ Hij kreunt zwak. ‘Hoe kan dat dan nou?’ Hij leunt tegen een boom aan, er is een geur aan de boom die aan vroeger herinnert, aan goede vredige dingen: roode avonden en zilverig klokgelui, de stem van Grootvader, blinkende sterren-luchten, een besneeuwd kerkportaal... ‘Hoe kom ik daar aan?’, soest hij, ‘is dit een linde?’ Hij wrijft de wang tegen de ruwe harde schors aan. ‘O God - vroeger... In vroeger hoorde ik - maar ik hoor niet bij dat lamme sukkelachtige van nou.’ Hij schrikt er van terug.

‘Wat is dat voor onzin?, zóo zou Moeder kunnen denken... Een kerel hoort aan alle dagen toe die hij beleeft. ‘Werkeloos of niet-werkeloos’, heeft Hauke 's gezegd, ‘er zijn toch nog zoo'n hoop fijne dingen in het leven...’ En Bielke heeft er om geglimlacht. ‘Laat ze me zien, jouw fijne dingen.’ Maar in zijn hart schoot een weerzin omhoog, en hij dacht: ‘Och nee Hauke Wedzinga, jóuw fijne dingen, zijn míjn leelijke...’

Hevig vaare de wind nu door de zware boomkruinen boven hem, in het sterke gesuis jammert de eenzaamheid. Bielke loopt of hij vlucht, met lange stappen, het hoofd in de schouders.

Dien avond komt hij nog in de Orionsteeg. Er is muziek bij Ottelientje Dubies. Goitske schatert, een hortende zinnelijke schater die de lusten wakker roept.

Bielke wil stil houden, luisteren, door een kier van het gordijn spieden. Het is of hij voortgestooten wordt zoo hard mogelijk.

‘Met de Amerikaansche effecten is het begonnen’, zegt Seerp, hij leunt slap achteruit in zijn stoel, de plooien onder zijn oogen en om zijn mond zijn dieper doorgetrokken, hij is in enkele maanden jaren verouderd, ‘de geslepen geldvossen hebben het natuurlijk al gauw zien aankomen, die brachten hun papieren op de markt.’ Hij trekt een dikke pruttel-lip. ‘En zooals ik zei: te veel geproduceerd. Och, je kan van alles opnoemen: de wanverhouding tusschen loonen en prijzen, de loonen zijn te hoog, de productie-prijzen daardoor te groot.’

‘Als alles handen-arbeid was...’, denkt Bielke en laat het ook weer los. Hij zegt geen woord. Hij tuurt maar, Seerp heeft weer van die opgesjorde krinkel vouwen in zijn pak. Zijn broekspijpen zijn van onderen een beetje stuk geloopen. ‘Weer niks’, het is de eenigste gedachte die vlakbij is, ‘geen werk.’

Seerp praat door, eentonig-moe, met lippen die nauwelijks bewegen. Hij heeft het opnieuw over de moordende concurrentie van het grootbedrijf.

Doezelig luistert Bielke toe. Er tuit zooveel langs zijn ooren. ‘Klinkklank’, vit bij dan. Hij schimpt ook: ‘Ik heb er maling aan. Wat geeft dat gezanik allemaal? Ik wil wecken.’

Hij kijkt tersluiks in Seerp's kantoortje rond. Nog altijd heeft hij een verwonderd gevoel van eerbied voor de kantoormeubelen, die zij zelf gemaakt hebben, het bureau, de eiken kasten, de stoelen met de leeren kussens. ‘Het moet fijn wezen om hier berekeningen en teekeningen te maken van een lekker buffetje, een dressoir... om na te gaan, wat je alzoo noodig hebt.’ De lamp met de groene kap legt een ronde schaduw tegen het plafond. Aan het venster ruischt de regen met een eenzaam nacht-geluid. ‘Het is de vraag of ik hier nog wel 's meer zoo op een avond zal zitten’, soest Bielke. Al wat hij met de gedachten aanroert doet pijn. ‘Och god’, zucht hij in stilte, ‘Seerp en ik en Pautje - Pautje die ik zelf geweest ben en Seerp die ik had willen worden, wat moeten we dan toch? En dan Angelia...’

Het is telkens of hij luisteren moet, hij weet zelf niet waarnaar...

De anthraciet in het kleine kacheltje knappert vinnig, wind jaagt over de daken, de regen klettert. De wind en de regen vertellen met harde ruwe winterstemmen van eenzame landpaden, dorre akkers, glimmende verlaten straten.

'Waar ben ik over een paar maanden?', Bielke draait heftig aan een knoop van zijn jas.

De verlatenheid staat aan de deur van Seerp's huis en wacht

Een windflap slaat Bielke tegemoet, hij trekt de winkeldeur achter zich dicht. Het is of hij in het donker voor zich nog zijn Vader's broeiend zorgen-gezicht ziet en de stille doode oogen van zijn levende Moeder. Krantenberichten wemelen door hem heen, angsten schieten in hem op. Hij kijkt nog eer hij een voet verzet, langs flets-brandende lantaarnlichten, glimmende regenkeien, en ziet nog met een zwenk een uitwaaiende mantel, een wegslippende vrouwenfiguur in de huisdeur van Goof Merels.

De angsten tuimelen weg. 'Angelia! Het was Angelia!' Hij draaft en houdt zijn stappen in, tracht zich te bezinnen. 'Nee', weifelt hij, 'natuurlijk niet. Omdat je het graag wilt.' Het is toch of de lichte vensters feestvieren, of de sterren groeien. 'Ja, wel waar', houdt hij vol, 'ze droeg nieuwe kleeren.' Hij blijft staan in de portiek van een huis-in-aanbouw, aan de overkant. Angelia wil hem verrassen. Ze zal zoo dadelijk buiten-

komen! De blijheid raast door hem heen. Hij moet de handen plat tegen het gezicht drukken. Hij zal haar warme lieve mond voelen, haar warmte heelemaal - zoo dadelijk.

De maansikkel lijkt in de zilveren randen van de wolken te wiegelen. Menschen slenteren langs hem heen en ze zijn niet veel meer dan zwarte mechaniek-poppen, ze loopen, knikken, zeggen ‘goeienavond’ tegen elkaar. ‘Zoo meteen - hij zal haar pakken, als ze de deur uitkomt, hij zal zijn handen op haar oogen leggen en met een zware grommelstem praten. ‘Wie ben ik?’ Zijn blijheid flakkert hel door hem heen. Hij denkt: ‘Wat is het lam-leeg en beroerd geweest, de dood in de pot!’ Het kan ook wezen dat hij het luid-op zegt, het klinkt zoo na in de stilte. Hij luistert vaag verschrikt naar zijn eigen bedremmelde lach. Zijn gedachten gloeien. Alles lijkt lauw aan te voelen, de wind, de roode baksteen van het huis. Het zou voorjaar kunnen wezen, alle boomen en heggen en struiken kunnen met fijn jong-groen bedekt zijn. Witte seringen geuren, muziek dartelt in de verte, een rozenbed staat rood in het zilveren maanlicht te blozen. Over de paden ruischt een hooge sterke wind, sterren wemelen - twee menschen omarmen elkaar eindeloos. ‘Ik wist dat je komen zou. Ik hou zoo van je, Angelia.’

De vochtige wind stoot Bielke aan. De maansikkel vaart weg als een zilveren boot, de mensch-poppen bewegen. Ineens is er toch weer angst. ‘Hoe lang heeft hij daar al gestaan?’ Hij bedenkt zich. ‘Als het Angelia 's niet geweest is?, als er 's wat anders was?’

Hij is de straat al overgestoken, belt aan, luistert pijnlijk-aandachtig naar het roestige geklingel achter de deur.

Het duurt lang eer er opengemaakt wordt. Hij drukt zich tegen de deurpost aan. ‘Als zíj komt, als zíj nou komt...’ Zijn hart bonst onzinnig.

Goof doet open, maakt een traag gebaar van schrik. ‘Jíj?’ Zijn oogen glinsteren heet of hij uit een ruzie weggeloopen is, het waterig-dunne schijnsel van een straatlantaarn strijkt over zijn gezicht, hij houdt de pijp in de hand. ‘Je - je raadt nooit wie et is?’ Hij probeert te glimlachen.

‘Jawel’, zegt Bielke. Hij is Goof al voorbij, staat midden in het kleine opgepoetste kamertje. Bij de kachel in de gemakkelijkste stoel die er is, lig-zit Angelia. Hij wil op haar toekomen... Juffrouw Merels staat tusschen hen in. Ze heeft een ontsteld-strak glimgezicht, hoog-roode koonen, ontstelde oogen, ze legt de vinger vermanend tegen de lippen.

Bielke dringt zich langs haar heen, schuift haar opzij. ‘Kind - lieverd... jíj...’ En hij denkt: ‘Wat is er dan?, is ze riek?, nee - zijn ze hier boos?’

Angelia ligt daar zoo onverschillig of ze met een bons neergeploft is, ze draagt een zijden jurk, wuift met een slap handje. ‘Dag!’

Zijn aandrift stuit ergens op af, zijn gedachten botsen. ‘Ben jij - ben jij hier?’

‘Nee!’, spot ze koeltjes. In haar half-verscholen oogen ligt een koele heldere glans, haar lippen zijn smal en dun, zelfs als ze glimlacht.

Hij grijpt haar hand, perst haar vingers tusschen de zijne.

Met een kribbig kerm-geluidje rukt ze de hand los. ‘Au, je doet me pijn.’ Ze kijkt van hem weg.

In de kleine blinkende kamer hangt een ruzie-stilte. Juffrouw Merels ademt diep. Goof staat nog met de pijp in de hand. Schichtig-onderzoekend kijken ze naar elkaar om, hun hoofden zakken voorover.

En Angelia's lach is als een korte schreeuw van haat. ‘Ga jullie toch in God's naam zitten!, ach...’ Ze trekt de schouders op. ‘Wat kan het ook schelen?’, mokken die schouders.

‘Ben je - niet in orde?, ben je moe?’ Bielke zit op het uiterste puntje van de stoelzitting. Hij bukt zich diep voorover, wil zijn mond op haar hand drukken.

Zij verlegt haar hand.

‘Waar ben je dan zoo moe van?’, vraagt hij werktuigelijk.

‘Och God’, zij knijpt de oogert even stijf-dicht, ‘nergens van - zoo maar...’

Hij komt dichterbij.

En ze wuift met haar zakdoekje. ‘Je ruikt naar slechte tabak, is dat narigheidje ook iets vanwege de werkeloosheid?, zoo'n - zoo'n proletariërsreuk?’ Ze gichelt boos. ‘Kijk toch niet zoo stompzinnig verbluft, Bielke. Ik heb hoofdpijn, en dan die reis, en - en al dat gedoe...’

‘Angelia’, prevelt juffrouw Merels vermanend.

Ze drukt het hoofd achterover, haar witte puntige kin steekt uitdagend omhoog. ‘Zei ik iets...?’

Een kou spreidt zich uit over Bielke. Die kou is zelfs in het kloppen van zijn hart, in zijn oogappels, zijn adem. ‘Dit droom je maat’, zegt hij in zichzelf, ‘word toch wakker, jô.’ Hij voelt de stoel, de kachel warmte, de vloer.

‘Wat is er toch?’, vraagt hij zich beduusd af, ‘wat heeft ze met Goof en zijn vrouw?, wat heeft ze opeens tegen mij?’

‘Ben je - ben je kwaad op me?’, hijgt hij, hij zou haar gladde zijden schouders in zijn armen willen persen, ‘zeg, ben je kwaad?’

‘Oh!’, ze knijpt even nijdig-verveeld de mond toe, lacht dan afwerend, ‘ja, joggie, ontzettend.’ Koudvriendelijk glanzen haar oogen, ook een beetje meewarig.

Bielke's lippen bewegen. Er vormen zich zinnen in zijn hoofd, protesten, verliefde uitbarstingen, betuigingen. En hij kan onder Angelia's vreemde kil-critische blik die gedachten niet uiten. Zijn overleggingen en vragen tasten onzeker rond.

‘Laten we praten - ergens’, smeekt hij, hij denkt met bitterheid aan het plantsoen, de ruischende boomkruinen.

‘Praten!’, ze glimlacht geringschattend, ‘best.’

Juffrouw Merels wil zich weer tusschen hen inschuiven. ‘Thee, Bielke?, kom bij tafel.’

‘Nee’, stuit Angelia, ‘hij kan hier zitten, denk jij nu om het goed. Je weet het dus...?, ik wil mijn zomer- en winterkleeren hebben en de kleine prullen van mijn kamer: het klokje en de tinnen potjes, het

penantkastje - het bed kan blijven, de sprei is van mij.'

De spieren in Bielke's lichaam lijken zich pijnlijk te spannen, 'Wat?' Hij kan zijn ooren niet gelooven. 'Zei Angelia dat?', en hij kijkt weer zoekend om zich heen. 'Gebeurt dit...?' Strak vestigt hij zijn oogen op Angelia, het is of zijn oogen haar aangrijpen. 'Je neemt... je laat alles daar heen sturen?', hij kan haast niet praten, 'je gaat voorgoed?, eerst de meubels terug en nou...'

'Het moet wel', knikt ze vastberaden, 'zit niks anders op.'

Hij zakt wat voorover, binnen in hem schreeuwt het. 'Oh God - Jezus - Jezus.' Zijn handen zouden als tangen willen nijpen, hij zegt bijna onverstaanbaar: 'Angelia, je praat - praat of je... of je...', hij stokt, kan niet verder.

'Oh ja?', ze trekt de dunne zilverachtige wenkbrauwen wat op, 'je bent buitengewoon duidelijk.' Plotseling om de stomme verslagenheid in zijn oogen, breekt er wat droefgeestigs door haar glimlach heen. 'Stil nou maar', prevelt ze kalmeerend, 'als ik niet bits doe, dan - dan knap ik in tweeën, jongen. Ik kan woest wezen op alles - op de tegenwoordige tijdsomstandigheden ook, die dwingen ons.' Ze doet of ze iemands woorden aanhaalt. 'We willen niet, maar we moeten, we worden voortgestuwd.' Met een spot-grimas breekt ze het af, maar haar oogen zijn vochtig. Ze poetst tersluiks met het fijne zakdoekje langs haar neus. 'Nou denk jij dat je je vergist hebt in me, dat ik

onhartelijk ben en eigengereid... Nou, misschien... een beetje moet wel. We moeten ons harden, jongen, we moeten er tegen kunnen, niet week worden, niet toegeven. We moeten op onze eigen krachten steunen, ieder op zichzelf...'

'Wat?', vraagt Bielke telkens. Hij kijkt zoo ontsteld of hij een spook ontwaart. Zijn hoofd lijkt zwaar van tranen. 'Moet dan ieder afzonderlijk maar zien dat hij er komt...?'

'Zooveel mogelijk', geeft Angelia toe.

Smartelijk verbijsterd zit hij haar aan te staren. 'Elk afzonderlijk - dat zou noodig wezen?, het kan niet, kan nier.' En er perst zich al weer een andere vraag naar voren, die vraag huivert als een kou door hem heen. 'Nee', verzet hij zich, 'niet zeggen.' De woorden komen toch, hakkelend, fluisterend. 'Angelia - hou je dan... hou je dan niet meer van me?'

Goof en zijn vrouw willen gegeneerd wegglippen.

'Blijven!', beveelt Angelia, 'wat hier besproken wordt, mag gehoord worden.'

Ze voelt zich toch niet zoo heel sterk.

Bielke gaat dat alles voorbij. 'Zeg nou... hou je niet meer van me?' Zijn radelooze oogen smeeken. Hij wil wel op de knieën vallen. Hij zou kunnen snikken als een kind. Het is of zijn handen en zijn hart onder een valbijl gehouden worden, de valbijl kan elk oogenblik toeslaan.

'Kom hier', fluistert Angelia, er bibberen een paar dikke langzame tranen over haar wangen, ze veegt ze achteloos af. Het kan toch wel wezen dat ze stilletjes

in zichzelf doorschreit. Maar ze heft de arm met een mat gebaar zonder begeerte naar Bielke op, legt haar hand op zijn schouder, steekt hem haar wang toe.

En Bielke voelt onder zijn bedelende lippen enkel een zachte vriendelijke afweer. Haar jonge vaste mond sluit zich.

Verwijtend en bedroefd kijkt hij op.

En over haar sterk beslist vrouwen-gezicht glijdt even iets van schroom. Ze haalt als verontschuldigend de schouders op, haar blossen worden dieper, in haar glimlachende oogen blinkt pijn. ‘Ik ben alles duidelijk gaan inzien, jongen’, ze praat binnensmonds, ‘wij... jij en ik, en nog een massa menschen meer, wij hooren tot de stumperds die verstandig moeten zijn. Je kunt geen gulden uitgeven als je een dubbeltje ontvangt. Jíj hebt geen vooruitzichten, niets - hard om te zeggen, maar wáar... het staat er allemaal veel raarder voor dan een jaar geleden.’ Van lieverlee begint ze weer doortastend te praten, haar gelaatstrekken spannen zich, verscherpen. ‘We schieten niets op met gevoeligheden. We kunnen ons die luxe niet permitteeren zou Tante Rotermundt zeggen, we moeten rekenen... en rekening houden met allerlei...’

Iets in Bielke trekt zich schaamachtig terug, hij tracht te verwerken wat Angelia hem voorhoudt, het aan te voelen alles. Een schuwe nijd slaat dan toch door hem heen. ‘Tante Rotermundt heeft haar opgestookt.’ Maar hij probeert zakelijk te praten. ‘Het blijft toch goed tusschen ons, hè Angelia?’, zijn stem wordt onvast, ‘wij zijn goed, de verloving...’

Snel valt zij er op in. ‘We zijn goed’, herhaalt ze geruststellend, ‘we zijn goed.’ Maar de woorden lijken in haar mond een andere beteekenis te krijgen.

Hij luistert scherp, Bielke, en hij weet niet eens dat zijn knijpende handen zijn innerlijke pijn verraden.

Maar Angelia let er op, en ze schudt het hoofd over hem. ‘We mogen niet meer zoo erg jong wezen, Bielke, we moeten maar zien hoe we het geschiktst door deze lamme tijd heen rollen. Het is eigenlijk heel goed dat ik iets voor... Tante Rotermundt kan wezen. Haar eigenaardigheden neem ik op de koop toe. Ik krijg een - een vergoeding voor - voor mijn werk, ik zal sparen. Als bij jou de nood erg aan de man komt, kan ik je helpen,’

Hij let er nauwelijks op. ‘Zien we elkaar nou geregeld?’, dringt hij.

Ze aarzelt, ze moet iets in zichzelf overwinnen en neerdrukken, heftig schudt ze het hoofd. ‘Bielke het is beter van niet, jongen, dat zien van elkander - is nergens goed voor, het doet maar zeer, je zegt zonder dat je het wil telkens dezelfde dingen, je blijft in een kringetje ronddraaien...’ Ze praat naar hem toegewend en haar gedachten en overleggingen keeren zich van hem af.

Woordeloos smeekt hij nog.

Haar nadenkende strakke oogen geven antwoord.

Kleine onbenullige torens duiken op aan de einder, telkens weer andere torentjes, telkens weer andere stukjes einder. De kale verwaaide boomenlanen lijken

onafzienbaar, eindelijk komen de armoedige dorpsstraatjes toch in het zicht: gedoken huizen, versjofelde muren, een schoenmakerij, een snoepwinkel, een café...

De wind smaakt telkens anders, zilt bij de meren, bitter tusschen de velden, scherp van koemest achter de boerderijen.

'Waarom zijn er eigenlijk zooveel gehuchten?', denkt Bielke, hij ademt diep en netelig in de kille tegen-wind, buigt zich dieper over het stuur van de fiets, trapt net zoo jagerig als Pautje. 'Krankzinnig, de gedachte dat de menschen uit al die gehuchten, uit Bunk en Knug en Terhaspelen op de aanbiedingen van Seerp's strooibiljetten zouen afkomen. Is er te Kiggel behoefte aan grenen linnenkastjes?, droogrekken?, en al was er behoefte, ze komen toch niet...' Hij tuurt een oogenblik naar de bundel reclame-biljetten in de boodschappentasch van Seerp's vrouw. 'Och God...', zucht hij in stilte. Hij denkt toch ook nog: 'Het is Seerp's goedheid, dat hij dit bedacht heeft. Seerp probeert het uiterste...'

En Pautje fluit zoo schel als hij maar kan. Hij keert het hoofd van de wind af, zijn wangen zijn paars-rood. Als hij uitgefloten is, schreeuwt hij. 'Er zal wel weer werk los komen, zou je ook niet denken? Maar als we de karweitjes die we nou misschien opjutten, gedaan hebben, wordt de wei kaal, heelemaal afgegraasd. Ik gaan dan maar in de groentebrans - bij Eit! Kan mij niks donderen, hoor. Ik neem het licht op, de maatschappij is toch heelemaal verrot, zegt Hauke.'

Bielke bromt maar wat...

Ze rennen langs akkerland, verwinterde boomgaarden, leeg vaal weiland, dan jagen ze weer over een bobbelige straatweg.

Met klein-geknepen oogen tuurt Bielke voor zich uit. ‘De maatschappij is rot’, echoot het in hem na. Hij wil er critisch om glimlachen: ‘Die Pautje’, en zijn glimlach is dan enkel maar een scheef wegknijpen van de lippen. ‘Het kraakt Vader ook’, glipt het door hem heen, ‘die bestelt niet meer, suft, er ligt stof in de uitstalkasten. Zelden staat er nog een klant in de winkel. De menschen koopen niet, het stort allemaal weer in elkaar. Daar heeft Vader zijn energie nou aan besteed, zijn leven... daarvoor heeft Moeder nou alles doorgemaakt.’ Zijn oogen tranen. ‘Geen gevoeligheden’, zegt Angelia in de verte. Zijn droge harde lippen springen van-een. ‘Almachtigste...’, klaagt hij in zichzelf, ‘Almachtigste...’ Een tastende zoekende pijn sluipt door hem heen, hij is bang voor die pijn. ‘We zijn goed met elkaar’, praat hij zich aan, ‘er is niks veranderd tusschen ons.’ Hij nijpt de oogen nog kleiner toe, een vraag leidt hem af. Voor de zooveelste maal denkt hij: ‘Wat had ze toen toch met Goof en zijn vrouw? Hadden die er wat op tegen dat ze het huis uitging? Angelia zei hem niet alles. Hij had er nog naar gevraagd. ‘Och nee’, zei ze, ‘nou misschien... ja wel een beetje.’ Zijn gezicht verstrakt nog meer. Als hij aan Angelia denkt wordt alles zoo ijl en onbestemd: het leven, de toekomst... ‘Ze schrijft meer dan eerst’, tracht hij nog te sussen, ‘veel meer en geregeld.’ Hij

bijt in zijn lippen. ‘Die brieven kon ze ook aan een Grootmoeder schrijven.’

En dan zijn zij aan het gehucht Kubst, ze stappen af, nemen elk een kant van het straatje, openen deur na deur, gooien vlug een fladderend biljet naar binnen. In elk huis is weer een ander geluid. Een hondje keft, een kind schreeuwt, een vrouw pookt lawaaierig in een kachel, een Opoetje zeurt, een dik boerenmeisje gichelt.

‘Schat’, femelt Pautje met een smak-zoen in de lucht.

Bielke zegt behoorlijk als hij een biljet afgeeft: ‘Alstublieft.’

Ze grijnzen met vertrokken blauwe gezichten tegen elkaar, bij het laatste huis van Kubst springen ze weer op de fiets, trappen wild...

Andere gehuchten duiken op. ‘Wat doet God met zooveel...?, en dan millioenen van die exemplaren over heel de wereld! Kan God het misgewas niet tegenhouen?’ Bielke kijkt soms schichtig opzij, het is of iemand anders hem de gedachten ingeeft.

Kleine meertjes en lange rechte vaarten liggen kouelijk te huiveren onder de winterwind. Molenwieken lijken tegen de lage grauwe lucht aan te slaan, klepbruggen hangen vaal en bestoven tusschen verweerde wallen in.

Pautje schettert. ‘Wat doen jij als het werk gedaan is?, blijf jij in je brans? Zeg, wat ben jij eigenlijk? Hauke en Doede-Simon dat ben rooien - jij niet, hè? Jij ben niet aangesloten, hè, bij de partij? Hauke zegt:

dat is stom. Jij bent een stom ventje, zegt Hauke.'

Bielke glimlacht afgetrokken. 'O ja?'

'O ja!', Pautje ergert zich, 'wor 's wakker, buurman. En een fijne ben je ook. Je gaat nog wel 's naar de Kerk?, dan ben je toch fijn? Doede-Simon zegt: wat fatsoenlijk mensch doet dat nog? Doede-Simon gaat toch met Milia Soling trouwen, hè? Hij zegt: Och ja, het eene wijf of het andere... ze ontloopen mekaar zooveel niet. Is jouw verkeering uit met Angelia?'

'Née', Bielke praat of hij in de wind hapt, hij trekt de bovenlip op, zijn onder- en boventanden zijn te zien, 'klets toch niet zoo, jô.'

'Vreet me niet op', pruttelt Pautje verschrikt.

Dan is het even stil.

Ze suizen langs dijken, zijpaadjes, bermen en de wolken drijven langzaam met hen mee, log, zwaar, laag.

Dan stappen ze opnieuw af. Ze zijn in het dorp Drep. De straatjes zijn helder geschrobd, aan de ramen zitten juffrouwen met kanten mutsen. De glimmende breede huisdeuren hebben een koperen bel en een brievenbus met een koperen entree.

'Wil je een appel van me?', vraagt Pautje eer ze uit elkaar gaan.

Bielke knikt. 'Alsteblieft!' En hij glimlacht met verkleumde donkere denk-oogen. 'Jij ben toch zoo'n best knulletje, Pau.'

Pautje kan dan niet eens terug-glimlachen, niet eens koeltjes 'zoo' zeggen.

Met verstijfde onhandige vingers stopt Bielke zijn biljetten in de koperen bus-gleuven. Een paar keer denkt hij: ‘Dit is het begin van de ondergang, dit alles...!’ En hij denkt ook nog voor hij Drep uit is: ‘Tante Rutermundt dal is een vrouwmensch ons te wurgen.’

Ottelientje Dubies drukt de lippen bol tezamen, legt de handen op de ronde heupen en glimlacht voldaan. ‘Een best spiegeltje... voor het geld niet te duur.’

‘Ja - nee’, Bielke draait de schroef-oogjes nog wat vaster aan, wrijft een paar vegen van het dikke glas, stapt dan van het stoeltje af en kijkt nog 's vluchtig in Goitske's kamertje rond. Veel blijft hem er niet van bij: bont behang, een breed bed, een paar beeldjes...

‘Moet toch een praatje maken’, valt hem in.

Ottelientje wrijft zich behagelijk over de heupen. Haar dikke boezem is tot op haar middel afgezakt en haar hooge slap-schudden de buik is tegen haar boezem aangegroeid. Maar haar gezicht is nog rond en fleurig met vurige adertjes in de wangen. En baar groote doubleën oorbellen zijn net gepoetste koperen handvatjes. ‘Andere kamertjes ook effe zien? Ze zijn alle-drie even aardig en lief, net als mijn meisies. U ziet men niet veel. Nou, ga 's mee met Tante.’ Ze geeft hem een por in de rug. ‘Mie is een fijne meid, niet?, danst lekker, kan het u aangenaam maken.’ Ze steekt het hoofd wat vooruit. Haar adem ruikt naar brandewijn.

‘Ik moet nou weg’, Bielke wijkt onwillekeurig wat

terug. Hij probeert te schertsen. ‘Als je weer 's een spiegel noodig hebt...’ Hij is al op de trap.

En Ottelientje sjokt achter hem aan. ‘Niet omhoog kijken, hoor. Och, heb jij zoo'n haast!, kom nou, maak Tante wat wijs!’

In het fleurige ‘koffiezaaltje’ van het café staat Goitske en lacht aanmoedigend. De warme gulle zonneschijn van buiten slaat breed over haar heen, haar springende blonde haar lijkt van gouddraad, haar hals staat wit en malsch in de wijd omgeslagen blousekraag, haar rond wit gezicht glanst van levenslust. Muziek tuimelt over haar heen, een roode vuurschijn klimt bij haar op. Ze wiegelt, neuriet, laat de knieën grappig doorknikken. ‘Borreltje hebben?’, fleemt ze. Het orchestrion achter haar rettelt en bonkt als een stoomhamer. De gloeiende kachel zet vuurkringen op haar voeten, haar rok. Ze roert op een aardige moederlijke manier in een pan met geurige dikke erwtensoep. ‘Nou Hardorfertje, wat zal het wezen? Ik heb vergunning, man’, ze steekt een puntje van de tong uit tegen Ottelientje, ‘ik heb vergunning. Brandewijn met suiker, wat dacht je daar van?’

‘Wat een glad vrouw-mensch’, minacht hij, en kijkt toch wat te lang naar haar oogen die koesteren en liefkoozen en kussen en beloven. Goitske Dubies heeft minnatesse-oogen.

Ze schatert het plotseling uit. ‘Nou, wat kijk je, Hardorfertje?, ik heb geen beestjes! Ik méen het, cognac, bier, jenever, wat zal het wezen?’

Hij glimlacht stug. ‘Midden op de dag?, niks.’

‘Vanavond dan?’, houdt ze aan en lonkt als Ottelien, ‘jou moet ik toch nog 's wat moois laten zien op mijn kamertje.’

‘Zoo?’, Bielke let er nauwelijks op, hij denkt: ‘Ik heb mijn laatste karweitje gedaan voor Seerp.’ Hij zegt: ‘Vanavond?, ik denk van niet’, en hij groet met ontwijkende oogen. De vrouwen willen hem met hun glimlach krenken. Maar hij merkt het niet, ‘Mijn laatste karweitje bij Seerp.’

Pautje is al naar huis toe, al lang, met zijn neus in de wind is hij weggestapt. ‘Saluut mannen...’ En hij is vol van de groente-branche bij Eit.

Maar Bielke kan niet wegkomen. Hij strijkt over het eikenfineer in het magazijn, over een stukje vleeschkleurig rozenhout. ‘De schoonmaak in het najaar was toch wel goed geweest, er kwam van allerlei tevoorschijn.’ Hevig vat hij nog 's een paar grenen battings aan. ‘Die lúcht’, mompelt hij en ruikt aan een eind djatihout.

‘Kom jongen’, prevelt Seerp.

‘Ja baas.’ Hij strijkt over zijn dik-wit haar en knijpt de slappe pet op een prop onder de arm. Het raast door hem heen. ‘Nee, ik... ik wil niet... verplof het...’ Zijn oogen zijn verwilderd en vochtig. Op de drempel kijkt hij nog eenmaal om. ‘Seerp, enkel om hier te staan, om de lucht in te ademen, mag ik toch nog wel terugkomen?’, hij probeert het te zeggen, maar hij kan niet. ‘Seerp’, mompelt hij, ‘ik... och god, man...’ Door zijn keel, zijn verhemelte trekt

een huilkramp. ‘Nou gaan ik hier uit...’ Binnen in hem jammert het: ‘O God - Jezus, laat me werken, laat me bij Seerp blijven.’

‘Als er nog 's wat komt, iets van belang’, belooft Seerp met een armoedige heesche stem, ‘dan laat ik je dadelijk komen.’

Bielke knikt, stapt van de drempel af, de deur van het magazijn gaat op slot, de sleutel knarst, het is of die sleutel binnen in de gedachten knarst, binnen in net hart en daar wat afsluit. Bielke graaft de tanden diep in de onderlip, loopt slofferig de werkplaats in. Hij legt een baaltje met Alpengras recht, een baal met kapok. Hij neemt een lijmtangetje op, een serrejoint. ‘Die had je al toen ik pas bij je kwam’, zegt hij dof, ‘weet je wel?’ Hij wrijft een koperen deurgreep aan zijn mouw op.

Seerp antwoordt niet veel meer. ‘Of ik... alles nog weet.’

Pijnlijk opmerkzaam kijkt Bielke om zich heen. ‘Ja’, grinnikt hij huilerig, ‘nou moet ik weg, hè Seerp?, er is geen lieve-moederen aan.’ Hij verzet geen voet, plukt venijnig hard aan de voering van zijn pet. ‘Ik - ik moet je ook nog bedanken voor zooveel...’

Seerp wendt zich wat af. ‘Jongen, ik jou toch ook? Vandaag is het net of ik me-eigen kind wegstuur... Ik heb het toch zoo lang mogelijk uitgesmeerd, God weet het, nou gaat het niet meer. Er is niks meer te verzinnen. Die strooibiljetten daar had ik nog wel een beetje verwachting van - ook niks, zoo goed als niks... Nou staan we voor het geval. En nou moet jij niet

rusten voor je wat hebt, tanden op elkaar bijten, jongen, en aanpakken. Voorloopig ben je nog gedekt door de werkeloozen-kas van de bond, is het niet zoo? Ik heb ook een paar aanbevelingen geschreven - hier.' Seerp haalt de toegevouwen papieren uit de binnenzak van zijn jas en stelt ze zonder om te zien aan Bielke ter hand.

'Dank je Seerp', wordt er gefluisterd, 'dank je wel.' Die fluister-stem tracht zich ook nog te vermannen. 'Ik zal wel me best doen, dat ik wat krijg, ik zal van alles probeeren. Maar als ik weer bij je terug kan komen, dan zielsgraag. Het is niet alleen dat je mijn baas ben, Seerp, je ben ook... je ben ook een stukkie... iets of wat van me godsdienst. Ik heb altijd gedacht bij beroerde dingen: maar Seerp is er ook, Seerp is heel anders... Als je maar een páar goeie menschen in je leven hebt...'

Seerp leunt zwaar op de schaafbank. 'Jongen', dringt hij heesch, 'maak het mij niet te moeilijk, jongen.'

'Te moeilijk', Bielke ademt beklemd, 'maar dit... dat ik weg moet van je, daar moet je niet gering over denken, dat is al een beetje kapot gaan, Seerp, zoo voel ik het, een beetje kapot gaan... Ik ben nooit als Pautje geweest, Seerp, was ik maar zoo. Ik kan niet met me heele hart "wat bliksem" zeggen en "godverdomme." En het moet toch wel opluchten als je dat kan... Ik zal vaak voor de ramen kijken, Seerp, dat moet je mij - moet je mij dan maar niet kwalijk nemen. Ik hou zoo van... hier... dit alles... van elk stukkie gereed-

schap van het hout... In me gedachten zei ik altijd: onze machines, onze werkplaats, ons hout... En we hebben hier zoo fijn gewerkt, hè Seerp, en zoo lang, en nou...' Hij heeft het niet willen doen, heeft het zichzelf vinnig verboden, nou gebeurt het toch: hij moet de zakdoek tevoorschijn halen omdat zijn oogen vol tranen schieten.

'Me jongen', zucht Seerp hulpeloos.

En Bielke probeert glimlachend door te praten. 'Weet je nog van die lekkere buffetjes, Seerp, die we maakten van dat oue torenhout? Honderd en twintig gulden per stuk kregen we, dat was nog er 's fijn. En toen in het begin dat we zoo blij waren dat alles zoo gauw van de hand ging, geen asem voor geld... Wie had het kennen denken, hè Seerp, dat het nou zoo zou loopen'

Seerp schudt het hoofd, 'Nee', hij kucht, 'dat kon je niet denken.' Hij staat een tijd lang zielig-werktuigelijk op een veeg aan zijn mouw te wrijven. 'En al zouen we nou ook al op een haar na weten, hoe het allemaal zoo komt, dan schieten we er nog geen millimeter mee op. Het is een kwestie van afwachten. We moeten leeren wachten. En dat is verdraaid moeilijk, me jongen, dat zal ons tegenvallen.' Hij poetst zijn mouw opnieuw af, en de veeg is al lang weg. Ineens bedenkt hij nog iets. Hij gaat naar de tweede afdeeling van de werkplaats en komt met een stapeltje fijn hou: terug. 'Kijk 's, ik heb het netjes bij elkaar gebonden. Hier heb je nog wat coromandel, daar hield je altijd zoo van en nog wat plaatjes eschdoorn-fineer, een

eindje palissander, prachtige vlam zit er in, en hier een vorstelijk stukkie purperhart, voor inlegwerk. Geen mensch anders zou ik het geven, hoor jongen. Maar dan ken je tenminste thuis nog wat knutselen, stop ook wat gereedschap in je zak.'

Bielke knikt herhaaldelijk. 'Ja, asteblieft... bedankt Seerp...' En hij denkt: 'Dat is mooi van je, baas, dat kan ik op me kamer zetten. En dan maak ik ook nog 's een fijne naaidoos voor Angelia.'

In de zon, in de open deur geven ze elkaar de hand.

'Dag baas van me', glimlacht Bielke.

'Flink wezen', dringt Seerp haperend, 'hier kan je ten allen tijde aankloppen, je flink... flink...', hij keert zich af, loopt naar binnen.

'Het zal aan mijn niet mankeeren', verzekert Bielke nog. Hij moet zich een oogenblik vastgrijpen aan de deurpost. 'Tot morgen', wil hij zeggen. En hij bedenkt zich gauw. 'Oh nee, tot - nooit meer... misschien. Een béetje kapot maakt het je.' Het licht prikt zoo hel, dat is het voorjaar, het licht drukt de oogleden bijna dicht.

Als Bielke nog 's omkijkt, is Seerp er niet meer.

Met het stapeltje hout onder de arm en de pet op een knoedel in de hand stapt hij de straat op.

De voorjaarswind valt koud in zijn nek. 'Werkeloos', denkt hij smartelijk-bevreemd, 'werkeloos.'

Nu kruipt het leven zoo traag voorbij.

De haan kraait, de wekker loopt af, Bielke schrikt wakker. Het is of iemand hem roept, altijd op dezelfde

tijd... Hij gaat overeind zitten, zijn hoofd bonst van zijn droomen. Waarom zal iemand hem roepen?, zijn wekker is immers niet opgewonden. Waarvoor zal hij zijn wekker opwinden? Er is toch immers geen werk...? Beneden in de straat gaan wel zware rustige schreden voorbij. Melis Miks stapt naar de fabriek, en Fritsie Pannes en Obe Kierewier, die hebben nog werk...

Bielke ploft weer terug in de klamme gehate bedwarmte. Hij wil slapen, als men slaapt is het verdriet er niet meer. Spottend glimlacht hij. Natuurlijk is het verdriet er wel... Zijn droomen weerspiegelen zijn leven hel en glinsterend en dof, en lachwekkend en tragisch... In zijn droom eet hij schichtig zijn morgenbrood op. Hij wendt zich af, zit zijdelings bij de tafel, kruipt weg achter een courant. De ronde zwarte oogen van Vader dringen door het papier en de letters heen: dof, moe, spijtig. 'Heb je nog niks gehoord?'

'Ik heb nog niks gehoord', antwoordt hij eentonig.

'De baantjes worden zeker allemaal aan kornuitjes gegund', mompelt Vader.

'Allemaal', echoot hij, hoonend van verveling en ergernis, 'aan kornuitjes gegund.'

Moeder doet of ze meepraten wil. Haar uitgedoofd gezicht leeft op. Ze maakt een fel gebaar en schrikt daar zelf van, en kijkt of iemand dat gebaar ook gezien heeft.

Dat alles is door de krant heen te zien...

- Dan schettert de roep van een straatventer langs de huizen. En weer schrikt Bielke op in zijn bed, het is al ver in de ochtend. Hij ligt broeierig-warm onder

zijn dek, zijn haar is vochtig, zijn huid jeukt. Hij betast zijn lichaam. ‘Wat doe ik er mee?’

Dan sluit hij de oogen nog weer 's. Waarom zal hij de oogen niet sluiten?

Hij tracht aan Angelia te denken, zooals ze was, vóor ze naar Ganzevoort ging. Hij kust haar hevig en voelt haar jong warm lijf in al zijn ledematen. Het is of hij zijn begeerte in haar wegduwen kan. Hij beweegt zich, schokt...

Om zijn mond schuift een minachtende glimlach.

Hij staat op en wascht zijn lijf met koud water. De kilte bijt zich als een plotselinge grillige pijn in zijn lichaam vast. Hij kleedt zich en ontbijt voor de - tweede maal. Op een punt van de tafel staat onder een servet zijn bord met boterhammen en de theepot in het mandje. Moeder werkt in de keuken, Vader rommelt in de winkel, de vergulde pendule tikt fijn, traag, voornaam. Hij schrokt zonder trek de dikke sneden brood op, alles moet ‘binnen’ zijn voor Moeder komt. Hij kan het niet hebben dat Moeder met zoo'n droefgeestige absente opmerkzaamheid van hem naar zijn boterhammen kijkt. ‘Misschien denkt ze: ‘Wie zal hem later te eten geven?’ Hij kauwt hardnekkig, heftig, hij kauwt of hij op kurk bijt. Zijn kaken maken een knappend geluid.

Het brood is weg. Hij kijkt in de advertentie-rubriek van de krant. ‘Beroerd veel aanbod’, knort hij en hij wikt niet te lang. ‘Behangen kan ik ook en schilderen. Op een timmerfabriek wil ik dolgraag wezen...’ Hij schrijft langzaam een paar brieven. Waarom zal hij

niet langzaam schrijven? Hij teekent de letters. Het handschrift moet keurig zijn. Hij schrijft ook Seerp's getuigschrift over, in het woord ‘onkreukelbaar’ vergist hij zich vaak. En hij bloost zwakker dan in het begin, om al het goede dat Seerp van hem opschreef. ‘Persoonlijk aanmelden’ staat onder een paar advertenties. ‘Dat doen we dan maar weer’, denkt hij, ‘zal ook de aanbeveling van Seerp meenemen.’ Hij zet zijn pet op, en loopt zoo zacht mogelijk het huis uit.

‘Morgen’, zegt hij tegen zijn Vader. En eer zijn Vader antwoorden kan, is hij al buiten.

De stemmen en geluiden drijven ijl door de lucht, de huizen en de menschen zien er uit of ze een matte weerspiegeling zijn van zichzelf. De snibbige strakke stem van vrouw Clot is niet veel meer dan het krassen van een raaf. En Stijn gichelt onzin. ‘Ga je met mijn 's uit?’

Hij brengt zijn brieven naar de post - gister heeft hij dat ook gedaan, en eergister en verleden week. Misschien zal hij het over een jaar nog doen, In zijn droomen is hij altijd met brieven bezig. Zij worden op zijn lichaam vastgebonden en dan in brand gestoken. Hij zit in een betonnen gevangeniscel en eet broodpap van bedelbrieven.

Schuwig met een scheeve glimlach denkt hij daar overdag aan terug.

Hij stopt zijn handen weg als hij op straat loopt, hij drukt de kin op de borst, gluurt wrang naar de menschen die nog wat te doen hebben.

Joppe werkt bij Keiwig aan een nieuw huis in het

IJzeren Verloop. Hij hangt uit het een of andere raam en roept hem jaloersch en triumfantelijk wat toe. ‘Zoo meheer?, gaat meheer wandelen?’

Bielke wordt bloedrood. Hij moet zich inspannen om niet vlugger te loopen. Hij post zijn brieven, komt weer terug, en kijkt uit de verte steels en gram naar het werk, luistert fel benijdend naar het schorre raspgeluid van de zaag, de dreunende hamerslagen.

‘Kom’, zet hij zich aan, en hij staat daar op de stoep van Hopkins of hij aan de steenen vastgeklonken is.

Hauke Wedzinga beslaat een paard in de travalje en glimlacht, Timon Soling haalt brooden uit de oven en fluit, Arend Winter melkt zijn koeien, spit zijn akkers om.

Bielke ziet en hoort het alles heel duidelijk, ook terwijl hij daar schuw tegen de pui van een winkel leunt en naar het nieuwe huis staart. ‘Geef mij ook werk’, smeekt hij in zichzelf en richt zijn oogen op de blauwe lucht.

- Hij zit onder een goudenregenboom in het plantsoen. De bank waar hij ‘vroeger’ met Angelia gezeten heeft, vermijdt hij. Als hij goed wakker is, is Angelia zoo ver weg. Hij leunt voorover, houdt de ellebogen op de knieën en de handen tusschen de beenen.

‘Wèrk’, denkt hij.

Met vreemde bewustelooze oogen kijkt hij een koowitje na, het fladdert van bloem tot bloem, een goudbruine bij vliegt zoemend rond over een bed met paarse viooltjes. Een dikke roode regenworm bijt zich door

de aarde heen, en streeft het een of andere doel na. Een paar mieren rennen bedrijvig over het pad, een glimmende kever loopt gejaagd langs de grasrand van een geraniumperk. ‘Die zijn niet werkeloos’, denkt Bielke, ‘die kunnen ook niet werkeloos gemaakt worden.’

‘God’, soebat hij in zichzelf, ‘groote Werkgever?’ Zijn hulpelooze oogen weifelen.

Elken dag opnieuw zit hij daar in het plantsoen en houdt de ellebogen op de knieën, kijkt naar de mieren. ‘Waarom’, mijmert hij, ‘is het zoo?, men heeft mij niet noodig. Waarom ben ik dan op de wereld?’

Hij maakt een kast in zijn gedachten, een spiegelbuffet, een tafel. Hij haalt een verkreukelde prijscourant uit de zak, tuurt op eiken versieringen voor meubelbeslag, zwart gelakte ladegrepen met celluloid bovenstuk. ‘Als we weer 's een buffetje maken’, denkt hij, ‘dan vraag ik...’ Hij breekt het ineens af, verfrommelt de prijscourant en staat op, hij is bang voor de stilte in zichzelf.

En 's avonds op de jeugdclub is alles weer zoo onwezenlijk. Een rinsche zoete Mei-reuk drijft door de open bovenramen naar binnen, geur van seringen is daarbij, achter dunne schotten zwiert de Marseillaise, het muziekcorps speelt in de rechterbovenzaal van het gebouw.

Bielke denkt soms: ‘Nou droom ik het niet - ik ben hier...’ Hij vermant zich ook: ‘Doe niet zoo suf.’

De kinderhoofden bewegen onrustig, er is een stiekeme kibbelpartij, schimpwoorden glippen over en

weer, twee kleine jongens prikken elkaar met hun zaagjes.

‘Iets moois maken van deze kleine menschen’, zegt plotseling Anne-Lize's stem ergens in de verte van een herinnering.

‘Och god’, denkt hij moedeloos, ‘werkeloozen in de dop...’

Met klamme handen peutert hij voort, zij maken samen de arke-Noachs. Elk jongetje zit met een halfvoltooid wit houten beestje voor zich, en kerft, snijdt, zaagt...

Bielke doet alles voor, geeft alles aan.

In de hooge boomen achter de tuimelramen ruischt krachtig de avondwind, de seringen geuren sterker, alsterker... Verliefde woorden suizen door een ijle verte, twee armen omspannen een warm tenger meisjes-lijf.

De kinderhoofden en de houten beestjes vervagen.

Onzinnig-lang staart Bielke naar een kamerhoek waar niets te zien is.

Zoo staart zijn Moeder naar de koepels in De Fonteintjes.

Als hij wat later met Anne-Lize Notbrot naar huis loopt, denkt hij: ‘Het is namaak. Het is of ik mezelf voor de mal hou.’ En hij moet telkens uitwijken voor Anne-Lize's opdringerige arm.

- Met een koud droog angst-gevoel in de keel wacht hij op de postbode, elken dag.

‘Zoo Timmens’, mompelt hij en loert naar de brieven. Het zijn drukwerkjes, een paar kranten, aanbiedingen van schoenfabrieken.

‘Het duurt wel lang hè?’, mompelt Vader.

‘Het duurt lang’, mompelt hij terug. Hij staat de oogen neer, sluipt het huis uit...

De straten behouden hun kleurige vaagheid, de dingen van vlakbij staan achter een bonte verte. Als hij iemand groet, moet hij eerst zijn stem loskuchen uit een heeschheid.

Bettine Wedzinga ontmoet hij vaak in deze tijd, hij verbaast er zich doezelig over. Bettine heeft nu vriendelijke belangstellende oogen, ze glimlacht bemoedigend. Haar stroefheid is weg. ‘Ik heb nog een paar mooie boeken, als je die lezen wil?’

Hij merkt niets. ‘Och nee, ik heb nergens liefhebberij in...’

Op een ochtend houdt Catootje Oetgens hem ook staande. Ze wordt flets-rood en kijkt schichtig opzij en gichelt zenuwachtig. ‘Zeg, kan je nou 's een naaikissie voor me maken? Ik wil het graag betalen.’ De rist knoopjes op haar strakke jurk deint zoo hevig, hij kijkt er verstrooid-aandachtig naar. ‘Nou, zal 's zien.’

Catootje kijkt hem na tot hij de hoek om is. Hij heeft er geen erg in. ‘Zoo'n naaikissie’, hoont hij stroef, ‘dat is ook namaak - mondterging...’

- Hij staat op het Wolven-bruggetje bij de andere werkeloozen. Ze praten over kranten-nieuwtjes, over de meiden van Ottelien Dubies, over het voetbalterrein.

Bielke drukt de nagels diep in de handpalmen. Hij heeft ook altijd nog een paar schroeven en duimpjes in de zak, daar bezeert hij zich vaak aan - opzettelijk.

‘Duizenden zijn er als jij’, houdt hij zich voor, ‘millioenen.’ Het troost hem niet.

Hij moet nu om reisgeld vragen, als hij naar een andere plaats gaat om zich aan te bieden. Uit de werkeloozen-kas van zijn vakbond krijgt hij niet meer Hij is uitgetrokken. Op zijn spaarbankboekje stond niet veel, dat is nou leeg. ‘Vader’, zegt hij verlegen, ‘kan je me helpen aan een paar gulden?’, hij kijkt daarbij een andere kant uit.

Vader zucht als hij het geld uit zijn portemonnee neemt.

En Bielke maakt weer een vergeefsche reis en durft 's avonds bijna niet naar huis te gaan. ‘Als ze nog mopperden’, denkt hij, ‘dan kon je praten...’ Hij zucht zwaar. Maar ze mopperen niet, Vader en Moeder, ze kijken alleen maar.

- Als Timon Soling ziek wordt, mag hij een paar weken lang voor hem venten. Onwennig loopt hij achter de kar-met-warm-brood aan, rekent accuraat, zegt honderd maal dat het mooi weer is, en komt bijna opgeruimd thuis. Hij heeft wat verdiend, hij is moe...

Op een morgen als hij weer naar de bakkerij gaat, ziet hij dat Timon al weer beter is, en half voor de grap, afwerend de hand beweegt. Met een haperende grinnik-lach loopt hij door en een tijdlang ziet hij De Overganck door een dun waas.

- Een paar oue, half vergeten schoolkameraden ontmoet hij ook weer in deze tijd: Lulolf Knor en Harm Koer. Harm was loodgieter te Nuloock en Lulolf klompenmakersknecht te Knug.

Ze spuwen, mompelen schuine moppen en hebben een stelletje vettige speelkaarten in de zak.

‘Die lammeling van Oetgens werkt nog drie dagen in de week’, mokt Harm, hij grijnst gemelijk. ‘Had ik dat geweten, dan was ik ook stucadoor geworden.’

‘En Knespel’, zanikt Lulolf, ‘een jongen uit Putbeek die ik ken, werkt nog om de andere week op een papierfabriek. Ook krankzinnig dat ze voor de werkverschaffing enkel getrouwden en kostwinners nemen.’

‘Mannen met gezinnen’, verschoont Bielke nog.

‘O ja!’, pruttelt Lulolf, ‘wíj moeten maar verrekken òf onze Vaders uitvreten, omdat wíj toevallig geen wijf hebben, en niet van dat kleine grut.’

Ze staren nog een poos omlaag in het groezele water onder het Wolvenbruggetje. Dan gaan ze een beetje kaarten op een tuinbank in het plantsoen.

Bielke kijkt schichtig om, telkens als er iemand passeert. ‘Angelia had immers gelijk?’, slaat het plotseling door hem heen, ‘wat moet ze met mij?’ Hij tuurt wezenloos op een hartenheer. Zijn vingers beven. ‘Nog een beetje meer kapot’, denkt hij, ‘een beetje...’

- Hij heeft zich nu persoonlijk aangemeld bij patroons te Kimzwart, Nuloock, Brest, Bukhei, Ruttel en Knug. En elk woord dat hij zei, bedelde, smeekte. ‘Ik wil alles doen wat er voorkomt, onverschillig wat - ben niet handschoon. Ik hou van het werk, om het werk zelf... niet allereerst om het loon.’ Hij liet de aanbevelingsbrief lezen van Seerp. De gewiekste oogen van de patroons vlogen over de regels heen. Zij trokken de wenkbrauwen op. ‘Heel goed, zeker. Maar wij

zijn in besprek. U woont te ver-af. Hebben reeds een knecht...'

Opnieuw neust hij nu in de kranten, opnieuw schrijft hij brieven.

'Wachten, jongen', prevelt Seerp schichtig, 'je kan alleen maar wachten.' Hij stopt hem wat geld toe. 'Allaah, geen gezanik, neem het maar, dan kun je ook nog 's zelf het een of ander betalen, hoef je niet altijd te vragen.'

Bielke moet zenuwachtig slikken, moet iets wegkuchen. 'Me God', schrikt hij op, 'is het nou al zoo ver?'

Hij gaat nu nog maar zelden naar de werkplaats toe. Seerp geneert zich als hij daar op zijn eentje aan een kast werkt en Bielke's gespannen oogen ziet en zijn smartelijke aandacht. 'Het was de moeite niet, zie je, jongen. Het is van nul en geener waarde. In een handomdraaien gebeurd, jongen.'

- En Bielke tuurt maar weer naar de torretjes en de regenwormen in het plantsoen. Hij ziet hoe een spin haar web weeft.

Soms leest hij een krant - dan is het of de wereld in scherven ligt. 'En alles kan nog veel meer kapot'. soest hij.

Hij haalt een prentbriefkaart van Angelia uit de jaszak, grauwe hooge stadshuizen aan de eene kant, slordig vlug handschrift aan de andere kant.

Angelia is met Tante Rotermundt op reis. Ze zijn te Aken in een Kur-ort. Tante Rotermundt moest er heen op voorschrift van een dokter. Ze wonen daar in

een hotel. Angelia schrijft dat ze al aardig ‘Deutsch reden’ kan, dat ze met een aardige familie in kennis gekomen zijn. Ze schrijft ook: ‘Als ik je soms bijspringen kan met wat geld?, het is erg vervelend voor je dat het zoo lang duren moet.’

Hij bijt op zijn nagels, maakt gesmoorde kreun-geluiden en weet het niet.

Half-werktuigelijk gaat hij de aanbevelingsbrief van Seerp nog 's lezen, hij spant zich in, de letters trillen en vloeien uit, de woorden dringen niet tot hem door. Fel met de vuisten wrijft hij zich over het voorhoofd, bukt zich wat, tuurt langs de beenen naar de grond. Aan zijn voeten ligt een opgevouwen krant met een statistiek over werkeloosheid. ‘Och ja’, zegt hij voor zich uit, ‘ja.’ Ineens zit hij daar niet meer.

Hij loopt in een onafzienbare stoet van mannen en jongens. Zij loopen met slappe slenter-beenen, bengelende armen, afhangende schouders. En in elk van die menschen is hij zelf, hij loopt in millioenen versjofelde zielige lichamen over de wereld. Waar zij treden is de wereld hol, waar zij komen is de aarde machteloos. Tot hen zeggen de menschen die nog werk hebben, die nog rijk zijn: ‘Wij hebben jullie niet noodig.’ En zij sleepen zich zonder doel verder, veroordeelden, verdoemden. Zij openen de mond, een brullend gekrijsch slaat over de aarde. Niemand antwoordt. Zij zijn de verlorenen.

Bielke maakt een gebaar of hij de handen van andere menschen beet grijpt. ‘Makkers - ach God, wij stakkers’, hij schrikt...

Nee, hij loopt niet tusschen die anderen in, hij zit hier alleen op de bank, ‘Ik sliep,’ denkt hij. Iets waar hij soms fel over loopt te piekeren, schuift weer verwijtend naar voren. ‘Het hout dat Seerp me gaf...’

Hevig of hij erg bestoven is, strijkt hij zich over de jasmouwen. ‘Ik kan dat niet verwerken, dat allerlaatste beetje hout, ik kan niet, ik kan ook van mijn handen geen étagère maken.’ Bedremmeld kijkt hij dan weer om zich heen. ‘Wat zeg ik toch?, tegen wie...?’ En hij wrijft zich weer over het voorhoofd. ‘Jij wordt gek - maar de machtige heeren zijn ook van de duivel bezeten.’

Ineens, klaarder dan in de werkelijkheid ziet hij Goitske Dubies, Goitske die met vuurkringen op de rok en het hoofd overgoten van zon, op een zorgzame moederlijke manier in een pan met dampende soep staat te roeren. De muziek van het orchestrion davert over haar heen. En haar malsche witte hals staat blank en warm in de roode kraag van haar blouse. ‘Borreltje hebben?’, fleemt ze, ‘jou moet ik toch nog 's wat moois laten zien op mijn kamertje.’

‘Verrek’, mompelt hij en hij schrikt daar zelf van op.

De bolle grauw-roode oogen van een oud ventje uit het Proveniershuis kijken hem verbijsterd aan.

Bielke grijnst toeschietelijk. ‘Mooi weertje.’

‘Mooi weer?’, mokt het oud ventje, ‘het is guur, veels te guur al om buiten te wezen. Maar wat moet ik? Ik wor' als een kwâjongen het Huis uitgestuurd, van Vader. En jij ben hier vaak. Dat het je je keel met

uithangt, man.' Het oud-ventje gaat op een punt van de bank zitten, met de armen op de knieën - net als Bielke. 'In mijn tijd was het anders. Die niet werkt zal ook niet eten, was het toen - een vaste wet. Maar dat heb je nou met al die ondersteuningen. Ze moesten het verbieden.'

Bielke wil het wel beschouwen als het gebazel van een kind. Hij blijft nog even zitten, maar luistert niet meer, een vreemd donker gevoel slaat door hem heen. 'Wie haat ik dan zoo?', denkt hij. Midden in het kindsche geredeneer van het ventje staat hij op, en zoekt de eenzaamheid van de leege landwegen en de verlaten akkers. Vogelschrik ken wiegelen heen en weer, raven krassen. De stilte omringt hem grauw en guur. De stilte dringt op hem aan en overweldigt hem. Hij blijft staan en kijkt als een bang kind om zich heen. Dan laat hij zich neervallen op de wegberm, en ligt daar ineen gekreukeld als een weggeworpen vod. 'God, kijk toch naar mijn leege handen. God van mijn Grootvader...'

Eea strenge terecht-wijzende stem in hem zegt: 'Duizenden soldaten hebben zoo gebeden in de loopgraven en ze zijn vermorzeld.'

Bielke drukt de ellebogen stijf in de mulle aarde en kreunt nog half-werktuigelijk: 'God van mijn Grootvader.' Maar zijn radelooze oogen worden zoo bol en donker of ze naar naderende verschrikkingen staren.

De mannen die als azende gieren onder het druipende luifeltje van de herberg 'Het Anker' staan,

grinniken wrang-vermaakt en praten pruttelend.

Telkens als Bielke hen passeert op weg naar het pakhuis en weer terug naar het schip, ziet en hoort hij het terloops.

'Is over mij', begrijpt hij. De kolenzak drukt zijn hoofd omlaag, hij gluurt tersluiks langs zijn juten hoofdkap.

Een vent met een rood blaf-gezicht hoont: 'De lummel - lùmmel draagt niet eens goed, houdt het niet vol.'

Een lange gespierde kerel met een geweldige wipneus schurkt zich van grimmig genoegen. 'Mag lijen dat hij dood valt. Laat hem op zijn eigen negerij blijven. Wat heb het hufter ons het werk af te troggelen?'

Een klein haanachtig ventje begint luid-op te jouwen. 'Overgancksche gauwdief, heremiet, brooddief.'

Bielke doet of hij het niet hoort. Zweet en regen druppelen bij zijn zwart gloeiend gezicht beneer. De zak met kolen ligt als een looden last op zijn ontvelde schouders. 'Stil maar', steunt hij in zichzelf, 'je hebt toch werk. Je verdient, man, je kan zoo meteen met guldens rammelen. Een geluk dat er op De Meerendonck wat te kapen viel...' Hij knerst op de tanden. 'Oh Jezus.' De zware zak wordt in het kolenpakhuis ruw van zijn schouders gegrist. 'Gaat weer een stuk huid', denkt hij.

Onvast loopt hij terug, zijn armen bengelen slap omlaag, hij kan zijn pijnlijke stijve nek bijna niet verdraaien.

De huizen in de straat en het schip dat hij helpt lossen, lijken achter de regen te verijlen, hij let er weinig op, maar hij ziet wel duidelijk het stukje klinkerpad waar hij telkens over heen gaat, de witte blokkeien van de midden-weg, de dunne zwiepende loopplank, de glimmende waring van het schip en het magere ijzeren laddertje naar het ruim. ‘Acht treden’, denkt hij al vooruit. En onder de loopplank wiebelt het vieze water, dikke papiertodden dobberen er in rond en rotte koolbladen.

Het opengelegde ruim is een zwart gat, de scherpe treden van het laddertje lijken in de zolen te snijden. Met grissende handen grijpt Bielke zich vast onder het dalen, loopt met tastende stappen uit de dagschemervan-boven naar het donker toe in de overkapte ruimte, draait zich machinaal om, en heft de armen met een pijnlijk stijf gebaar op, om de volgende vracht in ontvangst te nemen.

Met een plof wordt de volle hooge zak op zijn schouders gezet en schurend langs zijn stug-nat goed, omhoog gewrikt. Het reutelt raar in zijn borst, het is of zijn adem van binnen iets diks wordt. ‘Acht treden’, denkt hij opnieuw en klimt moeizaam. Hij ziet nog eer hij er is, de gladde waring waar men makkelijk in uitglijden kan, de smalle plank die op en neet golft onder het loopen en de gespitste hekelende aandacht van de mannen onder de luifel. ‘Laat ik niet bezwijken, o God.’

Zoo gauw zijn hoofd met de zakbult opduikt uit het ruim, zoeken zijn oogen door het grijze regenfloets

heen de mannen. Er bewegen zwarte schaduwachtige vlekken voor zijn oogen, zijn hoofd bonst en is zwaar, zijn knieën trillen, hij voelt in de kilte zijn vochtige lijfswarmte als een prikkelende hinder.

'Niet naar omlaag kijken', vliegt het door hem heen op de deinende plank, dan komen de vuil glimmende ruitjes-keien weer, de klinkersteentjes, de barsch naar voren buigende voeten van de leunende starende kerels.

- In de schafttijd drinkt hij een borrel, de gesmeerde broodjes die hij langzaam-moe maar met groote happen wegkauwt, knapperen van kolengruis. Hij leunt zwaar tegen de rug van zijn stoel aan. 'Ik heb gewerkt - ik wèrk...! Vader met zijn groote sjofele schoenwinkel zal het goed vinden, die is nou ook blij als hij een paar schoenen krijgt te lappen,' Hij zucht zwaar. 'Nou - tegen Huf dat eigengereide nieuwe schoenmakertje uit de Groene Bocht kan hij toch niet op. Er ben er ook te veel, die nog wrokken tegen hem, omdat hij het goed gehad heeft indertijd... arme sukkel, ze kennen toch best van hem weten, dat hij ook al weer van zijn centjes afgespeeld is.' Hij stent bijna. Ver-af zijn de gedachten, maar vlakbij is de pijn, zijn rug gloeit en steekt, zijn ontvelde schouder brandt. Ergens diep van binnen is ook nog een andere zeerte. 'Voor een schoenlapper met een verloopen zaak is het niet erg om een zoon te hebben die sjouwerman is.' Hij zakt een beetje krom voorover, zijn zwarte stramme handen bewegen doelloos. 'Ik ben het werken ontwend', verschoont hij schaamachtig in zich-

zelf. En hij durft met zijn beverige hand het volle glas jenever haast niet aan te vatten. Het bloed bonst in zijn slapen, in zijn hart: ‘Ik heb dit ook nooit gedaan.’

‘Jammer dat je niet schaften kan’, zegt de kastelein, ‘met warm eten.’

Bielke ziet hem maar vaag: een pafferig drankgezicht heeft de man en waterige oogen. ‘Och ja’, geeft hij mat toe.

Hij denkt: ‘Ik zou toch niet veel lusten.’

- De lauwe koolreuk van de opgewarmde eetkliek kan hij 's avonds bijna niet verdragen.

Hij is doornat en zwart tot op zijn huid. Van het lamplicht afgewend trekt hij moeizaam zijn hemd uit bij het fornuis. Zijn bovenarm is ontveld, bloederigzwart, een stuk van zijn schouder ook. Elke spier in zijn lichaam lijkt pijnlijk verbogen.

De bleeke stille oogen van Moeder glijden over hem heen. En het is of Bielke's pijn en moeheid zich weerkaatsen in haar rimpelig vertrokken gezicht. Ze wascht hem of hij een kind is, met een warm zeepsop, druppelt wat zachts op de ontstoken plekken, windt een stuk linnen om zijn arm en schuift hem omzichtig het schoone hemd over het hoofd. Tegen het schuren van het ondergoed legt ze ook nog een zacht stuk oud linnen op zijn rug.

‘Wat een kaduuk eindje mensch, hè?’, wrokt hij met zijn scheeve glimlach.

Er komt geen antwoord.

Als hij opkijkt ziet hij dat Moeder's gezicht vertrekt of ze hevig schreit, maar haar oogen zijn droog.

Vader zit bij de tafel, en hij zegt voor de derde of vierde keer: ‘We wisten niet waar je bleef, zie je?, we hebben vaak uitgekeken.’

Bielke knikt slaperig. Het is of het met goed meer tot hem doordringt. Hij warmt zich gedachteloos, drinkt een kop thee, probeert te eten, maar het gaat niet. ‘Nou ben ik eindelijk weer 's moe van het werk’, mompelt hij.

Maar in zijn bed ligt hij stil te kermen. Het is of zijn rug gespleten is. ‘Ik heb geld verdiend’, denkt hij, ‘gèld verdiend.’

Beneden zegt Vader zoo luid of hij tegen een doove praat: ‘Het is beter zóo, dan dat hij dronken thuiskom.’

Bielke hoort het duidelijk, hij houdt een oogenblik de adem in.

Een rauw gekrijsch schiet door de lucht, hongerkreten tuimelen naar omlaag. De meeuwen van De Meerendonck komen bedelen op De Overganck.

Er ligt een dunne laag ijs op de plassen en slooten, de plantsoenpaden zijn zwart en glibberig van rottend boomblad. Er komt weer een zware klank in de wind en de kale boomen staan in een stroeve gelatenheid de strenge heerschappij van de donkere winter te verbeiden.

Kerstmis gaat ongemerkt voorbij. Bielke slaapt tot het tijd is voor de warme maaltijd. Gemelijk tuurt hij naar de advertenties in de kranten. ‘Het is geen vraag en aanbod meer, het is haast enkel aanbod.’ Hij moet

telkens op de nagels bijten. ‘Ik krijg nooit meer werk’, denkt bij, ‘nooit meer.’

En alles is dan verder zoo vaag en nutteloos die dag.

Vader praat met Kuunderts. Ze hebben het over papieren en groote verliezen. ‘Alles gaat er weer aan’, klaagt hij dof, ‘het rent naar beneden.’

Bielke wil er naar luisteren, en dwaalt af. ‘Angelia’, zegt hij in zichzelf en dan schrijnt alles zoo. Hij ziet haar zooals men een doode ziet, ijl, glanzend, ongrijpbaar. Hij zit doodstil en van binnen schreeuwt het toch zoo...

Hij heeft zijn plaagdroom weer gehad. Daar was een andere Bielke, een welbewuste pootige jonge-baas, en een lieve blozende vrouw, een vrouw die glanst over heel haar blank breed vruchtbaar lichaam, en een klein kind met zilveren krullen en roode lipjes. Die andere Bielke lacht met hen en werkt, de machines fonkelen. Hij maakt spiegelkasten en uittrektafels en ledikanten...

Maar dan springen de heldere klanken van de luiklok door de stilte en een droom slaat aan stukken, een versjofelde zielige Bielke begint zijn Kerstmis met een schor schreierig: ‘Verdomme.’

Nu trekt hij zonder zich om iemand te bekommeren, een raar nerveus-bibberend ruzie-gezicht, hij knijpt de oogen toe, bijt de lippen in een grimmig afgrijzen scheef. Plotseling denkt hij ook met een vernederdkribbig pijngevoel: ‘Ze weten wel te Aken, dat ik daar niet kom, ze zijn daar veilig en Rotermundt heeft money.’

Zwak-verwonderd kijkt hij plotseling rond. Kuunderts is vertrokken. ‘Dat ik het niet gemerkt heb’, slaat het schichtig door hem heen. Ja, er is zooveel dat hem ontgaat. Miks en Obe Kierewier en Fritsie Pannes, Mieke en de andere vrouwen lijken soms wezens uit een droom.

Hij staat in de kale winkel, zijn blik glijdt over een paar leege wandvakken, een vitrine met een paar veters, een poovere uitstalling van vrouwenpantoffels. ‘O God, het verloopt alles...’ En hij ziet opeens weer het grimmig-felle gebaar, waarmee Vader de hand lei op een paar kapotte rijgschoenen die híj bekijken wou. ‘Zoo zet een hond zijn poot op een bot’, schiet het door hem heen. En dan denkt hij ook weer: ‘Misschien verstaan ik dat werk ook nog wel een beetje, maar ik zal het niet van je afnemen, och god nee, Vader, ik zal het natuurlijk niet van je afnemen.’

Hij draait zich naar de ruit van de winkeldeur toe en tuurt bevreemd naar de menschen die passeeren. Het is of hij hen in geen tijden gezien heeft. Titia loopt en kijkt of het leven ver achter haar ligt - ze is oud. Eit vestigt zijn aandacht bijna halsstarrig op zijn groente en aardappels, een verweerde kerel met een nijdig heimwee in de grauwe oogen. En hun kinderen lijken op elkaar, goor, pienter, mager.

Vrouw Clot draagt nog altijd bloemen-hoedjes en krijgt meer en meer een juffrouwen-gezicht, en Van den Biggelaar wordt buikig... Donnardus Frenzel loop voorover en heeft een slap verloopen heeren-gezicht. Nustancia wiegelt als een vette gans, ze lijkt nu

met haar kort-geknipt haar op een wanstaltig-dikke man in vrouwen-goed, Korneel is een dikke schreeuwerige jongen die voorbij raast in een half-kaduke auto-ped, Soling de bakker is al heelemaal kaal. Milia en Doede-Simon stappen zoo onverschillig naast elkaar voort of ze al jaren getrouwd zijn. En Thomas Hardorfer staat met een verdrietig tobberig gezicht zijn huis te bekijken.

'War wordt me Vader toch oud', valt Bielke ineens op, 'heelemaal peper-en-zout-kleur.' Hij draait zich ook naar zijn Moeder toe. Het is of Grootmoeder Jakle bij hem staar, Grootmoeder Jakle zonder muts, maar met een ingezakt mondje en een mager priemneusje dat voorover buigt naar de kin. 'God - God', klaagt hij doezelig in zichzelf, 'waar ben ik dan geweest al die tijd?' Hij trekt heftig aan zijn onderlip.

En 's middags loopt hij als een die slaapwandelt langs het voetbalveld, bij kijkt naar de kleurige sportpakken, de bibberende vlaggetjes, een bal die vinnig wegschiet. En bijna onbewust blijft hij staan.

De toeschouwers zijn hevig opgewonden en joelen en juichen, de zware daverende lach van Melis Miks slaat over alles heen, hij trapt op de grond, klapt in de handen, zwaait met de hoed. 'Hopla gezellen, hoerah voor de Overgancker gezellen. Hop-hop-hop... loop die knul van Ajax tegen de vlakte...!' Melis vuurt de andere toeschouwers ook aan. Schelle geestdriftige kreten schieten heen en weer, juichende gillende lachstemmen. 'Een pracht van een wedstrijd! Ajax verliest! Goeie god, Ajax verliest!'

‘En wat dan nog?’, denkt Bielke. Bevreemd herhaalt hij: ‘Goeie god - goeie god?’

‘Zeg-zeg’, Pautje Wedzinga springt haast bij hem op, ‘die lammelingen van Ajax worden ingemaakt, man, zes - één’, hij geeft Bielke een por in de maag om zijn woorden meer kracht bij te zetten, ‘zes - één, wàt een suffers.’ Hij schuift zich ook weer tusschen de toeschouwers in, wuift nog even, dringt, stompt...

‘Ze kunnen het allemaal voor een tijdje vergeten’, denkt Bielke, ‘allemaal.’

Donnardus Frenzel komt ook bij hem staan. ‘Kerel, waarom doe jij nou niet mee?, god, me knoken jeuken. Ha, Bernardus Cruyf!’, hij wenkt...

Een verweerde vale man slentert op hen toe. Bielke zou hem zoo gauw niet herkend hebben. Zijn kwieke knevel is weer slap en lang geworden, en hij is grijs. ‘Jij bent te Kimzwart geweest en niet eens aangekomen’, verwijt hij Bielke.

‘Nee’, geeft hij toe, ‘ik was op zoek naar werk, en - en het was weer mis, zoo'n lamme stemming.’

Het kost hem inspanning om deel te nemen aan het gesprek. Hij vindt de woorden niet gemakkelijk, drukt niet goed uit wat hij bedoelt. Hij beseft ineens dat hij de laatste tijd bijna niet gesproken heeft. ‘Wat deed ik dan toch?’, suft hij weer.

Maar Donnardus houdt de conversatie wel gaande. Hij vraagt naar Barbara, naar de jongen, naar Enno, het werk, praat over de malaise, de crisis.

Bielke wil ook wat in het midden brengen. Een paar maal opent hij de mond, een paar maal zegt hij enkele

begin-woorden... Het loopt toch altijd weer op het zelfde uit, de anderen praten en hij luistert.

Bernardus heeft het nog over de loonsverlaging die de Engelsche regeering invoerde. ‘Zie je, dat het personeel van de oorlogsvloot dienst weigerde, dat is toch een enormiteit.’

‘Ja’, Donnardus trekt het hoofd wat in de schouders of hij plotseling een scherpe wind voelt, ‘ja man, en dat het Engelsche pond tot acht gulden daalde...’, hij knikt lang en hij fluit gemelijk. ‘Wie ter wereld had dat kennen verwachten?’

Bielke's aandacht wendt zich al weer van hen af. ‘Zou ik naar Seerp gaan?’, overlegt hij, ‘nog 's naar de werkplaats...?’

Er loopt een groote kerel met een geweldige wipneus voorbij, die kijkt eerst vluchtig en onverschillig, dan lang en dreigend. Bielke weet ineens dat het een sjouwerman uit De Meerendonck is. ‘Daar hoef ik niet meer naar toe om werk’, begrijpt hij, ‘dat wordt een kloppartij van acht tegen een.’

Bernardus praat leuterig over het nationale crisiscomité. ‘Toch een goed ding en die werkeloozen-uit keering ook, ze mogen zeggen: lapwerk, nou - dan maar... Het is toch een goed probeersel, iets dat zich aanpassen wil bij de tijdsomstandigheden. De menschen loopen nou niet meer met een potje snert van de bedeeling, spek vreet geen schepsel meer. Ik zie als ik alles zoo 's bekijk, nog best een gaatje in de beroerdigheid. De menschen die geld hebben, moeten weer wat aandurven, wat ondernemen, dan schuift het wel weer. Ze

ben nou te vasthoudend!' De grijze vale Bernardus praat met de koppige stelligheid van een groote schooljongen. En in de manier waarop hij met nijdige vingerdrukken de pijp stopt en na elke zin knikt, lijkt hij op Grootvader Barthold. Hij heeft toch niet zijn volle aandacht bij het gesprek, er is ook nog iets anders dat hem bezig houdt. Hij knikt als er niets te knikken valt, vergeet soms te antwoorden als Donnardus iets zegt en houdt de oogen gedurig op Bielke gericht.

Kuunderts loopt voorbij, groet, maakt ook nog even een praatje en loopt met Donnardus een eindje op.

Als achter een glasruit neemt Bielke het waar.

Het gejoel van de menschen gonst en schettert, de lichamen bewegen, de handen maken gebaren, de gezichten deinen naar elkaar toe, deinen van elkaar weg, gesprekflarden ratelen en brommen voorbij. 'Wat is er dan zoo belangrijk?', mort hij.

Als vanzelf-sprekend wandelt Bernardus met hem mee, op De Klinkert toe. Hij praat op een omzichtige tastende manier. 'Voor jou is dit alles toch ook een heele interval. Is het nog altijd aan met Angelia en jou?'

'Natuurlijk', zegt Bielke fel, hij heft de hand even op, om de verlovingsring te laten zien. In zijn oogen flikkert iets van verweer. 'Hoe dat?, hoe kom je daar op...?'

Bernardus talmt nog even, en trekt op een kalmeerende wijze de schouders op. 'Nou, zoo maar... of ja - daar kon ik wel 's reden voor hebben. En ook omdat ze nog altijd daar ginder zijn, te Aken. Dat is toch

wat - wat wonderlijks niet?, van Angelia, dat ze dàt kan...'

Bielke ziet nu alles weer heel duidelijk, elke lijn van Bernardus' slap-goor gezicht, het ontwijkende in zijn oogen, het meewarige... 'Daar vraagt de tijd nog al naar', valt hij uit, 'wat je kàn...'

'Nou ja, enfin', Bernardus maakt weer dat sussende gebaar, 'maar dat die... eh... die Tante alles betaalt voor Angelia...' Hij breekt het ineens af, gluurt speurend opzij. 'Is het jou nooit opgevallen?, daar zit toch wat bizonders in?, en het is op zijn zachtst gezegd vreemd dat die vrouw zoo'n invloed heeft op dat gezin. Het praatje gaat nou weer, dat ze te Kimzwart een huis wil koopen... weet jij daar ook van?'

Bielke trekt wrevelig met de schouders. 'Geklets... tenminste - ja misschien...'

Bernardus kijkt of hij voor zichzelf iets vaststelt. Peinzend praat hij door. 'Toen Goof op De Overganck kwam te wonen, ik herinner het me nog als de dag van gisteren hoor, toen hadden ze Angelia al. Het was zoo'n loopertje. Iedereen was er altijd een beetje verbaasd over dat Goof en zijn vrouw dat mooie kind hadden, en dat ze het zoo rijk konden kleeden. Ik geloof dat geen mensch in die tijd en ook later nog niet, iets van Tante Rotermundt afwist.'

Bielke blijft bijna staan, er komt wat stekeligs in zijn genepen oogen. 'Ja?, en wat meen je nou?, wat bedoel je hiermee?, wat is vreemd?'

Zonderling-lang kijkt Bernardus hem aan, neemt de pijp uit de mond, stopt de gloeiende tabak vaster aan

en schudt verwonderd het hoofd, dan kijkt hij opnieuw lang en onderzoekend. ‘Weet je het niet?’, hij fluistert haast, ‘weet je dan heelemaal niets? Nou, schrik dan maar niet, er wordt voor vaste waarheid verteld... Angelia staat op Goof's naam, hij heeft haar laten echten. Maar het is de onwettige dochter van Tante Rotermundt èn van die mijnheer uit Teisterop, waar ze huishoudster was. Hij moet best voor haar gezorgd hebben geldelijk.’

Bernardus verwacht een giftig-jonge terechtwijzing, hij neemt aan dat de mededeeling Bielke geschokt heeft.

En Bielke blijft met zijn slenterpas van werkelooze verstrooid bedaard naast hem voortloopen. Hij denkt verward: ‘Nou dan wordt... dan zou Rotermundt mijn schoonmoeder wezen.’

‘Vin' je het erg akelig?’, polst Bernardus meewarig, ‘het is daar in de contreie van Ganzevoort een publiek geheim. Ik snap niet dat jij er niks van wist en bij je thuis en in de straat... Maar ja, de menschen die het aangaat, die weten nooit, wat er gekletst wordt over ze. Daarom wou ik het je maar venellen. Wat ga je nou doen?’

Met oogen vol eenzaamheid kijkt Bielke hem aan. ‘Wat zou ik doen? Angelia blijft toch dezelfde?, wat verandert het?’

Hij denkt ineens ook weer aan die avond bij Goof, toen Angelia zoo ontstemd thuiskwam. ‘Hebben ze het er toen over gehad?, en wist Angelia het zelf ook niet eerder?’

‘Je neemt het mij toch niet kwalijk?’, vraagt Bernar-

dus wat bedremmeld, ‘dat ik je op de hoogte bracht?’

Voor de eerste maal die middag glimlacht Bielke. ‘Kwalijk nemen?, wat?, het is toch de moeite niet waard?’

De wind schuurt in korte zware vlagen langs de ramen, en de voetstappen van de menschen klinken verlaten in de winterstraten.

De Oudejaarsavond gaat bijna onopgemerkt voorbij. Vader rookt de eene pijp na de andere. En Moeder zit zelfs 's avonds als de pluchen gordijnen dicht geschoven zijn, op haar plaats aan het venster en het is bij oogenblikken of ze door de dikke stof heen naar buiten tuurt, naar de koepels aan de overkant. Ze houdt de eene hand onder de kin en de andere hand steunt de elleboog van de opwaarts gebogen arm. Er hangt een vreemde zware stilte om de kleine verschrompelde vrouw heen.

De pendule tikt niet. En niemand windt haar op.

Het vuur ligt doodsch in de kachel te gloren, en het licht van de lamp slaat kil-wit onder de kap uit.

‘Was er maar een dronken kerel die een liedje zong’, denkt Bielke, ‘was er maar wat...’ Hij schrijft een brief aan Angelia, en moet telkens even wachten, dan kijkt hij luisterend van zijn Vader naar zijn Moeder.

Er trilt een naklank in zijn ooren van een stem, een paar woorden. Hij bezint zich er op. ‘Wie heeft er dan wat gezegd?’ Bij een plotselinge opmerking van Vader schokt zijn arm of hij schrikt.

‘Te hopen’, zegt Vader vreemd-luid en nadrukkelijk,

‘dat het nog 's kentert, dat dit jaar de kentering komt.’

Moeder's oude schriebel-handen glijden naar haar smalle schoot of ze vallen. In haar fletse oogen begint het zonderling te gloeien. Ze buigt het hoofd wat vooruit en haar Grootmoederachtig deukmondje valt open. Ze verwacht dat Vader nog meer zal zeggen, maar bij zegt niets meer.

‘Waar is ze bang voor?’, vraagt Bielke zich af, ‘kàn ze nog ergens bang voor wezen?’ In die doffe aandacht voor zijn Moeder vergeet hij zijn Vader te antwoorden. Hij denkt wel: ‘Klonk het norsch wat Vader zei? Begon het hem ook te vervelen?’

Het zinkt al weer weg.

De brief die hij aan Angelia schrijft is een verslag van zijn wederwaardigheden - niets meer. Hij denkt: ‘Ze moet weten dat ze zich niet hoeft te schamen.’

Maar op Nieuwjaarsdag kan hij het toch in huis niet uithouden. De zon staat wit en scherp op de huizen en straten. De lucht heeft een blanke gloed. ‘Als nou alles nog 's gewoon was’, droomt hij, ‘dan was ik al wel getrouwd, dan was ik bij Seerp in de zaak, Seerp's deelgenoot, maar nou kan Vader het zelf niet bolwerken. Zijn papieren zullen nog zoo waardeloos worden als de grauwe puntzakken van Hint de kruidenier.’ Droomerige gedachten worden nu gauw genoeg door nuchtere overwegingen achterhaald.

Maar het zonlicht glanst zoo sterk en hoog. Het is of er sterren openspringen in de blank-blauwe lucht, het is of er kleine gouden vonken voor de oogen dan-

sen. Van deze dag zeggen de menschen: ‘Nou vergist onz' Lieve Heer zich toch, het is haast voorjaar.’

Door al dit jonge heldere scherpe licht voelt Bielke in een schrijnende verwondering zijn jeugd. ‘Ja, van mijn leeftijd ben ik jong, toch ben ik nog altijd jong.’ Hij zou willen, dat iemand hem stijf de hand drukte en wat goeds toewenschte. ‘In mijzelf’, zucht hij, ‘heb ik het zoo koud.’ Vaag denkt hij weer aan de jolige moederlijkheid van Goitske's gebaren, de warme belangstelling in Bettine Wedzinga's oogen, aan Anne-Lize's dringende blikken. Hij zucht opnieuw. Een vluchtig lust-gevoel verdooft onmiddellijk. Een meisje met zilverhaar en blanke oogen staat tusschen hem en elke andere jonge vrouw in. Hij kijkt haast verwijtend omhoog. ‘Doede-Simon en een hoop anderen, die konden zeggen: deze of die... Maar ik - ìk... En waarom?, heb ik dat ook met mijn Moeder gemeen?’ Hij ziet ineens Seerp's aandachtig vriendelijk gezicht voor zich en het gezellige warme kantoortje. ‘Kan ik niet naar toe, heeft familie van zijn vrouw over... kan nergens heen, kan niet naar Seerp, kan niet naar Angelia...’ Hij zal het plantsoen inloopen, kijkt over de doode leege paden heen en keert terug.

Even later staat hij op het Wolvenbruggetje bij zijn kornuiten. Ze hangen met opgetrokken schouders en uitgezakte ruggen over de leuning, die jongens. Harm Koer is er ook bij en Lulolf Knor en Aernout en Diederich Oetgens. De groep werkeloozen op het bruggetje wordt al grooter. Joppe en Hauke hebben ook hun congé gekregen.

Sufferig staren ze op het dunne groene ijsvlies in de sloot, naar het verweerde gras van de bermen, naar de langzaam voortdrijvende wolken aan de lucht. Ze rooken hevig, ze hebben weer een beetje geld losgekregen van familieleden. Uit tijdverdrijf spuwen ze op het ijsvlies en een tijd lang zwijgen ze. Maar dan ineens beginnen er drie, vier tegelijk te praten. Over arbeidsbepalingen hebben ze het, over de meiden van Ottelien Dubies, het stempelen van de mannen, de steun-uitkeeringen.

‘Silk zit nou voor maatschappelijk hulpbetoon’, mompelt Aernout.

Een paar jongens brommen wat.

Hauke zegt fel: ‘Een vreemde jongen, een uit Buglo heelemaal, die hier 's kijken kwam, of hiér soms nog wat viel te werken en die geen onderdak kon krijgen, heeft Silk naar het politiebureau verwezen. Als een kreng heeft die jongen op een bos stroo met een luizendeken, in een hok van de Eligius-toren geslapen - verdomme.’

Joppe neemt het goedmoedig op. ‘Nou’, spot hij monter, ‘dat was ook een stom ventje die jongen uit Buglo. Ik ben laat aan het niksen geslagen, mij bevalt het best. Je moet het nemen zooals het valt, hè?, je moet het een beetje uitzoeken. Mij zou zooiets niet overkomen.’

‘O nee?’, Hauke grinnikt giftig, ‘zou jij in Buglo ook dadelijk een Ottelien Dubies weten op te snorren, wild zwijn?’

Joppe lacht fijntjes, hij blaast dunne krinkelende

rooklijntjes omhoog. ‘Denk het wel. Zijn massa's Ottelientjes overal. Je moet er oog voor hebben.’ Hij trekt een branie-mond. ‘Ik weet wel dat ik gratis sigaretjes rook, ik weet precies wanneer en waar ik een spekpannekoek en een zoen en een diep bord erwtensoep kan oploopen. Er valt ook wel 's een gulden hier in de zijzakken van mijn jassie, hè? Och ja, de méiden verdienen nog, de meiden kunnen ze altijd nog wel inpliejeeren in de wereld, als het niet voor de huishouding is, dan wel voor wat anders - daar zijn niet zoo gauw crisis-slachtoffers bij.’

Bielke spuwt van afkeer. ‘Eer ik dat zou willen’, denkt hij, en dan doezelt hij midden in het gepraat van de jongens weer weg. ‘Moet toch nog maar 's wat probeeren hier of daar.’ Hij ziet allerlei nuchtere provinciestadjes voor zich, koemarkten, geplaveide straatjes, patroons: nurksch-welwillend of snauwerig...

Ineens denkt hij ook weer aan Aken. ‘Wat doet ze daar nou, Angelia?, ze zit daar zeker met Tante Rotermundt zoo'n heele dag op een kamer... Ze zal toch wel 's om een boodschap de straat opgaan en een brief posten? Van die aardige familie schrijft ze niet meer...’ Hij zucht ingehouden, hij kan zich van Angelia's leven te Aken weinig voorstellen. Werktuigelijk kijkt hij opzij.

Brent Berg komt ook bij hen staan. ‘Hallo jongens.’

‘Hallo Brent’, zeggen ze. Vroeger hebben ze samen gespeeld. Ze zijn altijd amicaal gebleven.

Brent is al lang klaar met zijn studie voor ingenieur. Maar hij kan nergens een plaats krijgen. Van verveling

heeft hij zich aangesloten bij de voetbalclub, bij het muziekcorps, van verveling komt hij ook bij de jongens staan. Maar hij leunt anders dan zij, hij luistert ook anders.

Hauke heeft enkel maar geknikt, hij praat geestdriftig door over een avond van het instituut voor arbeiders-ontwikkeling. ‘Een pracht van een voordracht, kerels. En waar zitten jullie dan? Nou ja, een paar, één, twée - maar de rest? Jullie zitten harmonica te spelen en biertjes te hijschen bij Ottelien en haar hartedieven. Oh, ik ook hoor, ik ook, maar op zoo'n avond niet. Fijn zei die vent alles. Zoo'n kerel werkt voor jullie en jullie laten hem stil barsten, zoo'n kerel vecht tegen de reactie van de groote patroons en de regeering en het militairisme en het fascisme, tegen de bepingeling op iedere cent uitkeering. En jullie lallen een lekkere straatdeun. Dat de wereld zoo rot is, komt door jullie lamme laksheid.’

‘Nou slaan je weer door’, moppert Joppe jolig, ‘is die wereld nou zóo rot omdat wij 's een klein tijdje niks hoeven te doen?’

Hauke valt uit. ‘Ja, verdomde stommeling, die is rot, lees je geen kranten, hè?’

‘De Lach’, licht Joppe in.

De jongens staan stilletjes te gnuiven.

Maar Hauke let er niet op. ‘De menschen krepeeren zoowat van de honger, want er ken niet gewerkt worden, hè, er ken niet verdiend worden. En in Argentinië stoken ze graan in de locomotieven. En in de suikerfabrieken laten ze de melasse wegloopen, anders

krijgen ze te veel. En in Brazilië gooien ze de koffie weg, anders zou ze hier gaan voor een dubbeltje het pond, en dat mag niet, hè? Verdomme nog toe.' Hij trapt tegen de brugleuning aan. 'En je hoeft eigenlijk niet eens zoo ver te gaan. Hier bij ons keeren ze toch immers ook de schuiten met gave prachtige bloemkool bij de mesthoopen om. En de bessen en appelen laten ze liever aan de boomen verrotten... want het levert niet op, ze halen er het pluk-geld niet uit. Nou, aan die soort dingen moet een eind komen, dat móet!'

Joppe steekt een nieuwe sigaret aan. 'En wil jij ze dat beletten, hè?, jij en je consorten?, jij - Hauke van Eit uit het groente-keldertje en de een of andere Pietjehopsa-sa uit het lekke stulpie?'

Harm en Lulolf grinniken zoo zacht mogelijk.

Hauke stoort zich daar niet aan. 'Ja, ik en millioen van die Hauke's uit stink-keldertjes.'

'Je Pa', tart Joppe, 'was anders indertijd een O-W-mannetje net zoo goed als Thomas Hardorfer en Donnardus Frenzel en Piepa van den Biggelaar en de rest.'

'O-W-menschen', zegt Bielke, 'zijn ook oorlogsslachtoffers.'

Ze kijken er verbluft van op.

'De Vaders', beslecht Hauke, 'hooren niet meer tot deze tijd. Wat de Vaders gedaan hebben, dat duvelt niet, maar wat wíj doen, daar komt het op aan.'

Brent Berg praat ook mee. 'Met een half oog zie je nog wel dat het er in de wereld beroerd voor staat. Een professor in de staathuishoudkunde in Amerika, die heeft gezegd, het zou wel gaan met alles, als het

derde deel van de oogst maar mislukte.' Hij glimlacht verbitterd. 'Vroeger had je oog dank- en biddagen voor gewas en oogst. Dat is nou iets uit de oude doos, zou je zeggen. Ze moeten nou biddagen hebben om voor het mislukken van de oogst te bidden.' Hij kijkt onderzoekend naar Bielke.

En Bielke knikt instemmend. Hij heeft over al die dingen nagedacht, op de bank in het plantsoen, bij de spinnen en kevers. Het schrijnde daarbij zoo van binnen. 'Scherven', dacht hij, 'en alles kan nog veel meer aan gruizels.' Nu boort zich weer een oude vraag door de doffe gedachten heen. 'Wat voor een duivelsche macht dringt zich dan toch tusschen mij en mijn werk, mij en mijn toekomst?'

En opeens begint hij te praten. 'Die rotzooi, zegt Hauke. Ja, dat is een rotzooi, die het voedsel vernietigt en de menschen laat omkomen. En dan geeft God de vruchtbaarheid, hè?, en het werk, en het voedsel - alles, over heel de wereld. En de menschen die de macht in handen hebben, zijn zoo lam en misdadig egoïst dat ze, als - als dat voordeeliger uitkomt voor hun eigen beurs, het verploffen om het aan te nemen. Als zij het zelf niet noodig hebben, dan moet een ander die het wel noodig heeft, het ook maar niet hebben, ze smijten het weg, dat is beter voor hun financiën... Ze vertrappen het... Daar God, daar liggen je goeie dingen... Die menschen hebben liever dat God maar wat minder geeft - ontoereikend.' Hij breekt het af, zwak-verwonderd over zichzelf, en al de jongens trekken nog luisterende gezichten, geen van hert maakt

een opmerking, ieder wacht met iets te zeggen...

En Bielke praat nog even door. ‘De groote Werkgever’, zegt hij zacht en luistert, of hij het opvangt uit een verte en het doorgeeft aan een verte, ‘die laat de zon schijnen en de regen komen en de wasdom, aan Die ligt het niet, aan Die niet. Het zijn altijd de menschen die het verkeerd doen - altijd de menschen.’ Hij staart ver voor zich uit en hij ziet er zoo bedroefd en verlaten uit of hij alleen op de brug staat. Hij heeft iets over zich waardoor Hauke geen al te felle dingen terug kan zeggen.

‘Kom me niet aan met God’, weert Hauke, ‘wat is dàt...?’ En dan kijkt hij verwonderd in Bielke's gezicht, het is zoo smal en wit, vroeger was het anders, en zijn oogen zijn zoo stil en dof. ‘Hij lijkt op zijn Moeder’, denkt hij.

Er is iets waardoor hij zijn hand op Bielke's arm moet leggen en van de twee sigaretten die hij heeft, presenteert hij er een aan Bielke. ‘Hier rook - en denk jij maar niet te veel, makker.’

Bielke hoort duidelijk zijn eigen haastige hol-klinkende stappen in de kale lange gang, de stad joelt aan de open deur, hij loopt op het licht toe, op flitsende huizen, wriemelende menschen, blikkerende trams - het is toch of hij droomt. En in zijn hoofd is het zoo hol en zwaar, als men lang schreit heeft men dat ook wel, hij heeft nu niet geschreid, hij schreit nooit meer. ‘Mis... al weer mis...’, glipt het door hem heen. Het groote kale patroonsgezicht achter een deur

ergens, daar in de donkere gang-diepte heeft ‘nee’ geschud, verveeld, koel en korzel: ‘Voorzien.’

Een kleine arme stem mompelde, soebatte, een half verwurgde stem wrong zich los uit een beklemde keel. ‘Och - om God's wil.’

Het groote gezicht groene, de aandacht reeds op iets anders gericht: ‘Goedenmorgen.’

Het licht van de zomer vangt Bielke op, de haast van de menschen vangt hem op, hij loopt of hij voortgedreven wordt in een stoet van louter vreemden. Futloos kijkt hij voor zich neer.

De voeten stappen - stappen, honderden voeten bewegen, sloffen, trippelen, schrijden, voeten in glinsterende lakschoenen, in rimpelige werkmansschoenen, in pumps, in trijpen pantoffels... En ze hebben haast, ze stappen - stappen, ze loopen een vast doel tegemoet.

Spaken van wagenwielen glinsteren als vuur. ‘Gruyère-kaas’, staat er op een bord. Auto's suizen voorbij. Trams schuiven straat in, straat uit. De stralen uit een sproeiwagen schitteren als kralen-slingers, bloemen wiegelen op een handkar, fruit glanst rood, geel, rijp. Bedelhanden houden lucifersdoosjes op, veters.

De voeten stappen - stappen, jachten, zwikken, dansen bijna, voeten in molières, in boersche klompschoenen, in breede rijgschoenen, in schoentjes van suède, van rood leer, van blauw leer, van zijde...

‘Het is hier Kimzwart’, denkt Bielke zonderling.

Hij schrikt even op, pinkt. Hij is bang, onbestemd bang. ‘Toe’, mompelt hij dwingerig, en weet niet

waarom en niet waartegen hij dat mompelt. Hij drukt zijn kin stijf op zijn boord, balt de handen krachteloos - hij schijnt niets te voelen. ‘Wat... wat is er dan?’ Hij loopt en hij voelt geen warmte, geen moeheid, geen lichaam. Hii zegt in zichzelf: ‘Nou is het dus al drie weken geleden dat ik bericht van Angelia kreeg.’ De gedachte heeft wat vaals, als iets dat overbekend is en telkens weer herhaald wordt. Hij moet vaak gedacht hebben: ‘Nou is het al zooveel dagen over tijd met de brief, nou al zooveel dagen...’

Nu herinnert hij zich opeens ook weer een uitlating van Bernardus Cruyf. ‘Tante Rotermundt wil een huis koopen... Nee anders: het praatje gaat, dat ze een huis wil koopen te Kimzwart...’

Kleuren bewegen, trillen, golven, gloeien.

Bielke probeert scherper toe te kijken.

De zon valt brandend wit in de haast van de menschen, licht-sterren vloeien uit met korte en lange punten - waar was dat nog 's zoo? - de lichtsterren druipen, verglijden in vlekken, in trillende lijnen, in vonken. Als donker goud schittert de zon in uitstalkasten, in hotelramen. Altijd zijn er heeren en dames die koffie-drinken, die wandelen.

Bielke komt uit een leege verte.

Plotseling is er iets dat zijn aandacht trekt, een opvallende houding, de bekende gang van een vrouw, iets liefs, iets vertrouwds in een gebaar, witte zilverige krullen onder een kleine elegante zomerhoed. ‘Zoo zou Angelia kunnen zijn’, denkt Bielke, ‘zoo...’

De groene zijde van de japon glanst als iets levends

en koesterends om de slanke heupen van de jonge vrouw, omvat flitsend haar smalle rug, haar tengere schouders, golft in wisselende licht-plooien om haar fiere lange beenen. De welgekleede voorname heer waar zij mee loopt, heeft zijn arm vaster door de hare gestoken, inniger, en de jonge vrouw drukt zich vol vertrouwen tegen hem aan.

'Dat is een man die werk heeft', denkt Bielke schrijnerig-jaloersch, 'die heeft werk.' Maar dan zijn zijn gedachten al zoo vreemd-ijl, zoo ver-weg. Haat scheurt door de losse gesprek-brokken om hem heen, stugheid, onverschilligheid, leedvermaak, vijandschap. Hij lijkt weg te drijven in een gramme verlatenheid. En dan voelt hij toch voor het eerst iets van zijn lichaam: zijn hart klopt snel en vlug, bonst, barst bijna.

De vrouw in de groene zijde lacht.

'Zoo zou Angelia...', wil Bielke nog vergelijken, het ontvalt hem.

De druipende lichtsterren op de ramen, de straatlantaarns, de reclameborden, lijken tegen elkaar aan te botsen, te knetteren, brommerig-mul te ontploffen. De voeten vloeien ineen, worden zwarte krinkelende krioelende vlekken.

De jonge vrouw staat stil voor een groot flonkerend winkelraam, kijkt al pratend nog even vroolijklachend om, het zonlicht omvat een lief bekend gezicht, blanke stralende oogen, roode hooge blossen, een witte glanzende huid, zilver haar, een lach op roode lippen. En die lach krimpt plotseling tezamen, versterft, smart siddert over verbleekende wangen, een ontzettende

schrik brandt in twee sperrende starende vrouwenoogen, die oogen smeeken, kermen, en dadelijk daarop verharden zij zich ook, en worden ongenadig en kilafwijzend.

Bielke zegt met lippen die niet bewegen: ‘Angelia - Angelia.’ Zoo zou een stervende dat ook doen.

Hij wil stilstaan. Och waartoe?

De haast van de menschen duwt, dringt, neemt hem mee, stuwt hem voort. ‘Ik wist het wel’, strijkt het dof-donker door hem heen, ‘ik wist het immers toch wel?’

Aan zijn hand is nog iets van Angelia, een kleine gladde ring, die heeft hij vaak bevoeld als hij erg alleen was, die heeft hij wel stil gezoend in het donker. Nu neemt hij de ring van zijn vinger en verstopt die in zijn vestzakje, zonder er nog naar te kijken.

Hij praat voor zich uit.

‘Ze nemen mij alles af’, prevelt hij in de onverschillige gonzende haast van de menschen, ‘ze hebben mij alles afgenomen... nou ben ik kapot van binnen, heelegaar kapot...’ Hij zucht ook lang-aangehouden en onbewust-ontzet: ‘Moeder - Moeder.’

Hij moet de tanden opeen bijten, even, hij praat ook met de tanden opeen. ‘Nee, ik wil niet worden als jij, Moeder. Ik wil geen schim worden - geen spooksel. Je ben immers allang dood, Moeder, wat er van je over is, dat ben je niet meer.’

Een oogenblik later is hij dat alles vergeten. Hij loopt met het hoofd op de borst, egaal-grauw schuift het asphalt weg onder zijn voeten, egaal-grauw nadert

het. Menschen botsen tegen hem op, mopperen, hij merkt het niet. ‘Ik wil jenever’, zegt hij fel-beslist in zichzelf, het is of hij de armen tegen zijn lichaam moet drukken, om zichzelf bijeen te houden. Hij tuurt en hij ziet de verweerde liefheid in Goitske Dubies' oogen. ‘Goed’, zegt hij vreemd, ‘ik ga mee naar je kamertje.’ Hij kijkt omlaag en stapt - stapt, en het is of hij bij elke stap iets van zichzelf verliest. ‘Als Goitske er niet is’, gloeit het door hem heen, ‘dan maar Mie. En als Mie al iemand heeft, dan maar Irma. Ik heb nog centen over, anders krijg ik ze wel ergens, neem ik ze... Wat duvelt het? Niks duvelt nog.’ Vaag ziet hij zijn Vader's gezicht. ‘Nou, wat zou dat?, die nam Rosalia toen Moeder nog een vrouw was - een mensch. Wat zou het?, wat zou het allemaal?’

Groot en wit en onwezenlijk valt het licht op de trottoirs, de asphaltwegen, de huizen.

En de voeten vloeien allang niet meer tezamen tot een dikke bonte kluit, de voeten stappen ordelijk, regelmatig, de voeten zijn gekke mechaniek-dingen, de lijven en de gezichten ook, ze zijn niets - niet de moeite waard om er naar te kijken.

De gebaren zijn schaduwen, de woorden klanken.

Het leven is een vale dwaze klucht geworden.